

Godt språk i lærebøker

Rettleiing i lærebokarbeid

**Norsk språkråd
Oslo 1999**

© Norsk språkråd 1999
Omslag: Bentzen Bakken
Trykk: Lobo Grafisk AS, Oslo
Opplag: 1000

ISBN 82-990559-7-0 (ib.)
ISBN 82-990559-8-9 (elektronisk utgave)

Men ellers, ta imot formanings, min sønn!
Det er ingen ende på de bøker som skrives.
Mye gransking gjør kroppen trett.

Forkynneren 12,12

Innledning

Med denne boka – *Godt språk i lærebøker. Rettleiing i lærebokarbeid* – avslutter Norsk språkråd et prosjekt som har gått over flere år, med økonomisk støtte fra Den norske Forleggerforening, Nasjonalt læremiddelsenter og Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening.

Språkrådet gjennomgår og kontrollerer språket i alle godkjenningspliktige lærebøker for grunnskolen og den videregående skolen. Formålet med kontrollen er at bøkene skal holde høy språklig standard når de tas i bruk. Det er Nasjonalt læremiddelsenter som godkjenner lærebøker, og en bok slipper ikke igjennom der før Språkrådet er fornøyd med den.

Språkrådets arbeid med lærebøker har lang tradisjon, og for lærebokforlagene har nok arbeidet fungert som sikkerhetsventil og vært et irritasjonsmoment på samme tid. I mange år har det vært et ønske både i Språkrådet og i forlagene at man skulle nedfelle de retningslinjene og reglene som blir fulgt, i en skriftlig framstilling. Språkrådet stiller bestemte krav til språk og språkføring i lærebøker. Rutinerte forlagsredaktører kjenner nok de tallrike detaljene i det, mens de forlagene og forlagsmedarbeiderne som ikke er godt nok orientert, har kunnet få atskillig hodepine. Mange, både konsulenter i Språkrådets sekretariat, frilansere og forlagenes folk, vil ha nytte av en detaljert veiviser på dette mangslungne området. Etter hvert har interessen for språket i lærebøker økt også i helt andre miljøer, nemlig blant pedagoger og forskere. I Språkrådet begynte planene om en håndbok i lærebokarbeid å ta mer konkret form tidlig i 1990-åra.

En arbeidsgruppe i sekretariatet i Språkrådet la i 1992 fram utkast til en disposisjon for en håndbok i lærebokgransking, og disposisjonen ble drøftet i styret i flere omganger før den ble godkjent. Styret vedtok også å satse på en håndbok som er felles for målformene, altså ikke separate bøker for bokmål og nynorsk, som kunne vært et alternativ. Mens den opprin-

nelige disposisjonen bare delvis er fulgt i *Godt språk i lærebøker*, er avgjørelsen om en felles håndbok virkelig gjort med det arbeidet som her legges fram. Det får bli brukernes sak å avgjøre hvor godt måljamstilling fungerer på dette nivået.

Gjennom flere år arbeidet sekretariatet med delutkast til et manus. Virkelig fart i sakene kom det høsten 1996, da Språkrådet søkte Den norske Forleggerforening, Nasjonalt læremiddelsenter og Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening om økonomisk støtte til å slutføre arbeidet samtidig som det ble lagt fram en ny prosjektplan. De fire partene gikk inn med 37 500 kr hver. Prosjektet har vært ledet av førstekonsulent Dag F. Simonsen, mens en styringsgruppe med medlemmer fra de involverte instansene har overvåket framdriften. Nasjonalt læremiddelsenter har også gitt 70 000 kr i støtte til trykking.

Godt språk i lærebøker er likevel Norsk språkråds bok, for det er Språkrådet som står ansvarlig, og Språkrådets vurderinger som kommer til uttrykk. Boka er bygd opp slik at det først blir gjort greie for ordningen med godkjenning og med språklige parallellutgaver. Deretter følger en problemorientert bolk som handler om de reglene og prinsippene som forfattere og konsulenter skal eller bør følge når de arbeider med norsk skriftspråk på ulike nivåer: ortografi, ordvalg, setningsbygning osv. Her behandles også påvirkning fra engelsk og svensk. Videre gjengir og kommenterer boka reglene for normering av litterære tekster i leseverk o.l., reglene for fordeling av stoff på bokmål og nynorsk i slike verk og reglene for utgivelse av ordlister; det siste omfatter også en omtale av det arbeidet med retningslinjer for ordtilfanget i nynorsk som pågår. Helt til slutt kan en finne kommenterte lister over bøker og andre hjelpemidler som det kan bli bruk for.

Flere har levert bidrag. Kapittel 1 "Språkleg

kontroll av lærebøker – kva og kvifor” er skrevet av Kåre Skadberg med bidrag av Kåre Lilleholt og Marit Hovdenak. Til kapittel 2 har Dag Gundersen og Dag F. Simonsen bidratt, mens Frøydis Hertzberg og Simonsen er forfatterne av kapittel 3 ”Hva er godt lærebokspråk?” Kapittel 4 ”Dei formale ytterverka” har flere forfattere: Gundersen, Vagleik Leira, Jostein Stokkeland, Ståle Løland og Simonsen. Bak kapittel 5 ”Ord, termar og namn” står Gundersen og Simonsen, med bidrag av Leira, mens kapittel 6 ”Om å finne den gode uttrykksmåten” i sin helhet er skrevet av Simonsen. Kapittel 7 ”Engelsk og svensk påvirkning” er forfattet av Gundersen, mens Skadberg har skrevet kapittel 8 ”Særlege regelverk”. Til kapittel 9 ”Nyttige bøker og andre kjelder – ein kommentert bibliografi” har mange levert stoff. Det meste av arbeidet er likevel gjort av Atle Mosling og Simonsen. Stikkordlistene er utarbeidet av Mosling og Simonsen i fellesskap.

Arnold Thoresen, Arne Torp og Aud Søyland har lest manuskriptet og gitt kritiske og konstruktive kommentarer. Også ansatte i Språkrådets sekretariat har lest igjennom deler av manuskriptet underveis og kommet med verdifulle merknader. Det gjelder særlig rådgiver Vagleik Leira. Alle disse har sin del av æren hvis *Godt språk i lærebøker* er blitt en god og nyttig håndbok. Det er likevel Språkrådet sjøl som står ansvarlig for feil og mangler.

Det kan være grunn til å minne om at det er forfatterne og forlagene som avgjør om de lang-

varige og kostbare lærebokprosjektene munner ut i bøker skrevet på et språk som virkelig fungerer godt for elevene. Dette er ingen sjølsagt ting, men noe man kan håpe på å oppnå ved å gjøre sitt beste i alle ledd. Forfatteren skriver boka og må ha et hovedansvar for den, sammen med forlaget som gir den ut. En språkkonsulent kan vanskelig rette opp svakheter som er for store i utgangspunktet.

Konsulenter skal arbeide for at språkføringen er både korrekt og leservennlig, og kan luke ut mange feil og mangler. I dette er det viktig at de tar hensyn til forfatterne. Men en annen instans er enda viktigere. De siste årene har det kommet kritikk mot språket i skolens lærebøker. Kritikerne peker på at også et korrekt og enkelt språk kan svikte leserne. Leserne av lærebøkene, det er elevene. Norsk språkråd vil gjerne slå et slag for at det er elevene som lesere man skal tenke mest på i arbeidet med bøkene.

Språkrådet arbeider for tiden med å justere læreboknormalen på begge målformer. Våren 2000 vil det eventuelt foreligge vedtak i den forbindelse, og da blir i så fall deler av *Godt språk i lærebøker* foreldet, slik at det kan bli aktuelt med en ny og ajourført utgave. De som har kommentarer, spørsmål eller supplerende opplysninger til *Godt språk i lærebøker*, kan ta kontakt med sekretariatet i Språkrådet. Vi er takknemlige for all tilbakemelding.

Dag F. Simonsen

Om redigeringen

Godt språk i lærebøker skal være til hjelp i arbeid med både bokmålsmanus og nynorskmanus. Derfor har vi prøvd å redigere boka slik at den mest mulig tilgodeser begge målformer.

Boka er skrevet dels på bokmål, dels på nynorsk. På bokmål er kapitlene 2, 3, 6 og 7, og dessuten står forord og innledning og en liste over fagtermer med forklaring på denne målformen. Kapitlene 1, 5, 8 og 9 er skrevet på nynorsk. I kapittel 4 er begge målformene brukt, og her er felles stoff og nynorskstoff omtalt på nynorsk, mens bokmålsstoff er på bokmål. Alt i alt gir dette en fordeling som ligger nær femti--femti i boka sett under ett. Også i eksemplene tilstreber vi språklig jamstilling og veksler systematisk mellom målformene.

Vi skal gjøre kort rede for noen redaksjonelle prinsipper som er fulgt. I framstillingen benyttes de følgende formene for utheving: understreking, **halvfeit** og *kursiv*. Perioder, setninger og kortere tekstsekvenser som skal vise syntakstrekk, er understreket. Det er brukt halvfeit ved enkeltord, til dels også ved flerordsuttrykk, og ofte i kombinasjon med understreking, nemlig der det er behov for å markere bestemte ord i en setning eller en annen syntakshelhet. Dessuten står kapitelloverskrifter i halvfeit, og det samme gjør noen punkttoppstillinger. Kursiv er reservert for titler på bøker, tidsskrifter og blad.

Det forekommer dessuten at viktige ord i boka er kursivert fordi de står sentralt i framstillingen – og dette er da en helt annen bruk. Hva ord og uttryksmåter betyr semantisk, er derimot oftest angitt i anførselstegn. Videre er en del ord og uttrykk som vi ikke anbefaler, særlig engelske ord, satt i anførselstegn.

Sjerne (*) framfor en setning eller et ord markerer at setningen er ugrammatisk, eller at ordet er ubrukelig. Tegnet > viser retningen på endringer, blant annet rettinger vi bør gjøre, eller nye skrivemåter som innføres (gammel form står da til venstre for tegnet, ny form til høyre).

Skråstrek skiller i boka mellom en bokmålsform og en nynorskform, ved syntakseksempler også mellom lengre enheter skrevet på de respektive målformene. Bokmål står da til venstre for skråstreken, nynorsk til høyre. Etter norske skriveregler har skråstreken som en av sine viktigste funksjoner å skille mellom alternativer (det er for eksempel slik den brukes i mange ordlister), men vi har altså prøvd å begrense funksjonen enda mer, til å bare skille mellom målformene. Ved annen variasjon skriver vi "eller", eller vi angir forholdet på helt andre måter. Det gjelder blant annet der det er tale om valgfrihet innenfor hver målform, for eksempel mellom **likne** og **ligne** på bokmål eller mellom **vi** og **me** på nynorsk.

I norsk ortografi er det betydelig valgfrihet. I de eksemplene som anføres, gjennomfører vi for hver målform i prinsippet de samme formene som i den løpende framstillingen i boka, slik som **endret** og **sjøl** på bokmål, **kvifor** og **høyre** på nynorsk. Bare unntaksvis nevnes andre tillatte former. Men at bestemte andre former sjelden benyttes i eksemplene, betyr slett ikke at de er ubrukelige! For en konsulent gjelder det bare å kjenne læreboknormalen. Vi håper for øvrig at dette redaksjonelle prinsippet kan være en spore for konsulentene til å skaffe seg stadig bedre overblikk over reglene for skrivemåter og bøyning, slik at de alltid vet hvor valgfriheten finnes eller ikke finnes, og griper inn hvis og bare hvis det virkelig gjøres feil.

De formene vi benytter, er ikke valgt på grunnlag av noe tilnæringsprinsipp, og det er i den forstand tilfeldig om de er samformer – og kan benyttes på begge målformer – eller ikke. Når de ikke er samformer, gjengir vi alltid både bokmålsformen og nynorskformen hvis det er relevant, for eksempel hvis vi opplyser mer uttømmende om normen. Slike målformspesifikke former står altså med skråstrek imellom.

At framstillingen skal dekke begge målformer, får en helt bestemt konsekvens i forbindel-

se med syntaksspørsmål (uttrykk og vendinger, setningsbygning). Det er nemlig slik at hvis det ikke står eksplisitt at de reglene og rådene vi gir, gjelder bare for bokmål eller bare for nynorsk, skal en kunne gå ut fra at de gjelder generelt i norsk. Dette omfatter også språkformen: Om et eksempel bare er på bokmål eller bare på nynorsk, skal en kunne oversette det til den andre målformen og anvende det på samme måte der. Det er viktig at man noterer seg dette.

I de anførte eksemplene på syntaksbruk er det dels veksling mellom målformene, dels dobbelttoppføring med skråstrek imellom – fortsatt med bokmål til venstre og nynorsk til høyre for streken. Skulle vi gjennomført konsekvent jamstilling mellom målformene i alle eksempler, ville det krevd mye plass og gått sterkt ut over oversikten. Som leseren vil se, er det allerede mange steder så lange rekker av ord med en skråstrek midt i, til å skille mellom målformene, at det kan være en viss fare for å falle av lasset.

Innhold

Innledning	5
Om redigeringen	7
Innholdsliste	9
1 Språkleg kontroll av lærebøker – kva og kvifor	17
1.1 Allment	17
1.2 Godkjenningssystemet for lærebøker	17
1.2.1 Opphav og heimel	17
1.2.2 Godkjenningssystemet frå 1962	17
1.2.3 Godkjenningssystemet frå 1984	18
1.2.4 Godkjenningssystemet frå 1993	18
1.2.5 Seinare vurderingar	22
1.3 Parallellutgåveordninga	22
1.3.1 Allment	22
1.3.2 Lovføresegner, forskrifter o.a.	22
1.3.3 Bakgrunnen for reglane	23
1.3.4 Retningslinjer for tolkinga	24
1.3.5 Parallellutgåver og fellesutgåver	24
1.3.6 Kven rettar føresegnene seg til?	24
1.3.7 Kva slags tilfang kjem inn under kravet om parallellutgåver?	25
1.3.8 Parallellutgåvekravet og godkjenningssystemet	26
1.3.9 Same tid og same pris	27
1.3.10 Nærmare om handhevinga av reglane	27
1.3.11 Seinare vurderingar	28
1.3.12 Ny opplæringslov	29
1.4 Noko om læreboknormalen	30
1.4.1 Allment	30
1.4.2 Korleis oppstod systemet med læreboknormal?	30
1.4.3 Frå 1917 til 1959	31
1.4.4 Norsk språkråd kjem inn i biletet	32
1.4.5 Mot ein trongare læreboknormal?	33
2 Konsulent og lærebokforfatteren	34
2.1 Konsulentens holdning til forfatteren	34
2.1.1 Språkkonsulentens plass i prosessen med boka	34
2.1.2 Hva tåler forfatteren?	34
2.1.3 Om å oppdra forfatteren	35
2.1.4 Verken for mye eller for lite	36
2.2 Hvorfor og hvordan retter vi?	36
2.2.1 Rødrettinger og blyantrettinger	36

2.2.2	Elektronisk retting	37
2.2.3	Ulike hensyn og begrunnelser	37
2.2.4	Det er forfatterens tekst, og det er eleven som skal lese den	38
2.2.5	Formvalg og utjamning av inkonsekvenser	39
2.2.6	Når boka er for dårlig	40
2.3	Språklige merknader og merknader til innholdet	40
2.3.1	Hvor mye arbeid skal vi legge i å vurdere innholdet?	40
2.3.2	Litt om grensa mellom språk og innhold	41
3	Hva er godt språk i lærebøker?	43
3.1	Et hasardiøst eller banalt spørsmål?	43
3.2	Arven fra kongens kanselli	43
3.2.1	Underordning og sideordning	43
3.2.2	Substantivsjuke og beslektede lidelser	44
3.2.3	Passiv	45
3.2.4	Lange og uregjerlige passasjer	45
3.2.5	Informasjonen på rett plass, men uten venstretyngde	47
3.2.6	Knuter og sperringer	48
3.2.7	Fullstendighet og parallellitet	50
3.2.8	Ulogisk språk?	51
3.2.9	Midler til å binde sammen teksten med	52
3.3	Å lede leseren gjennom teksten	53
3.3.1	"Lettleste" tekster?	53
3.3.2	Behov for logiske tekstmarkører	53
3.3.3	Strukturen i avsnitt	54
3.3.4	"Løst og fast"-tekster	57
3.3.5	Alternativer?	59
4	Dei formale ytterverka	61
4.1	Ortografi	61
4.1.1	Allment om ortografien i norsk	61
4.1.1.1	Valfridom og konsekvensretting	61
4.1.1.2	Ortografiske feller	62
4.1.1.3	Alfabetisk liste over ortografiske feller i norsk	63
4.1.2	Om ortografien i nynorsk	68
4.1.2.1	Valfridom og konsekvensretting i nynorsk	68
4.1.2.2	Ortografiske feller i nynorsk	70
4.1.2.3	Alfabetisk liste over ortografiske feller i nynorsk	70
4.1.3	Om ortografien i bokmål	72
4.1.3.1	Valgfrihet og konsekvensretting i bokmål	72
4.1.3.2	Ortografiske feller i bokmål	73
4.1.3.3	Alfabetisk liste over ortografiske feller i bokmål	74
4.2	Bøying	75
4.2.1	Allment om bøying i norsk	75
4.2.1.1	Substantiv	75
4.2.1.2	Verb	77
4.2.1.3	Andre ordklassar	77
4.2.2	Om bøying i nynorsk	78
4.2.2.1	Substantiv	78

4.2.2.2	Verb	78
4.2.2.3	Andre ordklassar	82
4.2.3	Om bøyning i bokmål	83
4.2.3.1	Substantiv	83
4.2.3.2	Verb	86
4.2.3.3	Andre ordklasser	87
4.3	Dei praktiske skrivereglane	88
4.3.1	Allment	88
4.3.2	På grensa til ortografi	88
4.3.2.1	Aksenteikn og andre diakritiske teikn	88
4.3.2.2	Særskriving og samanskriving	89
4.3.2.3	Store eller små bokstavar?	90
4.3.2.4	Apostrof	92
4.3.2.5	Orddeling ved linjeskift	92
4.3.3	I staden for ord	92
4.3.3.1	Siffer	92
4.3.3.2	Prosent- og promilleteikn	92
4.3.3.3	Forkortingar	93
4.3.4	Tre slags strekar	94
4.3.4.1	Bindestrek (kort strek)	94
4.3.4.2	Tankestrek (lang strek)	95
4.3.4.3	Skråstrek	95
4.3.5	Skiljeteikn og mellomrom	95
4.3.5.1	Komma	95
4.3.5.2	Punktum	98
4.3.5.3	Andre skiljeteikn	99
4.3.5.4	Mellomrom (breiddesteg)	100
4.3.6	Nokre andre teikn	100
4.3.6.1	Hermeteikn (bokmål: anførselstegn)	100
4.3.6.2	Parentes og bogestrek	101
4.3.7	Rekkjefølgja?	101
4.3.7.1	Skiljeteikn og hermeteikn	101
4.3.7.2	Skiljeteikn og parentes	101
4.3.8	Punktoppstilling	102
5	Ord, termar og namn	103
5.1	Allment	103
5.1.1	Noko om bygnaden til norske ord	103
5.1.2	Ord som ikkje står i ordbøker eller oppslagsverk	105
5.1.3	Framandord	106
5.1.3.1	Avgrensing og kriterium	106
5.1.3.2	Er ordet funksjonelt og brukbart?	107
5.1.3.3	Krav til framandorda	107
5.1.3.4	Overbruk	108
5.1.4	Kan ein velje ord fritt?	108
5.1.5	Samanblanding av ord (kontaminasjon)	109
5.1.6	Gammaldagse ord, klisjear	111
5.2	Fagspråk og terminologi	112
5.2.1	Kva er fagspråk, og når er fagspråk brukeleg?	112

5.2.2	Behandling av terminologien	113
5.2.2.1	Nødvendig	113
5.2.2.2	Forståeleg	113
5.2.2.3	Hovudterm og tillegg	113
5.2.2.4	Rettskriving og bøyning av termar	114
5.2.2.5	Mange detaljar	114
5.2.3	Kvar finst ...?	114
5.2.4	Litt idealisme?	114
5.2.5	Termar som omsetjingar	115
5.3	Namn	115
5.3.1	Norske namn og namn på norsk	115
5.3.2	Historiske namn	116
5.3.3	Stadnamn og geografiske namn	117
5.3.4	Andre namn (statsinstitusjonar, kyrkjer, skular, politiske parti, kunstverk osv.)	118
6	Om å finne den gode uttrykksmåten	120
6.1	Allment	120
6.2	Substantiv	120
6.2.1	Entall og flertall	121
6.2.1.1	Entall for flertall?	121
6.2.1.2	Flertall for entall?	122
6.2.2	Naken form	122
6.2.3	Ved genitiv er målformene ulike	123
6.2.3.1	S-genitiv: mest på bokmål, bør ofte frarås på nynorsk	124
6.2.3.2	Sin-genitiv: på frammarsj i begge målformer	126
6.2.3.3	Gruppegenitiv	126
6.3	Verb	127
6.3.1	Allment	127
6.3.2	Tempus	127
6.3.2.1	Tempus og tid	127
6.3.2.2	Det tenkte, det ønskelige o.l. (modalitet)	128
6.3.3	Verbalet mellom subjektet og objektet	130
6.3.3.1	Passiv – i form og innhold	130
6.3.3.2	S-passiv eller omskrevet passiv – mest et bokmålsspørsmål	130
6.3.3.3	Noen spesialtilfeller	131
6.3.3.4	S-/st-former med annen funksjon	132
6.3.4	Transitivt og intransitivt	133
6.3.4.1	Ny bruk?	133
6.3.4.2	Parverb	134
6.3.4.3	Etymologisk objekt	135
6.3.5	Annet	136
6.3.5.1	Verbalgrupper og sammensatte verb	136
6.3.5.2	Hva med det lille ordet <i>å</i> ?	137
6.3.5.3	<i>Ha</i> eller <i>være/vere</i> som hjelpeverb?	138
6.3.5.4	Bøyes perfektum partisipp?	139
6.3.5.5	Heller perfektum partisipp enn andre løsninger?	140
6.4	Adjektiv og adverb	140
6.4.1	Litt om adjektivet i teksten	140

6.4.2	Skal adjektivet bøyes?	140
6.4.2.1	Gradbøyning	140
6.4.2.2	Når andre ord kan skape tvil	141
6.4.2.3	Når adjektivet sjøl kan skape tvil	142
6.4.3	Litt om adverb og adverbial	143
6.4.4	Adjektiv eller adverb?	143
6.4.5	Beslektede former – bøyning?	145
6.4.6	Plasseringen av adverbialene	145
6.4.7	Noen klisjeer	146
6.5	Preposisjoner	146
6.5.1	Ny og gammel bruk	146
6.5.2	Når betydningen er konkret	147
6.5.3	I faste uttrykk	148
6.5.4	Når preposisjonen forteller om det logiske forholdet	151
6.5.5	Et særproblem: i eller på skolen, i eller på Notodden?	153
6.5.6	Preposisjonen i setningen	154
6.6	Pronomen	156
6.6.1	Påpekende pronomen	156
6.6.2	Personlige pronomen	157
6.6.2.1	Subjektsform eller objektsform?	157
6.6.2.2	Samsvar i kjønn og tall	158
6.6.2.3	Om naturlig og grammatisk kjønn, likestilling og høflighet	159
6.6.2.4	Refleksivt eller personlig pronomen?	159
6.6.3	<i>Sin</i> og <i>hans</i> og tilsvarende	161
6.6.4	Relativord	163
6.6.5	Spørrepronomen	163
6.6.6	Annet	164
6.7	Konjunksjoner	165
6.7.1	Konjunksjoner som sideordner	165
6.7.2	Konjunksjoner som underordner (subjunksjoner)	166
6.7.3	<i>Og</i> eller <i>å</i> ?	167
6.8	Artikler og tallord	168
6.8.1	Artikler	168
6.8.1.1	Krøll med den ubestemte artikkelen?	169
6.8.1.2	Bestemthet	169
6.8.2	Tallord	172
7	Engelsk og svensk påvirkning	173
7.1	Allment	173
7.2	Anglismer	173
7.2.1	Avgrensning	173
7.2.2	Behandling av anglismer	173
7.2.3	Ortografi	174
7.2.4	Bøyning	174
7.2.4.1	Flertall på <i>-s</i> ?	174
7.2.4.2	Feil flertall i norsk	174
7.2.4.3	Engelskinspirert verbbruk	174
7.2.5	Engelske eller norske skriveregler?	174
7.2.5.1	Apostrof	174

7.2.5.2	Feilaktig særskriving	175
7.2.5.3	Store og små bokstaver	175
7.2.6	Ord og termer	175
7.2.6.1	Feil eller uheldig ordvalg	175
7.2.6.2	Fagtermer	176
7.2.7	Syntaks	177
7.2.7.1	Manglende foreløpig subjekt	177
7.2.7.2	Mer passiv	177
7.2.7.3	For tunge setningsadverbial	177
7.2.7.4	Syntaktiske hull	177
7.3	Svesismer	177
7.3.1	Avgrensning	177
7.3.2	Behandling av svesismer	177
7.3.3	Ordvalg	178
7.3.3.1	Frekvenslån	178
7.3.3.2	Falske venner i svensk	178
7.3.3.3	Liste over svesismer som bør frarås eller rettes	178
8	Særlege regelverk	179
8.1	Allment	179
8.2	Normering av litterære tekstar i leseverk og songbøker	179
8.2.1	Historikk	179
8.2.2	Reglane no	180
8.3	Fordeling av bokmål og nynorsk i lesetekstar i norskfaget – ”kvotereglane”	184
8.3.1	Litt om tidlegare reglar	184
8.3.2	Reglane no	185
8.3.3	Seinare vurderingar	187
8.3.4	Kva seier opplæringslova om dette?	188
8.4	Godkjenning av ordlister	188
8.4.1	Heimel	188
8.4.2	Reglar for utforming av ordlister	188
8.4.3	Kontroversielle spørsmål i seinare tid	191
9	Nyttige bøker og andre kjelder – ein kommentert bibliografi	195
9.1	Allment	195
9.2	Generelle oppslagsverk og hjelpemiddel	195
9.2.1	Ordbøker og ordlister	195
9.2.2	Årsmeldingane frå Norsk språkråd	196
9.2.3	Nokre hjelpemiddel som er meir eller mindre uunnverlege	196
9.2.4	Nokre meir spesielle kjelder	197
9.3	Grammatikk og språkføring	198
9.3.1	Grammatikkar – språklærer	198
9.3.2	Rettleingar i praktisk språkbruk	199
9.4	Fagordbøker og terminologilister	200
9.4.1	Allment	200
9.4.2	Ordlister frå Rådet for teknisk terminologi (RTT)	200
9.4.3	Ymse andre ordbøker og ordlister	201
9.4.4	Leksikon	203

9.4.4.1	Nokre viktige titlar	203
9.4.4.2	Kan vi stole på leksikon?	204
9.4.5	Norges Standardiseringsforbund	204
9.5	Generell litteratur	205
9.5.1	Allment	205
9.5.2	Vurdering av lærebøker og sakprosa generelt	205
9.5.3	Rapportar	206
9.5.3.1	Frå lærebokutvalet i Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening (NFF)	206
9.5.3.2	Frå prosjektet "Evaluering av fellesspråklige lærebøker [i samfunnslære]" ved Senter for etterutdanning i Trondheim, på oppdrag frå Nasjonalt læremiddelsenter	206
9.6	Nyttige adresser og nummer	206
Noen fagord med forklaringer		208
Liste over emner		214
Liste over ord og uttrykk		222

Kapittel 1

Språkleg kontroll av lærebøker – kva og kvifor

1.1 Allment

I dette kapittelet skal vi først gjere greie for dei reglane som gjeld for godkjenning av lærebøker i Noreg, og for kravet om parallellutgåver på begge målformer. Her går vi òg inn på det juridiske grunnlaget for reglane og den måten dei har utvikla seg på opp gjennom åra. Til sist gjev vi eit historisk riss av framveksten av *lærebok-normalen*, den trongare norma for ortografi og bøyning som skal følgjast i godkjenningsspliktige lærebøker for skulen.

1.2 Godkjenningssordninga for lærebøker

1.2.1 Opphav og heimel

Noreg er eit av dei få landa som har ei godkjenningssordning for lærebøker. Alt i folkeskulelova av 1889 var det ein regel om godkjenning av lærebøker. Den høgare allmennskulen fekk si godkjenningssordning i 1896. Godkjenningssplikta galdt frå først av berre kristendomsbøker. Ordninga er utbygd vidare gjennom seinare lover og forskrifter. Grunnen til at vi heile tida har hatt ei slik ordning, ligg i den oppgåva og funksjonen lærebøkene har i skulen: Dei skal formidle kunnskap som er fagleg korrekt og i ei språkform som både er i samsvar med gjeldande reglar og tilpassa det modningssteget bøkene er laga for. Det har òg vore viktig å sikre at lærebøkene fremjar dei overordna måla som er fastslegne i føremålsparagrafane i skulelovene og nærmare utdjupa i dei generelle delane av læreplanane og i undervisningsplanane for dei ein-skilde faga.

Godkjenningssordninga har heimelen sin i skulelovene. I *lov om grunnskolen* (1969) heiter det i paragraf 39: "Lærebøker som blir nytta i skolen, må vere godkjende av departementet." I *lov om vidaregåande opplæring* (1974) er det ikkje noko slikt absolutt påbod. Paragraf 38 i denne

lova seier: "Departementet gir nærmere regler om godkjenning av lærebøker." Desse nærmare reglane er godkjenningssreglane frå 1962, 1984 og 1993, som vi tek opp nedanfor. I juni 1998 vart det vedteke ei felles opplæringslov, *lov om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa* (opplæringslova), som skal gjelde frå 1.8.1999. I opplæringslova er godkjenningssordninga ført vidare slik i paragraf 9–4 første leddet:

Lærebøker som blir brukte i skolen, skal vere godkjende av departementet. Departementet kan gi nærmare forskrifter. Departementet kan halde lærebøker i enkelte fag utanfor kravet om godkjenning.

1.2.2 Godkjenningssreglane frå 1962

Den første tida fanst det ikkje detaljerte reglar for korleis godkjenningssordninga skulle praktiserast. Eit offentleg utval, Samnemnda for skoleverket, vart oppnemnt i 1947 blant anna for å behandle sentrale lærebokspørsmål. I ei deltilråding, "Tilråding om rasjonalisering av lærebokutgåing" (1948), kom denne nemnda med eit detaljert framlegg til reglar for godkjenning av lærebøker. Framlegget føresette at det skulle vere felles retningslinjer for alle skuleslag under Kyrkje- og undervisningsdepartementet. Departementet bygde på hovudprinsippa i framlegget da det la fram ei skisse til dei første reglane for godkjenning av lærebøker i St.meld. nr. 35 (1957): *Om lærebøker i skoleverket*. På grunnlag av stortingsmeldinga og stortingsdebatten vart det fastsett godkjenningssreglar ved kronprinsregentens resolusjon av 19. oktober 1962. Ein kan merke seg at det hadde teke i alt femten år å arbeide ut godkjenningssreglane. Reglane vart noko utdjupa og presiserte ved seinare rundskriv.

Godkjenningssreglane frå 1962 sa at når nokon søkte om godkjenning for ei lærebok, skulle

boka granskast av éin fagkonsulent, éin språkkonsulent (eventuelt to) og éin pedagogisk konsulent. Norsk språknemnd stod for den språklege granskinga, dei sakkunnige skuleråda for den faglege og pedagogiske. Kristendomsbøker skulle i tillegg granskast av tre teologisk sakkunnige – éin frå kvart av dei to teologiske fakulteta og éin frå biskopane. Noko seinare kom det inn at også ein likestillingskonsulent skulle uttale seg om alle bøkene. På grunnlag av fråsegner frå alle konsulentane gav det aktuelle sakkunnige skulerådet ei tilråding til departementet, som så avgjorde godkjenningsspørsmålet.

1.2.3 Godkjenningsreglane frå 1984

Da Stortinget hadde vedteke nye skulelover (*lov om grunnskolen* (1969) og *lov om videregående opplæring* (1974)), reiste det seg ei rad spørsmål om utvikling av nye læremiddel, om produksjon, distribusjon og informasjon. Godkjenningsreglane for lærebøker hadde òg snøgt synt seg tungvinne i praksis. Eit offentleg utval vart oppnemnt i 1973 for å sjå på alle desse spørsmåla. Dette læremiddelutvalet kom med tilrådinga si i 1977: *Læremidler i skole og voksenopplæring* (prenta som NOU 1978: 26).

Når det galdt godkjenningsspørsmålet, delte utvalet seg. Eit fleirtal på fem ville avskipe godkjenningsordninga heilt. Behovet for ei særskild språkleg gransking hadde fleirtalet vurdert spesielt, men hevda at "det må være mulig å sikre en tilfredsstillende språklig standard i lærebøkene ved å stille som krav at språket skal være i samsvar med gjeldende læreboknormal. Det bør være forlagenes oppgave å kontrollere dette, om ønskelig med bistand fra Norsk språkråd" (NOU 1978: 26 s. 222).

Eit mindretal på tre ville halde oppe godkjenningsordninga, men i sterkt forenkla form. Mindretalet meinte òg at den språklege granskinga skulle halde fram om lag som før.

Kyrkje- og undervisningsdepartementet slutta seg til synet til mindretalet og la i St.meld. nr. 23 (1982–83) *Om lærebøker* fram utkast til nye godkjenningsreglar. På grunnlag av stortingsdrøftinga og innkomne merknader, blant anna frå Norsk språkråd, fastsette styresmaktene ved

kongeleg resolusjon av 13. januar 1984 nye reglar for godkjenning av lærebøker for grunnskulen og den videregående skulen. Desse nye reglane tok det elleve år å få laga, så det gjekk altså noko snøggare enn førre gongen.

Samanliknar vi med reglane frå 1962, er dette dei viktigaste endringane:

- 1 Godkjenninga skulle frå no av gjevast av Grunnskolerådet og Rådet for videregående opplæring. Departementet vart no berre ankeinstans. Godkjenninga av ordlister vart lagd til Norsk språkråd.
- 2 Den faglege granskinga av lærebøkene fall bort, men forlaga skulle leggje ved godkjenningssøknaden ei fråsegn frå ein fagkunnig konsulent om det faglege innhaldet i boka. Dette skulle gjerast for både basis- og parallellutgåva.

Forlaga etterlevde aldri den føresegna som kravde fråsegn frå ein fagkunnig konsulent for begge parallellutgåvene av ei lærebok. Enda både Språkrådet, Rådet for videregående opplæring og Grunnskolerådet pressa på, avviste dei heilt at ein fagkunnig konsulent skulle vurdere den omsette versjonen (oftast nynorskversjonen). Formuleringa i regelverket var komen inn etter ønske frå Språkrådet, som hadde vorte kjent med konkrete tilfelle der det var gjort grove faglege mistak ved omsetjinga til nynorsk.

1.2.4 Godkjenningsreglane frå 1993

Alt i 1988 tok Kyrkje- og undervisningsdepartementet initiativ til å få vurdert heile godkjenningsordninga på ny. Det vart sendt brev til Den norske Forleggerforening, Norsk Faglitterær Forfatterforening og noko seinare til Norsk språkråd med spørsmål om å få ei vurdering frå desse institusjonane av korleis ordninga verka. Bakgrunnen for dette var nok at det hadde kome sterk kritikk av lærebøkene; særleg må ein her nemne Egil Børre Johnsen. Johnsen meinte at idealet om å skrive kort, enkelt og nøytralt har fått mange lærebokforfattarar til å forenkla og porsjonere slik at heilskapen i teksten går tapt. Forfattarstemma blir undertrykt,

stilen blir flat og upersonleg, men samstundes held mange bøker eit for høgt abstraksjonsnivå. Lærebøkene drep dermed motivasjonen hos elevane og har eit medansvar for at mange unge meiner skulen er keisam. Johnsen har skrivne mykje om dette (sjå 9.5.2) og er sterkt kritisk til godkjenningsordninga, men seier likevel i boka *Den skjulte litteraturen* (s. 74):

Det hersker imidlertid utbredt enighet om at likestillingsgranskingen og språkkontrollen har gitt resultater og vært av verdi i arbeidet med å utvikle nye bøker. Størst strid har det stått om Språkrådets normering av tekster i leseverk. Men i 1987 vedtok rådet nye regler som betyr et minimum av inngrep i antologitekstenes språkform. Det har også stått strid om form og terminologi i en rekke lærebøker i norsk. Men jevnt over har forlag og råd funnet frem til rutiner som begge parter kan leve med.

I eit lengre brev til departementet av 21.11.88 gjev Språkrådet ei omfattande vurdering av den språklege sida av godkjenningsordninga. I brevet heiter det blant anna:

Dessverre er det ikke uvanleg at det er så mykje å utsetje på språket at vi må sende boka attende til forlaget til ny språkgjennomgåing. Det er heller ikke uvanleg at vi må ha boka til gjennomsyn ein og to gonger til før det er forsvarleg å tilrå godkjenning.

Dei fleste bøkene treng å gjennomgåast fullt ut før dei er så bra at dei kan godkjennast. Berre få av dei innsende bøkene ligg på eit språkleg nivå som ein bør vente at ei lærebok må ha. [– – –]

Det som kanskje er mest alvorleg, er alle tilfella av brot på syntaktiske reglar og eksempla på dårleg språkføring, der framstillinga blir uklar, uforståeleg eller ulogisk. [– – –]

Etter vårt syn er ordninga med språkleg gransking ein nødvendig reiskap for å heve det språklege nivået i lærebøkene. Det gjeld både bokmåls- og nynorsk bøkene. Hovudmengda av dei nynorske parallellutgåvene blir omsette frå bokmål, og kvaliteten er svært ujamn.

I eit seinare brev (14.4.89) tok Språkrådet opp eit gammalt ønske om at den språklege godkjenninga også burde omfatte valfagsbøker og hjelpebøker (for eksempel grammatikkar og andre emnebøker i norskfaget).

Eit forhold som svekkjer godkjenningsordninga slik Språkrådet ser det, er at ein ved etterkontroll av ferdige lærebøker stadig finn ein god del språkfeil. Dei fleste feila er i nynorskutgåver, og det meste er nye feil, det vil seie feil som ikkje fanst i det manuset som var grunnlaget for godkjenningsbehandlinga. Elles finn ein stadig ein del feil i tekstbitar som er endra, eller i stoff (for eksempel illustrasjonstekstar, stikkordlister) som er kome til etter at Språkrådet hadde manuset til gransking. Språkrådet har i somme tilfelle bede godkjenningsinstansen om å trekkje attende godkjenninga for visse bøker. Slike saker har i fleire tilfelle enda med at forlaget har makulert restopplaget av ei bok og trykt ho på nytt. I 1993 arrangerte Språkrådet og Forleggerforeningen i lag eit seminar for forlagsredaktørar om dette problemet, men etterkontroll av bøker i åra etterpå viser diverre at språkleg slurvearbeid frå forlaga si side er like utbreidd som før.

Hausten 1992 bad departementet det nyskipa Nasjonalt læremiddelsenter om å gje ei samla vurdering av heile godkjenningsordninga. Organisasjonane til forlaga og lærebokforfattarane hadde fleire gonger dei siste åra pressa på for å få vurdert om godkjenningsordninga hadde utspelt si rolle. Sedd frå lærebokprodusentane og forfattarane si side verka sensur- og kontrollfunksjonen ved ordninga som eit framandelement i eit moderne samfunn, og forlaga meinte at dei no hadde utvikla god nok kompetanse sjølve til å sikre lærebokkvaliteten i det norske skuleverket.

Da det skulle utviklast nye undervisningsplanar (M87 og Reform 94), la departementet og dei sakkunnige råda vekt på å fremje ei meir målstyrt undervisning, med større krav til sjølvstendig planlegging og utforming av undervisninga frå læraren. Skulestyresmaktene var kome i tvil om godkjenningsordninga var ein tenleg styringsreiskap på sentralt hald, og om ordninga slik ho vart praktisert, verkeleg fungerte etter intensjonane. Oppdraget til Nasjonalt læ-

remiddelsenter inneheldt òg eit punkt om at senteret skulle kome med framlegg til alternative tiltak som eventuelt kunne erstatte godkjenningsordninga.

I rapporten frå Nasjonalt læremiddelsenter (udatert, våren 1993) heiter det blant anna (s. 4):

Det er lite ønskelig å oppheve godkjenningsordningen uten at det settes inn alternativer som kan erstatte den. [– – –] Det må dessuten skapes et grunnlag til å vurdere hva ordningen i dag faktisk sikrer, og hva vi vil miste dersom ordningen falt bort. Det har vist seg å være vanskelig å stille opp argumentlister for og mot de ulike alternativene, og for mange av dem er det også vanskelig å forutsi konsekvensene.

Ut frå dette var hovudforslaget frå Nasjonalt læremiddelsenter slik: "Godkjenningsordningen beholdes, men tiltak iverksettes som kan bidra til å utvikle ordningen i retning av en fremtidig avregulering."

På grunnlag av det utgreiingsarbeidet som er nemnt ovanfor, gjorde departementet (ved kongelege resolusjonar av 5.2.93 og 22.10.93) omfattande endringar i forskriftene for godkjenning frå 1984. Dei viktigaste endringane var:

- 1 Godkjenninga vart no ikkje lenger knytt til ein tidsperiode på fem år, men til læreplanen. Godkjenninga gjeld så lenge læreplanen er uendra.
- 2 Ein tok bort kravet om at forlaga skulle sende med søknaden ei fråsegn frå ein fagkunnig konsulent. I staden skal forlaga sende med ei konsulentfråsegn om den pedagogiske utforminga av boka.
- 3 Godkjenningsinstansen (som no er Nasjonalt læremiddelsenter) skal ikkje lenger vurdere den pedagogiske utforminga av boka, men i staden gjere ei fagdidaktisk vurdering av boka ut frå læreplanane.

Det vart ingen endringar for den språklege sida av godkjenningsordninga, og heller ikkje når det gjeld vurdering av likestilling mellom kjønna.

Vi gjev att forskrifta for godkjenning av lærebøker slik ho no (hausten 1998) er:

GODKJENNING AV LÆREBØKER

§ 1 Lærebøker i grunnskolen og vidaregående opplæring godkjennes av Nasjonalt læremiddelsenter. Med lærebøker menes her alle trykte læremidler som dekker vesentlige deler av et fags mål, lærestoff og hovedmomenter eller hovedemner etter læreplan for vedkommende klassetrinn eller kurs, og som elevene regelmessig skal bruke.

Ordlister godkjennes av Norsk språkråd.

Unntatt fra godkjenningsordningen er bøker for valgfag, likevel ikke lærebøker i det andre fremmedspråk i grunnskolen.

§ 2 Til vanlig sender forlaget inn tre korrekturede eksemplarer av manuskriptet til en lærebok med orientering om illustrasjonsmateriellet. For lærebøker i kristendomskunnskap sendes seks eksemplarer. Nasjonalt læremiddelsenter kan be om å få illustrasjonsmateriellet til gjennomsyn før endelig godkjenning blir gitt.

Med søknad om godkjenning skal følge:

- opplysning om hvor boken skal brukes (skoleslag, fag/emne, klassetrinn, kurs, linje)
- uttalelse fra forlagets konsulent om den pedagogiske utforminga av boken. Dette gjelder både basis- og parallellutgave
- uttalelse fra Norsk [s]pråkråd om den språklige utforminga av teksten
- utkast til brukerinformatjon.

Uttalelsen fra Norsk [s]pråkråd kan sendes inn etter at søknaden om godkjenning er sendt Nasjonalt læremiddelsenter. Brukerinformasjonen skal utformes slik at den er egnet til offentliggjø-

ring. Den skal gi en kortfattet, objektiv, bibliografisk beskrivelse av læreboken/læreverket og ikke inneholde kvalitetsvurderinger.

§ 3 Ved vurdering om godkjenning kan gis skal Nasjonalt læremiddelsenter legge til grunn:

- uttalelse fra forlaget om lærebokens pedagogiske utforming
- uttalelse fra Norsk [s]pråkråd uttalelse innhentet av Nasjonalt læremiddelsenter, der læreboken er vurdert i forhold til § 1, og med særlig vekt på:
 - en fagdidaktisk vurdering i forhold til
 - a læreplanens generelle del
 - b mål, lærestoff og hovedmomenter eller hovedemner i læreplan for faget, og sammenhengen mellom generell del og læreplanene
 - likestilling mellom kjønnene

Nasjonalt læremiddelsenters godkjenningsskriv skal også inneholde den godkjente brukerinformasjonen.

Nasjonalt læremiddelsenter kan innenfor rammen av bestemmelsene i kongelig resolusjon om godkjenning av lærebøker gi nærmere retningslinjer for brukerinformasjon. Etter retningslinjer fra departementet kan Nasjonalt læremiddelsenter gjøre unntak fra vanlig godkjenningssprosedyre som beskrevet i første ledd, og iverksette og prøve ut alternative former for lærebokvurdering som kan være egnet til å sikre lærebøkernes kvalitet.

En søknad om godkjenning bør normalt være ferdigbehandlet i løpet av åtte uker.

§ 4 Lærebøker i kristendoms-kunnskap i grunnskolen skal i tillegg til den gransking som er utpekt i § 3, gjennomgås av tre teologisk sakkundige som utpekes av Det teologiske fakultet ved Universitetet, Det teologiske menighetsfakultet og biskopen i Oslo.

§ 5 Den språklige parallellutgaven godkjennes og utgis til samme tid som basisutgaven. Årskull med elevtall over 300 skal ha parallellutgave.

§ 6 Finner Nasjonalt læremiddelsenter at godkjenning ikke kan gis, kan forlaget påklage avgjørelsen til departementet.

§ 7 Godkjenning er knyttet til fastsatt læreplan. Ved ny læreplan eller ved revisjon av læreplan må forlaget sende inn søknad om ny godkjenning dersom ikke boken skal gå ut av bruk.

§ 8 Ved søknad om godkjenning av en ny utgave av læreboken skal en oversikt over endringene vise til den gamle utgaven. Endringene må gis en nærmere faglig og pedagogisk begrunnelse. Forøvrig følges retningslinjene i § 2.

§ 9 Nasjonalt læremiddelsenter utgir årlig en ajourført liste over godkjente lærebøker.

I tillegg har Nasjonalt læremiddelsenter laga nærmere reglar for godkjenning av lærebøker (utsende med brev av 22.10.93). Her finn vi blant anna ein definisjon av fagdidaktikk til praktisk bruk i granskingsarbeidet, og det er spesifisert kva lærebokgranskarane til senteret skal leggje vekt på når dei vurderer læreboka ut frå læreplanane.

Etter paragraf 4 i godkjenningssforskrifta skal lærebøker i kristendoms-kunnskap granskast fagleg av tre teologisk sakkundige. I samband med grunnskulereforma av 1997 kom det til to nye fag: natur- og miljøfag og kunst og handverk. Nasjonalt læremiddelsenter har vedteke at lærebøker i desse faga skal granskast fagleg før dei kan godkjennast. Det gamle kristendoms-faget vart lagt om og heiter no kristendoms-kunnskap med religions- og livssynsorientering. Bøker i dette faget skal også granskast av representantar for dei store verdsreligionane og livssynshumanismen. Det har hendt at opptil elleve sakkundige har måtta granske bøker i dette faget i samband med godkjenningssprosessen.

1.2.5 Seinare vurderingar

Revisjonen av godkjenningsordninga frå 1993 kom ni år etter den førre store revisjonen. Likevel er ordninga stadig vorten kritisert på nytt. Eit utval som såg på vilkåra for yringsfridommen i Noreg, la i 1994 fram ein rapport for kulturministeren med tittelen *Nye trusler mot yringsfriheten i Norden – diagnose og forslag*. Her heiter det blant anna:

Konkret kunne Utvalget tenke seg å problematisere en særnorsk ordning fra yringsfrihetsperspektiv: kravet om at norske skolebøker skal godkjennes av departementet. Faren for at bøkene blir ulidelig politisk korrekte langs et titall av dimensjoner, presset inn i formen av pedagoger i den gode saks øredøvende tjeneste, er uheldig. Indirekte fremmes her en ensartet holdningsstrøm vi helst så fjernet. Da bedre å risikere at holdninger og perspektiver kommer fram som stritter mot våre reflekser. [– – –] Utvalget ser det som en viktig signalsak nå som den bastante kulturelle homogenitet i Norden er slutt at denne godkjenningsordning fjernes fra departementet.

I 1993 sette regjeringa ned eit offentleg utval som skulle gå igjennom styringsordninga i opplæringssektoren og kome med framlegg til eit nytt og betre lovverk for opplæring. I tilrådinga, NOU 1995: 18 *Ny lovgivning om opplæring*, gjekk utvalet, med visse atterhald frå tre av medlemmene, inn for at godkjenningsordninga ikkje skulle først vidare.

I ei høyringsfråsegn om denne NOU-en strekar Norsk språkråd under at det er heilt nødvendig å granske språket i lærebøkene i samband med godkjenninga som ei kvalitets-sikring for å få rett og godt språk etter bokmåls- og nynorsknorma og ei klar og presis språkføring. Språkrådet går imot det synet at språkgranskinga skulle vere ein fare for yringsfridommen. I Språkrådet skjer det inga einsretting av det språklege særpreget som forfattarane og omsetjarane gjev bøkene.

Regjeringa slutta seg ikkje til framlegget frå utvalet om å avskipe godkjenningsordninga. I Ot.prp. nr. 36 (1996–97) *Om lov om grunnskolen*

og den vidaregåande opplæringa (opplæringslova) er det lagt til grunn at godkjenningsordninga for lærebøker skal først vidare. Som grunngeving seier regjeringa blant anna (s. 80): "Godkjenningsordninga har medverka til fagleg og språkleg kvalitetssikring av lærebøkene. Ein kan også hevde at lærebokgodkjenninga er eit nødvendig middel til å sikre eit likeverdig og godt skoletilbod over heile landet."

Odelstingsproposisjonen kom ikkje opp i Stortinget før stortingsvalet hausten 1997. Sentrumsregjeringa gjorde ikkje endringar i godkjenningsordninga i den nye lovproposisjonen, Ot.prp. nr. 46 (1997–98). I den nye opplæringslova, som tek til å gjelde 1.8.1999, står godkjenningsordninga ved lag, jamfør 1.2.1. Forskrifta for godkjenning kan bli endra.

1.3 Parallellutgåveordninga

1.3.1 Allment

Både Språkrådet og brukarane av nynorske læremiddel har ikkje sjeldan kunna konstatere at forlaga og departementet er usikre på verkeområdet for lovføresegnene om parallellutgåver. På bakgrunn av det fekk Språkrådet i 1993–94 greidd ut saka internt, og vi gjev att hovudinnhaldet i utgreiinga nedanfor.

Med den nye opplæringslova, som gjeld frå skuleåret 1999–2000, kjem det reglar som vonleg er klarare og lettare å praktisere.

1.3.2 Lovføresegner, forskrifter o.a.

Eit krav om at læremiddel i andre fag enn norsk skal liggje føre til same tid og til same pris på bokmål og nynorsk, er lovfest både i lov av 13. juni 1969 nr. 24 om grunnskolen og i lov av 21. juni 1974 nr. 55 om videregående opplæring.

Føresegna i paragraf 39 i lov om grunnskolen lyder slik:

§ 39 Lærebøker.

- 1 Lærebøker som blir nytta i skolen, må vere godkjende av departementet. Lærebokverk i andre fag enn norsk må

liggje føre til same tid og til same pris på bokmål og nynorsk. Departementet kan gjere unntak frå denne regel.

- 2 Når det ikkje gjeld lærebokverk i morsmålet, kan foreldra til kvar einskild elev velje om han skal nytte nynorsk- eller bokmålsutgåve.

Føresegna i paragraf 38 i lov om videregående opplæring lyder slik:

§ 38 Lærebøker og andre læremidler.

Staten skal medvirke til å fremme rasjonell produksjon og bruk av læremidler.

Lærebøker og andre læremidler i andre fag enn norsk må foreligge til samme tid og samme pris på bokmål og nynorsk. Departementet kan gjøre unntak fra denne regelen. Stortinget bevilger hvert år en sum til tilskott til utgivelse av lærebøker. Summen fordeles av departementet. Departementet gir nærmere regler om godkjenning av lærebøker.

Med heimel i desse to paragrafane er det gjeve forskrifter (forskrift av 13. januar 1984 nr. 3520 om godkjenning av lærebøker). I forskriftene er det ei føresegn om parallellutgåver:

- § 5 Den språklige parallellutgaven godkjennes og utgis til samme tid som basisutgaven. Årskull med elevtall over 300 skal ha parallellutgåve.

Kravet om parallellutgåver er ikkje knytt til godkjenningskravet (sjå 1.3.8 nedanfor), men meininga er nok at andre punktum i den siterte paragraf 5 i forskriftene skal vere eit allment unntak frå parallellutgåvekravet for årskull med elevtal under 300. Talet på 300 knyter seg til heile årskullet, ikkje berre til elevar som ønskjer den eine målforma, og som derfor treng parallellutgåva (om bakgrunnen for talet, sjå St.meld. nr. 16 (1977–78) s. 21 og Innst. S. nr. 191 (1977–78) s. 9).

I tillegg til dei reglane som no er nemnde, kjem ordninga med statleg tilskot til lærebøker inn. Etter reglane om tilskot skal lærebøker til

fag eller kurs med færre enn 300 elevar gjevast ut som fellesutgåver med tekst både på bokmål og nynorsk (jamfør omtale i ei utgreiing frå Nasjonalt læremiddelsenter som vart send til Kyrkje-, utdannings- og forskingsdepartementet 5. april 1993).

1.3.3 Bakgrunnen for reglane

Det var i grunnskulelova regelen om læremiddel på begge målformer vart lovfest først. I proposisjonen til grunnskulelova (Ot.prp. nr. 59 (1966–67)) var det ei føresegn om at lærebøker skulle vere godkjende av departementet. Skulestyret skulle fastsetje kva lærebøker som skulle brukast, men når det galdt andre lærebøker enn lærebøker i morsmålet, skulle foreldra til kvar elev avgjere om bokmåls- eller nynorskutgåva skulle brukast.

Kyrkje- og undervisningsnemnda i Stortinget viste til at Vogtkomiteen samrøystes hadde rådd til å lovfeste eit krav om at lærebøker i andre fag enn norsk skulle liggje føre til same tid og til same pris på begge målformer. Departementet hadde i St.meld. nr. 15 (1968–69) ønskt ei nærmare utgreiing om kostnadene før regelen vart lovfest, men stortingsnemnda gjorde framlegg om å lovfeste regelen med ein gong. Om kostnadsspørsmålet uttalte nemnda (Innst. O. XIV (1968–69) s. 49):

Komiteéen er klar over at forslaget har visse økonomiske konsekvenser, uten at en nå har full oversikt over disse. Komiteéen vil understreke at håpet om større forståelse og forsonlighet i språksaken må bygge på vilje til å øve rettferdighet overfor begge språkgrupper, og komiteéen ser kravet om lærebøker på begge målformer i grunnskolen som et rimelig rettferdighetskrav. Ut fra dette kan de forholdsvis begrensede økonomiske konsekvenser ikke veie altfor tungt.

For andre skuleslag enn grunnskulen meinte Vogtkomiteen at det ikkje kunne krevjast parallellutgåver av alle bøker (Innstilling om språksaken (1966) s. 26). Alt i 1974 vart det likevel lovfest eit krav om parallellutgåver i lova om videregående opplæring, og føresegna i lov om vi-

deregående opplæring paragraf 38 har stått uendra sidan den gongen. Departementet hadde tenkt seg at det måtte gjerast mange unntak frå regelen, men i stortingsnemnda vart det presisert at ein måtte setje "strengje grenser for høvet til å gjera slikt unntak" (Ot.prp. nr. 18 (1973–74) s. 89–90, Innst. O. nr. 28 (1973–74) s. 49; jamfør Ot.prp. nr. 29 (1972–73) s. 80–81, Innst. O. nr. 43 (1972–73) s. 249–250).

1.3.4 Retningslinjer for tolkinga

For dei to lovføresegnene om parallellutgåver har ein den spesielle situasjonen at departementet i ei stortingsmelding har gått nærmare inn på lovtolkinga, og at stortingsnemnda òg har kome med sine synspunkt på tolkinga. I St.meld. nr. 16 (1977–78) oppsummerer departementet tolkingsspørsmålet slik (s. 20):

Departementet finner etter dette at begrepe-
ne i grunnskolelovens § 39 og lov om
videregående opplæring § 38 må defineres
slik:

- 1 Lærebøker er trykte læremidler for elev-
bruk som dekker det alt vesentligste av
en godkjent fagplans lærestoff i et fag.
- 2 Lærebokverk er en eller flere lærebøker
for et årskurs og de andre trykte lære-
midler som er nær knyttet til denne/dis-
se, for eksempel øvingsbøker, oppgave-
samlinger og annet nødvendig differen-
sieringsmateriell.
- 3 Andre læremidler er trykte og ikke trykte
læremidler som er knyttet til en lærebok,
lærebøker eller lærebokverk innenfor
samme årskurs og som skal brukes regel-
messig i undervisningen.
- 4 Med lovens bestemmelse om at lære-
bøkene skal foreligge til samme tid
betyr [!] at nynorsk- og bokmålsutgaven
skal foreligge samtidig til salg.

Stortingsnemnda hadde blant anna denne merknaden (Innst. S. nr. 191 (1977–78) s. 9, jamfør òg Innst. S. nr. 154 (1982–83) s. 5):

Komitéen har merkt seg dei synspunkta departementet har gjeve uttrykk for. Komi-

téen vil leggje til at uttrykket "brukes regel-
messig i undervisningen" ikkje må praktise-
rast slik at ein kjem i strid med jamstillings-
prinsippet.

Med formuleringa "læremidler som skal
brukes regelmessig i undervisningen" for-
står komitéen det materiellet som vert utgje-
ve til undervisningsbruk i faget og som ikkje
er tenkt som eit reint sporadisk innslag i un-
dervisninga.

Slike etterfølgjande lovtolkingar frå departe-
ment og stortingsnemnd er ikkje utan vidare av-
gjerande for kva rettar og plikter private har.
Lova kan berre endrast lovvegen. Men ein må
rekne med at synspunkta har vekt når lova skal
tolkast. Særleg bør forvaltninga ta omsyn til sli-
ke retningslinjer så langt det gjeld praktisering
av reglane som ikkje fører til auka plikter eller
færre rettar for private.

Det kan nemnast at det som er sagt i stor-
tingsmeldinga, ikkje kan oppfattast som eit ge-
nerelt unntak frå parallellutgåvekravet for alt
tilfang som fell utanom "definisjonane".

1.3.5 Parallellutgåver og fellesutgåver

Både i paragraf 39 i lov om grunnskolen og pa-
ragraf 38 i lov om videregående opplæring er
det tale om at tilfanget skal liggje føre på både
bokmål og nynorsk. På bakgrunn av forarbeida
må ein utan tvil oppfatte dette slik at det gjeld
eit krav om parallellutgåver, det vil seie eigne
utgåver for bokmål og for nynorsk. I samband
med støtteordninga har departementet godteke
fellesutgåver (utgåver med minst 40 prosent
tekst på kvar målform), men dette byggjer på
unntak frå det lovfeste kravet om parallellutgå-
ver.

Vil ein gjere fellesutgåver til hovudregelen og
parallellutgåver til unntaket, må lova endrast.

1.3.6 Kven rettar føresegnene seg til?

Føresegnene i paragraf 39 i lov om grunnskolen
og paragraf 38 i lov om videregående opplæring
set krav til læremiddel som skal brukast i dei
aktuelle skuleslaga. Det kan vere grunn til å seie
litt om kven dette kravet rettar seg til.

Føresegnene kan ikkje oppfatast som forbod mot at det blir gjeve ut bøker og anna tilfang berre på den eine målforma. Det gjeld sjølv om meininga er at bøkene eller tilfanget skal brukast i skulen. Lærebok eller læremiddel blir det ikkje tale om før boka eller tilfanget faktisk er teke i bruk i skulen. Sjølv om ein ville oppfatte føresegnene som påbod retta til forfattarar eller utgjevarar, ville ikkje regelbrot få følgjer for dei (det finst ikkje aktuelle straffeføresegner).

Reglane om parallellutgåver er ikkje knytte til godkjenningsreglane (jamfør 1.3.8). Ein kan derfor ikkje seie at føresegnene i første rekkje er retta til godkjenningsinstansen (sjølv om reglane set rammer for kva som kan godkjennast).

Etter samanhengen må dei to føresegnene om parallellutgåver oppfatast som føresegner om kva læremiddel som kan brukast i dei aktuelle skuleslaga. Dei to lovene set rammer for verksemda i grunnskulen og den vidaregåande skulen. Gjennom reglane om parallellutgåver, og dessutan gjennom reglar om godkjenning av læremiddel, har lovgjevaren lagt band på bruken av bøker og anna tilfang.

Reint praktisk kan ein vanskeleg tenkje seg at føresegnene kan oppfatast som forbod mot at elevane bruker andre læremiddel enn dei som er tillatne etter lova, men helst må ein kunne krevje at kvar elev minst får eller skaffar seg det som trengst av tillatne læremiddel.

Etter paragraf 39 i lov om grunnskolen var det fram til 1. januar 1994 samarbeidsutvalet ved kvar skule som skulle velje mellom godkjende lærebokverk. Skulestyret skulle gje reglar om utveljinga. Slik lova no lyder (hausten 1998), må det vere kommunen som har avgjerdsmakta, og kommunen må kunne overlata avgjerda til samarbeidsutvalet e.a.

Etter paragraf 9 i lov om vidaregåande opplæring er det skuleutvalet som fastset "ordninga for undervisninga". Om det er skuleutvalet eller andre som skal velje læremiddel, går ikkje klart fram av lova, og vi har ikkje undersøkt nærmare kva som måtte vere fastsett i forskrifter om dette.

Dei to lovføresegnene om parallellutgåver rettar seg dermed til dei organa eller dei personane som vel læremiddel for den einskilde skulen og den einskilde klassen. Ansvaret for at reg-

lane blir følgde, ligg stort sett på kommune og fylkeskommune (for grunnskulen også på Statens utdanningskontor). Vi går ikkje nærmare inn på særreglane for private og statlege skular.

Lovføresegnene rettar seg òg til den einskilde læraren i den grad han eller ho sjølv avgjer kva for lærebøker eller læremiddel som skal brukast. Det viktigaste spørsmålet i den samanhengen er kva slags tilfang som kjem inn under reglane, jamfør 1.3.7.

Vi nemner at lovavdelinga i Justisdepartementet i si tid også meinte at lov om grunnskolen paragraf 39 gjeld skulane, ikkje forlaga (brev datert 8. mars 1979, journalnummer 416/79 E).

Dersom ikkje kravet om parallellutgåver er oppfylt, skal ikkje tilfanget takast i bruk sjølv om ein meiner at det ikkje trengst parallellutgåver ved den aktuelle skulen. I den vidaregåande skulen er det kvar elev som skal kunne velje målform, og i grunnskulen kan foreldra til kvar elev velje mellom bokmåls- og nynorskutgåve i andre fag enn norsk. Denne valretten skal vere reell.

1.3.7 Kva slags tilfang kjem inn under kravet om parallellutgåver?

I paragraf 39 i lov om grunnskolen er det tale om "lærebokverk", mens det står "lærebøker og andre læremidler" i paragraf 38 i lov om vidaregåande opplæring. Uttrykket "lærebokverk" kom inn ved ei endring av paragraf 39 i lov om grunnskolen i 1975, men føremålet ser berre ut til å ha vore å fange opp tilfelle der lærestoffet blir delt på fleire bøker og hefte (jamfør Ot.prp. nr. 64 (1973–74) s. 72 samanhalde med St.meld. nr. 46 (1971–72) s. 48–49, sjå òg St.meld. nr. 16 (1977–78) s. 20).

I St.meld. nr. 16 (1977–78) (jamfør 1.3.4 ovanfor) definerer departementet "lærebøker" som "trykte læremidler for elevbruk som dekkjer det alt vesentligste av en godkjent fagplans lærestoff i et fag". Dette er ei innskrenkande tolking av uttrykket "lærebøker" som etter vårt syn ikkje kan godtakast. Det er ikkje grunnlag i førearbeida for ei slik avgrensing. Det er grunn til å tru at både Vogtkomiteen og kyrkje- og utdanningsnemnda i Stortinget nytta lærebokomgrepet i ei vidare og mindre presis tyding i framlegget til det som vart lov om grunnskolen para-

graf 39. Departementet er da i St.meld. nr. 16 (1977–78) også inne på at det i dei tidlegare forskriftene for godkjenning av lærebøker fanst ein annan definisjon: "Med lære- og lesebøker menes her alle trykte læremidler som elevene regelmessig skal bruke etter undervisningsplanen" (meldinga s. 20). Det er ikkje her tale om at boka skal "dekke det alt vesentligste av en godkjent fagplans lærestoff i et fag".

Det er nok så at uttrykket "lærebok" ikkje lenger er treffande for det samansette læretilfanget som etter kvart er vorte vanleg, men ein kan ikkje utan lovending avgrense kravet om parallellutgåver til eit trangt lærebokomgrep og læremiddel som er nær knytte til slike lærebøker.

På den andre sida har det snauvt nokon gong vore meininga å gjere kravet om parallellutgåver gjeldande for alt tilfang som blir nytta i undervisninga. Regelen passar for eksempel ikkje for aviser, tidsskriftartiklar, brosjyrar o.l. som ein trekkjer inn i undervisninga etter opptak frå elevane eller den einskilde læraren. I ei rimeleg tolking av "lærebøker" eller "læremiddel" (eventuelt "lærebokverk") må ein halde ute slikt som berre er illustrasjonsmateriale, eller som meir tilfeldig blir brukt i eit undervisningsopplegg. Etter vårt syn fangar ein opp det sentrale med den ordlegginga vi finn i Innst. S. nr. 191 (1977–78) s. 9: "det materiellet som vert utgjeve til undervisningsbruk i faget og som ikkje er tenkt som eit reint sporadisk innslag i undervisninga". Dette var sagt i tilknytning til uttrykket "brukes regelmessig i undervisningen", som var med i den definisjonen av læremiddel som departementet gav. Stortingsnemnda kommenterte ikkje direkte vilkåret om tilknytning til lærebøker i faget, men slik vi oppfattar lærebokomgrepet, får ikkje det vilkåret sjølvstendig vekt (det er ikkje grunnlag i lova heller for å krevje ei slik tilknytning).

Det området der kravet om parallellutgåver først og fremst gjeld, blir dermed tilfang som er utgjeve til undervisningsbruk (til skilnad frå illustrasjonsmateriale o.l. som ein trekkjer inn i undervisninga), og som ikkje skal brukast berre sporadisk.

Ut frå føremålet omfattar nok kravet om parallellutgåver berre tilfang som skal nyttast av

eller visast til elevane. Lærarane kan sjølve bruke tilfang som ikkje finst i parallellutgåver. Kopieringsoriginalar kjem inn under kravet til parallellutgåver i og med at kopiane skal delast ut til elevane.

For ordens skuld minner vi om at kravet om parallellutgåver ikkje gjeld læremiddel i norskfaget eller morsmålet. Det hender at same læremiddelet blir nytta i fleire fag. Er ikkje kravet om parallellutgåver oppfylt, kan ikkje læremiddelet takast i bruk i andre fag enn norsk sjølv om det også skal brukast i norsktimane.

1.3.8 Parallellutgåvekravet og godkjenningsordninga

Da regelen om parallellutgåver vart innført i lov om grunnskolen paragraf 39, skilde ein neppe klart mellom godkjenningsordninga og kravet om parallellutgåver. Vogtkomiteen såg godkjenningsordninga og kravet om parallellutgåver i samanheng, og føresegna om parallellutgåver vart teken inn i same paragraf og nummer som føresegna om godkjenning. Ein har nok òg tenkt seg at kravet om parallellutgåver reint praktisk kunne handhevast gjennom godkjenningsordninga.

Det er likevel ingen nødvendig samanheng mellom parallellutgåvekravet og godkjenningsordninga. Det går fram allereie ved at det mindretallet i stortingsnemnda som berre ville ha ei språkleg godkjenning av lærebøkene (Kortner), var med på framlegget om parallellutgåver (Innst. O. XIV (1968–69) s. 49–50). Seinare gjorde departementet framlegg om at godkjenningsordninga skulle takast bort (framlegget fall i Stortinget), men kravet om parallellutgåver skulle bli ståande (Ot.prp. nr. 64 (1973–74) s. 72). Det kan òg visast til merknader i Innst. S. nr. 154 (1982–83) s. 5, der fleirtallet i kyrkje- og undervisningsnemnda sa at "kravet om parallellutgåver når vidare enn kravet om godkjenning".

Heller ikkje ordlyden i lovføresegnene peiker mot nokon nødvendig samanheng mellom parallellutgåvekrav og godkjenning; det går tydelegast fram av lov om videregående opplæring paragraf 38.

Det må vere på det reine at kravet om paral-

lellutgåver gjeld uavhengig av godkjenningsplikta. Ei anna sak er at parallellutgåver må vere eit vilkår for godkjenning dersom det ikkje er gjort unntak frå kravet om parallellutgåver.

1.3.9 Same tid og same pris

For at skulane skal kunne ta tilfanget i bruk i undervisninga, må det liggje føre til same tid og same pris på bokmål og nynorsk.

Det er ikkje alltid like lett for skulane å avgjere om desse krava er oppfylte. Det er likevel mogleg å undersøkje dette så langt det gjeld tilfang som er utgjeve av medlemmer av Den norske Forleggerforening, Bransjeavtalen mellom forleggjarforeininga og bokhandlarforeininga inneber, stort sett, at bokhandlarane har plikt til å selje utgjevne bøker og å selje dei til den prisen forlaget har fastsett.

Bransjeavtalen treng dispensasjon frå pris- og konkurranselovgjevinga, og i 1992 vart dispensasjonen lengd fram til 1. januar 1997. Prisdirektoratet sette likevel vilkår om at fastprisordninga ikkje skulle gjelde skulebøker (jmfør *Pristidende* 1993.19). Det er levert klage på vedtaket til Arbeids- og administrasjonsdepartementet, og klaga var hausten 1998 enno ikkje avgjort.

Så langt vi kan sjå, lèt det seg ikkje gjere å handheve kravet om lik pris fullt ut dersom fastprissystemet fell bort. I grunnskulen kan ein nok setje som vilkår for å kjøpe inn bøker at begge utgåvene kostar det same. Verre er det i den vidaregåande skulen, der elevane sjølve kjøper bøkene. Det er den prisen eleven betaler, som er avgjerande. Men den kan skifte frå bokhandel til bokhandel, og sjølv om forlaget tilbyr begge utgåvene til lik pris, kan ikkje forlaget styre dei rabattane som forhandlaren gjev. I samband med godkjenningsordninga kan ein setje vilkår om lik pris frå forlaget, og det hjelper eit stykke på veg. Held ein fast på at reglane gjeld skulane og lærarane, er det ikkje mykje som kan gjerast for å handheve regelen om lik pris for tilfang som ikkje treng godkjenning.

Skulle lagerføringsplikta etter bransjeavtalen falle bort, er det vanskeleg å seie kva som nærmare ligg i kravet om at tilfanget skal "ligge føre" til same tid og same pris. Helst må ein

krevje at parallellutgåva skal vere nokolunde lett tilgjengeleg; det er ikkje nok at ho finst, dersom dei lokale bokhandlane ikkje tek ho inn og skulen heller ikkje påtek seg å skaffe parallellutgåva til dei elevane som ønskjer det. Skal elevane måtte skrive eller ringje til forlag eller bokhandlar på andre stader for å skaffe boka, er det tvilsamt om ho "ligg føre". Føremålet med regelen støttar ei slik tolking.

1.3.10 Nærmare om handhevinga av reglane

Det går fram av det som er sagt ovanfor, at handhevinga av kravet om parallellutgåver kan by på vanskar. For dei som vel læremiddel i den einskilte skulen eller i den einskilte klassen, er det vanskeleg å ha oversyn over tilgangen på parallellutgåver. Vidare er det vanskeleg for dei ansvarlege i kommune og fylkeskommune å føre tilsyn med at læremiddel som ikkje stettar krava, ikkje blir tekne i bruk i skulane. For allmenta kan det vere vanskeleg å nå fram med krav om at reglane skal følgjast. Offentlege organ skal sjølv mint følgje lover og reglar, men røynsla viser at reglar ofte blir brotne, anten det no kjem av mangel på kunnskap eller manglande vilje til å etterleve reglane. Særleg gjeld det dersom regelbrot ikkje får praktiske følgjer for organ eller tenestemenn. Ønskjer ein at reglane skal følgjast, må ein derfor prøve å finne fram til rutinar og kontroll- og påskjøningsordningar som stimulerer til etterleving.

Den mest effektive handhevinga av kravet om parallellutgåver kan ein få gjennom godkjenningsordninga. Dersom parallellutgåver er eit vilkår for godkjenning, vil utgjevarane i eiga interesse sørgje for at kravet blir oppfylt, og det gjeld uavhengig av støtteordningar. På godkjenningstidspunktet veit ein ikkje om kravet om parallellutgåve til same tid og same pris blir oppfylt, men her går det fint an å praktisere ei ordning med tilbaketrekking av godkjenning til kravet er oppfylt. Ein kan også tenkje seg ordningar der eit forlag ikkje får godkjent nye bøker viss forlaget ikkje har oppfylt skyldnaden til å skaffe parallellutgåve av bøker som er godkjende tidlegare.

Noko liknande gjeld for støtteordninga for læremiddel. Dersom det er gjeve støtte til ei

parallellutgåve eller parallellutgåve er eit vilkår for støtte til ei utgjeving, kan det setjast vilkår om at pengane kan krevjast attende dersom parallellutgåva ikkje ligg føre til same tid og same pris. Støtta er da gjeven på sviktande grunnlag.

Kor strengt ein vil handheve reglane ved hjelp av godkjenningsordninga eller støtteordninga, er eit politisk spørsmål. Noka fullgod handheving kan det likevel ikkje bli tale om, fordi ein i praksis berre kan påverke utgjevarane på dette viset. Ein kan ikkje vere sikker på at dei lokale bokhandlane tek inn parallellutgåvene samtidig og sel dei til same prisen. Og ein kan ikkje på dette viset handheve reglane for læremiddel som ikkje treng godkjenning, eller som ikkje kan få støtte.

Betre informasjon om tilfanget kan gjere det lettare å etterleve reglane om parallellutgåver. Ein kunne tenkje seg at eit sentralt organ med jamne mellomrom laga lister over tilfang som oppfyller kravet om parallellutgåver, eventuelt også over tilfang som det er gjeve dispensasjon for. Ordninga kunne knytast til dei katalogane over læremiddel som kjem ut, men ein måtte sørge for klare og ajourførte opplysningar om parallellutgåver.

Ei ordning med lister måtte òg ta utgangspunkt i kva for tilfang som er tilgjengeleg frå utgjevarane. Ein kunne ikkje kontrollere at tilfanget var tilgjengeleg lokalt; den oppgåva måtte framleis kvile på skulane.

Betre informasjon om reglane kan nok hjelpe på etterlevinga, men her bør ein ikkje ha for store voner.

I visse situasjonar kan ein tenkje seg meir konkret rettleiing. Dersom skuleadministrasjonen blir kjend med undervisningstilfang som blir bode fram utan at kravet om parallellutgåver er oppfylt, kan ein der gå ut og opplyse om at det ikkje er lovleg å ta tilfanget i bruk. Sentrale organ kan òg gje pålegg til skular om tilfang som ikkje kan takast i bruk, eller som skal takast ut av bruk.

Det er mogleg å styrkje kontrollen med etterlevinga. Kvar skule kunne for eksempel kvart år rapportere om kva for læremiddel som er i bruk. Det ville nok ikkje vere råd å kontrollere desse rapportane med tanke på parallellutgåvekravet

utan at det fanst sentrale lister over tilfang som oppfyller kravet. Ein skulle tru at tilfang som det offentlege gjev ut til bruk i undervisninga, eller gjev støtte til, utan vidare kom i parallellutgåver der reglane krev det. Det syner seg at det ikkje er slik. Her møter vi dei meir allmenne spørsmåla om korleis ein skal få til betre etterleving av reglane om bruk av bokmål og nynorsk i det offentlege, og det emnet kan ikkje takast opp her.

1.3.11 Seinare vurderingar

Språkrådet gjorde forlag og departement kjende med dei synspunkta vi her har gjeve att. Det kom ingen direkte reaksjonar, men departementet bad på slutten av 1994 Nasjonalt læremiddelsenter om å

- 1 vurdere kva for praktiske konsekvensar ein bør trekkje av kravet i lovteksten om parallellitet for "andre læremidler"
- 2 lage utkast til kriterium for kva slags undervisningsmaterieell som fell innanfor eller utanfor omgrepet "andre læremidler" i lovteksten

I svaret sitt, frå februar 1995, vurderer Nasjonalt læremiddelsenter omgrepet "regelmessig bruk" og seier om det:

For å avgjøre hva som er regelmessig bruk må læreplanens intensjoner legges til grunn. Dersom intensjonen med læremidlet er å dekke læreplanens mål og hovedmomenter, faller det innenfor kravet om språklig parallellitet. Dette gjelder selv om samme mål og hovedmomenter dekkes av tilhørende lærebok eller andre læremidler.

Læremidler som har som intensjon å supplere, illustrere, utdype eller fokusere på mål og hovedmomenter i læreplanen, men som ikke har som intensjon alene å dekke de samme mål og hovedmomenter, vil falle utenfor kravet om språklig parallellitet. Forlagene får dermed et eget ansvar med å vurdere det konkrete læremidlets intensjon i forhold til læreplanen og dermed også ansvaret for å følge opp rettighetssiden på dette området.

Nasjonalt læremiddelsenter set opp denne lista over kva for "andre læremiddel" som klart kjem inn under parallellitetskravet:

- arbeidsbøker knytte til lærebøker
- oppgavesamlingar knytte til lærebøker
- kopieringsoriginalar knytte til lærebøker
- lærebøker til valfag med nasjonal læreplan
- lærebøker for særskilt tilrettelagd undervisning
- programvarebøker og instruksjonsbøker som er lagde spesielt til rette for skulebruk

Utanfor parallellitetskravet fell lærarrettleingar, kjeldestoff, bakgrunnsstoff, utdrag frå artiklar osv.

Når det gjeld elektroniske læremiddel, meiner Nasjonalt læremiddelsenter at det trengst ei særskild utgreiing, og rår til "at det settes ned et utvalg med mer tid og kapasitet til å gå inn på dette uoversiktlige området".

I eit brev datert 9.9.1994 tok Norsk språkråd opp spørsmålet om målform i dataprogram til undervisningsbruk med departementet. Språkrådet viser her til katalogen *Dataprogram fra førskole til høgskole* frå Nasjonalt læremiddelsenter. Av dei 86 programma i denne katalogen finst 72 berre på bokmål, 1 berre på nynorsk og 13 på begge målformer. Språkrådet hevdar at det burde ha vore språkleg jamstilling i alle desse programma, og viser til St.meld. 16 (1977-78), der departementet drøftar lovkravet om parallellutgjeving og sjølv peiker på at det må gjelde "trykte og ikke trykte læremidler". Språkrådet hevdar òg at desse programma har eit omfang som gjer at dei ikkje kan vere meinte som "sporadiske innslag" i undervisninga. Departementet har ikkje reagert på dette brevet. Situasjonen for elektroniske læremiddel er såleis flytande, men blir truleg avklart i og med den nye opplæringslova og forskriftene til den.

Det har i seinare tid kome mange klager frå brukarar over at ymse læremiddel ikkje ligg føre på nynorsk, og Noregs Mållag tok i 1997 opp saka med Stortingets ombodsmann for forvaltninga.

Sivilombodsmannen gav Mållaget medhald i at nokre læremiddel som berre låg føre på bokmål, kom inn under reglane om parallell utgje-

ving i lov om videregående opplæring. Ombodsmannen viste til at elevane vart oppmoda om å kjøpe desse læremidla, og at dei var skrivne for skulen.

1.3.12 Ny opplæringslov

Det utvalet som skulle lage framlegg til ny opplæringslov, gjekk i NOU 1995: 18 *Ny lovgivning om opplæring* inn for at parallellutgæveordninga bør avgrensast til å gjelde berre for "lærebøker". I ei høyringsfråsegn tok Norsk språkråd avstand frå at elevane skal få eit dårlegare tilbod om læremiddel på si eiga målform enn det dei har no, og kravde at også elektroniske læremiddel må kome inn under parallellordninga. I Ot.prp. nr. 36 (1996-97) *Om lov om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa (opplæringslova)* heldt regjeringa fast ved framlegget i NOU-en og gjekk inn for at parallellitetskravet berre skal gjelde lærebøker. Mange elevar demonstrerte mot dette framlegget.

Odelstingsproposisjonen kom ikkje opp i Stortinget før stortingsvalet hausten 1997, og den nye regjeringa endra framlegget om parallellutgæver i sin Ot.prp. nr. 46 (1997-98) slik at kravet om parallell utgjeving gjeld både lærebøker og andre læremiddel. Framlegget gjekk uendra inn i den nye opplæringslova som Stortinget vedtok i 1998. I paragraf 9-4 står det i andre-fjerde leddet:

I andre fag enn norsk kan det berre brukast lærebøker og andre læremiddel som ligg føre på bokmål og nynorsk til same tid og pris. I særlege tilfelle kan departementet gjere unntak frå regelen.

Departementet gir nærmare forskrifter om kva for læremiddel som er omfatta av kravet i andre leddet.

Lesebøkene i norskfaget i grunnskolen skal ha nok tilfang på begge målformer slik at elevane lærer å lese både bokmål og nynorsk.

Kyrkje-, utdannings- og forskingsdepartementet bad hausten 1998 Nasjonalt læremiddelsenter setje ned ei arbeidsgruppe til å greie ut spørsmålet om kva for nokre læremiddel i sku-

len som bør kome inn under kravet om parallell utgjeving på begge målformene etter den nye opplæringslova. Arbeidsgruppa skal levere eit framlegg til nye forskrifter, og det skal ut på høyring saman med andre slike framlegg. Lovagjeld frå 1.8.1999.

1.4 Noko om læreboknormalen

1.4.1 Allment

Den store valfridommen i ortografi og bøyning er eit særnorsk fenomen. Den språkhistoriske bakgrunnen kan vi ikkje ta opp i full breidd her. Som kjent har både nynorsk og bokmål ei vid og liberal rettskriving der skuleelevar og dei fleste andre kan velje og vrake og bruke dei formene dei sjølve ønskjer. Eit utval av desse formene utgjer det vi kallar *læreboknormalen*, som er noko enda meir særnorsk. Den må brukast i godkjenningsspliktige lærebøker og i statstenesta. (Også NRK har fastsett at læreboknormalen i nokon mon skal nyttast i sendingane.)

Formene i læreboknormalen kallar vi *hovudformer*, mens dei som ikkje er med i læreboknormalen, går under namnet *sideformer* eller *klammeformer*. I ordlister og ordbøker skil ein desse formene frå hovudformene ved å setje dei i skarpe klammer. I nynorsk blir det for eksempel slik: **flaum** [flom], **fekk** [fikk], i bokmål slik: **flom** [flaum], **fikk** [fek]. Også innanfor læreboknormalen er det mykje valfridom. Vi taler da om *jamstilte* (eller *sidestilte*) hovudformer, på nynorsk for eksempel **aleine** eller **åleine**, på bokmål: **aleine** el. **alene**.

Systemet med ein læreboknormal innanfor rettskrivinga er eit kompromiss mellom eit ønske om ein relativt fast og samlande normal og ei liberal haldning til avvik og variasjon. Om det fungerer godt i praksis, er det ulike syn på, og dette skal vi ikkje gå særleg inn på her. For dei som innførte systemet, var det ei nødløysing: Sideformene hadde ein slags ventelistestatus. Dels var det tradisjonelle former som ein tenkte snart kunne gå ut av rettskrivinga, dels var det nyare samformer som var påtenkte som hovudformer, helst eineformer, i ein framtidig samnorsk. Sjølv om samnorskpolitikken etter bokmålsrevisjonen i 1981 ikkje lenger er aktuell, er

det framleis somme som er for eit system med stor valfridom og ein noko strammare læreboknormal. Høvet til å skrive dialektnært – men utan stor risiko for full normoppløysing – er hovudargumentet for dei.

1.4.2 Korleis oppstod systemet med læreboknormal?

Valfridommen i norsk går attende til 1894 og har utgangspunkt i Nordahl Rolfsens lesebok, som kom ut for første gong to år før det. I den boka var det brukt ein del særnorske skrivemåtar, for eksempel **kryp**, **stryk**, **rope**, **deres** (for høvesvis **kryb**, **stryg**, **raabe**, **eders**), som departementet no autoriserte til valfri bruk. Rettskrivingsreforma i 1907 (som galdt berre for riksmål) førte denne utviklingslinja vidare.

I skulen opplevde dei straks valfridommen som eit problem, og alt i 1907 vart det laga ei trongare norm for lærebøkene (men ordet "læreboknormal" vart ikkje brukt). I forordet til Aars og Hofgaards *Norske rettskrivningsregler* frå 1907 heiter det: "Som bekjendt stiller den nye rettskriving i flere tilfælde valget frit mellem to skrivemaater som begge er anset for at ha hjemmel i den 'landsgyldige uttale'. For at fremme størst mulig enhet i skolernes undervisning, er en komité for Kristiania folkeskoler og høiere almenskoler samt en stor del skolebokforfattere blit enige om en bestemt skrivemaate."

I 1910 gjorde styresmaktene nokre endringar i landsmålet. Dei nye formene vart valfrie, men det vart sagt klart ifrå om at dei ikkje skulle nyttast i lærebøker. I vår tids terminologi var dei såleis sideformer. Den viktigaste endringa var at det vart tillate med ubunden form på **-e** i linne hokjønnsord (**ei gryte** eller **ei gryta**), **e**-bøyning i staden for **a**-bøyning av verb på **-ere** (for eksempel **regjerte**) og fleirtalsendingane **-ane**, **-ene** og **-one** ved sida av **-arne**, **-erne** og **-orne**.

Rettskrivinga av 1917 galdt begge målformer. No utvida ein valfridommen jamført med den som hadde vore etter 1907. I 1918 sette "Fagbokforfatternes forening" ned eit utval som skulle sjå på kva for valfrie former frå 1917-rettskrivinga ein skulle innføre i lærebøkene på riksmål. Framlegget frå utvalet kom på trykk med tittelen *Den nye rettskriving i lærebøkene*. For

landsmål kom det ei liknande rettleiing for valet av former til lærebøkene. Den nemnda som arbeidde ut norma for landsmålet, var nedsett av Kyrkjedepartementet. Det er uklart kor langt desse rettleiingane vart følgde i praksis.

1.4.3 Frå 1917 til 1959

Trass i innskrenkingane når det galdt lærebøker, førte den store valfridommen i 1917-rettskrivinga til at ein innanfor kvar av målformene laga parallellutgåver av lærebøker med radikale eller tradisjonelle ("moderate") former. Dette skjedde i ikkje liten grad, men vart rekna som eit problem. Samtidig ønskte styresmaktene å føre tilnæringslinja vidare med sikte på å kome fram til ei felles norsk språkform. I 1934 sette dei difor ned ei nemnd som skulle kome med framlegg om

- ei tilnærming mellom målformene "på norsk folkemålsgrunn"
- ei avgrensing av "den store mengdi av dobbelformer [- - -] som no finst i bae måli"

Nemnda kom med *Tilråding om ny rettskrivning* i 1935 og ei *Tilleggstilråding om ny rettskrivning* året etter. Ho hadde ikkje klart å redusere talet på valfrie former nemneverdig, så det siste punktet i mandatet var ikkje oppfylt. Når det galdt spørsmålet om særskilde lærebokformer, tok rettskrivningsnemnda dette standpunktet (*Tilråding* s. 4): "Endelig er det en forutsetning fra vår side at alle dobbeltformer skal være like gode, slik at ikke somme av dem skal settes i en klasse for sig og gi grunnlag for en særskilt 'læreboksnormal'." Departementet var usamd med nemnda i dette. I *Ny rettskrivning 1938. Reglar og ordliste* skil departementet mellom hovud- og sideformer. Dei siste står i skarpe klammer og kan nyttast i skriftlege arbeid i skulen, men ikkje som lærebokformer.

Den læreboknormalen som dermed var etablert, var likevel svært vid. Særleg i bokmål var det så mange jamstilte former til lærebøkene fekk ei nokså ueinsarta språkform. Frå Den norske Forleggerforening kom det derfor eit ønske om å få fastare reglar for språket i lærebøker. Departementet sette i 1939 ned eit utval til å kome med framlegg til "rettleiing for valg av

skolebokformer i bokmålet". Det vart ikkje gjeve noko liknande oppdrag for nynorsk, for der var valfridommen mindre.

Utvalet kom med ei tilråding berre ti dagar etter oppnemninga, men hadde berre behandla ein del av dobbelformene. Utvalet rådde til å gjere visse former til "normalformer" (det vil seie hovudformer) i lærebøkene. I brev til Forleggerforeningen godkjende departementet framlegget "som rettleiing i bruken av den nye bokmålsrettskrivningen i lærebøker", men streka i tillegg under "at lærebøkene må tjene det som er grunn tanken i den nye rettskrivningen: en utjamning av skillet mellom de to mål, og at de derfor, så langt råd er, gjennomfører samformene".

I praksis kom "rettleiinga" frå det departementale utvalet til å få lite å seie. Det vart nemleg til at lærebøkene for folkeskulen for det meste – i tråd med hovudretningslinja frå departementet – gjennomførte fleire samformer enn det som utvalet hadde tilrådd. Denne utviklinga vart sterkt framskuva av eit vedtak i Oslo skulestyre i 1939 om å føretrekkje lærebøker med "fellesformer". Lærebøkene for den høgare skulen følgde jamt over ei meir konservativ linje.

I 1948 sette departementet ned eit nytt sakkunnig utval til å kome med framlegg til ein "fast læreboknormal for begge målformer". Departementet fann det uheldig at dei mange dobbelformene frå 1938 gav grunnlag for krav om å få godkjent parallellutgåver av lærebøker, ei "radikal" og ei "moderat", innanfor same målforma. Utvalet kom med eit framlegg seinare same året, men det vart aldri sett ut i livet. Departementet utsette saka fordi det på den tida hadde teke til å arbeide med planar om å skipe eit fast rådgjevande organ i språkspørsmål. I 1950 la departementet fram ein stortingsproposisjon om skiping av Norsk språknemnd, og Stortinget fastsette vedtekter for organet i slutten av 1951. Språknemnda kom i arbeid frå 1952 og fekk straks i oppdrag av departementet "å utarbeide en læreboknormal snarest råd er".

Arbeidet tok fem år. Departementet fekk eit framlegg til læreboknormal i 1957, og Stortinget behandla det året etter. Det vart vedteke å leggje framlegget til grunn for ein normal, med dei endringane som departementet i samråd med Språknemnda fann å måtte gjere ut frå stor-

tingsbehandlninga. Den endelege innstillinga om ny læreboknormal gjekk til departementet i 1959 og vart godkjend ved kongeleg resolusjon same året. Deretter kom reglane med ordlister på trykk under tittelen *Ny læreboknormal 1959*.

Læreboknormalen av 1959 er noko meir enn ein læreboknormal på grunnlag av 1938-rettskrivinga. Ein del rettskrivingsformer frå 1938 vart nemleg strokne, og nokre nye former kom til. Den gjensidige tilnæringslinja frå før krigen fekk no eit grunnskot i og med at ein ikkje gjekk vidare og førte bokmålet enda nærmare nynorsk, men heller reverserte utviklinga noko. Derimot kom det ein heil del nye tilnæringsformer i nynorsk, slik at vi alt i alt kan seie at læreboknormalen førte målformene eit lite steg nærmare kvarandre. Seinreaksjonane på 1938-rettskrivinga hadde skremt bokmålsmedlemene i Språknemnda, særleg galdt det misnøya i byane med det radikale språket i lærebøkene. Den nye læreboknormalen bar ikkje i seg nokon nemnande reduksjon i talet på valfrie former – i nynorsk vart det vel meir ein auke.

Det kan verke rart at læreboknormalen vart så vid, når vi tenkjer på den innsatsen departementet, forlagsbransjen og skulefolk alt sidan 1930-åra hadde gjort for å få ein stram normal. Behovet for ein slik normal kom òg sterkt til uttrykk på departementshald da Stortinget drøfta framlegget til læreboknormal frå 1957.

Statsråd Birger Bergersen hevda i debatten blant anna: "Skulle lærebøkene være like språklig uensartet som litteratur, tidsskrifter og aviser er det, ville det føre til en fullstendig forvirring hos elevene, både med omsyn til rettskrivning og til stil." Seinare i same innlegget sa han: "Skolenes lærebøker deltar selvsagt i den forming av elevens språkvaner [– –] som foregår i barne- og ungdomstiden, og som skolen skal lede. Av pedagogiske grunner er det derfor helt nødvendig at språket i lærebøkene bygger på et – om mulig – ensartet grunnlag. Å gi våre lærebokforfattere den samme språklige frihet som våre skjønnlitterære forfattere har, ville [– –] skape kaos i morsmålsopplæringen."

Det var vona om ei framtidig tilnærming mellom målformene som gjorde at departementet kunne godta dei mange dobbelformene, men statsråden streka under at dei var "en meget stor ulempe" sett frå eit skulesynspunkt.

1.4.4 Norsk språkråd kjem inn i biletet

Tilnæringspolitikken hadde ført til ein språkstrid som etter kvart vart utoleleg for styresmaktene. I 1964 sette dei ned ein komité som skulle "vurdere språksituasjonen og i tilfelle koma med framlegg til lovreglar og andre tiltak som kan tene til å samle krefter om å verne og utvikle norsk språk". Komiteen fekk namnet Vogtkomiteen etter formannen.

I si *Innstilling om språksaken* frå 1966 gjekk komiteen inn for ei rad med tiltak for å dempe språkstriden, blant anna at ein skulle gje ut abber, grammatikkar og andre øvingsbøker i norskfaget med både radikale og moderate former (dette vart det aldri noko av). Som resultat av arbeidet til Vogtkomiteen og behandlinga i departementet og Stortinget etterpå vart Norsk språknemnd lagd ned. I staden skipa Stortinget ved lov av 18. juni 1971 Norsk språkråd. Språkrådet hadde ein vidare føremålsparagraf enn Språknemnda og kunne derfor få tilslutnad frå alle fløyer i språkstriden.

Språkrådet kom i arbeid frå 1972, og bokmålsseksjonen i rådet vedtok straks å setje ned eit særutval som skulle vurdere ei liberalisering av rettskrivingsreglane i bokmål. I første omgang førte det til ei liberalisering for elevane. Dei skulle ikkje lenger få feil for å bruke endinga **-en** i hokjønnsord, **-ene** i inkjekjønnsord og **-et** i fortid av linne verb i ord der desse endingane hadde eit tradisjonelt språkleg grunnlag (jåmfør rundskriv F-138/73 frå Kyrkje- og undervisningsdepartementet).

I 1976 gjekk Språkrådet inn for at det framleis skulle vere eit skilje mellom ei vidare rettskriving og ein trongare læreboknormal i begge målformene. I 1979 avslutta rådet arbeidet med bokmålsrettskrivinga og sende saka over til departementet.

Framlegga frå Språkrådet gjekk ut på at mange tradisjonelle riksmålsformer som hadde vore utestengde frå anten læreboknormalen eller heile rettskrivinga, skulle kome inn att på det eine eller andre nivået. Men det vart ikkje foreslege nokon reduksjon av dei radikale formene. For læreboknormalen innebar dette at det for mest alle inkjekjønnsord vart valfritt med **-a** eller **-ene** i bunde fleirtal, at dei fleste hokjønnsorda fekk valfritt **-a** eller **-en** i bunden form eintal, og at det i preteritum av linne verb vart jam-

stilling mellom **-a** og **-et** der berre ei av desse endingane før hadde vore tillaten. Bøying med **-a** eller **-et** kom også inn ved ein del verb som før hadde **-de** eller **-te**. Dessutan vart det gjort endringar i mange einskildord, for eksempel slik at **aure** [ørret] vart endra til **aure** eller **ørret** og **bjørk** til **bjørk** eller **bjerk**.

Stortinget fekk framlegga i St.meld. nr. 100 (1980–81) *Endringer i rettskrivningen og læreboknormalen for bokmål*. Departementet gjekk i si vurdering ikkje imot nokon av framlegga frå Språkrådet, men var skeptisk til å utvide læreboknormalen (s. 10):

Forslaget fra Norsk språkråd innebærer en betydelig utvidelse av rammen for læreboknormalen for bokmål, med et mye større antall jamstilte lærebokformer. Departementet er i tvil om dette er en heldig utvikling, og hadde helst sett at utvidelsen innenfor læreboknormalen hadde vært gjort mindre omfattende. Det hadde kanskje vært en bedre løsning at enkelte av de nye formene bare hadde fått plass i rettskrivningen, ikke i læreboknormalen.

Språkrådet vart oppmoda om å prøve å redusere talet på jamstilte former i læreboknormalen ved seinare rettskrivingsendringar.

Departementet slutta seg altså til alle framlegga frå Språkrådet, og det same gjorde Stortinget i 1981.

1.4.5 Mot ein trongare læreboknormal?

Oppmodinga om å stramme inn læreboknormalen har ikkje gjeve nemnande konkrete resultat til no. Tvert imot har Språkrådet gjennom årlege (frå 1988: fireårlege) vedtak i einskildsaker heller gjort valfridommen enda større i begge målformene. Dette gjeld for eksempel eit omstridd vedtak frå 1995 om å tillate valfri norvagisert skrivemåte av ein del lånord, for eksempel **service** eller **sørvis**.

Likevel ser det no ut til at situasjonen held på å endre seg. Fagnemnda i Språkrådet arbeider med normeringsspørsmål ut frå retningslinjer som kan føre til store endringar, men prinsippa er ulike for dei to målformene. Resultatet av ar-

beidet i fagnemnda skal leggjast fram på årsmøtet i år 2000; eventuelle vedtak kan ikkje gjerast før det.

Når det gjeld bokmål, går arbeidet ut på å ta ut av normalen såkalla lite brukte former, det vil i stor grad seie tilnæringsformer – både hovudformer og sideformer, slik at ein for eksempel endrar **glass** eller **glas** til **glass**. Det kan gjere at talet på sideformer blir så redusert at grunnlaget for å halde på eit skilje mellom to nivå i dei ortografiske reglane vil falle bort. Når det gjeld nynorsk, arbeider fagnemnda etter andre retningslinjer. I februar 1997 vedtok Språkrådet særskilde prinsipp for normering av nynorsk. I prinsippa heiter det blant anna:

- 1 Nynorsknorma skal ha ein trong læreboknormal, men ei rettskriving med stor valfridom.
- 2 Det skal ikkje vere valfridom innanfor læreboknormalen utanom på dei mest sentrale punkta der det er både skrifttradisjon for valfridom og svært god talemålsdekning for to hovudformer.
- 3 Innanfor rettskrivinga kan ein opne for utbreidde talemålsformer. [– – –]

Ut frå desse prinsippa arbeider fagnemnda for tida med å stramme inn læreboknormalen. Til årsmøtet i år 2000 kjem det venteleg omfattande framlegg om at former som no ligg innanfor læreboknormalen, går over til å få sideformstatus.

Lærebokgranskarar må vere vakne og setje seg nøye inn i alle endringar som blir gjorde.

Kapittel 2

Konsulenten og lærebokforfatteren

2.1 Konsulentens holdning til forfatteren

2.1.1 Språkkonsulentens plass i prosessen med boka

Hvordan oppstår ideen om å skrive en lærebok, og hvem setter prosjektet i verk? Før var det temmelig vanlig at en forfatter som hadde lyst til å skrive en lærebok i faget sitt, satte seg ned og skrev den og deretter sendte den til ett eller flere forlag, slik romanforfattere gjør når de debuterer. I dag er dette mindre vanlig, sjøl om det ennå skjer.

Som regel er forfattere engasjert av forlagene for å skrive en bok, etter at de har presentert et opplegg og kanskje levert noen prøvesider. Det er også svært vanlig at læreboka er skrevet av flere forfattere sammen, slik at hver av dem har skrevet sin del. Da ville en kanskje tro at alle leste alles deler før boka ble sendt inn ferdig, men det virker ikke alltid slik. Kanskje har de bare tenkt på innholdet, ikke på språket, da de leste. Det kan være stor forskjell på språket fra kapittel til kapittel.

Forlagene henvender seg til forfattere som de har grunn til å tro både er dyktige fagfolk og kan skrive godt. Slike er det ikke særlig mange av. Det er mange som kan faget sitt ut og inn og kan undervise bra i det muntlig, men som ikke kan skrive enkelt og forståelig og tilpasse framstillingsformen til elevtrinnet, undervisningsplanen og timetallet på en pedagogisk måte. Likevel er det en del lærebokforfattere blant disse også. En hel del fag, særlig på de yrkesfaglige studieretningene i den videregående skolen, er så små at det ikke er mange å velge blant. Slike forfattere trenger gjerne mye hjelp. Det er nok ingen overdrivelse å si at forlagsredaktører ofte skriver om store deler av en lærebok.

Før forlaget sender boka til en språkkonsulent eller til Norsk språkråd, har den som regel vært vurdert faglig. I første omgang skjer det i forlaget, der den som er forlagsredaktør for

boka, gjerne er en som sjøl kjenner faget godt og ofte har undervisningserfaring i det. Mange feil blir luket ut her. I neste omgang går boka til en eller flere fagkonsulenter. Hva de gjør med den, varierer mye. Ideelt bør de lese den så grundig at de kan gå god for

- at alt som står i boka, er riktig
- at alt som er viktig, er kommet med
- at mindre viktig stoff er strøket
- at boka er passe stor i forhold til timetallet for faget
- at kravene i undervisningsplanen er dekt
- at framstillingen er forståelig og tilpasset dem som skal bruke boka

I praksis er det ikke alltid slik. Det kan hende at fagkonsulenten har tatt et raskt overblikk og funnet ut at helhetsinntrykket er brukbart. Eller konsulenten lager generelle merknader som "Framstillingen er på enkelte steder noe innfløkt" eller skriver merknader i marginen av manus: "Uklart?", "Stemmer dette?", "Bør skrives om!" osv. og overlater til andre å gjøre det praktiske. Det er heller ikke ukjent at alle som er tenkelige konsulenter i et lite fag, er kollegaer og gode venner og helst skal fortsette å være det; sjøl om konsulenten er anonym, kan det være lett å se hvem det er. Det taler for å uttrykke seg forsiktig.

Som språkkonsulenter kommer vi som regel inn på et nokså seint tidspunkt. Ofte er dette uheldig, siden mange bøker blir produsert under stort hastverk fordi de helst skal være å få når skoleåret begynner. Vi må altså arbeide under press. Det er språk og språkføring som er vår oppgave, men vi slipper ikke alltid unna å vurdere innholdet heller.

2.1.2 Hva tåler forfatteren?

Språket er en del av menneskers personlighet. Den som snakker eller skriver i så pass voksen alder at vedkommende er blitt lærebokforfatter,

tenker seg ikke annet enn at han eller hun kan norsk. Forfatteren leverer sitt åndsverk og regner med at det er bra. Kommer manuset tilbake fullt av rettinger, er det en kalddusj, som å stryke til eksamen. En naturlig reaksjon er da å sette et spørsmålstegn ved den språklige ekspertisen hos den som har satt fullt av spørsmålstegn ved ens egen ekspertise.

Dette må vi ta hensyn til som språkkonsulenter. Det bør gå klart fram, og ikke være tvilsomt, at språkkonsulentens eneste hensikt med rettingene er å bidra til at produktet blir best mulig. Det er enkelte ting en særlig kan tenke på for at det skal bli slik:

- Vær klar til å gi en språklig begrunnelse av alle rettinger du gjør. Som fersk konsulent bør du formulere begrunnelsen for deg sjøl. Kan den gå i glemmeboka, så skriv den ned. Når du blir mer vant med arbeidet, går mye av rettingen automatisk fordi du har begrunnelsen i bunnen av det du gjør, og trenger ikke å tenke på den hver gang. Men du kan lett hente den fram hvis noen spør hva du mente med å rette noe (for eksempel ordstillingen det er i dag... til i dag er det...)
- En språklig begrunnelse er ikke å si at noe er bedre enn noe annet. Du skal si hvorfor, og det må ofte dokumenteres med grammatikk og ordbok eller ordliste.
- Du har sikkert andre språkvaner enn forfatteren, men vitsen med rettingen er ikke å sette dine vaner i stedet for hans eller hennes. Du skal rette bare når ditt syn kan begrunnes språklig. Det kan for eksempel ha å gjøre med forståelighet eller med at noe virker foreldet i dag. Hvis forfatteren av en kontorlære nevner Det vises til gitte opplysninger i brev av 1.4. som eksempel på godt forretningsspråk, er det gammeldags, dårlig grammatikk (uheldig plassering av partisippet, jamfør 6.3.5.5) og dertil flertydig fordi det er upersonlig: Hvem er det som "viser" – avsenderen? Eller er det kanskje en forskrift e.l. som opptrer et annet sted i teksten?
- Rett så "billig" som mulig. Rett det som vitte-terlig trenger å rettes, men gå ikke på jakt etter tvilstilfeller der fordelene ved rettingen er usikker.

- Språket griper inn i innholdet. Du kan ofte se at noe må rettes, men det er usikkert hvordan det skal gjøres. Det finnes kanskje to mulige måter, men meningen blir ikke den samme med begge. Om det står komma eller ikke, kan være nok: lyset(.) som slepp igjennom molekylstrukturen... Med komma står det her noe om alt lys. Uten komma står det om det lyset som slipper igjennom. Hva som er ment, kan konsulentene bare spørre om, og den som må spørres, er forfatteren eller en fagkyndig i forlaget.

Vi bør skrive merknader om slike ting og samle dem i en egen liste som vi legger ved boka når den sendes tilbake. Vi kan også innarbeide dem i et brev til Språkrådet.

Erfaringen er at forfattere oftest er takknemlige når vi peker på uklare og tvilsomme detaljer, sjøl om det kan svi litt å bli konfrontert med dem. Språkkonsulentene arbeider på vegne av dem som skal bruke boka, men tjener dermed også forfatterens interesser. Klarer vi å få fram at hensikten er å gjøre boka så god som mulig, er det nærmest forbausende hvor mye forfattere flest finner seg i. Det kan gå årevis uten at man blir skjelt ut, men hvis det skjer, må vi ta det filosofisk og innse at det er en naturlig menneskelig reaksjon. Om ikke annet vet de fleste forfattere at "så godt som mulig" også betyr "så salgbart som mulig". Lærebokforfattere håper på økonomisk gevinst, og konkurransen er hard.

Tonen i merknadene våre spiller her en viktig rolle.

2.1.3 Om å oppdra forfatteren

Det er til stor nytte for forfatteren å få vite ikke bare at noe er feil, men hvorfor det er feil. Da er det lettere å unngå feilen en annen gang enn om forfatteren bare har sett en retting. Har vi rettet vis resultatet til faglærer til vis resultatet til faglæreren, ser forfatteren bare forskjellen på ubestemt og bestemt form. Hvis vi i tillegg forklarer at det gjelder uheldig bruk av "naken form" (se 6.2.2), og at når det er tale om én bestemt, bør det uttrykkes i bestemt form, har vi langt bedre håp om at forfatteren merker seg rettingen og tar hensyn til den for framtiden.

Det er grenser for hvor mye vi kan gjøre av dette. Vi kan ikke gjennomgå hele settet av komma-regler for en forfatter som gjør mange komma-feil (men vi kan iblant kopiere opp de viktigste av dem og legge ved). Vurder hvor viktig det er at forfatteren kan kvitte seg med feilen. Detaljer som gjelder klarhet og entydighet, hører til det vi bør gjøre oppmerksom på.

Et enkelt eksempel: Forfatteren skriver stadig figur 00 viser eksempel på Konsulenten har et manus uten figurer, og kan da ikke vite om det er ment "viser et eksempel" eller viser "eksempler", og skriver kanskje sjøl: "Skriv slik at det blir forskjell på ett og flere."

Et redigeringseksempel: En skal ikke la en overskrift være begynnelsen på en setning som teksten fortsetter med. Hvis forfatteren gjør det, trenger både han eller hun og forlagsredaktøren (som skulle visst det) å få vite det. Feil er altså:

Utskriftsbehandling

Styrer alle utskriftsanmodninger ...

Riktig er:

Utskriftsbehandling

Utskriftsbehandling styrer alle utskriftsanmodninger ...

Det er sjølsagt at alle merknader til forfatter eller forlag blir holdt i en hyggelig tone. Det kan være fristende å kalle noe ordentlig tøys "noe ordentlig tøys", men vi bør ikke gjøre det. Hvis vi i stedet for "Uff!" "Fy!", "Elendig språk" og dobbelte utropstegn eller spørsmålstegn i marginen bruker vendinger som "Du bør ..." og "Her kan du kanskje ...", blir forfatteren lettere åpen for innvendingene. Det går også an å legge ved et lite brev der vi holder en konstruktiv tone.

2.1.4 Verken for mye eller for lite

Vi skal ideelt sett sørge for at alle feil i manuset lukes ut. Dette må vi være nøye med, og det kreves et skarpt øye, oppøvd gjennom erfaring, for å få med seg feilene. Det innebærer naturligvis også at vi må kjenne reglene og ikke sjøl rette feilaktig; forfatteren skal kunne stole på oss (det samme skal forlaget og Norsk språkråd kunne

gjøre). Og ved å utnytte de nye elektroniske mediene har vi faktisk håp om å kunne levere fra oss et prikkfritt manus.

Det er også vår oppgave å vurdere og forbedre språket på nivåer som syntaks og tekstbinding. Dette er et krevende prosjekt, som i praksis gjerne begrenser seg sjøl. Men det kan være grunn til å minne om at man heller ikke skal gå for langt, med for mange inngrep i manus, på disse nivåene. Vi må ikke irritere folk med unødige pirk og skal ikke skrive boka om. Vi må passe oss så vi ikke gripes av "rettesuggesjon". Også prinsippet "Det som ikkje er hakkande gale, bør ofte berre få stå" (framsatt av en frustrert lærebokoversetter) uttrykker et viktig moment.

Her som ellers gjelder det altså å finne den rette balansen.

2.2 Hvorfor og hvordan retter vi?

2.2.1 Rødrettinger og blyantrettinger

Når vi arbeider med lærebøker for Norsk språkråd, er det språket som står i sentrum. Som lærebokkonsulenter for Språkrådet kan vi gjøre to slags inngrep i teksten: *rødrettinger*, som innebærer et krav om at noe må endres, og *forslag* (tilrådinger, anbefalinger) med blyant eller blått, som forfattere og forlag kan vurdere friere (forslagene kan også ses som frarådinger). Dette må vi ha i bakhodet under arbeidet: Den ene typen gjelder det som er absolutt umulig, den andre det som kan eller bør bli bedre.

Et slikt skille er ikke innarbeidet i forlagenes skolebokredaksjoner og er derfor vanligvis ikke aktuelt når vi arbeider som forlagskonsulenter. Men også da kan vi naturligvis markere hvilke endringer som er helt nødvendige, og hvilke som er løser og ment som forslag til forbedringer.

Bruk allment kjente korrekturtegn mest mulig i rettinger og forslag til forbedringer. Korrekturtegnene utgjør et system som baserer seg på rettinger inne i teksten og anføring av det bedre alternativet i marginen, og det gjør arbeidet mer oversiktlig for alle parter enn om man bare stryker og skriver endringene inn over linja.

En oversikt over slike tegn finnes blant annet i Vinje: *Skriveregler/Skrivereglar*.

Når en lærebok er oversatt fra den ene til den andre målformen, holder oversettelsen ikke sjelden en høyere språklig kvalitet enn det originalen lenge gjorde mens man arbeidet med den. Dette er ikke alltid slik, men når det er det, kan det lette arbeidet vårt som språkkonsulenter.

2.2.2 Elektronisk retting

Dette har til nå bare vært aktuelt for den som arbeider for forlag. Norsk språkråd praktiserer foreløpig ikke denne arbeidsformen i lærebokgranskningen.

Har vi en slik arbeidssituasjon at vi kan rette med datamaskin, åpner det seg nye muligheter. I dag er det oftest enkelt å konvertere disketter fra pc til Mac og omvendt, så det spiller liten rolle hva slags maskin en har. Be gjerne om både elektroniske versjoner, for eksempel disketter, og papirmanus. Disketter egner seg særlig godt til jakt på inkonsekvenser og til å gjennomføre en og samme retting som gjelder mange ord. På den annen side kan vi ha bruk for papirmanuset til å kommentere hva vi gjør, eller til å markere rettinger som vi vil gjøre særskilt oppmerksom på. Vi kan jo komme ut for forlagsredaktører som sier: "Jeg har sjøl lest denne boka to ganger, så det er nok ikke mye igjen å rette, men for sikkerhets skyld ..." osv. Kanskje det viser seg at det gjenstår litt mer enn redaktøren trodde, og at vedkommende trenger å bli overbevist om det.

Skal vi rette elektronisk, må det være klarert med forfatteren eller forfatterne på forhånd.

Velger vi å rette på papirmanus og ikke bruke datamaskin, kan det være en hjelp for forlaget om vi setter opp en liste over alt som kan rettes med "søk og erstatt"-funksjon. Merkelig nok er ikke alle forlagsfolk inne i bruken av dette, så vi bør for sikkerhets skyld gi et par instruksjoner. Det kan for eksempel være:

lign > likn (ikke slå mellomrom etterpå; former på **-e**, **-else**, **-ing** skal komme med)

Det er viktig å bruke "bekreft"-muligheten (og ikke la rettingen gå helt automatisk), slik at man alltid ser hva som skal rettes, før man retter det. Om det latinske ora et labora ("be og arbeid") i

et bokmålsmanus skulle bli til ***ora eit labora** på nynorsk, ville det ikke være særlig bra!

Vi må finne en arbeidsmåte som passer oss. Det går fint an å kombinere datamaskinell retting med manuell retting på papir, for eksempel slik at vi tar det grøveste med "søk og erstatt" på skjermen enten før eller etter at vi leser papirutskriften.

2.2.3 Ulike hensyn og begrunnelser

Når skal eller bør vi rette eller foreslå endringer i et manus? Når bør vi la det være? Hvorfor skal vi gjøre det? Det finnes ulike hensyn, som kan tilsi det ene eller det andre.

At noe bryter med *formelle regler*, for eksempel den skrivemåten ordbøker angir, er ofte grunn til at vi retter med rødt. Når et ord ikke står i ordbøkene, er det derimot ikke normert, og vi kan i høyden foreslå en viss skrivemåte. Innenfor syntaks, stil og tekstbinding handler det ofte om regler som knapt kan finnes på trykk noe sted, men også her kan begge typer inngrep være aktuelle. Det samme gjelder i ordvalget. Også ord som ikke er feil valgt, kan fortjene retting eller fraråding.

Et tredje hensyn er prinsippet om *konsekvens*, at noe bør gjøres slik og sånn fordi det er gjort slik andre steder i boka. Dette er et argument Språkrådet legger betydelig vekt på. Det er ikke minst aktuelt hvis en bok har flere forfattere, slik at skrivemåter og bøyning av de samme ordene kan variere. Da må vi rette med rødt. Som det alt er sagt, kan vi av hensyn til språkpolitisk bevisste forfattere legge vekt på andre bøyingsformer og skrivemåter som er benyttet i manus, når vi skal vurdere bruken av en bestemt form som ikke vakler. Men dette er et problematisk område, der vi må utvise godt skjønn, og det er oftest best å nøye seg med forslag om andre ord(former).

I artikkelsamlinger, leseverk o.l. skal vi som regel utjamne former innenfor den enkelte teksten, ikke tvers gjennom hele boka. Dette må en få klargjort med forlaget før en går i gang.

Frekvensen av svakheter kan tale for at vi foreslår endringer, iblant også retter med rødt: Har et manus s-passiv side opp og side ned, tilsier det retting sjøl om s-passiv er godtatt ellers.

Videre kan uttrykksmåter være formelt riktige, men tvetydige. *Tvetydighet* kan tilsi retting (setningen læreren bad eleven ta veska si – lærerens eller elevens veske? – er et enkelt problem; vanligvis er problemene mer komplekse). Jo mindre sannsynlig det er at meningen kan misforstås, desto mer taler for blyantforslag. Endelig kan det man ser som uheldige *lånord* fra engelsk eller andre språk, gi grunnlag for retting eller endringsforslag. Det gjelder ikke minst fagtermer, og retting er mest aktuelt der vi har et etablert norsk ord fra før, som **markedsføring/marknadsføring** for "marketing".

2.2.4 Det er forfatterens tekst, og det er eleven som skal lese den

Når vi prøver å oppdra forfattere språklig, må vi på den ene side tenke på den eller dem som har skrevet det vi arbeider med. Vi må møte vedkommende der han eller hun eller de befinner seg, så å si. Da bør vi først danne oss et inntrykk av hvilken "språklig intensjon" som foreligger. Hvordan ønsker den skrivende, bevisst eller ubevisst, å skrive – radikalt eller konservativt, kort eller langt, personlig eller distansert, enkelt eller komplisert, konkret eller abstrakt osv.? På den annen side er det eleven som skal lese boka. Vi opptrer på mange måter på vegne av leseren, og det vil si eleven, når vi arbeider som lærebokkonsulenter. Passer forfatterens språklige intensjon og praksis for eleven?

Vi må ha respekt for forfatteres valg, for variasjon og nyanser, og det gjelder også når vi skal velge mellom retting og forslag. Som konsulenter for Språkrådet kommer vi sjelden i direkte kontakt med forfatterne, vi må forholde oss til det de skriver. Er det ikke mulig å få øye på noen språklig intensjon, bygger vi på det vi faktisk leser. De inngrepene vi gjør, bør være forankret i teksten, og våre endringer skal aldri komme i konflikt med den opphavlige stiltone i manus. Som nevnt kan vi få forfattere til å stille seg velvillige hvis vi holder en konstruktiv tone.

For skrivemåter og bøyning (ortografi og morfologi) gjelder det formelle regler, og det er på disse nivåene vi oftest retter med rødt. For eksempel skal **kneippbrød** og **skanne** (verb)

gjennomføres i manus på begge målformer, og sammenblanding av **lenger** og **lengre** må korrigeres i både bokmål og nynorsk. Vanlige feil som vi må rette på bokmål, er slike som ***tryk- ket** for **trykte** (preteritum) og bruk av sideformen [**bukten**] for **bukta** (bestemt form entall), mens vi på nynorsk må passe på å ta for eksempel ***sleika** for **sleikte** (preteritum) og [**hjerter**] for **hjarte**. (I tillegg kommer konsekvensrettinger, se neste punkt.) Det er sjeldnere vi tilrår endringer i skrivemåte og bøyning, men et eksempel her kan være forslag om regelrett flertallsbøyning av fremmedord som **konto**: heller **kon- toer/kontoar** enn **konti**. På liknende måte er formalia som praktiske skriveregler regulert, og vi retter ofte feil med rødt, for eksempel tar vi ut komma etter innledende preposisjonsuttrykk med infinitiv uansett lengde (her etter **stevnet**): *for å komme i god form til stevnet(,) må vi tre- ne hardt (avvik fra grammatisk kommasetting godtas altså ikke). På andre punkter er forslag best. Vi tilrår for eksempel arabertall for romertall i regentnummer: **Olav 5.** (bedre enn **Olav V**).

Vi kan rette med rødt også i syntaks, stil og tekstbinding, men her må vi være mer tilbakeholdne. Disse nivåene er ikke normert slik som rettskrivningen, og reglene som gjelder, har vi som språkbrukere i all hovedsak bare "innlagt" i hodet og hjernen. For øvrig finnes en del konvensjoner og prinsipper for skriftlig språkbruk som det er større eller mindre enighet om, og som behandles i bøker som *Råd om språk, Moderne norsk* og andre veiledere i praktisk språkbruk (se kapittel 9), foruten i denne boka, særlig kapitlene 3 og 6.

Elevene som leser boka, skal ikke måtte lide fordi forfatteren ikke mestrer kravene til en god skriftlig framstilling. Blant det vi kan rette med rødt, er ufullstendige og ugrammatiske setninger, kraftig splitting av ledd som hører sammen, uheldig sammenstilling av språklige bilder, uklare referanser ved pronomenbruk og ellers (tvetydighet kan alltid rettes), grove brudd på subjeksregelen, kontaminasjon av faste uttrykk og ulike "knuter" (se de nevnte kapitlene). Dette er språktrekk som jamt over gjør en framstilling mindre leservennlig. I tillegg kommer feilklassikere som sammenblanding av **da** og **når**.

Også fagsjargong er et trekk vi bør motarbei-

de, om nødvendig med røddrettinger. Uheldig og unødvendig bruk av engelske ord og uttrykk er ett eksempel. Elevene skal lære forskjellen på verkstedspråk og terminologi.

Ofte må blyantforslag være formen når vi griper inn i syntaks og stil. Det kan gjelde for eksempel ved noe uheldig leddstilling, lange setninger, en viss monotoni i ordbruk, for mye av grammatisk underordning (hypotakse) eller monoton sideordning (paratakse). Men tilrådingene kan gjøres til rettinger hvis svakhetene blir for mange og for påtrengende. Vi skal ikke respektere forfatteren så langt at boka blir ensformig og kjedelig å lese.

I praksis er det tidkrevende å rette syntaks eller lage tilrådingen på dette nivået, og vi må ofte nøye oss med å slå ned på ytterligheter. Spørsmålet om når vi bør tilrå andre uttrykksmåter, er dermed et spørsmål om kapasitet. At tilrådingen er vanligst innenfor syntaks og stil, betyr for øvrig ikke at røddrettinger er utelukket her. Men skal vi rette en uttrykksmåte med rødt, må vi være viss på at den er uakseptabel, og hvorfor den er det. Til sjuende og sist skal det være ut fra en totalvurdering av at noe er umulig i sammenhengen, at vi retter med rødt.

Det gjelder altså at når vi gjør endringer, må vi huske at vi arbeider for å forbedre språket i manuset, med tanke på at boka skal fungere for leseren, altså eleven. Det er det som må ligge til grunn for våre vurderinger og våre inngrep.

2.2.5 Formvalg og utjamning av inkonsekvenser

Til noe annet eventuelt viser seg, må vi gå ut fra at forfatteren ikke bare er en dyktig og erfaren fagperson, men også kan skrive. Men det er mye annet vi ikke vet, og forfattere er like forskjellige som andre folk. De har sine språkvaner og yndlingsord. Noen har sterke synspunkter på norsk språkpolitikk, andre bryr seg ikke om slikt. Det kan gi oss mye ekstraarbeid hvis vi har trodd at forfatteren hører til den språkpolitisk engasjerte typen, men i virkeligheten ikke gjør det.

Begynner forordet i en bokmålsbok med Denne boken er ment for VK1 elektro, tror en gjerne at forfatteren foretrekker de mest tradi-

sjonelle formene innenfor læreboknormalen siden det står **boken**. Men så fortsetter det kanskje med **tida, gruppa, grein, fram** og kanskje **boka** også. Ideelt burde vi lese manuset én gang uten å rette, bare notere forfatterens formvalg, men det har vi ikke tid til. I beste fall tar vi noen raske stikkprøver og ser kanskje en del inkonsekvenser og hva forfatterens språklige linje later til å være, hvis det er noen.

Ser det ut til at forfatteren ønsker et spesielt preg (nynorsknaert eller nynorskfjernt bokmål, bokmålsnær eller bokmålsfjern nynorsk), respekterer vi det. Men dette er ikke noe enkelt punkt. Vi må ikke gå for langt i å tolke ønsker. Hvis en bokmålsforfatter skriver **høgskole**, kan forklaringen være at de fleste slike skoler i Norge kaller seg **høgskole**, og at **høgskole** har vært eneform på bokmål. Den står sterkere enn det usammensatte **høg**, og man bør kunne kombinere **høgskole** med **høy** på bokmål. Men det trenger ikke være uttrykk for noe sterkt ønske at forfatteren gjør det.

På den annen side finnes det forfattere som bevisst blander former. Noen nynorskbrukere ønsker å kombinere tradisjonsformer som **and-synes** med skrivemåter som **venn** og **barndommen** (dobbeltkonsonant i disse ordene samsvarer kanskje med forfatterens dialekt). Noen bokmålsforfattere "sper opp" et ellers moderat språk (der de skriver for eksempel **kastet** og **ligne**) med enkelte radikale former, for eksempel **sjøl** og **åra**. Også disse gruppene har krav på respekt. Det går nok grenser for kombinasjonsmulighetene, men de er vanskelige å trekke.

Når forfatteren veksler mellom valgfrie skrivemåter, skal vi utjamne vekslingen. Konsekvens er som nevnt et viktig hensyn. Hva skal vi bygge på her? Skal vi skjele til tradisjoner innenfor målformene og for eksempel utjamne veksling mellom **ligne** og **likne** til **ligne** i et bokmålsmanus som stort sett virker moderat (konservativt) i formvalget? Bør vi gjennomføre **verken** i et nynorskmanus preget av former som også brukes på bokmål? Svaret er: Dette kan vi gjøre, men vi bør være varsomme av den samme grunnen som er nevnt ovenfor. Det er lett å ta feil av hva forfatteren ønsker.

Uten at det helt klart er på linje med forfatterens ønsker, bør vi heller ikke rette tillatte engel-

ske skrivemåter til valgfrie norvagiserte, som **juice** til **jus**. Vi kan tilrå den norvagiserte formen eller gjøre oppmerksom på at den finnes, og dersom det er vakling, kan vi eventuelt utjamne til den. Rødretting bør ellers innskrenkes til de tilfellene der vi kan påberope oss autoritative ordbøker, og det er mest i terminologiske spørsmål (der vi for eksempel kan rette **computer** til **datamaskin**).

Vi må sjølsagt ikke følge våre egne språkpoltiske preferanser når vi utjamner, retter eller tilrår endringer.

Det finnes flere alternativer til de måtene å utjamne på som er skissert. Vi kan følge det man kan kalle et kronologiprinsipp, der vi utjamner til de formene som vi støter på først. Så kan vi skrive en merknad om at vekslingen også kan utjamnes den motsatte veien, om forfatteren ønsker det. Vi kan også spørre forlagsredaktøren, hvis vi vet hvem det er. Det kan høve der det ser ut til å være flere forfattere, som ikke skriver likt. En god løsning, men arbeidskrevende, er å notere hvilke av de valgfrie formene som er brukt oftest, og så gjennomføre dem.

Etter hvert får språkkonsulenter temmelig god teft for de vanligste problemordene og noterer seg hvilken form som er valgt, og sidetall, slik at de kan spare tid hvis det blir nødvendig å gå tilbake og rette om igjen. Vi kan også sette et merke (utviskbart!) i marginen. Men vi bør i alle fall lage oss en liste over former som forfatteren har valgt. Da blir det også lettere å vurdere beslektede former.

Hvordan vi mer i detalj går fram når vi utjamner inkonsekvenser i ortografi og bøyning, behandles i 4.1–2. Det er viktig å kunne skjære igjennom, men samtidig må vi vise omhu og ha respekt for forfatteren.

2.2.6 Når boka er for dårlig

Det hender dessverre at en lærebok er så full av feil, slurv og uklarheter at det ikke er annet å gjøre enn å gi opp. Som regel trenger vi ikke å lese så mange sider før dette blir klart. Hvis forfatteren behandler trykkluft og skriver ***pnau-matisk** og ***vakum** i stedet for **pneumatisk** og **vakuum**, viser han (det er nok en "han") at han enten ikke er kjent med skrivemåten av to av de

mest sentrale termene i faget, eller at han har fått manuset renskrevet av noen og ikke har gidde å lese sin egen bok før han sendte den fra seg. Begge deler spår dårlig for kvaliteten, og spådommen slår gjerne til.

I Norsk språkråd er terskelen lav for å returnere slike bøker til forlaget. Når boka kommer til Språkrådet, skal den være så god som et seriøst forlag kan få den – egentlig prikkfri. Det er nesten ingen bøker, og et rimelig antall rettinger finner en seg i. Men man finner seg ikke i at forlaget har spart språkkonsulent for å få én gratis av Språkrådet. Hvis gjennomsnittet på de første ca. 30 sidene pluss en del stikkprøver av resten ligger på fem–seks feil per side eller mer, går boka tilbake. Siden mange bøker blir sendt inn i siste liten før det nye skoleåret, kan dette være et hardt slag for forlaget. Likevel er det bedre å venne forlaget til at det må jobbes skikkelig på forhånd, enn at vi lar medlidenheten ta overhånd og dukker ned i et hav av feil – kanskje gang på gang, fordi forlaget tenker at det gikk jo bra sist.

Når vi arbeider for et forlag, er det sjelden at vi gir opp et manus, men det hender. Det kan være at forlaget har vurdert feil: Forfatteren kunne ikke skrive likevel, all verdens retting kan ikke gjøre boka mer enn middelmådig. Det er ikke i forlagets interesse å utgi noe slikt; vi gjør det en tjeneste ved å vende tommelen ned. Hvis forlaget – og da helst en spesiell forlagsredaktør – ikke sjøl innser det, risikerer vi at dette er den siste konsulentjobben vi får der. Alt i alt er det likevel den beste løsningen for begge parter.

2.3 Språklige merknader og merknader til innholdet

2.3.1 Hvor mye arbeid skal vi legge i å vurdere innholdet?

Det er språket i boka som er vårt hovedanliggende, men vi bør altså ikke tro at alt som står i manuset, er prikkfritt faglig. Vær mistenksom overfor alt du stusset ved da du leste det første gang. Prøv å være gjennomsnittsleser og si til deg sjøl: Det som jeg ikke skjønner, er det kanskje flere som ikke skjønner, og grunnen kan jo

være at det er feil. For eksempel kan en forfatter som skriver om markedsføring, ha sammenstilt selger og kjøper så mange ganger at det i farten blir *når selger og kjøper skal avhjelpe en feil ved varen ... Da bør vi spørre oss om det virker rimelig at kjøperen skal avhjelpe feilen. Det er det ikke, og vi har avslørt en nokså grov feil.

Når vi arbeider som språkkonsulenter for et forlag, har vi et nokså vidt, og flytende, ansvarsområde. Det er vår sak å se på alle sider ved framstillingen, ikke bare formalia og syntaks, men også typografi (bruk av kursiv, understreking), kapittel- og avsnittsinndeling, oppbygning og helhet osv. Dette betyr at det ikke bare er mulig, men til dels også ønskelig, at språkkonsulentene òg kommer med merknader til innholdet.

Hvor mye tid skal en språkkonsulent bruke på det? Det er jo ikke språkkonsulentens jobb å oppklare mulige faktafeil, og det kan ikke ventes at en kan andre fag enn sitt eget. Språkkonsulentene har gjort sitt når han eller hun har laget en merknad, i margin eller i egen liste, om den tvilsomme detaljen. Men for sin egen skyld vil konsulentene ofte bruke noe tid på slikt, dels fordi det kan føles flaut å lage merknader om ting som viser seg å være riktige, dels fordi det ligger en utfordring i å finne fram til faktum og lære noe nytt. Et eksempel: I en bok om tegning står det om **ingrespapir**. Det minner mistenkelig om **ingress**, kanskje det er et slags avis-papir? Da kan vi jo lage en merknad om **-s** eller **-ss** og være ferdige med det. Men så leter vi oss kanskje fram til en bok som Stein Davidsen: *Grafisk håndbok* (Yrkesopplæring, Oslo 1995), og finner følgende:

Ingrespapir (kartong) Oppkalt etter den franske maleren J.A.D. Ingres. Trefritt og kluteholdig papir for tegning og trykk, med riflet og/eller melert overflate. Gramvekt 100 g/m². Hvit også 130 g.

Ingrespapiret var altså riktig. Hva med den tiden det tok å finne det ut, skal vi ta den med på regningen? Hvis vi er forlagskonsulenter: sjøl-sagt. Forlaget er tjent med at vi går i dybden. Hvis vi er språkrådsconsulenter: tja -. Dersom det blant bokas merkverdigheter var et par fak-

tiske feil som ingen hadde sett før språkkonsulentene fant dem, har grunnforskningen vår vært så verdifull også for skoleverket at vi trygt kan ta med på regningen både det som trengtes, og det som viste seg å være overflødig.

Sjøl om vi som konsulenter gjerne vil hjelpe forfatteren, er det grenser for hva vi bør forsøke å utrede. En slik grense er egennavn, særlig navn som er så pass spesielle at de ikke står i allmenne oppslagsverk. Det er forskjell på Smith og Schmitt, Stokes lov og Stokes' lov. Det finnes forfattere som skriver navn etter hva en vaklevoren hukommelse tilsier. Da er det forlaget og ikke språkkonsulentene som må ordne opp. Man skal kunne gå ut fra at egennavn er riktige. Finner vi egennavn som vi vet er skrevet feil, bør vi lage en forholdsvis tydelig merknad om at dette ikke er godt nok fra forlagets side.

2.3.2 Litt om grensa mellom språk og innhold

Når vi er konsulenter for Språkrådet, stiller spørsmålet om faktamerknader seg noe annerledes enn når vi arbeider for forlag. Som språkrådsconsulenter har vi bare til oppgave å påpeke trekk ved språket og slå ned på slikt som er umulig eller dårlig. I prinsippet kan vi derfor, og bør vi ofte, avstå fra å ta opp innholdet, også om vi kan ha kommentarer til det. Det går en grense mellom språklige inngrep og merknader og slikt som gjelder fakta, men hvor den går, ser vi tydelig kanskje bare under arbeidet, i det enkelte tilfellet. Vi må passe oss for å ri kjepphester og fremme personlige preferanser, både språklig, stilistisk – og innholdsmessig.

På den annen side har vi også i arbeid for Norsk språkråd iblant mulighet til å avsløre faktafeil (jmfør ovenfor). Det beste er da å gi merknadene form av spørsmål ("Stemmer dette?" "Stemmer det at ...?"). Hold en saklig og konstruktiv tone og ta aldri i bruk retoriske spørsmål eller ironiske utropstegn, anførselstegn e.l. En fin måte å gjøre forfatteren oppmerksom på tvilsomme passasjer på er å referere til oppslagsverk som motsier det han eller hun påstår. Paradoksalt nok er det kanskje en engasjert og kunnskapsrik konsulent som lettest forgår seg på dette punktet. Har vi personlige meninger om for eksempel økologisk landbruk,

kan vi kanskje ubevisst irritere oss over en omtale av landbruk som vi er uenig i, og polemisere mot forfatterens terminologi, framstillingsform e.l. der det i virkeligheten er innholdet eller forfatterens synspunkter vi er imot.

Her er noen eksempler på detaljer i lærebokmanus som er sluppet igjennom av forfatter, eventuell fagkonsulent og eventuell forlagsredaktør:

- *et romomfang på ca. 4 m (det må være ment kvadratmeter eller kubikkmeter)
- hvis vann tilsettes svovelsyre ... (uklart hva som skal tilsettes hva; hvis en heller vann i syra, kan en være blind i neste øyeblikk)
- langs kanten av dekket er det en svulst (virker urimelig; det skal nok være **vulst** = tjukk kant)
- *uran er et ikke jernmetall – ikke-jernmetall, ikkejernmetall? (det skal være **ikkejernmetall** ifølge *Tanums store rettskrivningsordbok*, og i sammensetninger med dette igjen blir det **ikkejernmetallioner** osv.; men jamfør 4.3.4.1)
- **søderbergelektrode**, ikke ***söderbergelektrode** (navnet virker svensk, men Søderberg var norsk)
- **eternitt** – **eternit** – **Eternitt** – **Eternit** – **Eternite**? (det er et varemerke i formen **Eternit**)
- gullrushet i California ved forrige århundreskifte (nei, det var nok i Klondyke; i Cali-

fornia var det ca. 1850)

- begrepet ”ørkenutvidelse” (forståelig, men det er nå en gang vanlig å kalle det **ørkenspredning**, og vi bør støtte en brukbar term som er under innarbeiding)
- *Statens Håndverk og Kunstindustriskole (sjekk i telefonkatalogen; det skal være liten h og liten k og dessuten bindestrek og genitivs-s i **håndverks-**)
- *Televerket (det er omdøpt til **Telenor**)
- Linus Pauling (1901–95?) (han døde i 1994)

Det kan ikke kreves at språkkonsulenten retter alle slike ting. Men hva hvis ingen andre gjør det? Det er klart at ansvaret er forfatterens og forlagets. Men vi gjør en nyttig og vennlig gjerning om vi hjelper dem. Dessuten er det vel en spesiell tilfredsstillende, grensende til skadefryd, å knipe en forfatter i et fag en sjøl ikke kan, i feil og flertydigheter som gjelder faget.

Med tiden utvikler vi en evne til å se at noe er mistenkelig, kanskje uten at vi kan si akkurat hva det er. Slike mistanker bør vi føre på en liste, og lista gir vi til forlaget. Det samme bør vi gjøre med rettinger vi vil forklare, eller ting som må rettes, men der det er flere muligheter. Hvis språket griper inn i faget, er det forfatteren eller en annen fagkyndig som må avgjøre hva som skal bli stående til slutt. Helst bør vi da si hva som *kan* gjøres: Hvis du mener a, så rett slik; hvis du mener b, så rett slik.

Kapittel 3

Hva er godt språk i lærebøker?

3.1 Et hasardiøst eller banalt spørsmål?

Når vi skal ta et ansvar for språk og språkføring i en lærebok – og til og med skal oppdra forfattere språklig – må vi stille oss følgende spørsmål: Hva vil det nå si at språket i en lærebok er godt? Det er svært viktig at vi tenker over dette.

Det kan virke hasardiøst å spørre etter hva godt lærebokspråk er for noe. Finnes det muligheter for å gi et noenlunde enkelt svar? Det er det god grunn til å tvile på. Men spørsmålet er på den annen side kanskje banalt, for det man kan si om godt lærebokspråk, er langt på vei ikke noe annet enn det som kan sies om godt språk generelt. Godt språk er variert og personlig, temperamentsfullt, men saklig, forståelig uten å bli flatt og platt. Det balanserer mellom muntlig og skriftlig stiltone, mellom korte og lengre setninger osv. Det er rikt på informasjon uten at den røde tråden går tapt, osv.

Lærebøker skrives primært for barn og unge, eventuelt for andre som er under utdanning. Det innebærer at forfattere har både faget og aldersgruppa klart for seg når de arbeider. Dette må også vi som språkkonsulenter ha. Riktignok er det slik at framstillingen for lengst er forsøkt tilpasset både fag og alderssteg før boka når Språkrådet. Men enten oppgaven består i å forenkle eller å fullstendiggjøre formuleringer, må vi ha tanken på elevene i bakhodet.

Byråkratprosa, "sakspapirspråk", står dessverre som ideal for mange forfattere og preger deres språkføring. Talemålsnær syntaks er på mange måter lettest å lese, og vi kan ofte prøve å fremme det. Samtidig skal vi vite at språket i lærebøker har vært kritisert for å være blodfattig, kjønnsløst og, kanskje enda alvorligere, ubegripelig – fordi tekstbindingen svikter. Er dette berettiget? Kritikken rammer kanskje i begrenset grad det arbeidet som gjøres med språklig gransking av lærebokmanus. Men den minner oss om at nøytralitet ikke alltid er et ideal når man skriver. Og den bør minne oss om at vi gjennom vår virksomhet og de prinsippene vi

følger, bidrar til å styre forfatteres forestillinger om hvordan de bør arbeide.

I dette kapittelet drister vi oss likevel til å omtale noe av det som må stå i sentrum for den som vil skrive godt for elevene i skolen. Kapittelet inneholder først en allmenn kritikk av de vanligste trekkene ved kansellistilen. Mye av stoffet her er sikkert velkjent, og noe av det, særlig substantivsjuke og passivbruk, utdypes dessuten i kapittel 6. Deretter går vi videre til å behandle det som på sett og vis er den motsatte ytterlighet, nemlig en skrivemåte der man ut fra en viss forestilling om "enkelhet" uttrykker seg så snaut at framstillingen blir nesten utilgjengelig, og der forfattere ikke makter å fastholde den røde tråden når de bygger opp avsnitt. Resultatet er tekster som opptrer i hverdagsspråkets gevanter samtidig som de er temmelig vanskelig tilgjengelige.

Vi har altså latt være å gi et altfor bastant, direkte svar på spørsmålet i kapitteloverskriften. Men hele boka handler naturligvis om hva som er godt lærebokspråk. Det er for øvrig grunn til å framheve at det til sjuende og sist er forfatteren eller forfatterne som avgjør hvor godt språket i en lærebok blir, siden ingen konsulent, enten det dreier seg om forlagets eller Språkrådets folk, kan nyskrive et dårlig manus.

3.2 Arven fra kongens kanselli

3.2.1 Underordning og sideordning

Det som kalles kansellistil, har navnet sitt etter kongens kanselli, der de første byråkratene i vårt land satt og laget skriv. Kansellistilen var ikke minst preget av grammatisk underordning – hypotakse – med mange leddsetninger, gjerne på flere nivåer. Forfatterne laget rene kinesiske esker av helsetninger og leddsetninger, slik vi kan vise med et utdrag av en lovt tekst fra 1800-tallet (første nivå av leddsetninger er markert med en liten a, det andre nivået med en b og det

tredje med c, mens tekst på helsetningsnivå står i klammer):

^aAkter stamhusbesidderen innen 5 år efter ledigheden å selge et bruk, ^bsom er blitt ledig ^cderved, at siste leilending er død eller har oppgitt sin bygsel, [har han,] ^aså fremt leilendingen har livsarvinger og ikke ved sitt forhold har forbrutt festet, [ved bekjentgjørelse i et eller to blad,] ^asom er almindelig lest på stedet, [å varsle nevnte livsarvinger om sin hensikt å selge.]

Grammatisk underordning er ikke noe en kan klare seg uten, men som vi ser, gir tre nivåer av leddsetninger (a–c) et lite leservennlig språk, særlig når hypotaksen – som her – opptrer i kombinasjon med innskudd (**så fremt ...**), substantiverte verb (**bekjentgjørelse**) og typisk boklige ord (**innen, derved**) o.l. Slikt kan vi ikke ha i lærebøker. Men kompliserte setninger og perioder forekommer også i dag, skjønt de er mindre vanlige:

Boka, ^asom vart trykt to år ^bbetter at ho kom heim, var uvanleg negativ ^afordi ho hadde motteke nye impulsar ^bsom hadde endra hennar syn på Tyskland, ^aslik at publikum, ^bsom var det same gamle, ^aundra seg.

Det er særlig i visse fagspråktradisjoner, som den juridiske, at hypotaksepreget stil står sterkt. En velkjent type er den vi kaller attributiv sperring – som **de** ^bved lov ^apålagte tiltak – altså underordning på to nivåer i attributive bestemmelser. Vi kan godta at bøker om juridiske og beslektede emner har noe mer hypotakse enn gjennomsnittet, men akkurat attributiv sperring kan i dag først og fremst tjene som stilistisk virkemiddel (brukt i humoristisk eller arkaiserende øyemed).

Preges et lærebokmanus av tung hypotakse, bør vi ta opp det i en generell merknad til forfatter og forlag. Enkeltstående bruk kan frarås med blyant, iblant rettes (altså også om syntaksen formelt er uklanderlig).

Tekster som er preget av sideordning – paratakse – virker mer ledige og muntlige, og det henger sammen med at talemålet har forholds-

vis lite av grammatisk underordning (men ofte knuter; se 3.2.6). Men ensidig paratakse, som kan prege lærebøker i for eksempel tekniske fag, blir på sin side lett monoton og kjedelig. Også slikt kan det pekes på i en generell kommentar, og ellers kan det foreslås omskriving.

3.2.2 Substantivsjuke og beslektede lidelser

Substantivsjuke er overdreven bruk av substantiverte adjektiv og verb. En setning som **endringer av stor viktighet fant i disse åra sted på kirkepolitikkens område** viser begge typene: **av stor viktighet** (< svært viktige) og **endringer ... fant ... sted** (< endret seg). Meningsinnholdet er her uttrykt ved abstrakte substantiv, og adjektivet, respektive verbet, er formelt og semantisk redusert. Kortere og klarere kunne det samme vært sagt slik: **kirkepolitikken ble sterkt endret i disse åra**. Særlig vanlig er substantivering av verb: **gjøre ei undersøkning** (< undersøkje), **gjøre en henvendelse** (< henvende seg).

Substantiviske uttrykksmåter kan være videreutviklet ved omskriving med s-genitiv: **på kirkepolitikkens område** (< i kirkepolitikken). I slekt med substantivsjuke er også tendensen til å benytte abstrakte adjektiv, særlig slike som ender på **-messig**, i stedet for preposisjonsuttrykk, sammensetninger o.l.: **distriktsmessig betydning** (< betydning for distriktene).

Vær på vakt mot substantivsjuke i lærebokmanus på begge målformer, og pass særlig på i nynorsk-bøker. Forskjellen mellom nynorsk og bokmål på dette punktet er nok blitt mindre tydelig etter hvert, men fortsatt bør vi gripe noe oftere inn mot substantivering i nynorskmanus. I nynorsk har verbpreget, talemålsnær syntaks vært noe av et ideal, og som konsulenter bør vi ofte frarå eller rette setninger av den typen som er nevnt ovenfor. Blant de vanligste inngrepene er å sette inn verb i stedet for substantiv (for eksempel **endre oppteljinga av stemmene er avslutta til dei har no talt opp alle stemmene**) og å endre genitivkonstruksjoner (for eksempel ***på kyrkjepolitikken område til på det kyrkjepolitiske området**; se også i 6.2.3.1). Det som her er sagt om nynorsk, er også aktuelt på bokmål, men der er substantiveringer godtatt i mye større grad.

Substantivsjuke og liknende trekk henger sammen med tendensen til hypotakse og lange perioder ved at de ofte medfører grammatisk underordning, og ved at de som mer kompliserte uttrykksmåter krever større plass. Men alle de syntaktisk-stilistiske trekkene som her er omtalt, gjør som regel setningene både lengre, tyngre og mer kompliserte. Alt etter hvor kompleks og hyppige formuleringene er, kan vi foreslå enklere løsninger, iblant rette. Det siste kan særlig være aktuelt i nynorskmanus. Men siden slikt forbedringsarbeid er tidkrevende, må vi ofte nøye oss med å skrive en generell merknad.

3.2.3 Passiv

Kongens skrivere likte også passiv uttrykksmåte. Passiv kan farge språket ennå i dagens bøker, trass i at språkrøktene lenge har motarbeidet dette syntaktiske trekket.

Mye passiv gjør en framstilling stiv, upersonlig og monoton. Passiv kan også tilsløre hvem som handler, nemlig hvis det leddet som angir den handlende, det logiske subjektet, sløyfes (det kan kalles "subjektsskjuling"). Begge deler ser vi demonstrert her:

Hovedemnet næringsstoffer **tas opp** på dette klassesteget. Stoffet om karbohydrater **leses** først, men alle relevante deler **behandles** i sammenheng, idet også proteiner **trekkes** inn tidlig. Sammenhengen **sikres** ved oppgaveskriving.

Foruten s-passiv finnes også omskrevet passiv (bli- eller verte-passiv): når regnskogen **vert hoggen ut, vert livsgrunnlaget for mange naturfolk **øydela**gt.** Også her ser vi subjektsskjuling og kan spørre: Hvem hogger ut skogen?

Vær på vakt mot passiv som tretter leseren, eller som skjuler viktige sammenhenger. Hvis det kan sies om en formulering at den gjør en av delene, kan vi tilrå omskriving og om nødvendig rette med rødt. Aktiv uttrykksmåte er gjerne et alternativ.

Men passiv har også sine fordeler. Når et forhold (en ting, person e.l.) står i fokus i et avsnitt, uttrykkes det gjerne snart som subjekt, snart som objekt i setningene. Da kan vi ikke sjelden

bedre flyten ved å gjøre et objekt om til (spisstilt) subjekt i kombinasjon med passiv og variasjon i ordvalget:

Pc-er er små datamaskiner for hjem og kontor. De brukes i dag av langt flere enn før [i stedet for: "I dag bruker langt flere ..." eller "Langt flere bruker ..."]. Siden 1980-åra **har disse maskinene erobret** markedet.

Her får vi både forbindelser som er tette nok, og ledige overganger.

Ved å veksle mellom aktiv og passiv innenfor samme setning kan vi spare plass og variere språket på samme tid: soppen veks i Jotunheimen og **vert sankt** av bygdefolk (alternativet er mer omfattende formuleringer). Det er jo ikke alltid det logiske subjektet er viktig, og er det uviktig, kan det med fordel sløyfes. Da passer passiv særlig godt.

Men ofte bør vi foreslå aktiv form. Ikke minst skal vi være på vakt mot kansellipregede former som **vises til, pålegges, bes, anses, imøteses, forventes** (og de tilsvarende variantene med bli- eller verte-passiv: *det **blir (vert) vist til brevet Dykkar av 14.6.** o.l.). Dette må vurderes ut fra målform, klassetrinn og fag.

Passiv har tradisjonelt stått sterkest i bokmål, og vi kan oftere godta passivkonstruksjoner i bokmålsmanus enn i nynorskmanus. Videre fungerer passiv bedre på høye klassetrinn enn på lave. I teknisk språk er passiv med sløyfet logisk subjekt ofte fullt forsvarlig: det **forskes på hivviruset, relea vert produserte i Japan, prøvene forsegles og lagres.** I juss brukes passiv mye i visse forbindelser: overtredelse **straffes med bøter, skadelidte ytes erstatning** o.l. Men vi kan ofte foreslå aktiv også her.

Les mer om passivbruk i 6.3.3.

3.2.4 Lange og uregjerlige passasjer

Det hørte til dårlig kansellistil at setninger og avsnitt var for lange, tankeinnholdet dårlig ordnet og stoffet ikke lagt fram på en logisk og pedagogisk måte. Forklaringen er at det er enda vanskeligere å lage kinesiske esker av setninger enn å lese dem.

Vi skiller mellom perioder og setninger. Med

periode mener vi en enhet mellom store skilletegn som består av mer enn én helsetning (for eksempel Gro slo, men Ola sprang). Med setning mener vi enten helsetning (med eller uten andre setninger som ledd) eller leddsetning (setning som er ledd i en helsetning).

Hypotakse og substantivering gir lange setninger og enda lengre perioder. I skjønnlitteratur kan setnings- og periodelengde utnyttes som et stilistisk virkemiddel, og forfattere må stå fritt til å gjøre det. I lærebokmanus bør vi derimot ofte foreslå omskriving: oppdeling av perioder i helsetninger og oppdeling av kompliserte helsetninger i enklere setninger eller motsatt: sammentrekking av perioder og helsetninger – der det er behov for variasjon eller for å dempe en uttrert stiltone (rødretting i særlige tilfeller).

Når språket er tungt og lite leservennlig, kan det komme av at forfattere presser sammen flere tanker i én periode eller én setning der innholdet tilsier flere. Et tegn på at språket blir for komprimert, er at det kreves mye hjernearbeid for å dele opp det som står. Den følgende helsetningen på 35 ord er formelt uklanderlig:

Miljøgiftene stammer enten fra stoffer som benyttes i bekjempelsen av skadedyr og plantesjukdommer, biocider, som dreper levende organismer, eller fra stoffer, tungmetaller og en del organiske stoffer, som trafikk og industri slipper ut i omgivelsene.

I tillegg til hovedmomentet – hvor miljøgiftene stammer fra – inneholder setningen bimomenter i form av leddsetninger (**som dreper ...**) og innskudd (**biocider og tungmetaller og en del organiske stoffer**). En forenkling kunne se slik ut:

Miljøgiftene stammer enten fra stoffer som benyttes i bekjempelsen av skadedyr og plantesjukdommer, eller fra stoffer som trafikk og industri slipper ut i omgivelsene. Den førstnevnte gruppa av stoffer kalles biocider, og dreper levende organismer, den andre består av tungmetaller og en del organiske stoffer.

Det hender vi kan løse opp en kompakt framstilling noe ved å sette inn ett enkelt ord. Når

subjektet for eksempel er en at-setning som ikke står først i helsetningen, virker det rimelig å sette inn **det**: i tillegg til den høge farten kjem (det) at bilen hadde dårlege bremser. Vi kan også sette inn et proord. Det er et ord som gjentar innholdet av et lengre ledd som er skilt ut med komma. Slik gjør Ibsen det i "Terje Vigen": "Nej, den som frelste da værst det kneb, det var nok den lille der!" **Det** er proordet. Det er ikke nødvendig for setningen, men passer etter et langt ledd. I talemål brukes det ofte også etter korte ledd ("i dag **så** er det mandag, og klokka, **den** er ni"), men i lærebøker er dette mindre godt og må rettes: i mange tilfeller **så** er det ... > i mange tilfeller er det ...

Vi må altså også iblant vurdere forfatteres bruk av proord kritisk. Et greit tips er at proordet kan brukes etter et ledd som er skilt ut med komma etter vanlige grammatiske regler. Da må det nødvendigvis ha en viss lengde.

I motsetning til foreløpig subjekt og proord gjør tunge innskutte ledd framstillingen mindre leservennlig. Særlig adverbiale ledd kan stå som innskudd på ulike steder. De kan da bli sammensatte og ganske lange: huset har på grunn av dette i utgangspunktet alt i alt en for høy pris. Slik leddstilling bør frarås. Se også neste punkt. Jmfør også 7.2.7.3 om tunge setningsadverbial som følge av engelsk påvirkning.

I det hele tatt: Når vi vil endre på rekkefølgen av ledd, bør vi vanligvis være tilbakeholdne med rødretting og bruke det bare på tvetydige og misvisende uttrykksmåter (som nødvendigvis ikkje for ikkje nødvendigvis). Forslag er oftere aktuelt, særlig der lange ledd står innskutt eller spisstilt i setningen.

I leddsetninger er rekkefølgen av verbal og adverbial oftest en annen enn i helsetninger. Men særlig i at-setninger forekommer ikke sjelden helsetnings rekkefølge mellom leddene: Stang så at dette ville aldri skje (i stedet for aldri ville). Dette er en stilistisk variant som vi ofte bør godta.

Det er en generell tendens til at stedsadverbialet står før tidsadverbialet, som vi ser i setningen Luther er den mest markante av reformatorane i Tyskland på 1500-talet, uten at vi til vanlig skal rette til eller anbefale det. Ved lovtit-

ler regnes derimot en bestemt leddrekkefølge som obligatorisk: **lov av 21. juni 1971 om Norsk språkråd** (dette hører til feltet lovteknikk, og en tidsangivelse som kommer sist, bør rettes).

Generelt er det lettere å gjøre feil jo lengre en periode eller setning er. Lange setninger kan bli ugrammatiske, og framstillingen blir ulogisk (nedenfor er det **enten – eller** og **både – og** som er blandet sammen):

*Miljøgiftene stammer **enten** fra stoffer som benyttes i bekjempelsen av skadedyr og plantesjukdommer, biocider, som dreper levende organismer, tungmetaller som kommer fra trafikk og industri, **og** en del organiske stoffer som slippes ut i omgivelsene.

Med bare korte setninger får vi på den annen side et kjedelig, påfallende eller dunkelt språk. Der et saksforhold står i sentrum, er ingen av delene heldig. Vekslede lengde er ofte best, også fordi det gir teksten god rytme. Her må vi imidlertid ta hensyn til klasstrinn og emne. Bøker til lesetrening for lavere trinn må kunne ha mange korte setninger, i likhet med oppgaver og instruksjoner i fag som matematikk og fysikk. Bøker for høyere trinn kan ha mer av lange setninger i løpende tekst.

Å foreslå endringer i periode- og setningslengde gjennom et helt manus er tidkrevende. Derfor bør vi skrive en generell merknad til forfatter og forlag hvis lengden skjemma framstillingen (det samme kan gjøres ved ensidig bruk av korte setninger).

Avsnitt skal ikke være lengre enn nødvendig. Sidelange avsnitt er sjelden noen fordel, saklig sett. Emne og innhold må styre inndelingen; et nytt avsnitt skal begynne der det saklig eller logisk passer. Syndes det mot dette prinsippet, kan vi skrive merknad også om det. Stoffet må dessuten "stokkes" riktig, og forfattere må ikke forutsette kunnskaper som leseren mottar først lenger ute. Må man nevne stoff som omtales først seinere, bør det vises til hvor den nærmere omtalen er å finne. Begreper som trenger forklaring, bør forklares første gang de forekommer.

En god tretrinnskjede når en bygger opp avsnitt, er slik:

Alt dei gamle egyptarane kjende **titalssystemet**. Dette systemet er no i bruk over heile verda. Det står også sentralt i matematikkfaget i skulen.

Her introduseres begrepet "titalssystemet" i slutten av den første setningen. I den neste er det sakte tema med foranstilt pronomen, og endelig kan det i tredje omgang refereres til bare med pronomen. På denne måten får vi relevant informasjon i passende porsjoner med glidende overganger, uten tyngende gjentakelser. Dette mønsteret kan vi ha i tankene hvis vi må gjøre noe med et manus som er uoversiktlig eller uryddig.

3.2.5 Informasjonen på rett plass, men uten venstretyngde

I dårlig kansellistil møter vi setninger som ikke nødvendigvis er ugrammatiske eller for kompliserte ("overtette"), men som likevel er dårlige fordi setningene er for venstretunge eller leddrekkefølgen er lite heldig på andre måter.

I utsagnssetninger på norsk er informasjonen fordelt slik at det grammatiske *temaet* står først (til venstre for det finite verbet), mens *remaet* er det som følger. Temaet er emnet det sies noe om, remaet er det vi får vite om temaet. Dessuten er det ofte slik i norsk at temaet realiseres grammatisk som subjektet. I tråd med dette står gjerne subjektet til venstre i setningen, innholdsmettede ledd som direkte og indirekte objekt, adverbial og predikativ til høyre. Det ser vi i setningen Luther skrev om jødene på en måte som i dag kritiseres, der **Luther** er tema, resten rema. Dette mønsteret er en bevegelse fra det kjente til det ukjente. Det kan imidlertid være brutt ved at andre ledd enn subjektet er flyttet fram (spisstilt), for eksempel predikativ: grønn var min barndoms dal, adverbial: i morgon skal du døy, verbal: mishandler (mishandle) folk gjør politiet ikke (i det siste tilfellet må en form av **gjøre** komme inn der verbalet stod, mens det framflyttede verbalet står i infinitiv eller presens).

Det første leddet opplyser altså hva setningen handler om (dette må vi kunne regne med at det gjør). Derfor er det viktig at det leddet som

passer best, står først. Her er en setning som ikke er helt heldig, og som vi kan frarå: han opplevde å være førstemann framme ved en større ulykke med flere døde i jobben som drosjesjåfør. Skriv heller: i jobben som drosjesjåfør opplevde han Omdiskuterte konstruksjoner er slike som om ein halv time kan du glede deg til ein fin konsert i radioen (kan jeg ikke begynne å glede meg alt nå?) og alle var ikkje like glade for avtalen (det riktige er: ikkje alle var like glade ...).

Inneholder en utsagnssetning et adverbial, kan vi foreslå at det settes først, for da blir setningen ledigere: bystyret sa mot sentrumsparti- enes stemmer et prinsipielt ja til forslaget > mot sentrumspartiens stemmer sa bystyret et prinsipielt ja til forslaget.

Ut fra dette er det ofte ikke noe problem å avgjøre når en bør sette inn foreløpig subjekt. Et foreløpig subjekt kan jo stå helt til venstre, og det passer godt når en ikke vil framheve ett av flere mulige andre ledd ved å plassere det der. Tenker vi på innholdet, er en setning som det budde mange menneske her før i tida mer nøytral enn mange menneske budde her før i tida, her budde (det) mange menneske før i tida og før i tida budde (det) mange menneske her.

Noen forfattere lager det-setninger som kan være mindre heldige fordi et annet ledd heller skulle stått først: det vil i denne sammenhengen ofte være fruktbart å se på tidligere avgjørelser. Et tegn på at noe er galt her, får vi ved at det blir unødig avstand mellom ord som hører nær sammen i setningen: vil – være fruktbart. Det er dette vi kan kalle sperring, jmfør neste punkt. Flytter vi det sperrende leddet fram (spisstiller det), blir vi kvitt sperringen og får også et bedre tema-ledd: i denne sammenhengen vil det ofte være ... (eller: ... er det ofte ...).

Spisstilling kan dessverre gi venstretungt (fortungt) språk. Særlig der flere lange ledd er spisstilt, eventuelt også leddsetninger, blir resultatet lite leservennlig. I det følgende eksempelet kommer helsetningsverbalet først etter det siste kommaet:

Å peike på lausmasseforekomstar på grunnlag av terrengformasjonar, forklare korleis forekomstane er komne dit dei er, og seie

noko om kvaliteten og kor brukbare dei er i samband med byggjeteknikk og anleggsarbeid, er oppgaver for geologane.

Her bør vi gripe inn med blyant og foreslå omskriving. Vi kan nok også vurdere rødretting. Setningen kan jo for eksempel innledes med Oppgaver for geologane er Presentering er en annen mulighet: Det er oppgaver for geologane å peike på ..., det er geologane som arbeider med å peike på ... e.l.

De fleste leddsetninger kan stå til venstre (foranstilt) eller høyre (etterstilt) i helsetningen. Ved noen typer (vilkårssetninger, tidssetninger) er foranstilt posisjon det naturlige, særlig om leddsetningen ikke er for lang: hvis papiret farges blått, er oppløsningen basisk. Spesielt årsakssetninger har imidlertid lett for å gi tungt språk hvis de foranstilles: fordi Napoleon undervurderte den russiske vinteren, måtte han gi tapt utenfor Moskva. Vi kan her gjøre helsetningen ledigere ved å foreslå etterstilt posisjon: Napoleon måtte gi tapt utenfor Moskva fordi ... eller velge andre løsninger, for eksempel omskriving til følgesetning: Napoleon undervurderte ..., så han måtte ... eller to helsetninger (faktum pluss følge): Napoleon undervurderte ..., og han måtte derfor ... Utbrytning (for eksempel det var fordi Napoleon undervurderte ..., at han ...) er derimot mindre aktuelt, fordi en ved utbrytning framhever et bestemt ledd, og det passer ikke uten videre i sammenhengen. (Utbrytning kan ofte ellers benyttes til å løse opp tungt språk.)

Et ledd kan være spisstilt fordi det skal framheves. Men grunnen kan også være tekstbindingen, for det som er rema i en setning, blir ofte tema i den neste (Luther er den mest markante av reformatorane i Tyskland på 1500-talet. Det 16. hundreåret er ei dramatisk tid i kyrkjehistoria – gjentakelse ved bruk av andre ord). Spisstilling er ikke uheldig i seg sjøl, men overdreven bruk av spisstilling for stilens skyld kan frarås fordi lærebøker er sakprosa, ikke diktning.

3.2.6 Knuter og sperringer

I tung og intrikat språkføring floker setninger

og ledd seg lett sammen og danner knuter av ymse slag. Ofte kiles også ord inn som sperring-er mellom andre ord som hører sammen. Slike knuter og sperringer er dels akseptable, dels kvalifisert for rødretting; hva som er rett, må vurderes i det enkelte tilfellet.

Velkjente er setningsknutene. En setningsknute får vi når et ledd eller en leddel er flyttet over en setningsgrense, for eksempel fra en leddsetning over til spisstilling i oversetningen. Mange setningsknuter regnes som normal språkbruk, særlig hvis verbalet i oversetningen er et utsagnsverb (anføringsverb) e.l., slik det er her: **dette meinte Linné måtte vere feil** (bør få stå). Når subjektet er "setningsknuteledd" og hentes fra en at-setning, sløyfes normalt **at** (*dette mente Linné **at** måtte være feil kan rettes med rødt). Hvis objektet er flyttet fram: **mate-matikk skjønner de fleste elever (at) man må lære**, kan **at** regnes som valgfritt. Slike setninger er likevel ikke så gode, og vi kan gjerne foreslå omskriving til **at man må lære matematikk, skjønner ..., at matematikk må læres, det skjønner ...** e.l. I spørresetninger er setningsknute mange ganger ikke til å unngå. Det er ikke galt å skrive: **Til kva for land trudde Columbus (at) han var komen?** (eller **Kva for land trudde Columbus (at) han var komen til?**).

Setningsknuter bør rettes for eksempel hvis et preposisjonsuttrykk er flyttet slik at meningen blir forvrent: ***Til månen sa McNamara at USA ville sende mennesker om to år**. Flytting av preposisjonsuttrykk til spissen av setningen kan for øvrig gi et uakseptabelt resultat sjøl om uttrykket ikke passerer noen setningsgrense, som ved ***for innsatsen** så Semmelweis ikke noe til **belønningen**, der preposisjonsuttrykket **for innsatsen** er en bestemmelse til **belønningen** og ikke bør flyttes. Derimot kan ofte det logiske objektet i en infinitivshelhet flyttes uten at resultatet blir umulig; **slik framferd hadde skolen vanskelig for å tolerere**. Det siste fenomenet kan kalles infinitivsknute.

Ikke sjelden er adverbial som **ikke/ikkje, neppe, kanskje** flyttet opp i oversetningen fra den leddsetningen der adverbialet hører hjemme. Dette kan gi umulige resultater, som må rettes: *så får vi **ikkje** håpe **at blandinga eksploderer**.

Ord som hører sammen, bør stå sammen. Når ord eller ordgrupper flyttes, kan de skape sperringer mellom andre ord der de settes inn. En velkjent type er attributiv sperring, der et partisipp med preposisjonsuttrykk kiles inn mellom artikkelen og kjerneleddet: **en av Stortinget nedsatt komité**. Det finnes også andre typer. Et eksempel som **hybel til leige for dame som har eigen inngang** viser at flytting av ord kan gi en komisk effekt. Ordstillingen kan også gi tvetydighet. I setningen **de fikk tilbudet fra bedriften om kursene i Bergen i april** vil en normalt oppfatte **i april** som en adverbial bestemmelse til **kursene**, altså at kursene skal holdes i Bergen i april. Men er det ment at tilbudet kom i april, bør vi rette formuleringen med rødt, til for eksempel **i april fikk de tilbudet ... (i april får da stå sammen med verbalet i setningen, nemlig fikk)**.

Man kan ikke alltid så lett unngå sperringer. Det er vanskelig for eksempel når det foreligger andre etterstilte bestemmelser i tillegg til en relativsetning: **Wedel førte ein kamp for pengeverdien som fekk konstitusjonelle konsekvensar**. Her er bestemmelsen **for pengeverdien** plassert mellom **ein kamp** og som-setningen, men resultatet er akseptabelt fordi vi ut fra vår forhåndskunnskap vet at det ikke kan være ment at pengeverdien fikk slike konsekvenser.

Når sperringen er et etterstilt eiendomspronomen som står mellom kjerneleddet og en annen etterstilt bestemmelse, bør vi foreslå omskriving, særlig på bokmål: **dette kan ikke hjelpe på følelsen vår av at hverdagen er tung** (bedre: **vår følelse av ...** eller: **... på følelsen av ...**). På nynorsk godtar vi lettere formuleringer som **... kjensla vår av at ...**

Der et bestemmerledd er svært langt, kan sammenstilling bli nesten umulig, som vi ser ved komplekse preposisjonsuttrykk. I setningen **dette er et uttrykk for de tendenser vi finner i denne epoken til samtidig å tolke Bibelen konkret, allegorisk og typologisk** er preposisjonsuttrykket (**til å ... typologisk**) så langt at ordleggingen ville blitt mye tyngre med (**som**) **vi finner i denne perioden** plassert helt til slutt. Men jo mer overkommelig omfang preposisjonsuttrykket har, desto mindre akseptabel blir gjerne sperringen. I **vi må sjå på dei utsiktene som**

finst til å utvide verksemda kan vi tilrå ... dei utsiktene til å utvide verksemda som finst.

Der et nominalt ledd har flere sideordnede deler, må vi passe på. Hvis meningen med en setning som dei trefte ungdom og eldre på klubben og i kyrkja er å si at ungdommen var på klubben og de eldre i kirken, er den ikke god (det er uklart hva som står til hva). Vær på vakt mot slike unøyaktigheter og skriv om til for eksempel ... ungdom på klubben og eldre i kyrkja med blyant eller rødt. Også med **respektive**, **henholdsvis** (bare bokmål), **i same følgd**, **høvesvis** (nynorsk) kan vi få entydige formuleringer i slike tilfeller (dei trefte ungdom og eldre på klubben respektive i kyrkja), men tonen blir da lett formell eller byråkratisk, og det passer i alle fall ikke her.

3.2.7 Fullstendighet og parallellitet

I kansellistil med hypotakse, passiv og kompliserte perioder kan hensynet til fullstendighet og parallellitet bli skadelidende. Det gjelder både i betydningen og i det språklige uttrykket.

Det er normalt å sløyfe ledd for å spare plass eller av andre grunner. En setning som her sitter de og leser bøner kan ses som en avkorting av her sitter de, og her leser de bøner (sitte og ... betyr rettnok "holde på med å ..." og angir aksjonsart). Det er vanskelig å si kort og greit hvor grensa for akseptabel avkorting går, men vi bør aldri kreve at forfattere skal sette inn sløyfede ord som ville redusere flyten i språket. Ikke sjelden er det jo tale om ulike stilvirkninger og nyanser. Ved vendinger som ei bok om kjærleiken og (om) døden og han har oppsøkt og (har) møtt paven kan det gi en langsommere rytme å gjenta preposisjonen respektive det finitte verbet, og vi må tro forfatteren har sine grunner for å velge det ene eller det andre. På den annen side kan sløyfing av ord uten tvil gjøre en formulering uklar. Setningen finn den største og minste verdi X kan ha bør vi endre til finn den største og den minste verdi ... Det kan jo neppe stemme at den samme verdien er både størst og minst, som den opprinnelige formuleringen kan gi inntrykk av.

Forfattere bruker flere knep når en setning truer med å bli for lang. Det er vanlig å forkorte

leddsetninger: eit firma basert i Sveits har to tredelar av den norske marknaden. Denne setningen er ikke feil, men den blir bedre hvis leddsetningen har full form: eit firma som er basert i Sveits, ... Mange lar leddsetninger stå alene, men det er sjelden akseptabelt: All kontakt med andre er et resultat av valg. Hvem vi vil ha kontakt med, og hvor mye tid vi vil satse på forholdet. I slike tilfeller har vi to valg – enten å henge leddsetningen på helsetningen foran med komma: All kontakt med andre er et resultat av valg, hvem vi vil ha kontakt med, ... eller å skrive leddsetningen om til en helsetning: Vi må velge hvem vi vil ha kontakt med, ...

Ufullstendige setninger mellom store skilletegn kan godtas helt unntaksvis, som når det har en klar stilistisk funksjon. Setninger som begynner med "Dette fordi", "Dette på grunn av", "Noe som", er ikke akseptabelt lærebokspråk. En passasje som Eldre kvinner blir oftare einsleige enn eldre menn. Dette fordi levealderen er høgare for kvinner enn for menn kan vi rette til for eksempel Det(te) er fordi ... Iblant kan vi trekke det som står etter punktum, inn i setningen foran: Tsaren gikk imot framlegget. Dette fordi han ... retter vi til ... gikk imot framlegget, fordi han ... Når konstruksjoner av den nevnte typen står med liten forbokstav, inne i en helsetning, kan de aksepteres, men ofte er de ikke særlig gode da heller: Newton ville ikkje godta den nye bølgeteorien, noko som øydela mykje for kontakten med tyske og franske vitskapsmenn. Her kan vi sette punktum eller komma og lage en ny setning: Newton ville ikkje godta den nye bølgeteorien. Det øydela mykje for ...

Når ord er sløyfet, kan det være vanskelig å si akkurat hva som mangler. Hva bør gjøres med en setning som vi leser sjelden bøker utenfor vår nærmeste krets? Hvis ikke konteksten gir svar, er det riktig å skrive en merknad der man ber om en presisering. Setningen dette er ein projeksjonsveg for å få fram likskapar ligger på grensa, for den kan vi forstå, om den nå er knapp, men vi kan gjerne foreslå en mer fullstendig ordlegging, som dette er ein projeksjonsveg vi kan følgje for å få fram ... Uttrykksmåten kan bli i knappeste laget også ved dekonstruksjoner: det som er jussens oppgave å klargjøre, er de rettslige konsekvenser ... Sett inn

foreløpig subjekt med blyant i relativsetningen: **det som det er jussens oppgave å klargjøre, er ...** eller foreslå andre løsninger.

Et særtilfelle av ufullstendig setning er når forfatteren lar en overskrift gå over i den første setningen i teksten. Står det slik som nedenfor, skal vi vanligvis ikke godta det:

Onkolog

som gir medisinske råd og veiledning når særlige problemer oppstår.

Det kan rettes til for eksempel:

Onkolog

En onkolog kan gi medisinske faglige råd og veiledning ...

Merk for øvrig at den gamle skoleregelen om at helsetninger ikke kan innledes med **Og** og **Men**, ikke gjelder (den har aldri vært offisiell).

Parallellitet i språket kan være så mangt. Et viktig prinsipp er dette: Der to momenter framstår som like viktige, bør ikke det ene få ti linjer og det andre én – uten at grunnen til den fordelingen er klar. Et annet prinsipp er slik: Skriver man **på den ene side**, må også "den annen side" omtales (skjønt ikke nødvendigvis med akkurat disse ordene). Men her må vi være tilbakeholdne med rødretting. Blyantforslag er best. Pass også på dette: Hvis svært ulike ledd sidestilles, kan resultatet bli ufrivillig komisk (det vart kjøpt varebil og vin).

3.2.8 Ulogisk språk?

Også logikken kan glippe, ikke minst når orde-
ne er mange og periodene flokete. Men hva er logisk språk? Vi kan nok lett se at i en setning som ***årsaken til opprøret skyldtes økning i brødprisen** blandes **årsaken var** og **opprøret skyldtes** sammen, slik at resultatet blir ulogisk. Men å rette etter hva som virker logisk, kan være problematisk, for uttrykksmåter kan være riktige uten å være logiske (både **planfritt kryss** og **urmakaren tok fra kvarandre klokka** er idiomatisk norsk). Tross dette finnes det brudd mellom språk og logikk som vi bør se opp for.

Når et adjektiv eller et preposisjonsuttrykk

står til førsteleddet i en sammensetning, får vi det som kalles forleddstilknytning: ***lovlige konfliktsituasjoner** (av **situasjoner med lovlig (arbeids)konflikt**), ***bokflaumen om livsstil** (av **flaumen av bøker om livsstil**). Jo mer ulogiske slike formuleringer virker, desto mindre akseptable blir de naturligvis.

Eksempler som disse bør rettes. Men forleddstilknytning kan være innarbeidet og må godtas av den grunn: **Danmark er Nordens utsikt vindu til Europa** (**vindu med utsikt til ...**), **skrivemåten av engelske lånord** (**... skrivning av ...**). Hvis alternativet er en lengre konstruksjon, kan også det være et argument, for enda man bør skrive **overslag over kostnadene for prosjektet** for å uttrykke seg fullstendig, er **kostnadsoverslag for prosjektet** fullt brukbart. Det finnes her mange tvilstilfeller. Ved ***innsynsrett i sakens dokumenter** bør vi nok rette til **rett til innsyn i ...**, og ved ***leigekontrakt om skytebane til kontrakt om leige av ...**

Ulogisk virker det gjerne også når et adjektiv som er bestemmelse til et verbalsubstantiv, overføres til handlerordet (nomen agentis). Av **trådløs telegrafi** får vi da ***trådløs telegrafist**, som må rettes, men ellers må vi også her vurdere det enkelte tilfellet, for en del slike uttrykk har hevd, som **klinisk psykolog**, av **klinisk psykologi**. Et liknende eksempel, som vi godtar, er **elektrisk forretning**, av **forretning for elektriske artiklar**.

Ifølge det som kalles subjeksregelen, skal det som er subjekt for tanken, også være subjekt i setningen (grammatisk subjekt). Brudd på subjeksregelen er et problem ikke minst der en infinitiv, et verbalsubstantiv e.l. er styring til et preposisjonsuttrykk. Et eksempel på det har vi i denne setningen: ***etter å ha ete frukost venta ein båt på selskapet**. Her er regelbruddet svært tydelig, det er uventede mennesker som er logisk subjekt for infinitivuttrykket, og setningen må rettes, for eksempel til **etter at selskapet hadde ete ...**

Subjeksregelen håndheves ikke lenger så strengt som før. Vi kan se bort fra den i enkle tilfeller der det ikke er fare for misforståelse, for eksempel i setninger (instruksjoner) som **maskinen startes ved å vri på en skrue**. Her er det en underforstått instans (brukeren, "vi" e.l.) som er

logisk subjekt. Men bruddet er diskre. Også den følgende setningen bør nok godtas: **for å unngå at vibrasjoner fra omgivelsene forplanter seg til maskinen, må den stå på et tungt fundament.** Vi kan eventuelt tilrå at preposisjonsuttrykket gjøres om til en leddsetning med **vi, en** e.l. som subjekt: **skal vi unngå...**

På liknende vis blir det når et verbalsubstantiv er styring i preposisjonsuttrykket: **ved igangsetjinga av skiva må ho stå heilt støtt, ved torking av negativer bør de henges opp i to timer** (subjektet i setningen er logisk objekt for verbalsubstantivet). Her kan vi foreslå **når ein set i gang ..., når man tørker ...** Et grensetilfelle er **ved smalt panel må ein rekne med plass til spikarslag**, der det ikke finnes noe verbalsubstantiv, men er tale om et produkt. Foreslå gjerne: **når panelet er smalt, må ein ...**

I den følgende setningen er subjeksregelen overholdt: **ved svært lite vassinnhald er leira fast** (det er leira som inneholder vann). Men også her kan vi foreslå andre formuleringer hvis de er bedre: **når leira inneheld svært lite vatn, er ho fast** (som er mer konkret og mer utførlig uttrykt enn det første).

Et nokså anonymt brudd på subjeksregelen har vi der **det** er blitt grammatisk subjekt som følge av utbrytning: **etter å ha lest farens brev var det med en sterk følelse av glede guttene tok fatt.** Mindre merkbart er det òg der et preposisjonsuttrykk står uendret ved passivvending (jmfør ovenfor: **maskinen startes ved å vri på en skrue**) eller ved endring til modalverb med passiv infinitiv: **for å klare påkjenninga må druesukker inntakast.** Disse tilfellene av ulogisk språk kan vi godta, blant annet fordi det ikke er tvil om meningen. Alternativene er omskriving med leddsetning (**etter at de hadde lest ...**), aktiv (**... må du ta inn druesukker**) e.l.

Brudd på subjeksregelen kan det bli hvis et adverbial eller predikativ feilplasseres: ***i attenårsalderen arresterte politiet ham for første gang** (det er opplagt ikke politiets alder det gjelder). Enda tydeligere er dette i ***som barnets far viste hun liten interesse for å ta ham med på avgjørelser.** Begge disse setningene bør rettes (det spisstilte leddet kan flyttes lenger til høyre i setningen). Mindre påfallende er bruddet i setningen **som ekskresjonsprodukt finn vi am-**

moniakk hos dyr som lever i vatn. Slike feil overses ofte. Blyantfraråding klarer seg her.

Faste uttrykk (kollokasjoner) med ord for kroppsdel, redskaper o.l. kan gi et ulogisk inntrykk ved at entallsformer står til flertallsord: **turistane kom med ransel på ryggen, urinnbyggerne jakter med pil og bue.** Dette, som er hevdvunnet språkbruk, tar vi også opp i 6.2.1.1. Også idiomer kan virke ulogiske uten at de kan rettes (**ho sat i telefonen i to timar**) og idiomer (som **la oss se gjennom fingrene med det**).

Pleonasmer ("smør på flesk") bør vi derimot ofte rette, men de kan være lette å overse. Vi hefter oss ikke alltid ved formuleringer som ***viktige nøkkelpersoner, *fundamentale grunnposisjonar** eller ***de første pionerene**, men de bør rettes med rødt. Det finnes også ymse grensetilfeller (ofte en følge av adjektivbruk), fra **kvite isbjørnskind** til **gylne gullmynter**. Det kan være ulike syn på når slike kombinasjoner skal regnes for pleonastiske, og derfor bør vi tenke oss godt om.

3.2.9 Midler til å binde teksten sammen med

Kansellistilens lange, kompliserte perioder kunne få en mindre drevne leser til å falle av lasset. I lærebøker må setningene være føyd sammen til større tekstavsnitt på en klar og samtidig ledig måte. Det er ord og ordgrupper som ivaretar denne sammenføyningen, ved at de viser til hverandre over setningsgrensene, i egenskap av gjentakelser, kontraster, presiseringer, eksempler, henvisninger, årsaksangivelser osv. De trådene som da trekkes, må være tydelige, og det må være passe langt mellom ordene som binder teksten sammen.

I et eksempel som er anført tidligere, er disse hensynene godt ivaretatt: **Alt dei gamle egyptarane kjende titalssystemet. Dette systemet er no i bruk over heile verda. Det står også sentralt i matematikkfaget i skulen.** Her tjener gjentakelse og pronomen til å føye sammen teksten. Vi ser at ordene "roper" til hverandre, slik at vi som leser, kan følge framstillingen. Setningene er ikke så lange at avstand svekker forbindelsen. Husk òg at mellomliggende stoff kan skape uklar forbindelse også der avstanden er kort. Nevnes for eksempel **H.C. Andersen og Søren**

Kierkegaard i en tekst, og deretter **Herman Bang** og **Henrik Pontoppidan**, kan ikke forfatteren i neste setning vise til bare de to førstnevnte med ordene **disse danske dikterne**.

Pronomen, adverb, adjektiv, konjunksjoner og preposisjoner fungerer som tekstmarkører. Det gjelder **andre, den, denne, han, hun/ho, som, slik(e), sånn(e), derimot, derfor/difor, likeså, her, der, men, omvendt, i motsetning til** osv. Det må alltid være klart hva slike ord viser til (ikke minst blir henvisninger med **denne, dette, disse/desse, slik** og **som** lett uklare). Bruk av motsetningsord som **derimot, likevel, omvendt** krever på sin side at det virkelig foreligger en kontrast eller ulikhet – på samme måte som **derfor/difor** etablerer og forutsetter et årsaksforhold. Skriver en forfatter for det første ..., må også de andre momentene nevnes (for det andre ...; alternativt dessuten ..., også ..., videre ... o.l.).

Det må være grammatisk-syntaktisk samsvare mellom substantiv og et tilhørende pronomen: **den romerske patriaren var ein sjølvmedviten herre, og han** (ikke ***dei**) hadde lenge alle viktige embete. Se 6.6.2.2.

Et pronomen kan stå før det substantivet det viser til, dersom det hører til i en foranstilt leddsetning: **fordi han var fransk, tenkte Napoleon i nasjonalistiske baner**. Men hvis substantivet ikke er omtalt like før eller avstanden mellom substantiv og pronomen blir for stor, bør vi vurdere å foreslå at de bytter plass, slik at leseren kan gå fra det kjente (substantivet, som identifiserer hovedsaken) til det ukjente (henvisningen): **fordi Napoleon var fransk, tenkte han i ...**

Forfatteren bruker ofte **her** og **der** i overført forstand i slike forbindelser: **her møter vi den rasjonalistiske tradisjon, det galdt skipsfarten og forholda der**. Hva som passer best, og på hvilken plass ordene bør stå, kan variere. Er det fare for misforståelse, eller er bruken uheldig av andre grunner, kan vi gripe inn, men ofte bør vi være tilbakeholdne i slike tilfeller.

Et adverb som **imidlertid** brukes ofte til overmål, og da bør vi foreslå at det utelates.

Som vi har sett, kan teksten være bundet sammen ved at ord eller ledd gjentas helt eller delvis. Gjentakelser kan dermed være syntaktisk-stilistisk begrunnet, men de skyldes like

ofte manglende omtenkksomhet, sånn at resultatet er klønete: **Psykologar har embetseksamen i psykologi. Psykologar er utdanna til å forstå menneskelege kjensler og menneskeleg åtferd. Psykologar kan ha eigen praksis eller vere tilsette i ei bedrift eller i skulen**. Vi kan unngå dette med enkle midler, ved å foreslå variasjon med entall, bestemt form o.l.: **Psykologar har embetseksamen ... Ein psykolog er utdanna til å ... Psykologen kan ha eigen praksis ...**

En annen måte er å sette inn et synonym i stedet. Synonymer brukt på riktig måte gir god og variert stil: **Menighetens prest var han hele livet igjennom. Som pastor gikk han ofte den tunge veien med sorgens budskap, en trofast Herrens tjener i alle år**. Slik tekstbinding er mulig der det er tale om identitet eller tilnærmet identitet mellom leddene, og det er viktig at betegnelsene passer i sammenhengen, noe de ikke alltid gjør.

Der det er et motsetningsforhold, kan begreper være stilt opp mot hverandre: **Psykologar har embetseksamen i psykologi. Psykiatrar er legar som har spesialisert seg i psykiatri**. Også dette er tekstbinding, på et semantisk nivå.

3.3 Å lede leseren gjennom teksten

3.3.1 "Lettlest" tekster?

Det er ikke bare kansellispråket som kan svikte leseren. En tekst kan mangle alle standardkjennetegn på tungt språk og likevel være vanskelig å forstå. Dette er blitt dokumentert av språkforskeren Anne Hvenekilde, som i en artikkel viste hvordan lettlesutgaven av en lærebok i o-fag for mellomtrinnet var vanskeligere å forstå enn normalutgaven av samme bok, til tross for at lettlesteksten hadde enkel syntaks, korte setninger og få fagtermer.

3.3.2 Behov for logiske tekstmarkører

Det som lett skjer i en læreboktekst – særlig når den er skrevet for elever på lavere trinn – er at kravet om enkelhet og korthet kommer i konflikt med kravet om god tekstuell sammenheng. Når teksten domineres av lite underordning og korte setninger, forsvinner lett konjunksjoner og adverbial (også kalt logiske tekstmarkører) som

viser leseren hvordan setningene skal oppfattes i forhold til hverandre. Fra en o-fagsbok for mellomtrinnet har vi hentet dette eksempelet:

Cuba

Cuba var det første sosialistiske landet i denne delen av verden. I 1959 gjorde sosialistene i landet revolusjon. [...]

For en som kjenner Cubas historie og vet hva sosialisme er, er denne innledningen uproblematisk. For en som er ukjent med begge deler, er det derimot ikke innlysende hvordan de to setningene skal leses i forhold til hverandre. En gal, men tekstlig sett mulig tolkning er at setningene skal forbindes med et skjult *men*: Cuba var sosialistisk først, men i 1959 gjorde sosialistene revolusjon (revolusjon dreier seg jo om forandring), så nå er det ikke sosialisme der lenger. I stedet er altså meningen blitt den stikk motsatte.

Nå er det ikke slik at sammenhenger av denne typen *må* uttrykkes eksplisitt hvis en tekst skal bli forstått, det er ikke engang slik at de nødvendigvis *bør* det. Ingen vil misforstå denne sekvensen:

- a) Irene kom for seint på skulen. Vekkjarklokka hennar hadde stoppa.

Man vil heller ikke misforstå denne:

- b) Irene kom for seint på skulen. Ho fekk skjenn da ho kom heim.

Enhver språkbruker vil tolke disse to sekvensene slik at det i a er den siste setningen som uttrykker årsaken til den første, og at det i b er omvendt. Å kreve at dette skulle gjøres eksplisitt i form av logiske tekstmarkører, ville være pedanteri. Men hva med denne:

- c) Irene kom for seint på skulen. Ho fekk ein sjokolade da ho kom heim.

Her er det to tolkningsmuligheter: Irene kan ha fått sjokolade *fordi* hun kom for seint (som en form for belønning?), eller *på tross av* at hun kom for seint. Men ingen av disse tolkningene

virker overbevisende – den første fordi den strider mot vanlig praksis, og den andre fordi vi i så fall ville ventet en eksplisitt markør av typen **likevel** e.l. Derfor må vi også inkludere en tredje tolkningsmulighet: at det dreier seg om to enkeltstående hendelser som ikke har noe med hverandre å gjøre. Det problematiske ved denne tolkningen er at den bryter med et urprinsipp for teksttolkning, som nettopp er å forutsette sammenheng mellom setninger som følger etter hverandre.

3.3.3 Strukturen i avsnitt

Det andre store problemet ved de korte og enkle tekstene ligger i avsnittsinndelingen. En idealtypisk struktur for et avsnitt i en sakprosatext er at avsnittet presenterer og utdyper ett enkelt moment eller tema, og at førstesetningen i avsnittet angir dette temaet. Når så avsnittet skifter, skifter også temaet. Det nye temaet kan forholde seg til det gamle på ulike måter, men en eller annen forbindelse må det være. Et konstruert eksempel er dette:

Det er mange slags strengeinstrument. Éin type er dei vi stryk med boge, altså fiolin, bratsj, cello og kontrabass. Ein annan er dei vi held i fanget og slår på med fingrane, først og fremst gitar, men også instrument som er i slekt med gitaren, som lutt, mandolin og balalaika. I tillegg har vi ei restgruppe som ikkje høver inn i nokon av desse kategoriene, slik som harpe, langeleik og sitar. Men felles for alle er at lyden kjem fram ved at vi får strengene til å vibrere.

Førstesetningen angir hovedtemaet: at det finnes ulike typer strengeinstrumenter. Dette utdypes i resten av avsnittet ved at det skisseres tre typer, inntil sistesetningen knytter trådene ved å si hva som er felles for de tre. Denne teksten kunne så ha flere mulige fortsettelser, for eksempel slik:

I tillegg til strengeinstrumenta har vi blåseinstrumenta ...

Den kunne også gå videre på denne måten:

Musikk litteraturen er full av vakker musikk for strengeinstrument ...

En tredje mulig fortsettelse kunne være slik:

Dei instrumenta som vi speler med boge, eignar seg først og fremst til å framføre melodilinjer ...

En fjerde måte kunne være slik:

Strengene til desse instrumenta laga ein i gamle dagar av dyretarmar ...

Hver enkelt av disse fortsettelsene tar fatt i hvert sitt aspekt av førsteavsnittet, men alle aspektene har noe med strengeinstrumenter å gjøre. Derimot ville vi stusse over en fortsettelse som denne:

Hovudstaden i Algerie heiter Alger ...

Utenkelig er det ikke, men da forventer vi at vi i løpet av kort tid blir ledet inn på et tema som vi godtar som beslektet med innledningstemaet. På den måten representerer avsnittsinndelingen en form for kontrakt mellom forfatter og leser, en kontrakt som svært ofte inngås på grunnlag av den setningen som innleder avsnittet. Hvis kontrakten brytes, risikerer man i verste fall at kommunikasjonen bryter sammen, for eksempel ved at leseren legger fra seg teksten.

La oss så gå til autentiske tekster. Her er et eksempel på et godt oppbygd avsnitt fra en lærebok i anatomi og fysiologi for videregående skole:

I en levende celle foregår det mange ting på en gang. Et stort antall forskjellige kjemiske reaksjoner skjer samtidig, og de må holdes fra hverandre for at de ikke skal påvirke eller forstyrre hverandre. Derfor foregår mange av reaksjonene i egne organeller som er omsluttet av en membran.

Det overordnede temaet her angis ved førstesetningen. I neste setning utdypes to av elementene fra førstesetningen: Det at *mange ting foregår*, blir presisert som *kjemiske reaksjoner*, og det at

disse tingene foregår *på en gang*, blir så utdypet ved den forklaringen at de ikke må forstyrre hverandre. Sistesetningen fullfører resonnementet, tydeliggjort ved tekstmarkøren **derfor**: **Derfor foregår mange av reaksjonene i egne organeller ...** (Merk for øvrig at hvis **derfor** hadde manglet, ville resonnementet blitt langt mindre tydelig.)

Vi skal se på et annet godt eksempel, denne gangen hentet fra en lærebok i sosialøkonomi for videregående skole:

Et marked er et sted der selgere og kjøpere møtes, og der det foregår kjøp og salg av en *vare* eller *tjeneste*. Det kan være et lokalt marked, for eksempel markedet for tomors leiligheter i Bergen. Og det kan være et marked som omfatter hele verden, eksempelvis verdensmarkedet for olje. Et eksempel på et tjenestemarked er markedet for bygningsarbeidere i Oslo-området eller markedet for frisørtjenester i Tromsø.

Denne strukturen likner på avsnittet om musikkinstrumenter, for den lanserer et begrep som så blir utdypet gjennom underbegreper. Men i dette tilfellet spiller den første setningen en enda viktigere rolle enn i musikkteksten: den ikke bare angir avsnittets tema, den bringer også inn en definisjon. Begrepet "marked" blir først definert og deretter forklart ved eksempler. Denne disposisjonen blir gjort eksplisitt i språket gjennom setningsinnledninger som Et marked er ..., Det kan være ..., Og det kan være ... og Et eksempel Det er klinkende klart for leseren hvordan teksten skal tolkes; forfatteren leder leseren ved hånden, så å si.

En alternativ avsnittsstruktur er å ende med en definisjon i stedet for å begynne med den, for eksempel slik:

Ein vin som blir ståande utan kork, tek etter ei tid til å smake surt. Det har laga seg eddik. Etanolen i vinen er omlaga til eddiksyre av eddiksyrebakteriar. I daglegtale kallar vi eddiksyre berre eddik. Eddiksyre er mest kjend frå hushaldet, der ho blir nytta til konservering av matvarer og som smakstilsetning i salatdressingar. *Etansyre* er det kjemiske

namnet på eddiksyre, og ho har molekylformel CH_3COOH .

Det kunne også gjøres slik:

Når vi snakkar om brensel, tenkjer folk flest på energikjelder som olje, ved, kol, gass osv. Det er nok ikkje så vanleg å tenkje på mat i samband med dette. Men alle desse energikjeldene har det til felles at dei overfører kjemisk energi til blant anna varmeenergi gjennom forbrenning. Vi ser at det skjer ei forbrenning når eit stoff reagerer med oksygen og det blir frigjort energi.

Denne mer induktive avsnittsopbyggingen kan ofte være mer pedagogisk enn den strengt deduktive. Den appellerer til noe kjent og utvikler resonnetet derfra, i stedet for å lansere en definisjon av noe som leseren ennå ikke har stilt spørsmål om. Men felles for begge måtene er at de har et overordnet tema og en rød tråd, slik at teksten er lett å følge.

La oss så se på noen avsnitt der det er problemer med den røde tråden. Først en o-fags-tekst for grunnskolens mellomtrinn:

Radioen formidler stoff gjennom tale, musikk og andre lydeffekter. Radioen har mange nyhetssendinger hver dag, og det er mulig å avbryte et program dersom en viktig nyhet eller melding må sendes ut. Der avisen for eksempel bare kan fortelle om hvordan det var på en konsert, kan radioen også la oss høre musikken.

Dette er alt som sies om radiomediet. Det vi ser, er at førstesetningen ikke blir fulgt opp; tvert imot innfører andresetningen et helt nytt moment (at det er mulig å avbryte et program). Tredjesetningen er formet som et eksempel, men setningen har ingenting med setningen foran å gjøre og blir dermed hengende i lufta. Med noe velvilje kan vi resonnerer oss til et tenkt overordnet tema for avsnittet, noe i retning av "hvilke fordeler radiomediet har framfor avismediet", men i så fall burde det ha blitt eksplisitt uttrykt et sted.

I samme kategori kommer dette avsnittet, som følger like etter:

Kino. Det er dyrt å lage kinofilm. Det tar lang tid, og hver scene må planlegges nøye. Regissøren prøver å "fortelle" en historie slik at den engasjerer oss.

Her er andresetningen en god utdyping av førstesetningen, mens den siste setningen blir stående helt for seg sjøl.

En av de letlestekstene som Hvenekilde undersøkte, har en struktur som tilsynelatende likner musikkteksten og markedsteksten. Her siterer vi bare innledningsavsnittet (linjedelingen er den originale):

Urter og trær i hagen

Planter kan være urter eller trær.

Trærne har en stamme av ved.

De har rot som lever over vinteren.

Furu og bjørk er trær.

En busk har flere stammer fra samme rot.

Rips og solbær er *busker*.

Her blir det overordnede saktemaet angitt to ganger (ikke grammatisk tema, jmfør 3.2.5!), først gjennom overskriften (**Urter og trær i hagen**), deretter gjennom førstesetningen (Planter kan være urter eller trær). Hensikten med avsnittet må altså være å lansere skillet mellom **urter** og **trær** som underkategorier til **planter**. I andresetningen er **trærne** uthevet, noe som forteller oss at vi nå er inne i en beskrivelse av den første hovedkategorien. Vi får vite at de karakteristiske trekkene ved trær er at de har en stamme av ved og en rot som lever over vinteren, og vi får eksempler på underkategorier, nemlig furu og bjørk.

Så langt har teksten vært bygd opp mønstergyldig. Men de to siste setningene i avsnittet bringer uro inn i resonnetet. Ved at begrepet "busker" blir brakt inn, vil leseren ha to tolkningsmuligheter, enten at busker er en undergruppe av trær, eller at de representerer en ny gruppe. Det som taler for den første tolkningen, er at buskene blir introdusert i et avsnitt som handler om trær, mens det som taler imot, er at **busker** står med uthevet skrift. Det er et signal som lett vil stille ordet på linje med det andre framhevede ordet (**trærne**). En leser som

vil til bunns i dette, kan begynne på begynnelsen igjen og lese definisjonen på trær, som er at de har en stamme av ved. Har da buskene en stamme av ved, tro? Eller ligger kanskje det avgjørende kriteriet ikke i en stamme av ved, men i én stamme av ved? I så fall kan jo ikke buskene være trær, siden definisjonen av busk er at den har flere stammer.

Et hovedproblem ved teksten ovenfor er at den rett og slett er for kort for all den informasjonen den bringer. I normalversjonen oppklares de spørsmålene vi har stilt til letlesteksten, hovedsakelig fordi den er dobbelt så lang. Men normalteksten har også en bedre avsnittsoppbygning, der de ulike avsnittene har hvert sitt overordnede tema som går klart fram.

3.3.4 "Løst og fast"-tekster

Hvis det er vanskelig å formulere et overordnet avsnittstema, kan det komme av at avsnittet er ufokusert, det vil si at forfatteren ikke har greid å bli enig med seg sjøl. Det gjelder for eksempel radioteksten og kinoteksten ovenfor, og det gjelder den Cuba-teksten som vi siterte innledningens på. Avsnittet lyder i sin helhet slik:

Cuba

Cuba var det første sosialistiske landet i denne delen av verden. I 1959 gjorde sosialistene i landet revolusjon. Fidel Castro var lederen deres. Plantasjene og fabrikkene ble overtatt av staten. Nest etter Sovjetunionen er Cuba verdens største produsent av sukker. Landet har fått økonomisk støtte av Sovjetunionen.

Hva skulle det overordnede temaet være her? Hvis vi skulle holde oss til løftet fra førstesetningen, blir de to siste setningene stående for seg sjøl. Og hvilken innbyrdes sammenheng er det for øvrig mellom de to siste setningene? Begge nevner Sovjetunionen – er det noe årsaksforhold mellom det at Sovjetunionen er en større sukkerprodusent, og at Sovjetunionen støtter Cuba økonomisk? En kyndig leser vet nok at det hadde latt seg gjøre å lage en fortelling av undertemaene (at sosialistenes revolusjon førte til nasjonalisering av industrien, at Cuba er storprodusent av sukker, og at landet har fått støtte

av Sovjetunionen), men av en ukyndig leser kan avsnittet neppe oppfattes som noe annet enn "løst og fast om Cuba".

Av og til bidrar linjedelingen til å understøtte inntrykket av "løst og fast"-tekster. O-fagsboka ovenfor har denne teksten om "Forgiftning og søppel" (linjedelingen er den som står i boka):

80 % av forurensningen i havet kommer av det vi gjør på land.

Plantevernmidler i jordbruket renner mot havet og fører til forgiftninger.

Gjødsel gir overskudd av næring i havet.

Utslipp fra industrien inneholder giftige stoffer og tungmetaller.

Radioaktivt avfall fra atomkraftverk blir dumpet i havet.

Lekkasjer fra oljeraffinerier gir forurensninger.

Ofte blir det sluppet ut olje fra tankskip.

Gifttønner med farlig avfall blir kastet i havet.

Havstrømmene fører forurenset vann med seg til store deler av havområdene, men det meste av forurensningen blir værende i kystområdene. I kystområdene finner vi de beste gyte plassene for mange fiskearter.

Med ett unntak (den siste setningen) begynner hver ny setning eller periode fra marginen. I tillegg er det av og til linjeskift, uten at vi så lett kan se hva det er som motiverer til det. Fram til den sekvensen som begynner med Havstrømmene fører ..., ville samtlige setninger kunne settes under hverandre som strekpunkter i en oppregning av hvilke faktorer som fører til forurensning. Teksten utgjør dermed ikke noe sammenhengende resonnement, og leseren går glipp av det ene poenget at sistesetningen faktisk er en slags konklusjon på alt det som kommer foran: Det er til kystområdene all denne forurensningen kommer, og det er nettopp der den gjør størst skade.

En annen ting er at setningen Gjødsel gir overskudd av næring i havet i det første avsnittet

tet er ment som ett av mange bidrag til forståelsen av all forurensningen. Men da er uttrykket overskudd av næring lite heldig. Både **overskudd** og **næring** er ord som forbindes med noe positivt i dagliglivet, og budskapet når derfor bare den leseren som vet at også næringsoverskudd kan være et onde.

Også i denne teksten ligger noe av problemet i kortheten. Når teksten skal være kort, blir det mindre plass til hvert enkelt tema, og da lar det seg ofte ikke gjøre å gi hvert tema et eget avsnitt. Og når leseren heller ikke kan stole på at den grafiske markeringen av avsnittene gir en ledetråd for lesingen, vil det i lengden svekke motivasjonen for å lete etter mening i teksten. Et tilleggsmoment er at en lærebok med dårlig strukturerte avsnitt ikke er noe godt forbilde for elevenes egen skrivning.

Noen tekster har avsnitt som hver for seg er logisk nok oppbygd, men der problemet er den overordnede røde tråden for kapittelet som helhet. Se på dette kapittelet fra en o-fagsbok, som ifølge overskriften skal handle om standfugler og trekkfugler:

Standfugler og trekkfugler

- a) Fugler som holder til i Norden hele vinteren, kaller vi standfugler. De fleste standfuglene er planteetere. Fugler som forlater Norden om høsten og flyr til steder der de lettere kan finne mat, kaller vi trekkfugler.
- b) Små fugler trenger mye mat for å holde varmen. Derfor samler de mat som de gjemmer på bestemte steder. Vi sier at de hamstrer.
- c) Norske fugleforskere har funnet ut hvor meisene gjemmer frøene når de hamstrer. Granmeisen, som har et kraftig nebb, gjemmer frø under barkflak og lavflak på trestammen eller innerst på ei grein. Toppmeisen gjemmer frø under lavflak midt på greina. Svartmeisen er den minste av meisene. Den har spinkelt nebb og gjemmer frø ytterst i baret på greiner av gran eller furu.
- d) Fugler som holder til på våtmarker, får ikke tak i mat når vinteren kommer og våtmarkene fryser til. Derfor trekker de sørover til våtmarker som ikke fryser til om vinteren. Fugler som spiser insekter og andre vekselvarme dyr, trekker sørover der slike dyr ikke

går i dvale. Når våren kommer, vender fuglene tilbake for å hekke.

- e) Fugler på trekk følger kysten lengst mulig før de legger ut over havet. Der hvor to kystlinjer møtes, kan store flokker med fugl samle seg. På flere slike steder fins det fuglestasjoner. Der blir mange fugler fanget og merket med en liten ring rundt foten før de flyr videre. På ringen står et nummer og en adresse.
- f) Den som finner en død fugl med en slik ring, må sende ringen til den oppgitte adressen, og fortelle hvor ringen er funnet. Slik får vi greie på hvor fuglene trekker, og hvor mange fugler som trekker hvert år.
- g) Ved å sammenlikne resultatene fra ringmerkingen fra år til år kan vi oppdage om en fugleart er truet av forurensning.

Avsnitt a holder hva overskriften lover: det introduserer skillet mellom standfugler og trekkfugler. Men så glir temaet. I avsnitt b introduseres fenomenet hamstring, og i avsnitt c får vi en utdyping av hvordan ulike fugler hamstrer – alt uten at vi får vite noe om hvordan dette forholder seg til temaet standfugler og trekkfugler. I avsnitt d hører vi om fugler som holder til på våtmarker, og som ikke får tak i mat når vinteren kommer, og derfor trekker sørover, og vi får høre at fugler som spiser insekter, gjør det samme. Avsnittene e–g handler i sin helhet om merking av fugl. Elevene blir oppfordret til å bidra til arbeidet med å kartlegge hvor fuglene trekker, slik at vi kan oppdage om en fugleart er truet av forurensning.

Det at sakte temaet glir, er i seg sjøl upedagogisk i en læretekst. Det største problemet er likevel de spørsmålene leseren blir sittende igjen med når det gjelder det som skulle være tekstens hovedtema. Er for eksempel alle fugler som hamstrer, standfugler? Er trekkfugler da enten slike som spiser på våtmarker, eller som spiser insekter (og er det forresten ingen våtmarksfugler som spiser insekter?). Men hva spiser så standfuglene, hvis de ikke spiser insekter? Og så videre, og så videre. Igjen ser vi at den leseren som prøver å ta teksten alvorlig, møter store forståelsesproblemer.

Nå kan man innvende at den lese måten som er anvendt her, er atskillig mer kritisk og nærgå-

ende enn den en skoleelev vil bruke. Tar vi for eksempel Cuba-teksten, eller teksten om planter og urter, vil en gjennomsnittlig skoleelev naturligvis ikke sette seg ned og resonnerer på den måten vi har gjort – sannsynligvis vil eleven lese teksten uten å stoppe opp ved uklarhetene i det hele tatt. Men det er nettopp dette som er problemet. Fordi elevene leser tekstene på en overfladisk måte og nettopp ikke går bakenfor resonnementet, er det stor risiko for at de oppfatter tekstene som en samling løsrevne opplysninger som det er vanskelig å finne sammenheng i. I en lærebok er det lærebokforfatterens ansvar å synliggjøre sammenhengen og dermed legge til rette for læring.

3.3.5 Alternativer?

De rådene vi har gitt ovenfor, dreier seg alle om å lede leseren gjennom teksten med fast hånd. Der sammenhengen mellom setningene ikke er innlysende, skal den markeres eksplisitt, og den overordnede tekststrukturen skal være gjennomskinnelig og oversiktlig. Digresjoner er uønsket, fordi de innebærer en trussel mot den røde tråden. Idealet er *entydighet*.

En fare ved denne typen tekststrategi er imidlertid at tekstene kan bli pedantiske og kjedelige. Ved å dyrke entydighetsidealet kan en komme til å levere lærebøker som nok er klare og informative, men som leseren sovner av. Og siden læring sannsynligvis skjer lettere når aktiviteten er lystbetont, enn når den ikke er det, er det viktig å ha i bakhodet at den nøkterne sakprosaen ikke er den eneste muligheten i lærebokssammenheng. Sjangerer som fortellingen, fabuleringen, kåseriet og essayet kan bidra til å skape velkommen variasjon i en ellers nøktern sakprosa, og mange moderne lærebøker bruker slike innslag.

Læreboksjangeren setter heller ingen sperrer mot en del retoriske grep som en vanligvis forbinder med skjønnlitteratur. I faglig og vitenskapelig skriving er det for eksempel lang tradisjon for å operere med metaforer, mest fordi en treffende metafor kan ha langt større illustrasjonskraft enn en saklig beskrivelse. I bøker om språk ser en for eksempel ofte at grammatikk blir sammenliknet med så ulike fenomener som

byggeklosser, sjakkspill, trafikkregler og bordskikk. Ingen av disse metaforene er tilstrekkelige som fullstendig bilde på hva grammatikk "egentlig" er, men hver enkelt av dem peker på noe vesentlig ved grammatikkbegrepet og vil være lettere å huske enn en utredning med mange ord.

Likeledes kan man benytte seg av litterære komposisjonsteknikker som "in medias res" (å gå rett på sak), sirkelkomposisjon (teksten "biter seg sjøl i halen"), vandring fra harmoni til disharmoni og tilbake til harmoni (grunnstrukturen både i eventyr og fjernsynsserier) og den klassiske spenningskurven: spenningsoppbygging, dveling ved høydepunktet og spenningsutløsning. Dette er eldgamle retoriske teknikker som ikke bare gjør lesingen mer lystbetont, men som framfor alt gjør teksten lettere å huske.

Nå er det en illusjon å tro at lærebokforfatterens omgang med mer skjønnlitterære sjangerer er helt uten omkostninger. En lærebok skrevet i essayistisk eller i fortellende stil kan være et hasardiøst prosjekt av minst to grunner. Den ene er at det kan være vanskelig for eleven å finne fram til hva som skal læres, og at den dermed er dårlig egnet som grunnlag for lekser. Den andre har med sjangerforventninger å gjøre. Fordi den kan komme til å støte an mot leserens oppfatning av hva en lærebok er, kan den risikere å irritere snarere enn å glede. Sagt med andre ord: En tekst som ville blitt mottatt med åpne armer i et allmennkulturelt tidsskrift, kan bli oppfattet som maniert i en lærebok. Som lærebokkonsulenter har vi naturligvis begrensede muligheter til å gjøre noe med en bok med alvorlige strukturelle svakheter. Vi kan som nevnt ikke skrive om igjen hele boka, og vi kan ikke endre sjangertilknytningen. Når en arbeider for Språkrådet, kommer en altfor seint inn i bildet til å kunne forbedre lange tekststykker, ja hele bokmanus, som lider av sviktende tekstbinding og mangel på rød tråd eller uklar struktur og manglende temafokusering.

Det vi kan gjøre, er å slå ned på tvetydigheter underveis og skrive merknader om utilstrekkelig konjunksjonsbruk, uheldig avsnittsinndeling, tema som glir, osv., hvis vi registrerer slike trekk. Det ligger i sakens natur at vi ikke kan bruke altfor mye tid på dette. Men husk at

slike svakheter i høyeste grad teller med når vi skal vurdere om boka fortjener å bli gjennomgått og gransket i sin helhet, eller om den bør returneres som ikke granskingsverdig. Det er ikke bare antall ortografiske feil som skal regnes her.

Er vi konsulenter for et forlag og er inne i bildet på et tidlig trinn i utviklingen av en bok, bør

vi kikke etter svakheter av de typene som er omtalt her. Vi må se det som vår oppgave å peke på dem overfor forfatter og forlag. Seinere må vi følge opp dette dersom vi også skal språkvaske manuset før det sendes inn til godkjenning (hvis det da er en lærebok).

Kapittel 4

Dei formale ytterverka

4.1 Ortografi

Lesaren må merke seg at den følgjande framstillinga av ortografi gjeld reglane innanfor læreboknormalen, ikkje den vidare rettskrivinga. Den som skriv ei lærebok, må nytte hovudformene; sideformer (klammeformer) skal konsulerar rette med raudt.

Ofte har ein forfattar høve til å velje mellom ein eller fleire tillatne skrivemåtar, og han eller ho må da konsekvent gjennomføre dei formene som er valde. Men dei fleste orda har berre ei tillaten form, slik at ein vel anten rett eller feil når ein set dei på papiret. Her er det viktig å vere merksam på ein del "feller", fallgruver som vi går i når vi trur vi kjenner regelen, men i røynda tek feil. Fellene er av ymse slag.

Oversyna i dette kapittelet kan ikkje erstatte oppslagsverk, for nynorsk blant anna *Nynorsk-ordboka* og *Nynorskordlista*, for bokmål blant anna *Bokmålsordboka*, *Bokmålsordlista* og *Tanums store rettskrivningsordbok*, alle i siste og ajourførte utgåva. Når det gjeld skrivemåten av framandord, er den sistnemnde eit framifrå hjelpemiddel for nynorsk òg. Det er heilt nødvendig å ha oppdaterte oppslagsverk. Sjå også kapittel 9.

Det beste rådet for alle ortografiproblem er å slå opp i ordliste og andre språklege hjelpemiddel mykje oftare enn ein trur ein treng det. Ein bør slå opp ikkje berre når ein er det minste i tvil, men også når eit ord høyrer til ein vanskeleg kategori der ein veit at ein har problem med visse ord. Forresten er dei fleste problema felles for bokmål og nynorsk. Vi skriv nemleg dei fleste orda likt på dei to målformene.

Nedanfor skal vi både gjere greie for viktige punkt i valfridommen, der det er relevant, og gå inn på område der erfaringa viser at ein lett gjer feil.

4.1.1 Allment om ortografien i norsk

4.1.1.1 Valfridom og konsekvensretting

Det er heller stor valfridom innanfor læreboknormalen for begge mål. Mykje av valfridom-

men er spesifikk for målformene og høver dårleg i ei framstilling av ortografien i norsk generelt, og derfor tek vi opp valfridom i nynorsk og i bokmål i eigne tekstluter nedanfor. Men det er problem som er felles jamvel om orda kan vere ulike, og det finst valfridom i ord som er felles, ikkje minst lånord. Dessutan er det eit viktig spørsmål korleis vi skal stille oss når eit manus vekslar mellom valfrie skrivemåtar av det same ordet. Er det variasjon eller vakling?

Av valfrie skrivemåtar i vanlege framandord nemner vi **res(s)urs** med ein eller to s-ar, bokstavkombinasjonane **-eu-** eller **-ev-** i ord som **eunukk** eller **evnukk**, **neurose** eller **nevrose** og c eller s i blant anna **cisterne** eller **sisterne**, **decennium** eller **desennium**, **incentiv** eller **insentiv**, **incitament** eller **insitament**. Det finst ein del av dette, og vi bør passe på. Bruk ordboka aktivt. Dei siste åra har ikkje minst skrivemåten av ein del nyare lånord frå engelsk vore framme. Det gjeld slike som **juice** eller **jus**, **scooter** eller **skuter**, **service** eller **sørvis**, **tape** eller **teip**, **wire** eller **vaier** osv. Her kan vi òg trekkje fram **champagne** eller **sjampanje**, **yoghurt** eller **jogurt**.

Kva gjer vi viss vi møter orda i ulike former? Å veksle mellom valfrie former som **lusern** og **luserne**, **meis** og **meise** i den same teksten er berre skifting mellom ulike skrivemåtar og kan gjerne kallast vakling. Derimot ligg det eit moment av variasjon i veksling mellom for eksempel konjunksjonane **fordi** og **siden/sidan**, for dette er ulike ord. Det same gjeld **omtrent** og **omkring**, enda dei har morfemet **om** felles og kan tyde det same. Enda tydelegare er det at **omlag** og **omtrent** er ulike, for det eine er eit toords uttrykk, det andre eit samansett ord.

Vi skal sørgje for rimeleg konsekvens i manuset, i skrivemåtar som i bøyning og på andre område. Vi rettar normalt med raudblyant, men må ikkje vere rigide. Vurder samanhengen. Les kapittel 2 nøye, særleg 2.2.5, som tek opp dei ulike prinsippa for utjamning og måtar å arbeide på. Sjå òg den vidare framstillinga her i kapittel 4.

4.1.1.2 Ortografiske feller

Kvifor finst det ortografiske feller?

Det finst ein del "feller" i norsk ortografi, der det er ekstra lett å gjere feil. Blant anna har vi så mykje som åtte måtar å gje att sj-lyden på, slik desse orda illustrerer: **sjel, skinn, skjorte, chassis, schæferhund, gelé, journalist, shopping**. Det seier seg sjølv at nokon kvar kan ta i miss her.

At det er mange feller, kjem av fleire forhold. I eksempelet ovanfor er forklaringa at mange av orda er lånord, men kjem frå ulike språk, og at dei som er arveord (ikkje-lånte), inneheld bokstavkombinasjonar der uttalen har falle saman i talemålet utan at ein har endra skrivemåten.

Dei ortografiske reglane byggjer dels på ortofone prinsipp (at ord skal skrivast etter no tidig, ikkje historisk uttale, som **si/seie** i staden for **segja**, dels på historisk-systematiske omsyn (vi skriv stum **d** i **stod** og stum **t** i **det**). Vidare er det valfridom på visse punkt, men ikkje på andre. Til dels kompliserer også binde-s (særleg i samansetningar) og konsonantforenkling (i avleiingar og bøyingsformer) biletet.

Framandord og andre lånord (sjå 5.1.3) er ofte meir eller mindre merkte av opphavsspråket, og særleg ved yngre lån frå språk som engelsk bør vi vere ekstra flinke til å bruke ordbok. Ein del lånord har nemleg fått norvagensert skrivemåte (som **avokado, lunsj, makadam, sjirting**), andre ikkje (som **accelerando, mackintosh** (eit slags tøy), **ranch, sheriff, shogun**). Det finst òg ein del valfridom, som vi har sett.

Samanhengen kan avgjere om det er rett å gje att eit framandord på det framande språket: **examen artium, anorexia nervosa**, og å gje det att i norvagensert form: **ta eksamen, anoreksi**.

Å vite om eit ord er lånord eller arveord, kan iblant vere viktig, for eksempel viss vi er i tvil om **in-/inn-** i byrjinga av ord. **In-** høyrer til i framandord, som tradisjonelt har trykket på ei anna staving enn den første (eksempel: **invasjon**, mens **inn-** høyrer til i heimlege ord (som **innbyggjar**; dei har oftast trykk på første stavinga). Vi kan altså gå ut frå trykkplasseringa i ordet for å velje **in-** eller **inn-** rett. Men der etterleddet i eit ord med **in-** også blir brukt aleine, vil ein ofte leggje trykket på **in-** for å markere motsetning: **habil** – **inhabil**. Her kan vi altså ikkje alltid byggje på trykket.

Ein pluss to eller to pluss ein?

Framandorda har så å seie same skrivemåten på bokmål og nynorsk (eit unntak er **taxi**, som òg kan skrivast **taksi** på nynorsk). Dei er ofte bygde opp av ordstoff som vi ikkje kjenner så godt, og da kan vi ofte ta i miss. Men mange framandord har eit konsonantmønster som anten kan kallast 1 + 2 (**skjelett**) eller 2 + 1 (**eddih**). Somme har 2 + 2 (**satehitt**). Det er lett å blande saman mønstra og skrive for eksempel 1 + 2 der det skal vere 2 + 1, eller omvendt. Merk også desse:

1 + 2	2 + 1	2 + 2
abonment	akkumulere	akkomodere
asymmetrisk	assonans	annullere
dilemma	assosiere	appell
dilettant	gallup	billett
dimittere	graffiti	kassett
emissær	litteratur	parallell
interesse	reddik	
kapellan	sennep	
kapittel	tunnel	
kolossal		
renessanse		
renommé		
tittel		

Når vi lagar verb på **-ere** av substantiv som **fabrikk** og **trafikk**, følger den siste doble konsonanten med, slik at det blir **fabrikkere, trafikkerer**. Men avleiingane **fabrikant** og **trafikal** skal ha enkel konsonant. Merk derimot at **appell** for sin del gjev både **appellere** og **appellant** med dobbel konsonant. Slå opp i ordlista når du er i tvil.

Eitt eller to (fleire) ord?

Vi kan kome i tvil om vi har å gjere med eit einskildord eller ei ordgruppe. Som eksempel kan vi ta **iblant, ingenting** eller **ingen ting, utover** eller **ut over, til sammen / til saman og for så vidt**. **Iblant** høyrer til dei mange einskildorda i norsk som er samansette av to eller fleire andre ord (her **i** pluss **blant**). Vi kallar dei samansetningar. Ved **til sammen / til saman og for så vidt** har vi å gjere med ord som heng saman i grupper eller dannar faste uttrykk, men utan å ha smelta saman til eitt ord.

Der noko er skrive i eitt, utan mellomrom, kallar vi det *samanskriving*. Er orda eller ord-

delane skrivne kvar for seg, taler vi om *særskrivning*. I eksempla ovanfor viser den skrivemåten som er nytta, kva som er rett. Vi ser at ein kan velje mellom særskrivning og samanskriving ved somme av dei: **ingenting** eller **ingen ting**, **ut-over** eller **ut over**.

På dette punktet har rettskrivinga vore endra fleire gonger, og politikken har vore å innføre meir særskrivning. Men mykje gammal samanskriving heng att, og mange har problem med reglane. Er vi i tvil, må vi alltid slå opp i ordbøker. Jamfør 4.3.2.2.

Binde-s, binde-e

Dette er eit stort område, der ein kan skaffe seg betre og betre oversyn etter kvart. Språkkjensla er eit godt utgangspunkt, jamvel om ho må supplerast og korrigerast med skriftlege kjelder. Leira: *Ordlaging og ordelement i norsk* er ei nyttig bok her. Bruk også ordlista flittig! Nedanfor streifar vi nokre viktige og vanskelege punkt.

Der forleddet er eit verbalsubstantiv (og fortel om ei handling, ei verksemd, ein prosess e.l.), skal det dels vere **-s**, dels er **-s** valfri: **se/sjå – syn – synspunkt**, **høre/høyre – hørsel/høyrsele – hørsels-/hørselsvern, varsle – varsel – varsel(s)trekant**. Her kan vi òg nemne **nedbør(s)område (bør heng saman med bære/bere)**.

Endar verbalsubstantivet på **-ing**, blir det **-s**: **hørings-/høyringsrunde, varslingsur, overvåkingstjeneste/overvåkingsteneste**. Etter personnemningar på **-ing** får vi derimot verken **-e** eller **-s**: **læringskontrakt, flyktingmottak**. Unntak er **islending(e)saga** med valfri **-e**.

Er forleddet samansett, får vi ofte **-s**. Det heiter **literflaske**, men **toliterflaske, steinmur**, men **gråsteinsmur, vinglass/-glas**, men **rødvinsglass/raudvinsglas**. Har eit samansett ord **-e**, fell ofte e-en bort viss ordet blir utvida med samansetning også i forleddet: **lasteskip – tørrlasteskip, skattebetalar – hundeskattbetalar**. Eventuelt kan ein **-s** kome inn i staden: **julestrid – førjulsstrid** (valfritt **-stri** på bokmål).

Slike treleddingar, som vi kallar dei, er ofte feller, og her kan ein konsulent som siste utveg overlate problemet til Språkrådet.

Skiljet mellom samansetningar og avleiingar kjem iblant til uttrykk ved at binde-s-en mang-

lar i avleiingar: **medlemsmøte** (samansetning) – **medlemskap** (avleiing), ikkje ***medlemsskap**. Men som vi ser av eit ord som **tidsmessig**, kan også avleiingar ha binde-s.

I mange tilfelle er det ingen fast regel for om det bør nyttast binde-s eller binde-e eller ikkje. Når vi er i tvil, kan vi slå opp i *Tanums store rettskrivningsordbok*, og ofte får vi da hjelp. Denne boka har svært mange samansetningar med, og finn vi ikkje "vårt" ord der (la oss seie **tobakksreklame**), kan vi likevel langt på veg ta oppføringane i boka som mønster (alle samansetningar med **tobakk-** som førsteledd har **-s**, så vi kan trygt godta **tobakksreklame**). Så lenge ikkje spesielle forhold spelar inn, kan vi gjere dette i både bokmål og nynorsk, for reglane er for det meste dei same.

Sjå 5.1.1.

Konsonantforenkling

Når like konsonantar får enda ein konsonant lagd til på grunn av bøying, blir oftast den eine av dei to som er like, teken vekk: **allmenn – allment, parallell – parallelt**.

Det er gjort nokre unntak for at den bøygdde forma skal bli eintydig. Ved eit ord som **full** ville konsonantforenkling til **fult** gjeve samanfall med inkjekjønn av **ful**. Av liknande grunnar bøyer vi slik: **viss – visst (vist kunne kome av adjektivet vis)**. Merk at målformene her skil seg noko frå kvarandre. På bokmål heiter det **lesse – lesste** og **spiss – spisst**. På nynorsk er bøyinga derimot **lesse – leste (lese er her eit sterkt verb og heiter las i preteritum)** og **spiss – spist** (verbet **spise**, som gjev **spist** i partisipp, er ikkje god nynorsk; **ete** er det rette ordet).

Det er heller ikkje konsonantforenkling i avleidde adjektiv som **nordafjells**, der ein **-s** (opp-havleg genitiv) er hengd på ein substantivisk orddel, men derimot i **nordafjelsk**). I samansetningar blir konsonantar ikkje forenkla: **renn** pluss **leder/leiar** gjev **rennleder/rennleiar**, **kartell** pluss **dannelse/danning** gjev **kartelldannelse/kartelldanning**.

4.1.1.3 Alfabetisk liste over ortografiske feller i norsk

Nedanfor har vi sett opp eit oversyn over ortografiske feller som vi kan møte i manus på både

bokmål og nynorsk. Stjerne framføre ei form tyder at denne forma ikkje kan nyttast etter offisiell ortografi. Slike former er av svært ulike slag.

Sjå òg 4.1.2.3 (feller som berre finst i nynorsk) og 4.1.3.3 (feller som vi berre møter i bokmålsmanus).

a-feller

akvedukt (ikkje *akva-)
fremre, fremst (bøyingsformer av **fram**;
 ikkje *framre, *framst)
parentes (*parantes er ein vanleg feil)

ai-feller

bearnés, ikkje **bearnaise** (= saus)
bresere, ikkje *braisere (= steikje i fuktig varme)
hollandés, ikkje *hollandaise (= saus)

b- og bb-feller

abonment er rett skrivemåte
 å **absorbere**, men ein **absorpsjon** (og **resorpsjon** o.l.)
 Bland ikkje saman **absorbere** og **adsorbere**
lab – **laben** (= laboratoriet)

c-feller

boikott(ø), ikkje *boycott(ø)
drik(k)s, ikkje *dricks
faktoring, ikkje *factoring
frilans(e), ikkje *freelance
handikap og **handikappe**
kan(e)vas, ikkje *can(ø)-
kasjunøtt, ikkje *cashew-
kroki, ikkje *croquis
krål(e), ikkje *crawl(e) (symjemåte)
kybernetikk, ikkje *cyber-
musikal er rett form på norsk, ikkje *
musical
oppbakkig, ikkje *backing
popkorn, ikkje *popcorn
sjirocco (ein slags vind), ikkje *scirocco
skanne og **skanner/skannar**, ikkje *scanne
 osv.
svesisme, ikkje **svecisme**
takle, ikkje *tackle
transe, ikkje *trance
trikk eller **triks**, ikkje *trick(ø)

Merk også skrivemåtane **avokado**, **gokart**, **kabriolet**, **kardigan**, **karibu**, **maskara**, **pikkels**, **piknik** (bruk ordliste!).

ch-feller

lunsj, ikkje *lunch
posjere, ikkje *pochere
sjampinjong er obligatorisk, mens det er valfritt med **champagne** eller **sjampanje**
transjere, ikkje *tranchere
Tsjad (landsnamn) er rett skrivemåte (før *Tchad)

Jamfør h-feller.

d- og dd-feller

eddik skal skrivast slik
reddik skal skrivast slik
stemor (-far, -barn osv.) (nynorsk også **styk-**) skal ikkje ha -**d**, mens **sped(barn)** har obligatorisk -**d**
 Bland ikkje saman **adsorbere** og **absorbere**

e- og ee-feller

areal utan -e til slutt
brife, ikkje *briefe
frilans(ø), ikkje *freelance
genitiv ikkje *genetiv
homøopat, ikkje *homeo-
innforstått, nynorsk også -**forstådd** (ikkje *inne-)
kjølvann/kjølvatn (etter ein båt; i **kjølvannet/kjølvatnet** av ("kjølevatn" = vatn til å avkjøle noko med)
milepæl, ikkje *pel
politi, ikkje *poleti
potensial utan -e til slutt
prototyp, ikkje *type
pæl, ikkje *pel (men det heiter **bopel** på bokmål)
ritual utan -e til slutt
saklig/sakleg
skattlegge/skattleggje utan binde-e, men **skatt(e)ytter/-ytar** og **skatteoppkrever/oppkrevjar**
træ (**træ** i en/ei nål); jamfør **tre** = gå, flytte seg, "tre i kraft" o.l.
økumenisk, ikkje *eku-

Det heiter **mer/meir** (utan **-e** til slutt), men **flere/fleire**.

Merk at **fluorisere** tyder "tilsetje fluor" og ikkje må blandast saman med **fluorescere** "sende ut lys ved bestråling".

Mange konsonantgrupper er det vanskeleg å uttale utan at det kjem ein e. Bruk ordliste for å sjå om e-en skal vere med i skriftforma av ordet.

Av ord som vi uttaler med kort æ-lyd, er det (nesten) berre **bæsj**, å **bæsjje** og **færre** (av adjektivet **få**) som skal skrivast med æ.

ea-feller

gir, ikkje ***gear** (på bilar o.l.)
gris, ikkje ***grease** (smørjing)

eu-feller

føydal, ikkje ***feudal**
prøysser/prøyssar, **prøyssisk**, ikkje ***preusser/preussar**, ***preussisk** (men det heiter **Preussen**)

f- og ff-feller

aperitiff skal skrivast slik
graffiti er rett skrivemåte
vernissasje, ikkje ***fer-**

g- og gg-feller

avleggs er rett skrivemåte (ikkje ***avlegs**)
bag – bagen
bulldogg skal ha to g-ar
etasje, ikkje ***etage**
oransje, ikkje ***orange**
protesjé, ikkje ***protegé**
sjenert, ikkje ***genert**
sjenerøs, ikkje ***generøs**
sjenever, ikkje ***genever**
sjiraff, ikkje ***giraff**

h-feller

kasjunøtt, ikkje ***cashew-**
getto, ikkje ***ghetto**
sjampo, ikkje ***shampo(ø)**
sja, **sjiisme**, **sjiitt** (i islam), ikkje ***shia** osv.
sjirting (eit stoff), ikkje ***shirting**
spagetti, ikkje ***spaghetti**

i-feller

bulleteng er den rette skrivemåten på norsk
gobeleng er den rette skrivemåten på norsk
kulminere, ikkje ***kuliminere**
oktroa (privilegium), ikkje ***oktroi**
onomatopoetikon, ikkje ***poie-**
privilegert, ikkje ***priviligert** (jamfør **privilegium**)
Tokyo (bynamn), ikkje ***Tokio**
Tyrol (landskapsnamn), ikkje ***Tirol**
fluorescere tyder "sende ut lys ved bestråling" og må ikkje blandast saman med **fluorisere** "tilsetje fluor"

j-feller

Det heiter **Kiev** eller **Kyiv** (by i Ukraina),
ikkje ***Kijev**
sjetong, ikkje ***jetong**

k- og kk-feller

akkomodere (to k-ar og to m-ar)
akkumulere (to k-ar og ein m)
fabrikkere (og **pre-**), ikkje ***fabrikere**, men **fabrikant**
kronikk, men **kronikør**
kvakksalver/kvakksalvar, ikkje ***kvaknikkers**, ikkje ***knickers**
rokere (jamfør **rokade**), ikkje ***rokkere**
sikksakk med to doble k-ar
sjikt, ikkje ***skikt**
trafikkere, men **trafikal** og **trafikannt**

l- og ll-feller

akselerere med ein l
allmenn – allment, **allmenning** og **allmuge**,
bokmål også **allmue** (men **alminnelig/**
alminneleg)
annullere med to n-ar og to l-ar
appell skal skrivast slik
ballett, ikkje ***balett**
billett skal skrivast slik
bulldogg skal ha to l-ar
dilemma er rett skrivemåte
dilettant skal skrivast slik
falby, ikkje ***fallby**
gallup med to l-ar og ein p
kapellan er rett skrivemåte
kolossal er rett skrivemåte
parallel har to gonger to l-ar

pilar, ikkje ***pillar**

satellitt er rett skrivemåte

skjelett er rett skrivemåte

vel som adverb og valfritt **vel()** som

substantiv (= vellforeining); derimot **vell**
(= fossevell; stor mengd)

villnis skal skrivast slik

m- og mm-feller

asymmetrisk (ikkje ***assymetrisk**)

akkomodere (to k-ar og to m-ar)

akkumulere (to k-ar og ein m)

dimittere (med ein m og to t-ar)

emissær skal skrivast slik

gym – **gymmen** (to m-ar i bunden form)

krim – **krimmen** (to m-ar i bunden form)

madammen/madamma (to m-ar i bunden form); **publikumet** eller **publikummet** er derimot valfritt, og ved en **publikummer** / ein **publikum(m)ar** skil målformene lag

renommé, ikkje ***renomé**

trim – **trimmen**

n- og nn-feller

abonment er rett skrivemåte

annullere med to n-ar og to l-ar

assonans skal skrivast slik

diametral, ikkje ***diamentral**

hanndyr (og **dyrehann**) og valfritt

han(n)kjønn

innkassere, men **inkasso** (sjå nedanfor)

kjensgjerning er rett skrivemåte

konstatere (ikkje ***konstantere**)

ovenfor/ovanfor tyder "lenger oppe enn"

og må ikkje blandast saman med

overfor, "vis-à-vis, andsynes"

pennal, ikkje ***penal**

renessanse skal skrivast slik

renommé, ikkje ***renomé**

resonere (= klinge med) må ikkje blandast saman med **resonnere** (= tenkje)

sennep skal skrivast slik

tunnel (ikkje ***tunell**)

vinding (på spolar o.l.), **hjernevinding**;

vinning er noko anna

o- og oo-feller

bumerang er den rette skrivemåten

håv (som i **fiskehåv**), jamfør **hov** (som i hestehov)

hålke (glatt føre), jamfør **hål** (= glatt)

lumpen, ikkje ***lompen** (adjektiv)

repertoar, ikkje ***reportoar**

rumpe, ikkje ***rompe**

å **skâlde** og et/eit **sâld** er obligatoriske skrivemåtar

slalâm, ikkje ***slalom**

suvenir, ikkje ***souvenir**

trilogi (ikkje ***triologi**)

varsku (substantiv, verb), ikkje ***varsko**

Jamfør under u-feller.

p- og pp-feller

aperitiff er rett skrivemåte

appartement (lita leilegheit), ikkje ***aparte-**

appell skal skrivast slik

appetitt skal skrivast slik

biskop, men **biskoppelig/biskoppeleg**

gallup med to l-ar og ein p

kapellan er rett skrivemåte

kneipp, **kneippbrød** er obligatoriske skrivemåtar

prinsipp, men **prinsipiell**

q-feller

kat (plante, narkotisk stoff)

kroki, ikkje ***croquis**

mannekeng er obligatorisk skrivemåte

Når vi overfører engelske fagord til norsk skrivemåte, skal **qu** som regel endrast til **kv**:

kvarts, ikkje ***quartz**

r- og rr-feller

interesse skal ha berre ein r (men to s-ar)

kare (til seg), ikkje ***karre**

pare, ikkje ***parre** (verb)

slure, ikkje ***slurre** (verb)

terrasse skal skrivast slik

s- og ss-feller

assonans skal skrivast slik

assosiere er rett skrivemåte

asymmetrisk (ikkje ***assymetrisk**)

berberis, ikkje ***berberiss**

dessverre skal ha to s-ar

emissær skal skrivast slik

impresario, ikkje ***impressario**

kabinetsspørsmål (med binde-s)
kassett, ikkje ***kasett**
kolossal er rett skrivemåte
konfutsianisme, **konfutsiansk** er dei rette skrivemåtane (tidlegare utan t)
medlemskap, ikkje ***medlemsskap** (men **medlemsmøte**)
midnattssol (med binde-s)
oson er ein type sukker og må ikkje forvekslast med **ozon** (O₃)
renessanse skal skrivast slik
rettssak, **rettssal** (med binde-s)
sinnssjuk, bokmål også **sinnssyk** (med binde-s)
sjeflege (= sjef blant legane) – **sjefslege** (lege for sjefane)
trussel (nynorsk også **trugsel**, **trugsmål**), ikkje ***trusel**
tussmørke er rett skrivemåte
verkstedindustri/verkstadindustri (ikkje binde-s i samansetningar: ***verksteds-/*verkstads-**)
villnis skal skrivast slik
vice versa, ikkje ***vise versa**

t- og tt-feller

appetitt skal skrivast slik
billett skal skrivast slik
dilettant skal skrivast slik
dimittere (med ein m og to t-ar)
diskré tyder "forsiktig, varsam", mens **diskret** er "særskild, åtskild" (datauttrykk)
elektrolytt, men **elektrolytisk**
flatstål, ikkje ***flatt-**
graffiti er rett skrivemåte
handverk, bokmål også **hånd-**, ikkje ***handt- verk (*håndt-)**
høylønnsgruppe/høglønnsgruppe (og **lavlønns-/låglns-**), men **høy-** eller **høytlønnet / høg-** eller **høgtlont** osv. (valfritt som adjektiv)
høytravende/høgttravande (førsteleddet er **høyt-/høgt-**)
håndverk/handverk, ikkje ***håndtverk/*handtverk**
kapittel er rett skrivemåte (**kapitel**, med trykk på siste stavinga, er noko anna; bruk ordboka!)
kassett, ikkje ***kasett**

litteratur er rett skrivemåte
merittene er rett skrivemåte
profittere, men **profitabel** og **profitør**
satellitt er den rette skrivemåten
splittkein, ikkje ***split-tittel**, ikkje ***titel**

u- og uu-feller

fondy, ikkje ***fondue**
girlander, ikkje ***guirlander**
koffert, ikkje ***kuffert**
lompe, ikkje ***lumpe** (potetlelse; men det heiter **lumpen**, adjektiv)
vakuum, ikkje ***vakum**

Jamfør under o- og oo-feller.

v-feller

eutanasi, ikkje ***ev-**
fiolett, ikkje ***violett** (men v-en har overlevd i forkortinga **UV** = ultrafiolett)
fiolin, ikkje ***violin**

w-feller

krål, ikkje ***crawl** (symjemåte)
vater (= vaterpass), ikkje ***water**

x-feller

miksmaster, ikkje ***mixmaster**
telefaks og **fakse** (verb) er dei rette skrivemåtane

y-feller

foajé, ikkje ***foyer**
oksid, **oksidere** er rett skrivemåte
oktroa (privilegium) og **oktroajere**, ikkje ***oktroy** osv.
Merk talorda **sju**, **sjuende/sjuande**, **tjue**, **tjuende/tjuande**

z-feller

blits, ikkje ***blitz**
ozon (O₃) må ikkje blandast saman med **oson**, som er ein type sukker

æ-feller

***værre** er feil for **verre**

ø-feller

ødipuskompleks (ikkje ***oidipus-**), men kong **Oidipus**

å-feller

hov (som i **hestehov**), jamfør **håv** (som i fiskehåv)

Andre feller

anorexia nervosa, men **anoreksi** og **nevrose** eller **neurose**

endiv, ikkje ***endivie** (= salat)

entreprise, ikkje ***enter-**

entreprenør, ikkje ***penør**

ekstrinsisk, ikkje ***trinsik**

fluidum, ikkje ***fludium**

hal, ikkje ***halv** i uttrykket **stopp en hal** (kjem av engelsk "stop and haul")

handtere, bokmål også **håndtere**, er rette skrivemåtar (d-en skal vere med)

intrinsisk, ikkje ***trinsik**

klokketro/klokkartru (ikkje ***klokke-**)

kontingent, ikkje ***kontigent**

legitimasjon, ikkje ***mita-**

manøver, ikkje ***manøvre**

massakre, ikkje ***massaker**

meteorologi (vervitskap; jamfør **meteor**) (**metrologi** er læra om mål og vekt)

minke tyder "bli mindre", mens **minske** tyder "gjere mindre"

nemnd, n-en må vere med

mysli, ikkje ***müsli**

saktne tyder "setje ned farten", **sakne** (bokmål også **savne**) tyder "mangle", "lengte etter"

til gagns, ikkje ***til gangs**

4.1.2 Om ortografien i nynorsk**4.1.2.1 Valfridom og konsekvensretting i nynorsk**

Forfattarar skal altså halde ei linje i valet av former. Veksling mellom ulike tillatne former av det same ordet, som **sigle** og **segle**, er vakling og skal vanlegvis utjamnast med raudt. Derimot godtek vi sjølvsgagt at ein forfattar kombinerer ulike ord for same saka (som **krig** og **ufred**, **samtidig** og **samstundes**).

Innanfor læreboknormalen for nynorsk har ord med **n**, **p**, **t** og **s** ofte valfritt enkel konsonant eller dobbelskriving: **brot(t)**, **drøn(n)**, **fok(k)**,

glis(s)en, **kjø(k)en**, **kjø(t)**, **krø(t)er**, **lok(k)**, **løn(n)**, **mon(n)**, **skit(t)en**, **skjøn(n)**, **skot(t)**, **ven(n)**, **vett** eller **vit**, **vis(s)en**. Til vanleg må vi krevje konsekvens ved kvart av desse orda.

Skal vi krevje konsekvens innanfor heile grupper av ord? Vi har for det første ord som er "i slekt": avleiingar, samansetningar. Til vanleg bør vi trekkje desse to typane inn under konsekvenskravet, slik at **løn** og **løne** får følge av **lønsam**, **lønsemd** og **lønsoppgjer** og **ven** av **venleg**, **vensemd** (**venskap**), **venekrins** eller omvendt: **lønn**, **lønne** osv., **venn**, **vennleg** osv. Etterledda **-dom**, bunden form **-dom(m)en** (som i **barndom(m)en**) og **-døm(m)e** (som i **bispedøm(m)et**) står noko lenger frå kvarandre. Her krev vi konsekvens med raudt for kvar ending (viss **barndommen** er brukt, må ein skrive **kristendommen**, osv.), og vi kan rå til utjamning mellom ord på **-dommen** og ord på **-dømet**. (I parentes minner vi om at rettstermane **dømme** (verb), **dommen** (og andre bøyingsformer av substantivet **dom**) og **dommar** (substantiv) har to m-ar obligatorisk, mens **døme** (= eksempel) har ein.)

I dei tilfella der vi har parverb – eit sterkt utan j og eit lint (transitivt) med j (**henge** – **hengje**, **knekke** – **knekkje** osv.) – er det valfritt med j-en i avleiingar og samansetningar som kan knytast til begge verba: (**tilheng(j)ar**, **heng(j)ebra**, **søkk(j)emyr**. Her bør vi passe på at det finst eit system, slik at vi jamnar ut med raudt mellom alle ord som inneheld morfemet **heng**, for eksempel.

Kva gjer vi så med ord som inneheld same konsonanten, men utan at det er etymologisk slektskap?

Dersom ein skriv for eksempel **løn** og **løne**, kan det vere rimeleg (men ikkje noko krav) at ein følgjer opp med **ein ven**, **fleire vener**. Ein **m** kan dobbelskrivast i blant **anna ham(m)ar**, **kom(m)e**, **medlem(m)en**, **søm(m)e** (seg). Vel ein **medlemen**, må ein sjølvsgagt skrive **medlemer**, **medlemene**, og vi kan vurdere å rå til **kome** med blyant. Omvendt kan det høve med **komme** om ein skriv **medlemmen**. Ei tilsvarande tilråding kan vi kome med ved ord som har eller hadde det gamle konsonantsambandet **rd**, der ein kan sløyfe d-en i **skar(d)**, **skur(d)** (men ikkje i **treskur(d)**, **svor(d)** og **ur(d)**), og det same gjeld

ved **hu(v)e**, **lu(v)e**, **tu(v)e**, **skru(v)e** (verb og substantiv), der v-en er valfri. Veksling i ulike ord bør til vanleg berre utjamnast med blyant.

Vi kan altså ikkje krevje konsekvens i alle ord med den same valfrie dobbelkonsonanten, og vi kan slett ikkje krevje konsekvens frå bokstav til bokstav. **Lønn** kan godt kombinerast med **brot**, men det må vere rom for skjøn og vurdering. Sjå etter kva som synest å vere hovudmønsteret i manus, og hugs at både skrifttradisjonen og talemålsgrunnlaget til forfattarane kan liggje til grunn for eit medvite formval. Vurder om det er rimeleg å rå til utjamning av former på dette grunnlaget. Er det ikkje heilt klart slik, skal vi ikkje gjere noko.

Når det gjeld vokalar, kan ein ofte velje mellom valfrie former med ulik vokal: **gi** eller **gje(ve)**, **middels** eller **medels**, **segle** eller **sigle**, **vett** eller **vit**, **lege** eller **lækjar**, **nærvær(e)** eller **nærvere**, **fyrst** eller **først**, **lygn** eller **løgn**, **nykel** eller **nøkkel** (eller **lykel**), **tynne** eller **tønne**, **tyrst** eller **tørst**, **ynske** eller **ønske** (substantiv), **ynskje** eller **ønskje** (verb), **skole** eller **skule**, **stue** eller **stove**, **aleine** eller **åleine**, **da** eller **då**, **klar** eller **klår**, **fjære** eller **fjøre** (substantiv), **søvn** eller **svevn**, **jern** eller **jarn**, **fremmend** eller **framand**, **lykke** eller **lukke**, **skyld** eller **skuld**, **skylde** eller **skulde**, **skyldig** eller **skuldig**, **skye** eller **skuve**, **søndag** eller **sundag**, **flåte** eller **flote**, **kylling** eller **kjukling**, **lyd** eller **ljod**, **spyd** eller **spjut** osv. Valfrie former med diftong er **død** eller **daude** (substantiv), **død** eller **daud** (adjektiv), **døv** eller **dauv**, **løk** eller **lauk**, **nød** eller **naud**, **gjespe** eller **geispe**, **høre** eller **høyre**, **kjøre** eller **køyre**, **rør** eller **røyr**, **røst** eller **røyst** (substantiv), **røste** eller **røyste** (verb), **trøst** eller **trøyst** (substantiv), **trøste** eller **trøyste** (verb), **trøtt** eller **trøytt** o.a.

Her gjeld dei same konsekvenskrava som for konsonantar. For eksempel er **ynskje** og **ønskje** same verbet i to bunader, og ein forfattar må velje alternativ og nytte det konsekvent, og den same vokalen må gjennomførast i substantivet: eit **ynske** eller eit **ønske**. Det heiter òg **ynskjeleg** (**ynskeleg**) eller **ønskjeleg** (**ønskeleg**), i samansetningar **ynsk(j)eliste** eller **ønsk(j)eliste**, og vi krev konsekvens med raudt heile vegen. Eit tilsvarande krav gjeld i valet mellom **fyrst** og **først**. Derimot kan vi ikkje krevje kop-

ling mellom **ynske** og **fyrst** og mellom **ønske** og **først**. Også **tyrst** og **fyrst** er ulike ord og må få stå med ulik vokal.

Alt i alt kan vi ikkje rekne med noko heilskapleg system der visse konsonantløysingar må kombinerast med visse vokalløysingar under krav om gjennomføring med raudt.

Ved ein del ord (preposisjonar og adverb) kan vi velje mellom former med og utan konsonanten **n**: **borta(n)for**, **frama(n)for**, **inna(n)for**, **neda(n)for**, **ova(n)for**, **uta(n)for** og dessutan ord med etterledd som **-frå** (**borta(n)frå** o.a.). Dette er ei "familiegruppe" som vi lett kjenner att, og vi kan jamne ut vakling i skrivemåten for alle ord i gruppa under eitt (står det **bortanfor**, bør ein òg nytte **ovanfrå**, og tilsvarande). Vi kan bruke raudt til dette. Står former utan **-n**- (som **utafor**) saman med **Utanriksdepartementet**, må vi godta det, for namnet på departementet er eit særnamn og må ha den forma.

Ved **norda(n)til** har ein òg valfridom, og det er rimeleg å jamne ut vakling slik at det blir samsvar med gruppa på **borta-** eller **bortan-** osv. Elles skal det på nynorsk vere **norda-** framføre konsonant (**nordafra**) og **nordan-** framføre vokal (**nordanom**).

Hugs òg valet mellom **eigenleg** og **eigentleg** og mellom **mogleg** og **mogeleg** (krev konsekvens ved kvart ord).

Vi kjem ikkje utanom vurderingar av kva som er ortografiske variantar, og kva som er sjølvstendige ord. Ovanfor er **samtidig** og **samstundes** nemnde som eksempel på ulike ord, og det er sagt at skifting mellom dei ikkje er vakling. Men ved nokre vanlege adverb, preposisjonar og pronomen kan ein velje mellom variantar med temmeleg ulik form, men nøyaktig same bruksmåten. Da er det rimeleg at dei ikkje skal nyttast om kvarandre, men bør konsekvensrettast.

Det gjeld for eksempel **difor** og **derfor**, der vi bør jamne ut veksling med raudt, enda uttalen jo tyder på at det ikkje berre er ortografisk skilnad mellom dei. Det er likevel greitt å rekne med at dei er variantar av same ordet. Sameleis jamnar vi ut veksling mellom **korfor** og **kvifor**. **Da** og **då** er utan tvil variantar av det same, på same måten som **medan** og **mens** (og variantane med **i-** framføre). Preposisjonane **hos** og **hjá** er historisk sett ulike ord, men likevel oppførte i ord-

bøkene som variantar, så vi bør jamne ut veksling også mellom dei med raudt. Pronomena **begge** og **båe** får vi òg rekne som valfrie variantar. Veksling her skal derfor konsekvensrettast.

Kva gjer vi der det er etymologisk samband mellom ord på tvers av tyding og funksjon? Det kjem an på kva ord det er tale om. Skriv ein **difor**, bør ein òg skrive **diverre** (ikkje **dessverre**) og **di** (ikkje **dess**) framføre komparativ i samanlikningar som **di fleire kokkar**, **di meir søl**). Her kan vi jamne ut med raudpenn eller blyant. Derimot bør vi ikkje krevje at forfattaren anten kombinerer **kvifor** med **difor** eller **korfor** med **derfor** (vi kan eventuelt rå til utjamning), for her er avstanden i tyding, funksjon og ordstoff større.

Litt for seg står valfridommen i ord som **mye** eller **mykje**. Også her reknar vi med variantar og jamnar ut veksling med raudt.

Nynorsk har teke opp ein del former som skil seg ut ikkje berre i skrivemåten, men med heile ordstoffet. Det gjeld nokre av ordformene ovanfor og i tillegg blant anna **verken**, som er jamstilt med **korkje**, **veps**, som svarer til **kvefs**, og **enkelt**, som står attmed **einskild**. Tradisjonelt har den første varianten i desse para hatt eit merke som radikal og bokmålsnær, den sistnemnde som tradisjonell og bokmålsfern. Vi held fast ved at dette er variantar, og kan jamne ut veksling med raudt. Samtidig kjem det inn at folk kan sjå ulikt på dette, så vi bør passe oss for å gå så langt at forfattaren reagerer negativt.

4.1.2.2 Ortografiske feller i nynorsk

Sambanda g(g) og k(k) pluss j

Merk at j-en skal vere med i konsonantsambanda **ggj**, **kkj**, **ngj**, **nkj**, **rkj**, **skj** og ved vokal pluss **kj** innanfor læreboknormalen. Det gjeld mest substantiv av hokjønn og verb: **bryggje**, **byggje**, **leggje**, **liggje**, **tryggje**, **langskjeggja** og **tynnveggja** (adjektiv); **dekkje**, **svekkje**, **søkkje** (få til å søkke), **trykkje**, **vekkje**; **slyngje**, **sprengje**, **stengje**, **syngje**; **enkje** (substantiv), **krenkje**, **tenkje**; **styrkje**, **treskje**, **ønskje** eller **ynskje** (verb); **lækje**, **røykje**, **steikje**, **søkje**; **følgje**, **sørgje**. Derimot skal det til vanleg ikkje vere j i inkjekjønnsord: **eit dekke**, **eit merke**, **eit stykke**, **eit ønske** eller **ynske** (unntak: **eit følgje**), og heller ikkje framføring-forma: **utlegging**, **tildekking** osv.

Pass på ein del parverb – eit sterkt utan j og

eit lint (transitivt) med j: **henge** (eller **hange**) – **hengje**, **knekke** – **knekkje**, **slenge** – **slengje**, **strekke** – **strekkje**, **søkke** – **søkkje**, **trengje** (ha bruk for) – **trengje** (seg fram). Sjå òg 4.2.2.2.

I nokre verb har gj falle bort i infinitiv og presens, men gkjem inn att i preteritum og perfektum: **bøye** – **bøygde** (slik også **smøye** og **tøye**), **pløye** – **pløgde** (slik også **nøye** og **sløye**), **teie** – **tagde**, **vie** – **vigde**, **dry(g)e** – **drygde**. Merk at nynorsk ikkje har nokon gi ord som **selje**, **sal**; **velje**, **val**; **ferje**.

Binde-s?

Vatn blir som regel til (-)vass- i samansetningar på nynorsk: **vassause**, **vasskanon**, **undervassbåt**, **drikkevasskjelde**. Men formene **foster**, **vatnprøve**, **hårvatnflaske**, **mineralvatnfabrikk** og **tungvatnsabotør** er valfrie attåt dei tilsvarande på (-)vass-: **fostervassprøve** osv.

Nyare nynorskformer i motsetning til eldre

På ein del punkt har skrivemåten skifta, og endringane gjeld både vokalar og konsonantar. Innanfor læreboknormalen må ein no skrive for eksempel **seter**, **skremme**; **sær-**; **gløtt**, **mørk**, **sølv**, **sørgje**, **vørdnad**; **nykk** (eit vette); **sommar**, **somme**; **tann**; **klippe** (verb); **tynn**; **tørke**, **tørr**; **by(de)**, **skyte**; **så** (adverb, konjunksjon). Her var det før andre former som var lærebokformene, men dei er no sideformer ([**sæter**], [**skræme**] o.a.) og skal ikkje brukast. Vidare får ord med m i dag oftast dobbelskriving i innlyd: **dommen**, **dømme** (verb), **gammal**, **lamme**, **plomme**, **rommet**, **rømme**, **stramme**, **tamme** (adjektiv), **tomme**, **tømme**. Også desse formene har eller hadde variantar ([**domen**], [**døme**], [**gamal**] o.a.) som vi må rette om vi møter dei i lærebokmanus.

Nynorsk har òg teke inn nokre former som er tilnærmingar til bokmål. Dei må vi kjenne. Blant anna er det lov å nytte **viss** som hovudform (adverb, konjunksjon): **viss du kjem i morgon...**

4.1.2.3 Alfabetisk liste over ortografiske feller i nynorsk

Sjå òg 4.1.1.3 og 4.1.3.3. Former som står med stjerne (*), er galne, og former som står i hakeparentes – [...] – er sideformer og skal heller ikkje nyttast.

a-feller

berr, berre (ikkje [bar], [bare])
frå, ikkje ***fra**
gong er rett skrivemåte i det var ein gong,
 ikkje **eingong**, **kvar gong**, **gonging**,
gongetabell, jamfør **gang**
gåve, ikkje ***gave**
låg (adjektiv), ikkje ***lav**
merg (beinmerg, ryggmerg, men **marg** =
 kant på papir)
måndag, ikkje ***mandag**
okle, ikkje ***ankel**
oske, ikkje ***aske**
song, ikkje ***sang**
stong, ikkje ***stang**
trekt (= reiskap med tut, men **trakt** = område)
trong, ikkje ***trang**

d-feller

reiar er den rette forma
spreiar er den rette forma
strid, ikkje ***stri** (adjektiv og substantiv),
stri(de) er verb

e-feller

anten ([**enten**] er sideform)
breidd, ikkje ***breidde**
gjæv, ikkje ***gjev**
gløyme ([**glømme**] er sideform)
gøyme ([**gjømme**] er sideform)
hovud-, ikkje ***hoved-** (i samansetningar)
høgd (vi kan nytte **høgde** berre i **hoppe høgde**)
kinne (til smør; men **kjerne** = sentral del)
leiar er den rette forma
leilegheit (hugs **-ei-** også i andre ord på
-heit), ***leilighet** osv. er bokmål
lengd, ikkje ***lengde**
massing ([**messing**] er sideform)
mengd, ikkje ***mengde**
nagl, ikkje ***negl**
reiar er den rette forma
spreiar er den rette forma
stad, ikkje ***sted**
træl, ikkje ***trell**
tvitydig, ikkje ***tve-**
utan, ikkje ***uten**

ei-feller

en, ikkje ***ein** i uttrykket stopp en hal (kjem
 av engelsk "stop and haul")

hete (= sterk varme; jamfør adjektivet **heit**)
oppgheta, oppheting, ikkje former med
 *-**heit-**.

g-feller

følgje er alltid rett skrivemåte av substantivet
 utan omsyn til tyding og grammatisk
 kjønn
sal, selje, ikkje ***salg**, ***selge**
val, velje, ikkje ***valg**, ***velge**

i-feller

kjelde, ikkje ***kilde**
roleg ([**rolig**] er sideform); etterleddet i slike
 adjektiv er altså **-leg**, men det er valfritt
 med **billeg** eller **billig**, og **kjølilig** er obli-
 gatorisk (av **kjø** pluss **-ig**)
skjene (substantiv; ikkje ***skinne**)
skjelpadde er obligatorisk
stig (smal gangveg; ikkje ***sti**)
tysdag (ikkje ***tirsdag**)
verke (a-verb; = funksjonere) (ikkje ***virke**)

k-feller

verkje (e-verb; = gjere vondt) (**verke** som
 hovudform tyder "funksjonere")

ll-feller

skal (substantiv), ikkje ***skall**
tal, telje, ikkje ***tall**, ***telle**

mm-feller

same (pronomen), ikkje ***samme**

n- og nn-feller

forsking, ikkje ***forskning**
jamn, men **jamsides, jamstelle** eller **-stille**
 utan **-n-**
nokolunde, ikkje ***nokon-**
skindaud eller **-død**, ikkje ***skinn-**
skine (verb), ikkje ***skinne**, (**sol**)**skin**
skinnsalong
skjene, ikkje ***skinne** (jernbaneskjene o.a.)
skjønnlitteratur, ikkje ***skjøn-**, men **skjøn(n)**
 (= dømmekraft)
venje (seg til noko), ikkje ***venne**

o-feller

bu, ikkje ***bo**

dokter tyder "lækjar" (**doktor** er ein akademisk grad)

flaum ([**flom**] er sideform)

fløyme ([**flømme**] er sideform)

gang tyder "det å gå", "entré" (setje i gang), jamfør **gong**

halde, underhalde, ikkje *(-)holde (men

haldning eller **holdning** = "attityde" er valfritt)

kufte, ikkje *kofte

krunglet(e) eller **krunglut** (ikkje *krong-)

vald, ikkje *vold

vekse, ikkje *vokse

r-feller

elles, ikkje *ellers

ss-feller

glasere med ein s (valfritt ein eller to på bokmål)

t- og tt-feller

krit, ikkje *kritt

krut, ikkje *krutt

munntleg, ikkje *muntleg

Merk skilnaden mellom eit **byte** (skifte) og eit **bytte** (rov). **Utbyt(t)e** er valfritt

u-feller

bod, ikkje *bud

før (plogfør) (ikkje *fure)

v-feller

hamn, ikkje *havn

namn, ikkje *navn

omn, ikkje *ovn (men det heiter **sovne** og **søvn** eller **svevn**)

sakn, ikkje *savn

virvel (bein i ryggrada; ***straumvirvel** er feil for **straumkvervel**)

y-feller

bølgje ([**bylgje**] er sideform)

følgje ([**fylgje**] er sideform)

kunnig (og **sakkunnig**), ikkje *-kyndig

æ-feller

bere, ikkje *bære

klede, ikkje *klær

lêr, viskelêr (ikkje *(-)lær)

skjere, ikkje *skjære

vêr, ikkje *vær

vere, ikkje *være

ø-feller

bytte ([**bøtte**] er sideform)

draum ([**drøm**] er sideform)

drøyme ([**drømme**] er sideform)

døy ([**dø**] er sideform)

fløyte, ikkje *fløte (substantiv og verb)

laurdag (men **sundag** eller **søndag**)

lausne eller **losne** (= bli laus, misse festet), jamfør **løyse** (= gjere laus)

lyfte (verb; [**løfte**] er sideform)

nyste ([**nøste**] er sideform)

straum ([**strøm**] er sideform)

strøyme ([**strømme**] er sideform)

stynje ([**stønne**] er sideform)

symje

sysken(barn) ([**søsken**(-)] er sideform)

syster ([**søster**] er sideform)

øyre ([**øre**] er sideform) (mynten heiter **øre**)

å-feller

drope ([**dråpe**] er sideform)

gard (også om bygard)

moke er rett skrivemåte (**moke snø**)

opne, ikkje *åpne

roten, ikkje *råten eller *råtten

tole (og **tolmod**, **tolmodig**, **ømtolig** osv.)

(skrivemåtane med [-å-] er sideformer)

4.1.3 Om ortografien i bokmål

4.1.3.1 Valgfrihet og konsekvensretting i bokmål

Å veksle mellom **ligne** og **likne** er vakling. Veksling mellom **noen gang** og **noensinne** kan derimot være variasjon i språkbruken, for dette er ulike ord, ikke bare valgfrie skrivemåter. I arbeid med bokmålsmanus utjamner vi det første, men ikke det andre.

Mange ord i bokmål har fra tidligere parallelle former med konsonanter som k eller g, p eller b, t eller d, g eller v, med ulik rotvokal eller med diftong/monoftong. I en del tilfeller er den ene formen nå obligatorisk innenfor læreboknormalen, i andre har en valgfrihet.

Ved konsonantpar er det valgfrihet blant an-

net ved substantiv som **drake** eller **drage**, **kopper** eller **kobber**, **krage** eller **krave**, **mage** eller **mave**, **mekler** eller **megler** og **sakn** eller **savn**, ved verb som **kople** eller **koble**, **likne** eller **ligne** og **rekne** eller **regne** og ved adjektiv som **lek** eller **leg** og **tiltakende** eller **tiltagende** (og **av-**, **del-**, **nær-** o.l.).

Når det gjelder vokalpar, er valgfriheten stor: **band** eller **bånd**, **hand** eller **hånd**; **fram** eller **frem**; **bjørk** eller **bjerk**, **fjøl** eller **fjel**; **fjør** eller **fjær**; **dogg** eller **dugg**; **gard** eller **gård**; **golv** eller **gulv**, **hogg(e)** eller **hugg(e)**, **kofte** eller **kufte**, **kronglet(e)** eller **krunglet(e)**, **molte** eller **multe**, **slokke** eller **slukke**; **bru** eller **bro**, **tru** eller **tro**; **mjøl** eller **mel**, **mjøl** eller **melk**; **djup** eller **dyp**, **mjuk** eller **myk**, **sjuk** eller **syk**, **tjuv** eller **tyv**. Iblant er både vokal og konsonant ulike: **gras** eller **gress**; **brott** eller **brudd**, **skott** eller **skudd**; **jamn** eller **jevn**; **korg** eller **kurv**; **lyge** eller **ljuge** eller **lyve**; **svart** eller **sort**; **sjøl** eller **selv**; **sør** eller **syd** ofl.

Ved en del ord kan man velge monoftong eller diftong innenfor læreboknormalen: **blaut** eller **bløt** (adjektiv), **laus** eller **løs**, **lauv** eller **løv**, **skaut** eller **skjøt** (av **skyte**); **aleine** eller **alene**, **bein** eller **ben**, **blei** eller **ble** (av **bli**), **bleik** eller **blek**, **brei** eller **bred**, **feit** eller **fet**, **grein** eller **gren**, **heim** eller **hjem**, **leik** eller **lek**, **meine** eller **mene**, **reim** eller **rem**, **rein** eller **ren** (adjektiv), **sein** eller **sen**, **skeiv** eller **skjev**, **steik(e)** eller **stek(e)**, **vei** eller **veg**, **veit** eller **vet** (av **vite**); **bløyt** eller **bløt** (legge i blø(y)t); **støype** eller **støpe** o.a.

Skrivemåten kan skifte med ordklassen. Merk at d-en er valgfri i et adjektiv som **strid** eller **stri**, men ikke i substantivene **strid** ("kamp") og **stri** ("hardt arbeid"). Verbet er **stri(de)**.

Ved veksling mellom former i valgfrie par utjamner vi i utgangspunktet med rødt for hvert ord og tar med sammensetninger og avledninger i den samme sekken. **Ligne** trekker med seg **sammenligning** (ikke -k-) og omvendt, **fram** bør også gi **framgang**, **framstå** (ikke -e-) og omvendt. Eneformer som **framifrå** og **fremdeles** kan likevel kombineres med henholdsvis **frem** og **fram** med sammensetninger. En kombinasjon som **sjøl** – **selvfølgelig** ligger på grensa mellom det akseptable og det uakseptable. Ved idiomer med spesiell stilvalør, som **en rem** av

huden, **intet nytt under solen** kan vi tilrå utjamning hvis de avviker fra former som ellers er benyttet (**reim**, **sola**). Rødretting bør ikke brukes.

En del retningsord (adverb, preposisjoner) har valgfrie former: **ovenfor** eller **ovafor** (**neden-** eller **neda-** o.a.). Det samme gjelder **nordenfor** eller **nordafor** (**sønnen-** eller **sønna-** osv.) og tilsvarende ord på **-fra**: **nordenfra** eller **nordafra** (ved siden av **nordfra**) osv. Her bør vi kreve konsekvens for alle former under ett. Også **nordafjells** og **nordenfjells**, **nordafjelsk** og **nordenfjelsk** osv. er jamstilte. (Derimot er **nordablåst**, **ovenifra**, **ovenstående** ofl. obligatoriske former; se ordbøkene.)

Former i mange av de valgfrie parene har fra gammelt hengt sammen i "knipper" som kan knyttes til forskjellige tradisjoner i bokmål (moderat eller konservativt – radikalt). Hvordan skal vi stille oss til dette?

Som konsulenter bør vi generelt ikke gå særlig langt når det gjelder å utjamne veksling mellom ulike ord. Kombinerer en forfatter for eksempel **sein** og **steke**, kan vi vurdere å foreslå utjamning (til enten **sen** – **steke** eller **sein** – **steike**), men ikke rette, og sjøl forslag bør vi trolig avstå fra, blant annet av praktiske grunner. "Over bokstavgrensene" (med utjamning for eksempel fra **sein** til **sen** fordi det også står **bløt**, ikke **blaut**) bør vi vanligvis ikke gå. Valget av skrivemåter bør også ses i sammenheng med valget av bøyingsformer.

At flere former er tillatt, betyr ikke nødvendigvis at de er like vanlige i lærebokmanus. En skrivemåte skal i prinsippet rettes hvis den ikke står i ajourførte ordbøker, og godtas hvis den gjør det. Vi må ikke se det som vår oppgave å utrydde sjeldne, men tillatte former. Det er mulig å kombinere hensyn som tydelighet, flyt, variasjon og særpreg.

4.1.3.2 Ortografiske feller i bokmål

Moderate (konservative) og radikale former

En del former med tradisjon i bokmål og tidligere riksmål har i dag ikke lenger noen plass innenfor læreboknormal eller rettskrivning. Det gjelder slike som **efter**, **nu**, **sne**, **sprog**. På den annen side er det i læreboknormalen for bokmål fortsatt plass for radikale former som **åssen**, **framleis**, **høg**.

I avledninger av **ta** er formene med **-g-** (**[antagelig]** o.a.) sideformer, som ikke skal brukes i lærebøker. Men der endingen er **-ende**, har vi valgfrihet (**foretagende** eller **foretakende** o.a.).

Det er stadig en del forfattere som ikke har godtatt at h ble tatt vekk i framlyd i en del ord i bokmål i 1959. Men **verken** og noen tilsvarende former er obligatoriske skrivemåter.

4.1.3.3 Alfabetisk liste over ortografiske feller i bokmål

Former med stjerne kan ikke brukes i norsk etter de offisielle reglene. Former i hakeparentes er sideformer og hører heller ikke hjemme i lærebøker. Se også 4.1.1.3 og 4.1.2.3.

a-feller

fremad, fremdeles, fremragende (ikke *fram-)

b-feller

foreløpig, ikke *foreløbig
gruve, fallgruve, ikke *(-)grube
lepestift, ikke *lebe-
streve (= slite) må ikke forveksles med **strebe** (= hige)

d-feller

annerledes, ikke *ander-
atferd, atkomst, atskillig, atskille (skille at), **atspredelse**, ikke *ad- (men adgang ofl., se under t-feller)
embete, ikke *embede
evinnelig, ikke *evindelig
fyllest, ikke *fyldest
gyllen, ikke *gylden
hulle, hylling, hyllest, ikke *hylde osv.
sannelig, ikke *sandelig
venne (seg til noe) (**vende** betyr noe annet)
venninne (o.l.), ikke *inde
vitenskap, vitenskapelig osv., ikke *viden-
vitne, ikke *vidne

e-feller

arbeid (substantiv), ikke *arbeide
banneord (**bannord** bare på nynorsk)
forsettlig (f. drap), ikke *forsettelig; men **foren(e)lig** og **uforen(e)lig** har valgfri -e-
innvarsle (ikke *inne-)

saklig, men **hovedsakelig**
snø er eneform (ikke *sne)
stein er eneform, men: **edelste(i)n** er valgfritt
reinsdyr (obligatorisk diftong)

f-feller

etter, også i sammensetninger, ikke *etter(-)

g-feller

antakelig er riktig (**[antagelig]** er sideform)
***bragte** er feil for **brakte** (av **bringe**)
deltaker (**mottaker** o.a.) skal ha k, formene med **[-tager]** er sideformer, men det er valgfritt å skrive **deltagende** eller **-takende, foretagende** eller **-takende** (med etterleddet **-ende**)
endelikt, ikke *endeligt
gjentakelse (**antakelse** o.a.) skal ha k (**[gjentakelse]** o.a. er sideformer)
***sprog** er feil for **språk**

h-feller

verken, ikke *hverken
erverv (og **sommer-, vintersolverv**) ikke *hverv
valp, ikke *hvalp
veps, ikke *hveps
virvel, ikke *hvirvel

k-feller

fremragende, verken *framragende eller *fremrakende

n- og nn-feller

enskjønt, ikke *enn-
gransking, ikke *-ning
hunnedyr (og **dyrehunn**), ikke *hun-; derimot er **hun(n)kjønn** valgfritt
kringkasting, ikke *-ning
minsking, ikke *-ning
målsetting, ikke *-ning
satsing, ikke *-ning
utblåsing, ikke *-ning

o-feller

kald, ikke *kold; men det heter **koldbrann, koldjomfru** og **koldkrem** (eneformer), og **kold** er dessuten tillatt i **koldfeber, koldtbord** og **koldtkjøkken** (ved siden av **kald(t)-**)

slippe – slapp – sluppet (ikke ***sloppet**)
sågar, ikke ***sogar**

t-og tt-feller

adstadi, ikke ***at-** (men **atkomst** ofl., se under d-feller)

høytaler, men **høgtaler** (valgfrie former)
 et **overhode** (statsoverhode), men **overhodet**
 (= i det hele tatt)

u-feller

nu er tillatt bare som substantiv (i ett nu/nå)

v-feller

farge, ikke ***farve**

fly(ge), **flyger**, ikke ***flyve**, ***flyver**

gagn, ikke ***gavn**

hage, ikke ***have**

nemnd, ikke ***nevnd**

strebe (= hige) må ikke forveksles med **streve** (= slite)

torg, ikke ***torv**

ø-feller

røyk, **røyke** (også i bøyingsformer og avledninger), [**røke**], [**røker**] osv. er sideformer

å-feller

hard, ikke ***hård**; men **hård-** er tillatt ved siden av **hard-** i sammensetningene **hard-** eller **hårdhjerta** eller **-hjetet**, **hard-** eller **hårdnakka** eller **-nakk**

4.2 Bøying

4.2.1 Allment om bøying i norsk

Vi strekar under at framstillinga også her gjeld *hovudformer*, ikkje sideformer. Ho er ikkje fullstendig. Det er nødvendig å nytte oppslagsverk flittig, og lesaren må sjå omtalen av valfridom og av bøyingsfeller i samanheng.

Dei to målformene har kvar sine bøyingsssystem. Difor er det ikkje så mykje stoff som ligg til rette for ein allmenn omtale av felles problem. Vi skal likevel ta opp ein del punkt.

Generelt er det mange valfrie bøyingsformer på begge målformene. Der reglane tillèt valfri bøying av eit ord, skal vi som regel krevje at for-

fattaren bøyer ordet likt heile vegen, jamfør kra-va til ortografisk konsekvens. Eit spørsmål er om vi bør krevje konsekvens også i bøyinga av heile grupper av ord. Eit anna er om vi skal fremje bestemte former når vi jamnar ut vaking, for eksempel skjegle til bestemte tradisjonar innanfor den eine eller andre målforma (jamfør 2.2.5).

Meir konkret kan vi spørje slik: Skal vi behandle alle ord som endar på attkjennelege ord-delar, likt? Skal vi jamne ut valfri bøying når forfattaren nyttar formene om kvarandre, men kanskje konsekvent for kvart ord? I inkjekjønn på bokmål kan det for eksempel vere **fastøyer**, men **kjøretøy**, **selskap**, men **regnskaper**, **universitet**, men **fakulteter**, **departement**, men **evenement**. Skal vi krevje at dei nynorske verba **høyre** eller **høre** og **køyre** eller **kjøre** begge får ei form med eller utan diftong og same bøyinga? Skal vi krevje konsekvens for nokre ordgrupper i nokre ordklassar, men ikkje for andre i dei same eller andre klassar? Korleis skal fordelinga vere? Desse spørsmåla tek vi opp nedanfor.

Skal vi prioritere visse former framfor andre når vi vel former som vi vil jamne ut til? Det beste er ofte å følgje det kronologiprinsippet eller mengdeprinsippet som er nemnt i samband med utjamning av ortografisk veksling. I bøyingsverket er ordgruppene talrike og ofte små, og konsekvensrettinga rekk ikkje så langt da. Det er dessutan ulike omsyn å ta. Vi viser til den vidare framstillinga.

4.2.1.1 Substantiv

Valfridom og konsekvensretting

Valfridom kan vi ha både når det gjeld grammatisk kjønn og bøying i eintal og fleirtal.

Det hender at det same ordet har tre kjønn på begge målformene; slik er det med **vis** ("måte"). Men oftast er det anten hankjønn og hokjønn, hankjønn og inkjekjønn eller hokjønn og inkjekjønn ein har å velje mellom. Dette skiftar frå ordgruppe til ordgruppe og til dels frå målform til målform. På bokmål har hokjønnsord nesten alltid også valfritt hankjønn, mens ein slik valfridom berre gjeld grupper av hokjønnsord på nynorsk. Av ord som kan vere hankjønn eller inkjekjønn på begge målformene

ne, er både heimlege som **driv** (verbalsubstantiv) og framandord som **genus**. Det same gjeld nokre grunnstoffnamn, som **aluminium, jod** og **kobolt**, kjemiske sambindingar som **kolesterol** og steinslag som **marmor** (mens for eksempel **gneis** berre er hankjønn). Det same ordet kan også skifte genus frå bokmål til nynorsk: **premiss** er for eksempel hankjønn eller inkjekjønn på bokmål, berre hankjønn på nynorsk.

Det er vanskeleg å hugse alt dette. Men det gjeld altså å kjenne reglane og vere observant. Vi krev konsekvens ved det same ordet. Bruk ordbøkene flittig. Sjå også Bøyingsfeller nedanfor.

Når det gjeld bøying i eintal, må vi følgje med i kva forfattaren gjer med inkjekjønnsord på **-el** og på **-der** og **-ter**. Alle på **-el** og dei fleste på **-der** og **-ter** kan ha valfri samandraging i bunde eintal på begge målformene: **temp(e)let, regist(e)ret** osv. Der det er vakling, altså i par som **kapittelet** eller **kapitlet** og **registeret** eller **registret**, bør vi jamne ut (med raudt) for kvart ord. Vi kan også gjerne rå til utjamning for kvar gruppe, altså alle ord på **-el** eller alle på **-der** og **-ter**, men ikkje sjå begge gruppene under eitt. **Register** bør altså bøyast som **teater, senter, spekter** osv., **kapittel** som **eksempel, tempel, kobbel** osv.

Valfridom i fleirtal på begge målformene har grupper av framandord, for eksempel ein del substantiv på **-um**, der det er fleire mønster (sjå årsmeldinga frå Språkrådet for 1981). **Monstrum, sentrum** og **spektrum** har variantane **monster, senter** og **spekter**. **Sentrum** og **senter** kan ha ulik tyding, for **senter** tyder ikkje berre "sentrum", men også "stad der noko er samla i eit anlegg" (som i **kjøpesenter, legesenter**). I dei to andre para er variantane derimot alltid synonyme. Begge formene i alle dei tre para har også valfri samandraging, rett nok på noko ulik måte, i bunden form eintal: **monstrumet** eller **monstret, monsteret** eller **monstret** osv. I fleirtalsbøyinga skil derimot **monstrum** seg frå dei to andre. Sjå også 4.2.2.1 og 4.2.3.1.

Når det gjeld valfrie kortformer som **jubilé** for **jubileum** og **musé** for **museum**, må forfattarar halde seg til det eine eller det andre, men ein treng ikkje ha anten kortform eller langform begge stader (**jubilé** kan kombinerast med for eksempel **museum**).

Der ein kan velje mellom regelrett og uregelrett bøyning, som ved **konto** – **kontoer/kontoar** eller **konti**, kan vi rå til den regelrette (her: **kontoer/kontoar**) dersom det elles ikkje er noko i vege for det.

Bøyingsfeller

Det grammatiske kjønn til ord (genus) kan gje oss overraskingar. Det heiter **en/ein koks**, men **et/eit kol**. Merk også at det skal vere hankjønn i **en/ein buffer, en/ein design, en/ein parameter, en sammenheng / ein samanheng** (difor **flere sammenhenger / fleire samanhengar**). Derimot heiter det **et/eit ion** og **et/eit molekyl** (obligatorisk inkjekjønn). Namn på grunnstoff og kjemiske sambindingar må ein oftast slå opp. Ovanfor er det nemnt nokre med valfritt genus. I andre tilfelle kan vi ikkje velje; det heiter for eksempel **et/eit americium** og **et/eit hydrogen**, men **en/ein glyserol**.

Ein del ord som endar på trykklett **-e**, er obligatorisk hankjønn på begge målformer: **aksje, brosjyre, frase, note, (hypo)tese, tone** o.a. Det heiter altså **aksjen, brosjyren** osv. Her blir det ofte gjort feil, ikkje minst i nynorskmanus.

Det grammatiske kjønn kan skilje mellom ulike tydingar. Vi veit at **følge/følgje** tyder "gruppe som fer i lag" når det er inkjekjønn, "konsekvens" når det er hankjønn (bokmål) og hokjønn (nynorsk). Det usamansette **råd** tyder blant anna "rådgevande forsamling" når det er inkjekjønn, men i hokjønn tyder det også "utveg": **det blir nok ei råd** (i denne tydinga er alle tre kjønna moglege). **Statsråd** i inkjekjønn tyder blant anna "rådet til Kongen", men i hankjønn tyder ordet "minister".

Her kan det også høve å peike på skilnaden mellom **et/eit middel** ("hjelpemiddel") og **en mid(d)el / ein midel** ("eigedom, pengar").

Ein skilnad i grammatisk kjønn som den vi har mellom det usamansette **en/ein vin** og det samansette **et/eit brennevin**, finst ved fleire ord. Dei fleste er opplagde (som **en/ei tid** – **et/eit måltid**). På bokmål får ei lita gruppe av plantenamn obligatorisk eit anna genus enn etterleddet – mest kjent er **en marianøkleband** (**-band**), jamfør **et bånd (band)**. På nynorsk gjeld det same berre for eitt ord: **ein gullregn** (jamfør **regnet**). På bokmål kan også andre ord

valfritt ha avvik: en/et finnskjegg (jamfør skjegg).

Det er fastsett norsk bøyning for ein del engelske lånord som vi nyttar i norsk, men som elles ikkje er norvagenserte (cowboyer/cowboyar, forehanden o.a.). Slå opp i ordlista om du er i tvil.

Substantivet foreldre hadde før berre fleirtalsform, men en/ein forelder er no kome inn i ordbøkene og skal ikkje rettast. Derimot kan ein ikkje skrive et søsken / eit sysken. I lærebøker bør vi likevel godta formuleringar som hvert søsken og ein av syskena (eller eitt av ...).

Ein del framandord kan ha uvanleg bøyning. Jubileum og museum og mange ord på -ium, som akvarium, kranium og medium, har obligatorisk samandraging i bunden form eintal: jubileet, museet, akvariet, kraniet, mediet. Eit ord som radius (hankjønn) har derimot valfri samandraging: radi(us)en.

Mange nyttar media som ei slags ubøyeleg kollektivform. Men media er bunde fleirtal av medium (bokmål også mediene). Står det *i bøker og andre media, er det feil for medier/medium. I bokmålsmanus kan vi rå til mediene i staden for media i bunden form dersom ein forfattar bruker -ene i andre slike ord. I samansetningar heiter det medie- (for eksempel mediedekning), ikkje *media-. I dei to avleiingane mediatek og mediatekar er media- tillate ved sida av medie-.

Merk at det derimot ikkje er tillate med latinsk ending (*-fabrikata) i ubunde fleirtal av (halv)fabrikat. Det heiter fleire (halv)fabrikat, bokmål også (halv)fabrikater.

Reglane for samandraging av ord på -en, -el og -er i bunden form eintal og i fleirtal er nokså innfløkte og ikkje heilt dei same for dei to målformene. Sjå 4.2.2.1 og 4.2.3.1. Ein kan også lese om dette i forordet til større ordbøker og i årsmeldingane frå Språkrådet for 1981 og 1983.

4.2.1.2 Verb

Valfridom og konsekvensretting

Det finst nok av valfri verbbøyning i norsk, både i presens, preteritum og perfektum. For det meste er valfridommen spesifikk for den eine målforma, men det hender òg at dei same reglane gjeld for bokmål og nynorsk.

Nokre verb (som by(de)) kan bøyast anten sterkt eller lint på begge målformene.

Både på bokmål og nynorsk kan grupper av verb ha kortform eller langform. Vi kan for eksempel velje mellom blø og bløde, li og lide, stri og stride same kva for målform vi skriv. Reglane er ikkje heilt dei same. Men vi får valfrie bøyingsformer, på bokmål for eksempel li(de)r, strid(e)r, på nynorsk lid eller lir, strid eller strir. Ved blø(de) er dei valfrie formene i presens heilt ut dei same på bokmål og nynorsk: blø(de)r.

Valfridommen i den eine målforma kan òg gje samformer, som preteritum greip av gripe (tillaten på bokmål attåt grep).

Bøyingsfeller

Merk at bad (preteritum av be) og stod (av stå) har obligatorisk -d etter læreboknormalen, og at gav (preteritum av gi/gje) skal ha -v og drog (preteritum av dra) skal ha -g. Dette gjeld for begge målformene. [Sto] er sideform på både bokmål og nynorsk, mens [ba], [ga], [dro] er tillatne som sideformer berre på bokmål.

Merk også at i gammal presens konjunktiv (stivna ønskjeformular o.l.) som ære være/vere er -e obligatorisk i verbet. Når nynorskforfattarar bruker a-infinitiv, kan ein altså få setningar som det nyttar ikkje å koma her og seia "hjelpe meg".

4.2.1.3 Andre ordklassar

Nasjonaladjektiv på -sk skal ikkje ha -t i nøytrum: et norsk flagg. Dei fleste andre adjektiv på -sk har -t: eit friskt pust, men somme har valfritt -t: eller inga ending: et skjelmisk eller skjelmskt smil. Adjektiv på -isk skal ikkje bøyast i inkjekjønn: eit barbarisk påfunn.

Ved ein del adjektiv og adverb som er gamle genitivsformer, kan vi ta feil. Mens dagligdags/daglegdags som adjektiv må bøyast i fleirtal på begge målformene, er bøyinga av førebels og mellombels valfri på nynorsk: mellombels(e) løysingar osv. (skal desse to nyttast på bokmål, må dei derimot stå ubøygde).

Sjelden/sjeldan og nær kan reknast som adverb og er da ubøyelege: en sjelden fin dag, ho står meg nær. Men dei kan òg reknast som adjektiv og få -t i adverbial funksjon: en sjeldent fin dag, dei samarbeider nært. Jamfør 6.4.5.

Vi kan lett blande saman adjektiva enkelt (nøytrum enkelt – fleirtal og bunden form enk-

le, "lett, grei") og **enkelt** (nøytrum **enkelt** – fleirtal og bunden form **enkelte**, "einaste", svarer til **einskild**), fordi dei ofte står saman med **dobbel** eller **dobbelt**, som alltid tyder det same. Merk at samansetningar på bokmål skal ta til med **dobbelt-** og **enkelt-**, mens det på nynorsk er valfritt med **dobbel(t)-** og **enkelt(t)-**.

Bland ikkje saman **lengre** (av **lang**) og **lenger** (av **langt** eller **lenge**). Sjå også 6.4.4.

Når det gjeld talord, er grunntal eller rekkjetal valfritt i nemnaren i brøkar der nemnaren er tolv eller mindre: **femdelar/femdelar** eller **femtedelar/femtedelar**. Det same gjeld om ein bruker **-part** i staden for **-del**: **en/ein trepart** eller **tredjepart**, men **to tjueparter/-partar**.

Merk at det heiter **for hundrede gang** og **den tusende krona**.

4.2.2 Om bøyning i nynorsk

4.2.2.1 Substantiv

Valfridom og konsekvensretting

På nynorsk har mange substantiv valfritt kjønn innanfor læreboknormalen. Blant vanlege ord som kan vere hankjønn eller hokjønn, finn vi desse: **andakt, art, bane, drosje, farge, flamme, grad, kantine, kasse, klasse, kongle, krokodille, kulde, larve, last, maskin, nytte, olje, pakke, pil, plante, potet, prøve, salve, stamme, strømppe, tekst** – og det finst fleire. Somme ord kan ha tre kjønn (også inkjekjønn), for eksempel **greip** og **vis**. Forfattarar må velje eitt av alternativna og gjennomføre det. Vi skal utjamne med raudt dersom bøyninga av det same ordet varierer (gløym ikkje bunden form og fleirtal).

Inkjekjønnsord får ofte valfri samandraging i bøygd form. Endar dei på **-el**, kan dei dragast saman i bunde eintal – og dei *må* dragast saman i bunde fleirtal: **dette kapit(te)let** – **alle kapitla**. Ord på **-er** har ikkje samandraging: **dette nummeret** – **alle nummera**. Men ord på **-ter** har oftast valfri samandraging i både bunde eintal og bunde fleirtal: **dette teat(e)ret** – **alle teat(e)ra**. Sjå etter i ordboka dersom du er usikker. Vi bør jamne ut med raudt for kvart ord og rå til utjamning innanfor kvar gruppe (viss **kapitlet**, så **midlet** og **stemplet**, viss **teateret**, så **mønsteret** og **registeret** osv.). Ved ord på **-ter** bør vi tillate kombinasjonar med samandraging

i eintal og ikkje i fleirtal (**registeret** – **registra**) og omvendt (**registret** – **registera**).

Vi har høve til å velje bøyingsmåte også ved andre grupper av ord. **Auge, hjarte, øyre** kan gå regelrett, men kan òg følgje dette mønsteret: **eit auga** – **dette auga** – **to augo** – **alle augo** (og det tilsvarande for dei to andre: **hjarta** og **øyra** i eintal, **hjarto** og **øyro** i fleirtal). Vi må jamne ut for kvart ord, og kan rå til same bøyninga for alle tre i same manuset. **Barn** og **born** er begge tillatne fleirtalsformer, og vi krev konsekvens. Hugs at det må heite **barn(s)(-)** eller **barne-** som førsteledd i samansetningar, slik at det blir for eksempel **barnebarn** eller **barneborn** i fleirtal (ikkje ***borne-**).

Ein del framandord i inkjekjønn som endar på **-um**, kan ha uendra form eller **-a** i ubunde fleirtal på nynorsk: **fleire aktivum/aktiva**. Slik går **faktum, forum, kvantum, sentrum, spektrum** o.a. I bunden form gjev uendra fleirtal regelrett **aktivuma** osv., mens formene på **-a** får **-a** eller **-aa**: **alle aktiva(a)** osv. Eitt av hovudsystema (regelrett eller uregelrett ubunde fleirtal) må gjennomførast, og vi kan rå til at det blir gjort for alle ord av denne typen.

Spektrum har den korte varianten **spekter**. **Spektrum** bøyer vi slik: **eit spektrum** – **spektr(um)et** – **fleire spektrum/spektra** – **alle spektruma/spektra/spektraa**. For **spekter** får vi desse alternativa: **eit spekter** – **spekt(ø)ret** – **fleire spekter** – **alle spektera/spektra**. Likeins blir det med **sentrum/senter**, men her kan tydinga vere ulik, som før nemnt. Anten langvarianten eller kortvarianten må nyttast konsekvent. Med langvarianten gjev **spektrum** i ubunde fleirtal **spektruma** i bunden form, og omvendt heng ubunde **spektra** og bunde **spektra(a)** saman.

Også nokre andre ord enn dei gruppene som er nemnde ovanfor, kan få **-a(a)** i bunde fleirtal. Det gjeld inkjekjønnsord som endar på **-a** i ubunde eintal: **eit skjema** – **skjemaet** – **fleire skjema** – **alle skjema(a)**. Hit høyrer **data, komma, skjema, tema** o.a. Her bør vi sjå heile gruppa av ord under eitt og jamne ut med raudt.

Bøyingsfeller

Mange ord har altså valfri bøyning, men det er likevel slik at dei fleste substantiva berre kan ha

eitt kjønn på nynorsk. Ein del hankjønnsord får ofte feil genus (hokjønn) og må rettast. Det er ofte ord som endar på trykklett **-e**: **ein aksje, ein analyse, ein annonse, ein brosjyre, ein dialekt, ein katastrofe, ein kjerne, ein kommune, ein medalje, ein kontrakt, ein myte, ein nerve, ein nisje, ein palme, ein pause, ein runde, ein rutine, ein salme, ein skade, ein tese, ein tone**. Som vi ser, er mange av dei lånord og framandord.

Ein del andre ord er derimot hokjønnsord og må rettast viss dei står med hankjønn (det gjer dei ikkje så sjeldan): **ei form** (og **ei plattform, ei reform, ei uniform**), **ei interesse, ei kjempe, ei norm, ei rolle, ei sak, ei setning, ei sky, ei sone, ei stilling, ei straff, ei tid, ei trone, ei vakt**.

Hugs at **støyt**, og **framstøyt**, er hankjønn og ikkje inkjekjønn, slik at det skal stå for eksempel **fleire støytar** og **alle framstøytane**. Likeins er **gissel, medlem** og **stad** hankjønn. **Nasebore** er hokjønn, og det same er **kjede** i alle tydingar.

Nokre fleire ord på **-skap** er hankjønn på nynorsk enn på bokmål. Ein vanleg feil er å nytte inkjekjønn i **rekneskap**: **kontroller *rekneskapa nøyte** (det rette er **rekneskapane**). Derimot heiter det **tre måltid om dagen**, for **måltid** er inkjekjønn.

Merk skilnaden mellom **eit middel – mid(de)let** (hjelp-) og **ein middel – midelen** (eige, pengar). I omtale av rekneskap og økonomi godtek vi både **omløpsmidlar** og **anløpsmidlar** (av **-midel**) og **omløpsmiddel** og **anløpsmiddel** (av **-middel**) i fleirtal, attåt formene med det jamstilte **-laups-**.

Ei viktig unntaksgruppe av hankjønnsord er dei som får **-er** i ubunde fleirtal etter læreboknormalen, for eksempel **ein bekk – fleire bekker**. Slik går også **belg, benk, dreng, drikk** eller **drykk, flekk, gjest, gong, gris, kvist, legg, (med)lem, mon(n), (mat)rett, rygg, sau, sekk, serk, stad, stilk, streng, vegg, veng, ven(n), øyk** ofl. Står det **[bekkar], [drikkar]**, har vi å gjere med sideformer, som må rettast med raudt. Eit skilje i tyding som berre kjem fram i fleirtal, er det mellom **ein rett – fleire retter** (mat) og **ein rett – fleire rettar** (privilegium).

Vi ser at mange av orda ovanfor endar på **-g** eller **-k**. Ord som endar på **-nad**, og hankjønnsord på **-a** kan berre få **-er** i fleirtal: **søknader, sofaer**, og det same gjeld dei fleste som har vokal-

skifte: **fot – føter, nagl – negler, son – søner**. Men merk òg unntaka frå denne unntaksgruppa: **bror – brør, far – fedrar**.

I hokjønn skal ein del unntaksord ha **-ar** i fleirtal innanfor læreboknormalen: **ei elv – fleire elvar**. Slik går blant anna **erm, hei, helg, kleiv, kvern, merr, myr, møy, reim, røys, seter, vik, øks, ørn, øy**. Vi rettar altså sideformer som **[helger]** og **[øyer]**. Ord på **-ing** kan berre ha **-ar**: **meningar**.

Det finst også hokjønnsord med vokalskifte. Merk særleg **ei gås – fleire gjæser**. Desse orda har endinga **-er** i ubunde fleirtal.

I manus kan vi iblant sjå at ord har rett genus i eintal, men får feil fleirtalsform. Vi møter former som ***deler, *kommuner, *medisiner, *reiskaper, *skader**. Men orda er hankjønnsord på nynorsk, og slike former må rettast. Hugs òg at det heiter **lante fjører** på nynorsk (vanleg hokjønnsord: **ei fjør**).

4.2.2.2 Verb

Valfridom og konsekvensretting

Også i bøyning av verb kan ein på nynorsk ofte velje mellom former, og vi må sjå til at forfattarane er konsekvente. Der det ligg føre fleire bøyingsmønster for eit ord eller ei gruppe av ord, er det også ei oppgave for oss å passe på at umoglege kombinasjonar av former ikkje slepp igjennom.

Vi må for det første sørje for at forfattarane held seg til anten a-infinitiv eller e-infinitiv av alle verb (dei to endingane er valfrie etter læreboknormalen).

I nynorsk gjeld det ein generell regel om at linne verb av a-klassen kan ha ei imperativform som fell saman med infinitiv: **smuldre deigen med det same** (eller **smuldra** ved a-infinitiv), attåt **smuldr deigen ...** Rett opp vakling ved det same ordet og rå til utjamning for heile gruppa. I bokmål gjeld det ein liknande regel, men han er knytt til vanskelege konsonantsamband generelt, ikkje til klassen av verb.

Mange linne verb har valfri a- eller e-bøyning, og forfattarane må gjere eit val. Det gjeld for det første ein del verb der stommen endar på **-t**. Som e-verb får dei berre lagt **-e** til stommen i preteritum. Vi tek **feste** (= binde fast) som eksempel: **feste – fester – feste** – har **fest** (ved sida av **fasta**

– **festar** – **festa** – har **festa**). (**Feste** i tydinga "halde fest" kan berre ha a-bøying.) Slik går også **flytte**, **gifte**, **lyfte**, **skifte**. Verb der stommen endar på andre konsonantar, får derimot som e-verb lagt **-de** eller **-te** til stommen: **bake** – **baker** – **bakte** – har **bakt** (attåt **bake** – **bakar** – **baka** – har **baka**). Nokre andre vanlege verb som høyrer til her, er **bruke**, **kløre**, **koke**, **leike**, **love**, **peike**, **rope**, **skape**, **skjøn(n)e**, **smake**, **spare**, **spele**, **svare**, **tale**, **tvile**, **vare**, **våge**. Presens på **-ar** er fast knytt til preteritum på **-a**, og vi godtek ikkje blanda bøying av typen **brukar** – **har brukt**. Vi rettar naturlegvis også vakling mellom a-bøying og e-bøying av det same verbet, men vi kan ikkje krevje at alle verb med valfri bøying skal gå anten som a-verb eller som e-verb.

Ved ein del verb med e-bøying kan ein nytte anten **-de** eller **-te** i preteritum, og forfattarane må velje det eine eller det andre. Her er verba så mange at det er vanskeleg å krevje same konsonanten for heile rekkja. Men det einskilde verbet må bøyast på same måten: **flirde** eller **flirte**, **førde** eller **førte**, **hørde** eller **hørte**, **kjørde** eller **kjørte**, **lærde** eller **lærte**, **styrde** eller **styrte** osv. Det er altså lov å kombinere **hørde** med **kjørte**. Merk at vi også godtek para **hørde** – **kjørde**, **hørte** – **kjørde**, **kjørde** – **hørde** og **kjørte** – **hørde**, for vi kan ikkje leggje for stor vekt på slik ytre likskap som det er mellom desse to verba.

Supinum er den forma av perfektum partisipp som ein har etter **ha**. Ser vi bort frå a-verba, lagar ein supinum av linne verb ved å setje **-t** til same stommen som ligg til grunn for preteritum, for eksempel slik: **ringje** – **ringde** – **har ringt**, **kjenne** – **kjende** – **har kjent**, **flire** – **flirde** eller **flirte** – **har flirt**. Men verb som har preteritum på **-dde**, **-gde** eller på **-vde** med vokal framfor, kan òg ha supinum på **-d**: **arbeide** – **arbeidde** – **har arbeidd** eller **arbeidt**, **tru** – **trudde** – **har trudd** eller **trutt**, **byggje** – **bygde** – **har bygd** eller **bygt**, **leve** – **levde** – **har levd** eller **levt**. Desse verba er ikkje så mange, og vi kan rå til at forfattaren vel det eine eller andre mønsteret for dei alle. Skriv ein **har bygt**, bør ein altså nytte formene på **-t** i supinum av andre slike verb òg, men omvendt nytte **-d** konsekvent viss ein skriv **har bygd**. Det same gjeld i predikativ stilling.

Når ein i denne gruppa har valfridom i inkjekjønn (**garden er bygd**, **hytta er bygd**, **huset er bygt** eller **bygd**, **husa er bygde**), må ein gjennomføre anten **-d** eller **-t**, og supinum bør gå på same måten.

Merk at **leggje**, **seie** og **teie** berre kan ha **-ti** supinum: **har lagt**, **har sagt**, **har tagt** (men det heiter **grunnsteinen er lagd** og **regla vart sagd fram**, for her er partisippet predikativ).

Når det gjeld sterke verb, er det valfritt med **-d** i preteritum i første klasse: **glei(d)**, **lei(d)**, **rei(d)**, **strei(d)** osv. Her må forfattarane vere konsekvente for heile rekkja av verb. Jamn ut veksling med raudt (altså også om bøyinga er konsekvent for det einskilde verbet). Heller ikkje desse verba er så mange.

I perfektum partisipp har sterke verb valfritt **-e** eller **-i**: **han har teke** eller **teki** **eksamen**, **dei hadde sunge** eller **sungi**. Ein må velje **-e** eller **-i** og gjennomføre det – for alle sterke verb i supinum og i inkjekjønn som predikativ (**da det andre verset var sunge** eller **sungi**). Ved nokre sterke verb er partisippet lint: **er** eller **har blitt** (om ein ikkje skriv **vorte**), **har fått**, **har gitt** (av **gi**, ikkje **gje(ve)**), **har stått**. Ved andre er det valfritt med lint eller sterkt partisipp: **slå** – **slår** – **slo** – **har slege** eller **slegi** eller **slått**. Hugs at dette gjeld læreboknormalen. Krev konsekvens for kvart verb med raudt.

Det finst òg verb med sterk bøying som kan ha lint presens og lint partisipp: **be(de)** – **bed** eller **ber** – **bad** – **har bede** eller **bedi** eller **bedd** eller **bedt** (det manglar berre lint preteritum). Ein **-d** i infinitiv krev **-d** i presens òg: **å bede** – **bed**, men elles kan ein kombinere fritt, for eksempel ved å nytte **ber** i presens saman med **bede** i partisipp. Vi skal altså ikkje rette eller rå til bestemte variantar. Andre slike verb er **li(de)** og **ri(de)**. Vi krev ikkje at desse verba følgjer same mønsteret.

Eit verb som **by(de)** har valfri sterk eller linn bøying: **byd/byr** – **baud** – **har bode** eller **bodi** eller **by(de)r** – **bydde** – **har bydd** eller **bydt**. Merk at presens kan vere lint (**byr**) også om ein elles nyttar sterke former, men ser vi bort frå det, må forfattaren gjennomføre det sterke eller det linne mønsteret (andre kombinasjonar går ikkje). Sameleis blir det med verb som **hogge** og **skyve** (sterk eller linn bøying). Men desse verba kan sjåast kvar for seg.

Merk at **blitt** alltid er ubøyt, mens andre linne partisipp til verb som elles er sterke, valfritt kan stå med eller utan samsvarsbøying i predikativ stilling: datoen er gått eller gådd ut, bøkene blir gitt eller gidde i gåve, dei vart slått eller slådde på målstreken, føla blir ridd eller ridt eller ridde for hardt, husa er bydd eller bydt eller bydde fram for sal osv. (i tillegg kjem variantar med sterkt partisipp for nokre av verba, for eksempel **slegne**). Men hugs at det gjeld andre reglar for verb som **be(de)**, **by(de)**, **hogge**.

Hjelpeverba **bli/verte** kan bøyast slik: **bli – blir – blei – er** eller **har blitt** eller **bli – blir – vart – er** eller **har vorte** eller **verte – vert – vart – er** eller **har vorte**. Forfattarar må halde seg til eitt av dei tre mønstra (raudretting ved vaking). Ved **gi** eller **gje(ve)** må ein velje den eine eller den andre forma: **gi – gir – gav – har gitt** (og **ein givar, givande, tilgiving**) eller: **gje, eventuelt gjeve, – gjev – gav – har gjeve** eller **gjevi** (og **ein gjevar, gjevande, tilgjeving**).

Bøyingsfeller

Hugs at vokalen er a i endinga i infinitiv på **-st**: **kastast, skrivast** osv. Dette gjeld òg e-verb, og det heiter for eksempel: det kan tenkjast at Derimot kan det kome inn ein e i bøyingsformer av slike verb (der ein bøyer dei, altså når det ikkje er passiv): eg minnest (mintest) det året ..., ho syntest at Merk at **trivast** har sterkt bøyning: **trivast – trivst – treivst – har trivest** eller **trivist**.

I bøyinga av linne verb er a-verb, som **kaste**, stort sett greie. Hugs at a-en må nyttast i presens òg (**kastar**). Merk også visse verb (**ende, kalle, mure** o.a.) som har obligatorisk e-bøying på bokmål, men ikkje sjeldan står feil på nynorsk: ***ho kalte han Pus** og ***heile veggen vart murt att på ein dag**. Rett slike former med raudt.

Mange nyttar a-bøying av verb som ikkje skal ha det. Her er nokre vanlege mistaksverb, som berre kan vere e-verb: **byte, dekkje, hygge, knekkje, knyte, krenkje, leie, løn(n)e, rykje, skade, styrkje, svekkje, sørgje, stynje** ([**stønne**] er sideform). Vi må altså rette preteritumsformer som ***bytta, *dekka, *knekka, *knytta, *krenka, *leia, *løn(n)a, *rykka, *skada, *styrka, *svekka, *sørga, *stønna** om vi skulle sjå dei i eit manus.

Når det gjeld e-verb, kan vi merke oss at

jamvel om det er valfritt med **kjørde** eller **kjørte** og **horde** eller **hørte**, må det heite **køyrde** (av **køyre**) og **høyrede** (av **høyre**). Endar stommen av e-verb på **-nd**, kjem det ikkje inn nokon t i endinga slik systemet er innanfor læreboknormalen: **vi sende pakken i går** må det heite. Merk òg at verb på **-ere** berre har **-te**. Ei setning som **dei *representera berre seg sjølve** må rettast. Også **formeire** er a-verb og høyrer ikkje til her.

Av j-verba har dei fleste vokalskifte og inga ending i presens: **velje – vel – valde – har valt, symje – sym – sumde – har sumt**. Desse verba er få, og nokre av dei kan òg bøyast som e-verb. Bruk ordliste! Merk at **eige** går slik etter læreboknormalen: **eige – eig – åtte – har ått**.

Når det gjeld samsvarsbøying, skal e-verb og j-verb i perfektum partisipp i predikativ stilling ha den same endingskonsonanten i hankjønn og hokjønn som dei har i preteritum. (Vi får desse formene om vi tek vekk e-en i preteritum.) Inkjekjønnsformene er derimot dei same som i supinum (etter **ha**). Fleirtalsforma endar på **-e** og er identisk med preteritumsforma. Tek vi **klemme** som eksempel, blir det altså slik: **gutten vart klemd, jenta vart klemd, barnet vart klemt, ungane vart klemd**. Pass også på ved **gjere**. Det heiter: **jobben er gjord, oppgåva er gjord, arbeidet er gjort, tenestene er gjorde**. Her blir det lett feil.

Desse verba er linne på nynorsk: **hjelpe** (**hjelper – hjelpte – har hjelpt**), **treffe** (**treffer – trefte – har treft**), **trekkje** (**trekkjer – trekte – har trekt, tvinge** (**tvingar – tvinga – har tvinga**). Former som ***lot, *hjalp, *traff, *trakk** og ***tvang** skal rettast (men det finst eit adjektiv **tvungen**), og det same gjeld presens ***lar** og ***trekk** og perfektum **har [tatt]**. Også **brekke** er lint (e-verb) på nynorsk, men har trongare tyding enn på bokmål og blir ikkje nytta om å bryte av eller breste (bruk ordliste). På den andre sida må vi vite at verb som **lese, drepe, male** (korn), **trengje, skine, sugje, vege, vekse, veve** er sterke på nynorsk (sjekk bøyinga i ordbøkene).

Sterke verb som **finne** (**har funne** eller **funni**), **nyte** (**har note** eller **noti**), **sitje** (**har sete** eller **seti**), **skyve** (**har skove** eller **skovi**), **syngje** (**har sunge** eller **sungi**), **vinne** (**har vunne** eller **vunni**) har ikkje same rotvokalen i perfektum partisipp som i infinitiv (eit par av dei kan òg

bøyast lint). Dette skil nynorsk frå mykje av austlandsk talemål, og vi må passe på å rette feil former som har *finni.

Av vanskelege sterke verb bør vi ta med **blåse** (bøying: **blæs** – **bles** – har blåse eller **blåsi**), **la(te)** (bøying: **lèt** – **lét** – har late eller **lati**) og **vekse** (bøying: **veks** – **voks** – har vakse eller **vaksi**). Her blir det ofte feil. **Vekse** er av dei verba som har eit perfektum partisipp som vi bør nemne særskilt. Det heiter guten er vaksen, syskenbarnet er vakse, alle er vaksne. Eit anna er **sjå**, der partisippet får denne bøyinga: jenta vart sedd, barnet vart sett, dei vart sedde. (Sjå *Nynorskordboka* under **sedd**.) Det må vere samsvarsbøying med rette former her.

Hugs at preteritum av **falle** heiter **fall** og preteritum av **halde** er **heldt**, og at perfektum partisipp av **ligge** heiter **lege** eller **legi**. **Dra** skal ha sterkt perfektum partisipp.

Det er lett å ta feil av rotvokalen i **slåst**, som er forma i infinitiv, presens og perfektum partisipp, mens **sløst** er preteritum (det er som på bokmål, med dei same vokalane som i aktiv form). Ulik bokmål er derimot bøyinga av **få**, **gå**, der ein må hugse å skrive **fekk**, **gjekk** med **-e** etter læreboknormalen.

Parverb må vi halde frå kvarandre. Som oftast gjeld det å skilje mellom eit sterkt verb som er intransitivt, og eit lint som liknar på det ster-

ke, men er transitivt. Det linne verbet tyder ofte "få noko til å gjere det som det sterke verbet fortel om". I tabellen nedst på sida har vi sett opp nokre par som ikkje må blandast saman (det sterke til venstre, det linne til høgre):

Der skilnaden kjem fram berre i dei bøygdde formene, som ved **brenne** og **smelle**, er det ekstra lett å blande verba saman.

Les meir om bruk av parverb i 6.3.4.2. Er vi i tvil, må vi slå opp i ordbøkene.

4.2.2.3 Andre ordklassar

Valfridom og konsekvensretting

Vi må jamne ut med raudt dersom eit manus vekslar mellom valfrie bøyingsformer av adjektiv, som **grå** eller **gråe** (**blå(e)**, **få(e)**, **rå(e)**, **små(e)**) i bunden form og fleirtal: dei grå(e) ulvane. Rå til eit system med eller utan **-e** i alle slike ord.

Høg og **låg** har valfri gradbøying, og vi krev konsekvens med raudt: anten **høgare** – **høgast** (men det heiter **Høgsterett**) eller **høgre** – **høgst** og anten **lågare** – **lågast** eller **lægre** – **lægst**. Vi kan eventuelt rå til at ein kombinerer **høgare** med **lågare** og **høgre** med **lægre** osv. Det er òg valfritt med komparativformene **innarst** eller **inst**, **yttarst** eller **ytst**, og vi krev konsekvens for kvart ord og kan rå til lik behandling. Ved **nær**

brenne – **brann** (av skam)
falle – **fall** (ned)
fryse – **fraus** (i hel)
hange eller henge – **hang eller hekk** (i)
knekke – **knakk** (på midten)
rekke – **rakk** (bussen)
renne – **rann** (ut)
skvette – **skvatt** (opp)
slenge – **slong** (innom)
sleppe – **slapp** (unna)
smelle – **small** (i vinden)
sprette – **spratt** (opp)
strekke – **strakk** (til)
støkke – **stokk** (til)
svelte – **svalt** (i hel)
søkke – **sokk** (i hop)
trengje – **trong** (hjelp)

brenne – **brende** (rusk og rask)
felle – **felte** (ei tåre)
fryse – **fryste** (kjøt og bær)
hengje – **hengde** (opp)
knekkje – **knekte** (nøtter)
rekkje – **rekte** (tunge)
renne – **rende** (av garde)
skvette – **skvetta eller skvette** (vatn på nokon)
slengje – **slengde** (noko i veggen)
sleppe – **sleppte** (noko i golvet)
smelle – **smelte** (døra att)
sprette – **spretta eller sprette** (ei flaske)
strekkje – **strekte eller strakte** (ut ei hand)
støkkje – **støkte** (eit dyr)
svelte – **svelta** (ut)
søkkje – **søkkte** (eit skip)
trengje – **trengde** (seg fram)

kan vi krevje bøyingsformer med eller utan **-m-** gjennomført (**nærmare** – **nærmast** eller **nærare** – **nærast**).

Når det gjeld personlege pronomen, er formene **me** og **vi** jamstilte i første person fleirtal. Ein forfattar må velje ei av dei og nytte den forma konsekvent. Vidare er **han** og **honom** jamstilte som avhengige former (objektsformer) i tredje person eintal hankjønn, og det same gjeld **ho** og **henne** i hokjønn. Også her må det nyttast berre ei form konsekvent (rett veksling med raudt).

Det same gjeld i valet mellom **sjølv** og **sjølve** som fleirtalsform. Ein kan – om ein vil – nytte **sjølv** i både eintal og fleirtal. I så fall må det gjennomførast: dei gjekk **sjølv** eller **sjølve**.

Bøyingsfeller

Reglane for adjektivbøying på nynorsk er i store trekk dei same som på bokmål. Det er likevel ein par ting vi må passe på. Vi skriv ein **liten** gut, ei **lita** jente, eit **lite** barn, og i bunden form blir det **lisle** eller **litle** eller **vesle**: den **lisle** eller **litle** eller **vesle** guten osv. Det er lett å gløyme bort bokmålsforma ***lille** i eit nynorskmanus, men ho skal altså rettast. Det heiter **breitt** (av **brei**; ikkje ***breidt** eller ***bredt**), **greitt** (av **grei**; ikkje ***greit**), **leitt** (av **lei**; ikkje ***leit**), **feitt** (av **feit**; ikkje ***fett**) og vidare **flautt** (av **flau**; ikkje ***flaut**). Pass på inkjekjønn av adjektiv på **-en**. Det heiter vindauget er **ope** (av **open**) og golvet er **skit(t)e** (av **skit(t)en**).

Merk at bøyingsformene **nedst** og **øvst** er obligatoriske.

Hugs at ein på nynorsk kan velje mellom **-ande** og **-ende** i visse forsterkande adverb, som **kolende** eller **kolande** svart. Presens partisipp har derimot berre **-ande**: **gneistande kald**. I ordet **vitende** må **-ende** brukast: ho gjorde det med **vitende** og vilje.

Pronomenformene **hennar** og **annan** er obligatoriske i læreboknormalen.

4.2.3 Om bøyning i bokmål

4.2.3.1 Substantiv

Valgfrihet og konsekvensretting

Mange ord kan ha **-a** eller **-en** i bestemt form entall innanfor læreboknormalen på bokmål: **boka**

eller **boken**, **gata** eller **gaten**, **dronninga** eller **dronningen**, **kjærligheta** eller **kjærligheten**, **sida** eller **siden**, **tida** eller **tiden**. Ved vakling utjamner vi for hvert ord og tar med sammensetninger (**gata** og **hovedgata** skal gå likt, men se unntak under Bøyingsfeller nedenfor). Merk at valgfriheten også gjelder verbalsubstantiv på **-ing**: **erfaringa** eller **erfaringen**, **kjøringa** eller **kjøringen**, **regninga** eller **regningen** osv. (Også noen få ord på **-ning**, som **gjerning** og **undervisning**, har valgfritt **-a** eller **-en**.)

Som regel er det en viss tendens i formvalget i den ene eller andre retningen, mot overvekt av enten **-a** eller **-en**. Når vi utjamner, kan vi bygge på slike tendenser eller rette til de formene som opptre først. For gruppa av verbalsubstantiv på **-ing** bør vi kreve konsekvens med rødt.

Kan vi foreslå **-en** i ord med **a**-former når **-en** dominerer i manus, eller omvendt, når vi mener det passer ut fra helheten? Det bør vi avstå fra av flere grunner. Ulikt nynorsk er vi i bokmål her i nærheten av språkpolitiske vurderinger. Men vi mangler også praktiske kriterier for hvilke ord som da skulle få **-en** og hvilke **-a**. Man kan nok gruppere ord som har valgfri bøyning, for eksempel i konkrete og abstrakte (og **-a** i **boka** er vanligere enn **-a** i **tida**), i arveord, lånord og fremmedord osv. Men noe greit, ukontroversielt skille kan ikke settes, så vi bør i det lengste bare følge opp forfatterens formvalg slik det er.

Det finnes òg ord der en kan velge mellom hankjønn og intetkjønn, både hjemlige ord som **driv** og fremmedord som **premiss**. Atter andre ord, som **dun**, **søppel** og **vis** ("måte"), kan ha alle tre kjønn. Men alle disse gruppene er nokså små; særlig gjelder det den siste.

Om forfattere bruker hankjønn og skriver for eksempel **boka**, kan de fritt velge mellom **en** og **ei** som ubestemt artikkel uansett hva slags hankjønnsord det er. Vi krever konsekvens framfor det samme ordet. Men vi bør ikke foreslå endring av **en** til **ei**, eller omvendt, framfor ord der det ikke er vakling i manus. Det er for øvrig lov å kombinere for eksempel **kirka** med **kirkens** og **senga** med **sengens** (s-genitiver). Men denne muligheten utnyttes lite i praksis, og det er oftest bare vanlig inkonsekvens hvis par som **sengens** og **senga** står sammen i manu-

set. For å sjekke hvordan dette stiller seg, kan vi prøve å merke oss om slike kombinasjoner forekommer ved andre hunkjønnsord.

Intetkjønnsord på **-er** har ikke sammendragning i bestemt form entall (unntak: **mørker**), mens de fleste på **-ter** har det. Også de fleste på **-der** (men ikke de på **-dder**) har sammendragning. Her utjamner vi vakling i bøyningen av det enkelte ordet med rødt: enten **teateret** eller **teatret**. Vi kan også tilrå samme bøyning for alle ord med valgfrihet: hvis **teateret**, så **mønsteret**, **registeret** osv. Intetkjønnsord på **-el** har valgfri sammendragning i bestemt form entall: **tempelet** eller **templet**. Vi utjamner med rødt for det enkelte ordet og kan tilrå utjamning for alle slike ord.

Vi skal altså se de gruppene som har valgfrihet, hver for seg. Det trenger heller ikke være noen kopling mellom valg av entallsformer og valg av flertallsformer (som **teater** eller **teatre**, **tempel** eller **templer**).

I ubestemt flertall av intetkjønnsord kan en på bokmål oftest velge mellom uendret form og en form med ending, særlig **-(e)r**: **blad** eller **blader**, **begrep** eller **begreper**, **dokument** eller **dokumenter**, **felt** eller **felter**, **hotell** eller **hoteller**, **problem** eller **problemer**, **selskap** eller **selskaper**, **tilfelle** eller **tilfeller** osv. Vi må utjamne vakling i bøyningen av det enkelte ordet med rødt, men vi må godta at forfatteren kombinerer for eksempel **blader** og **felt**. Når det gjelder ord med samme etterledd, bør vi vurdere dem i sammenheng og kan foreslå eller kreve konsekvens for hele gruppa (for eksempel **dokument**, **ferment** og **monument** eller **dramaer**, **skjemaer** og **temaer**). Det er vanskeligere å kreve samme bøyning på tvers av morfemgrupper, for eksempel av ord på **-ment** og ord på **-tell**. Men der det blir stor overvekt av den ene eller andre bøyningen av mange og store grupper, styrkes grunnlaget for utjamning, og vi kan foreslå lik bøyning av ord med ulike etterledd, for eksempel alle flerstavede fremmedord (men vi bør nøye oss med forslag).

Vi bør ikke fremme bestemte varianter der det er valgfrihet. Det finnes argumenter for alle de formene som er tillatt. For eksempel er endingen **-er** i intetkjønn flertall naturlig for mange og er dessuten et sikkert kjennetegn på

at setningen gjelder flere, ikke én (vi viser **eksempler** på dette er entydig, men ikke vi viser **eksempel** på dette). Uendret flertall som **eksempel** føles på sin side naturlig for andre, og det er som regel lett å forebygge tvetydighet ved å sette inn artikkel e.l.: vi viser **et** eksempel på dette.

I bestemt form flertall av intetkjønnsord kan man oftest velge mellom **-a** og **-ene**: **dyra** eller **dyrene**, **husa** eller **husene**, **mønstra** eller **mønstrerene**, **åra** eller **årene**, **epla** eller **eplene**, **stykk** eller **stykkene**, **øra** eller **ørene** osv. Her skal vi utjamne for hvert ord og tar også med sammensetninger (**åra** – **hundreåra**, eventuelt **(-)årene**). Intetkjønnsord på **-e**, som **eple**, har liten tradisjon for **-a** i skrift på bokmål, og vi bør være forsiktige med å sette inn **a**-former i slike ord, både som forslag og som retting ved utjamning, enda **epla**, **stykk** er tillatt bøyning.

Ord på **-er** utgjør en gruppe der det er betydelig valgfrihet i bøyningen. Vi må holde genus fra hverandre og skjelne mellom undertyper av ord. For hankjønnsord kan en sette opp disse mønstrene, som gjelder innenfor læreboknormalen:

- Type 1: **lærer** – flertall **lærere** – **lærerne**
- Type 2: **hammer** – flertall **hammer** eller **hamrer** – **hammerne** eller **hamrene**
- Type 3: **finger** – flertall **finger** – **fingerne**

Innbyggernavn og nomina agentis ("handler-substantiv") går som **lærer** (type 1) og får **-e** i ubestemt form og **-ne** i bestemt: **tyskere** – **tyskerne**, **malere** – **malerne** osv. En rekke andre ord har valgfritt **-e** eller **-er** med sammendragning (følger **hammer**, type 2): **aldere** eller **aldrer**, **diametere** eller **diametrer**, **fibere** eller **fibrer**, **kalendere** eller **kalendrer**, **mestere** eller **mestrer**, **ministere** eller **ministrer**, **negere** eller **negrer**, **sjangere** eller **sjangrer**, **svogere** eller **svogrer**, **syndere** eller **syndrer**, **tigere** eller **tigrer** osv. Vi må utjamne vaklende bøyning av det enkelte ordet med rødt og kan foreslå lik bøyning for hele gruppa. Dessuten bør vi se til at ubestemte former som **aldrer** kombineres med **aldrene** i bestemt form, mens former som **aldere** følges av **alderne**. Dette kan gjennomføres med rødt.

Hankjønnsord på trykklett **-er** får ikke sammendragning i bestemt form entall, men hunkjønnsord får det. Her er det ikke valgfrihet, og likevel har vi ofte to mulige bøyingsmåter, fordi en god del ord, som **skulder**, kan være både hankjønn og hunkjønn på bokmål. Mønsteret blir dermed slik:

skulder – skulderen eller **skuldra – skuldrer – skuldrene**.

Her krever vi konsekvens med rødt for det enkelte ordet.

Hovedmønstrene for intetkjønnsord er slik:

lager – lageret – lager eller **lagre – lagra** eller **lagrene**
teater – teateret eller **teatret – teater** eller **teatre – teatra** eller **teatrene**

Merk også unntakene **alter** og **under** (som ikke bøyes helt likt!):

alter – alt(e)ret – alter eller **altere** eller **altre – altera** eller **altra** eller **altrene** (altså ikke *alterne)
under – und(e)ret – under eller **undere** eller **undre – undera** eller **undra** eller **underne** eller **undrene**

Som **under** går **vidunder**. Også **døger** og **vardøger** danner unntak. Slå opp i ordlista. For unntaksord kan vi altså ha tre eller fire alternativer i flertall.

Vi utjamner vakkende bøyning av det enkelte ordet med rødt og kan tilrå med blyant at hele grupper bøyes likt. Vi skal ikke kreve noen kopling mellom bestemte entallsformer og bestemte flertallsformer. Men ord som kan stå uten sammendragning i bestemt form flertall, bør gjøre det hvis de heller ikke har sammendragning i ubestemt form (rødretting).

Intetkjønnsord på **-um** har ofte, men ikke alltid valgfri bøyning. En gruppe har valgfritt **-a** eller **-umer** i ubestemt flertall: **depositum – depositumer** eller **deposita, forum – forumer** eller **fora**. Ved en annen gruppe kan vi velge mellom **-um** og **-umer**: **album – album** eller **albumer, volum – volum** eller **volumer**. En tredje gruppe

har valgfritt **-a** eller **-er**: **femininum – femininer** eller **feminina, interregnum – interregner** eller **interregna**. Vi utjamner vakling med rødt for det enkelte ordet. Former på **-a** i ubestemt form og på **-aene** i bestemt form kan bare kombineres med hverandre. Se også under Bøyingsfeller nedenfor.

Spekter bøyes slik: **et spekter – spekt(ø)ret – flere spekter** eller **spektre – alle spektra** eller **spektrene**, mens **spektrum** følger dette mønsteret: **et spektrum – spektr(um)et – flere spektre** eller **spektra – alle spektra** eller **spektrene** eller **spektraene**. De to hovedmønstrene skal ikke blandes sammen, men bortsett fra at **spektra** i ubestemt form og **spektraene** i bestemt form følges at, kan en kombinere fritt innenfor hvert mønster. Det samme gjelder **senter** og **sentrum** (men her kan betydningen være ulik).

Bøyingsfeller

Etter læreboknormalen for bokmål har om lag 600 ord obligatorisk **-a** i bestemt form entall (de fleste av dem har et særnorsk preg): **bikkje, brygge, bukt, bygd, eik, fille, geit, greie, grend, hei, hytte, jente, kjerring, kone, lefse, li, seter, sild, smie, ur**. Noen får ofte feilaktig **-en** i lærebokmanus, og det må vi slå ned på; former som [**bukten**] må rettes. De aller fleste ord på **-ning** skal derimot ha **-en**: **befolkningen, bygningen, omsetningen** osv. Iblant får slike feilaktig a-ending: ***befolkninga**.

Merk at det i noen få tilfeller er forskjell på bøyning av et ord og sammensetninger med ordet. Det kan hete **knipa** eller **knipen**, men **vårknipa** har obligatorisk **-a**. Og **striskjorta** er obligatorisk enda **skjorte** har valgfritt **-a** eller **-en**.

I flertall følger ikke alle intetkjønnsord det som er hovedregelen på bokmål, nemlig valgfrie former. Noen har bare uendret flertall (som **ark, hus**), andre bare **-er** (som **steder**). Ord på **-e** har bare **-r (epler)** (et unntak er **tilfelle**).

I flertall kan også ord på **-er** være vanskelige, som vi har sett. Særlig byr hankjønn og intetkjønn på varianter der vi nok bør slå opp for å se om vi skal kreve retting, tilrå retting eller ikke gjøre noe.

Det er en temmelig vanlig feil å la ord som **hammer** og **finger** (type 3) få sammendragning og **-e** i ubestemt flertall: **flere *hamre, to *fingre**. Men dette må rettes med rødt. Videre får han-

kjønnsord med **-e** i ubestemt flertall bare **-ne** i bestemt flertall. Vanlige feil er ***lærerene**, ***tyskerene**. Pass på dette.

Noen fremmedord skiller seg helt ut i flertallsbøyningen. En gruppe av ord på **-um** har obligatorisk **-a**: **faktum** – **fakta**, mens en del andre, som **museum**, får **-eer**: **museer**. Ord på **-ium** har obligatorisk **-ier**: **akvarium** – **akvarier**. Jamfør omtalen under Valgfrihet og konsekvensretting ovenfor. Bruk ordliste.

I bestemt form flertall har ni intetkjønnsord obligatorisk **-a**, og de vanligste er **barna**, **beina**, **beista**, **krøttera**. Andre ord bryter med hovedregelen i motsatt lei, nemlig typene **kvantum** og **tema**, som bare skal ha **-ene**: **kvantaene**, **temaene** osv.

4.2.3.2 Verb

Valgfrihet og konsekvensretting

Formen i imperativ kan føles vanskelig i utlyd hvis man sløyfer endingen (slik hovedmønsteret er). Ved **smuldre**, for eksempel, gir vanlig imperativ **smuldr deigen godt**. Da er det tillatt å velge en form som ender på **-e** (er lik infinitiv): **smuldre deigen ...**. Merk at dette gjelder uansett klasse av verb (ulikt nynorsk, der det bare gjelder en type svake verb). Men skrivemåten må da være konsekvent for samme verb. Er det vakling i manus, kan vi utjamne til formen uten **-e** (den regelrette), og vi kan foreslå samme løsning også for andre, tilsvarende verb (**forandr**, **forkludr** osv.).

Det er valgfrihet i preteritum og perfektum partisipp i en stor gruppe av svake verb, for nesten alle verb med **-et** kan også få **-a**: **kastet** eller **kasta**, **regnet** eller **regna**, **trygdet** eller **trygda** osv. Her skal vi i utgangspunktet utjamne vakling med rødt for hele klassen under ett, altså ikke bare sammenstillinger som **de kastet ball i skolegården mens matrosene kasta trossa over pullerten**, men også slike som **de kastet ball i skolegården mens læreren henta en blyant**. Det bør likevel være et visst rom for å ta stilistiske hensyn. Dette er et konsekvenskrav som vil gjelde mange ord i et manus.

Når et partisipp bøyes i bestemt form eller i flertall, kan forfatteren velge **-ede** eller **-ete** i tillegg til **-a**. Det kan altså hete **forkasta** eller **forkastede** eller **forkastete planer**. Dette må ses i

sammenheng med valget av **a-** eller **et-**bøyning i preteritum av slike verb og med adjektiv som **encellet**. Se 4.2.3.3. Her bør det være konsekvens for hele gruppa, slik at alle svake verb av denne kategorien går likt. Om partisipp av sterke verb, se nedenfor under Bøyningsfeller.

Mange verb i denne klassen kan også få **-te** og/eller **-de** i preteritum: **arbeide** – **arbeida** eller **arbeidet** eller **arbeidde**, **love** – **lova** eller **lovte** eller **lovte** eller **lovde**. Det gjelder blant annet **dekke**, **klage**, **klippe**, **knekke**, **lage**, **skade**, **sveise**, **yte**. Vi krever konsekvens for det enkelte verbet. Merk at likelydende verb med ulik betydning kan ha ulik bøyning: **pleie** i betydningen "stelle" hører til gruppa med tre muligheter, mens **pleie** = "ha for vane" bare kan bøyes **pleie** – **pleide**.

Det heter **stri(de)** – **har stridd**, men i adjektivisk funksjon er **omstridd** eller **omstridt** valgfritt. Og det heter **bre** – **har bredd** eller **bredt** og (adjektivisk) **utbredd** eller **utbredt**. Dette er avvik fra det vanligste mønsteret, som er slik: **kle** – **har kledd** – **forkledd**, **omkledd**. Vi får også valgfritt presens i noen tilfeller: **stri(de)r**. Sørg for konsekvens ved samme ord.

I preteritum av noen sterke verb kan en ha former med eller uten diftong: **be(i)t**, **dre(i)v**, **skre(i)v**, **braut** eller **brøt**, **skaut** eller **skjøt** osv. Vi utjamner vakling i bøyningen av det enkelte verbet med rødt (for eksempel mellom **skreiv** og **skrev**), og vi kan tilrå samme bøyning av verb med samme rotvokal (for eksempel **-ei-** begge steder). Glem heller ikke valgfriheten ved **ble(i)**, av **bli**, og ved **ve(i)t**, presens av **vite** (den ene formen må gjennomføres, men de kan bare utjamnes hver for seg).

Hvordan skal vi behandle **s-**former av verb med utlydende trykksterk vokal (som **gå**, **nå**, **se**, **si**, **slå**, **ta** osv.)? Det er valgfritt med en "ekstra" **-e-** i infinitiv og presens, for eksempel **sees** ved siden av **ses**, og vi må utjamne vakling i bøyningen av det samme verbet med rødt. Vi kan også foreslå med blyant at hele gruppa behandles likt. Det er fornuftig å gå ut fra presens aktiv (**ser**, **går**, **når**, **slår**, **tar**) og bare bytte ut **-r** med **-s**: **ses**, **gås**, **nås**, **slås**, **tas** osv. Ved vakling kan vi utjamne til disse formene. Fordelingen tilsier også **sies**, ikke **sis** (det heter **sier** i aktiv). Foreslå det og utjamn til det ved vakling. Disse verbene

brukes svært sjelden i preteritum. Møter vi dem der, kan det være like greit å skrive passasjen helt om.

Husk at presensformene **finnes** og **fins** er jamstilte, i likhet med preteritum **fantet** og **fans**. Også **trenges** og **trengs** og **synes** og **syns** kan brukes om hverandre. Forfattere må velge en form og gjennomføre den. De tre verbene bør vurderes hver for seg.

Om perfektum partisipp av s-verb – se nedenfor.

Bøyningsfeller

En felle er de svake verbene der reglene sier **-de** eller **-te** i preteritum, mens aviser og bøker ofte benytter **-et**. Preteritumsformer som disse er obligatoriske: **avklarte**, **bygde**, **bøyde**, **drøyde**, **eide** (ved siden av **ätte**), **fortøyde**, **neide**, **nøyde**, **pløyde** (ved siden av **pløgde**), **prøvde**, **rådde**, **sløyde** (ved siden av **sløgde**), **tilføyde**, **trykte**, **tærte**, **tøyde**, **veide**, **vevde** (ved siden av **vov**), **øvde**. Vi må rette ***bøyet**, ***trykket**, ***tæret** osv. når vi møter slike former. Merk ellers at partisipper som **prøvet** og **øvet** kan benyttes som adjektiv.

Preteritumsformer som ***jog** (av **jage**), ***betød** (av **bety**) og ***brød** (av **bry**) er ikke tillatt. Dette er svake verb. Heller ikke ***føyk** (av **fyke**), ***røyk** (av **ryke**) o.l. kan vi skrive (sterke verb), enda slike former er vanlige i talemålet.

Merk at sterke partisipper får **-ne** i bestemt form og flertall: **en skrevet framstilling** – **skrevne framstillinger**, **en vunnet premie** – **den vunne premien**. Det er temmelig vanlig å se former som ***gjenfundede bøker**, ***håndskrevde brev**, men de må rettes.

Fram til 1995 skulle de fleste s-verb bøyes slik: å **synes** – har **synes**. Fra 1995 skal de ha **-t** eller **-d**-i partisipp: å **føles** – har **føltet**, å **kjennes** – har **kjentet**, å **(mis)lykkes** – har **(mis)lyktes**, å **møtes** – har **møttet**, å **omgå(e)s** – har **omgåttet**, å **se(e)s** – har **settet** (eller **se(e)s**), å **skilles** – har **skiltet**, å **skjemmes** – har **skjemtet**, å **synes** – har **syntet**, å **trenges** – har **trengtet**, å **(van)trives** – har **(van)trivdes**.

Husk at sjøl om **fins**, **syns** og **trengs** er tillatte bøyningsformer i presens, må infinitivene ha fulle former: **kan finnes**, **må synes sikkert**, **vil trenges**. Husk også at **slåss** er infinitiv, presens

og perfektum partisipp, **slåss** er preteritum (vokalen veksler slik som i aktiv form: **slå** osv.).

Også på bokmål har vi parverb, for eksempel **sitte** – **sette** og **knekke** (med ulike betydninger). Fordelingen er gjerne slik at det ene verbet er sterkt og intransitivt, mens det andre, som ofte betyr "få til å gjøre det som det sterke verbet betyr", er svakt og transitivt. Iblant kan det være lett å blande sammen parverb, særlig der forskjellen bare framgår av de bøyde formene.

I 4.2.2.2 er det tatt inn en liste over parverb i nynorsk som lett kan forveksles. Vi kan ha nytte av den også som bokmålskonsulenter, men må naturligvis bruke sunn fornuft og slå flittig opp i ordbøker for bokmål. Les om bruk av parverb i 6.3.4.2.

4.2.3.3 Andre ordklasser

Valgfrihet og konsekvensretting

Sammensatte adjektiv av typen **encella** eller **encellet**, med grunnbetydningen "med det som sammensetningen angir" (her: "med en celle"), har valgfritt **-a** eller **-et** i ubestemt entall og valgfritt **-a**, **-ede** eller **-ete** i bestemt form og flertall: **en encella** eller **encellet organisme** – **disse encella** eller **encellede** eller **encellete organismene**.

Denne gruppa bør vi se i sammenheng med svake verb som **forkaste**, med valgfri a- eller et-bøyning, som i bestemt form og flertall har de samme mulighetene i bøyning: **forkasta** eller **forkastede** eller **forkastete planer**.

Her kan vi kreve at forfattere gjør et parvalg. Det første er a-bøyning eller et-bøyning. Ser valget ut til å være a-bøyning, bør a-former gjennomføres lengst mulig for både adjektiv og verb. Er valget et-bøyning, gjelder det motsatte, men her må det gjøres ett valg til, nemlig mellom **-ede** og **-ete** i bestemt form av så vel verb som adjektiv. I utgangspunktet kan vi utjamne veksling i bøyningen med rødt etter disse linjene.

Dette gjelder blant annet adjektivene **firkanta** eller **firkantet**, **korterma** eller **kortermet**, **langskjegga** eller **langskjegget**, **rakrygga** eller **rakrygget**, **tovinga** eller **tovinget** og uekte partisipper som **ublanda** eller **ublandet**, **halvvaska** eller **halvvasket** (kalt "uekte" fordi det ikke fin-

nes noen infinitiv som ***ublande** og ***halvvaske**), foruten et stort antall partisipper.

Merk at noen eldre partisipper, som **prøvet** og **øvet**, kan benyttes som adjektiv enda de er gått ut som former av verbet (som bare har e-bøyning: **prøvde**, **øvde** osv.). De får **-ede** eller **-ete** i bøyd form og flertall: den hardt prøvete eller prøvete kvinnen, øvede eller øvete snekke-re søkes. Sørg for konsekvens.

En nokså nærstående gruppe adjektiv har grunnbetydningen "full av ...", og her er det valgfritt med **-et** eller **-ete** i ubestemt form entall. Det kan for eksempel hete en steinet vei eller en steinete vei ("en vei full av stein"). Foruten usammensatte ord som **steinet(e)** finner vi her også sammensatte som **storblomstret(e)** og **rødstripet(e)**. Det ene alternativet må gjennomføres konsekvent: **-et** eller **-ete**. Vi kan tilrå utjamning for alle ord av denne typen. Det er viktig at vi ikke blander denne typen sammen med typen **encella** eller **encellet**.

Når det gjelder forbindelser av adjektiv og preposisjon, kan de føles som mer eller mindre faste (kollokasjoner), og da står ofte adjektivet ubøyd i flertall. Det bør ikke veksles mellom ubøyd adjektiv og regelrette bøyde former. En forfatter bør skrive enten de var fornøyd med svaret eller de var fornøyde med svaret (vi konsekvensretter med rødt for hvert uttrykk).

Om pronomen nevner vi at **han** valgfritt har **han** eller **ham** som objektsform. Vi utjamner veksling med rødt gjennom hele manuset. **Man** og **en** er valgfrie i subjektsposisjon (nevneform), og her godtar vi veksling uten å utjamne. Som objekt og i preposisjonsuttrykk kan det derimot bare hete **en**.

Merk at man på bokmål godt kan kombinere en bok med boka, ved siden av ei bok – boka Ei bok – boken går derimot ikke.

Bøyningsfeller

Merk at de adjektivene som har grunnbetydningen "full av ...": en steinet(e) vei, en fillet(e) ungdom, en storblomstret(e) kjole, må ha **-ete** i bestemt form og flertall: den steinete veien, fillete ungdommer, de storblomstrete kjolene. De kan ikke ha **-ede** og heller ikke **-a**: En form som ***steina** bakker er umulig. Merk at **skya** vær derimot går, ved siden av **skyet** vær, for **skya**

(**skyet**) er et sjeldent unntak fra dette mønsteret.

Av adjektiv som er gamle eller uekte partisipper av sterke verb, er det flere typer. En gruppe bøyes slik: en overdreven redsel – et overdrevent anslag – overdrevne tap (hit hører **blåfrossen**, **fordrukken**, **henfallen** o.a.). En annen gruppe følger dette mønsteret: en omskreven eller omskrevet formulering – et omskrevet avsnitt – omskrevne sider (gjelder **avskåren**, **opp-sprukken**, **gjeldbunden** o.a.). Den tredje hovedgruppa går slik: en jettrevet maskin – et jettrevet fly – jettrevne maskiner (det gjelder **atomdrevet**, **heltrukket**, **innbundet** o.a.). Bruk ordliste for å få oversikt over dette.

4.3 Dei praktiske skrivereglane

4.3.1 Allment

Praktiske skrivereglar er ei samlenemning på ein del reglar og prinsipp av temmeleg ulik art. Felles for dei er at dei gjeld formale sider ved skriftleg framstilling, men i liten grad dei eigentlege språklege teikna. Nokre av skrivereglane grensar mot ortografi, andre støttar opp om setningsbygning og syntaks, og atter andre liknar meir på prinsipp i standardisering og tryk-kjeriverksemd.

Det er naturleg å behandle reglane under eitt og i tilknytning til ortografi og bøyning. Nedanfor går vi inn på ein del av dei viktigaste punkta der det kan vere problem og uklare spørsmål. Framstillinga her kan ikkje erstatte den breiare drøftinga som finst i for eksempel Vinje: *Skrivereglar/Skrivereglar*.

Dei praktiske skrivereglane er felles for bokmål og nynorsk.

4.3.2 På grensa til ortografi

Ein del reglar og prinsipp minner mykje om ortografiske reglar, fordi dei har å gjere med skrivemåten av ord.

4.3.2.1 Aksenteikn og andre diakritiske teikn

Det er vorte mindre bruk av aksenteikn i dei seinare åra, og teikna kan sløyfast i alle ord utanom særnamn. Merk at det på norsk ikkje

skal vere aksent i ord som **premiere** (på teater), **ampere** (uttalt *-ær* med trykk på denne stavinga), **kontroller**, **plasser** (imperativ av **kontrollere** og **plassere**) og **finer**, **morter** (ein kanon, trykk på *ø*). Vi tek aksenten ut med raudt viss han står i slike ord.

Når det gjeld akutt aksent (høgreaksent, *accent aiguë*, *´*), skal han sløyfast (raudretting om han står) i bøygde former som **alleen**, **entreen**, **ideer/idear**, **supeene/supeane**. Derimot bør vi i ubøygd form helst velje skrivemåtar som **allé**, **diaré**, **diskré** (= taktfull), **entré**, **idé**, **kafé**, **komité**, **kupé**, **moské**, **supé**, **trofé**. Gjer framlegg om dei med blyant og bruk raudt ved vakling. Regelen gjeld også uendra fleirtal av fleirstava framandord i nøytrum, som **relé** osv. (obligatoriske former på nynorsk, valfrie på bokmål, attåt **releer** osv.). Også her er aksenteiknet valfritt, som i ubøygd eintal, men vi rår altså til **to relé** osv., med aksent.

På nynorsk nyttar ein akutt aksent også i **fór** (preteritum av **fare**, uttalt med trong *o*-lyd). Det bør ein ikkje gjere på bokmål (rå ifrå det eller rett med raudt). Vidare kan presensforma av **late** på nynorsk skrivast **lèt** og preteritumsforma **lét**. Jamn ut med raudt innanfor det systemet som forfattaren har valt, og la aksent i presens trekkje med seg aksent i preteritum, og omvendt.

Når det gjeld grav aksent (venstreaksent, *accent grave*, *`*), kan vi på nynorsk nytte han i nokre få heimlege ord, for eksempel i **fór**, uttalt med open vokal, som *á* (**pløgfór**), til skilnad frå **fôr** (til dyr, i klede) og preteritum **fór** (av **fare**), som begge har uttale med trong *o*-lyd, og **for** (preposisjon, konjunksjon). Dette gjeld altså berre nynorsk, der denne bruken er valfri. Det er rimeleg å sjå bruken av akutt aksent og grav aksent i samanheng, slik at systemet blir så ein-skapleg som råd (anten aksent eller ikkje aksent i så mange tilfelle som mogleg).

I to ord, **en/ein** og **og**, kan vi på begge målformene setje aksenteikn for å skilje ordet frå eit anna ord som elles ville få same forma. **Én/éin** vil da oftast vere talord, mens **en/ein** gjerne er den ubundne artikkelen, slik vi kan sjå av desse eksempla: i Norge bruker vi én plugg i apparatet, det var en gang en konge. Der det ikkje er fare for feillesing, bør ein oftast velje **en/ein** framfor **én/éin**. I det andre tilfellet er **og** adverb (= også),

mens **og** kan være anten konjunksjon eller adverb. Merk at her er det grav aksent som skal brukast. På bokmål er dette den einaste bruken av grav aksent i heimlege ord. Mange skriv ***óg**, men det er verre enn ikkje noko. Skrivemåtar som **étt/éitt** kan vi ta ut med raudt (dobbel *t* er nok).

Det er feil å skrive ***vår** eller ***vár** (= sky, blyg) for å skilje det frå **var** (av **være/vere**). Er det fare for feillesing, må ein heller forandre teksten slik at han blir eintydig.

Teikn som trema (*¨*), tilde (*~*) og cirkumfleks (*¨* "møne", *^*) er sjeldne på norsk. Men i mange europeiske språk (også samisk, islandsk og færøysk) nyttar dei nokre av desse og andre diakritiske teikn, og vi kan møte slike teikn i stadnamn og andre særnamn. Sjå *Geografilista* og oppslagsverk. Cirkumfleksteiknet bruker ein berre i **fôr** med avleiingar og samansetningar, på nynorsk dessutan i ord som **vêr** (ein *v.* = saubukk, eit *v.* = klima) og **lêr** (= skinn). Det kan sløyfast i alle ord utanom utanlandske namn. Derfor er det valfritt å skrive **fôr** eller **for**, **vêr** eller **ver** (bokmål **vær**), **tête-à-tête** eller **tete-a-tete**. Sørg for at teiknbruken her går inn i eit system med annan aksentbruk i manuset, men ver ikkje for streng med å jamne ut, for ulike teikn må ein òg sjå kvar for seg.

Merk at desse skrivemåtane er obligatoriske: **Jämtland**, **Härjedalen**, **Bohuslän** (når ein skriv om dei som svenske landskap frå 1600-tallet av), **Göteborg**, **Köln** (men **køln(er)vann/køln(ar)vatn** og **kølnsk**). Svenske og tyske (og finske) namn skal med andre ord ha dei grafiske variantane **ö** og **ä**.

I nokre framandord frå fransk nyttar ein aksenteikn: **chargé d'affaires**, **vis-à-vis**, **à jour**. Derimot heiter det for eksempel **a konto**, for det uttrykket kjem frå italiensk. I samansetningar, for eksempel **ajourføre**, fell aksenteiknet bort sjølv om det høyrer med i grunnordet.

Vi må altså sjå etter vakling mellom aksenteikn og ikkje aksenteikn i same ordtypen og særleg i same ordet (må utjamnast). Også feil bruk av grav aksent (*`*) der det skal vere akutt aksent (*´*), må sjølvstøttast.

4.3.2.2 Særskrivning og samanskriving

Særskrivning og samanskriving av ord og uttrykk (omgrepa er forklarte i 4.1.1.2) er eit samansett felt, og det tek tid å bli stø i reglane.

Vi må for det første rette galen særskriving av samansette ord, som vi særleg ser ved substantiv (som **mønster bedrift*, **oppørs salg / *oppørssal*). Feil som dette kjem for det meste av påverknad frå engelsk og er eit problemområde for seg. Mange irriterer seg over dei, og det er viktig at ein slår ned på dei. Les meir om det i 7.2.5.2.

Nedanfor konsentrerer vi oss om eit anna problemområde. I norsk er det ein del faste uttrykk eller grupper av ord som skal særskrivast: **i dag, mang en/ein, for så vidt**, men som ofte blir skrivne i eitt (det var regelen for mange av dei før: **idag* osv.). På den andre sida finst det òg samansette ord som ofte blir behandla som ordgrupper og får særskriving enda det er gale: **alt for* (skal vere *altfor*), **over alt* (skal vere *overalt*) osv. I visse tilfelle har vi valfrie variantar og i atter andre nærståande ord som ikkje må blandast saman (**blant – iblant**). Eit oversyn over dei vanlegaste problemorda og -uttrykka kan ein finne i Vinje: *Skriveregler/Skrivereglar*.

Ein regel seier at ord som kan stå aleine, oftast skal skrivast åtskilde i faste uttrykk: **i dag, over bord**. Men det er fullt av hol i denne regelen. I nokre tilfelle skal det alltid vere samanskri-ving: dei gjekk igjennom dei nye papira (trass i at **i og gjennom** er eigne ord). Nokre preposisjonar, som **fra/frå, gjennom** og **mellom**, får nemleg oftast lagt til **i** når dei er etterstilte eller har adverbial funksjon: seie ifrå om noko, heile året igjennom, han la ikkje fingrane imellom. Det kan òg vere ulik tyding, som det er mellom adverbet **iblant** ("somme gonger") og preposisjonen (**i**)**blant**. Andre uttrykk skal delast enda eitt av ledda ikkje kan stå aleine: **i fjer, i hjel/hel**.

Dei følgjande uttrykka blir ofte skrivne i eitt, men det er feil, for dei skal særskrivast: **alt sammen/saman, av di** (berre nynorsk), **den gang/-gong, den slags, en/ein del, etter at, etter hvert/kvart, for lengst, (for) så vidt, for øvrig** (berre bokmål), **i hvert fall** (berre bokmål), **langt (i)fra/(i)frå** (også i tydinga "på ingen måte"), **mang en/ein, om bord, om lag, over bord, på ny(tt), så menn, så som, til dels, til sammen/saman, til stede/stades**.

På begge målformene kan ein velje mellom **for di og fordi**, mellom **for resten og forresten**, mellom **i alle fall og iallfall** mellom **så fram** og

såfram (på bokmål går også former med **fremt**), mellom **så pass** og **såpass**. Ved andre uttrykk skil målformene lag: **rettnok** skal samanskrivast på bokmål, mens det heiter **rett nok** på nynorsk, ved **visst nok** har ein berre dette alternativet på nynorsk, mens ein òg kan skrive **visstnok** på bokmål, attåt **visst nok**. På bokmål er det dessutan valfritt med **riktignok** eller **riktignok** (bør ikkje brukast på nynorsk).

Mens ein på nynorsk må skrive **i staden** (**for**), kan ein på bokmål velje mellom **i stedet** (**for**) og **isteden**(**for**). Ein detalj som ikkje gjeld særskriving eller samanskri-ving (fordi begge delar er tillatne), men som likevel skil målformene, er at ein på nynorsk kan skrive **like eins** eller **likeins**, mens bokmål har **like ens** eller **likeens** (ein e meir i det siste ordet).

Når det gjeld uttrykk med valfri særskriving, kan forfattarar kombinere **for resten** og **såpass** utan at vi bør jamne ut det, for det er tale om to ulike ord(grupper). Men der same ordet har to moglege former, må ein i kvart tilfelle gjennomføre anten den eine eller den andre skrivemåten – altså anten **for di** eller **fordi**, anten **for resten** eller **forresten** osv.

Men somme variantar har ulik tyding, blant anna desse: **altfor** (= i for høg grad) og **alt for** (som i "Alt for Noreg"), **ettersom** (= fordi) og **etter som** (= etter kvart som, og i uttrykket **alt etter som**), **overalt** (= alle stader) og **over alt** (= framfor alt, høgare enn alt). Vidare heiter det **det var ein gong...** med mellomrom mellom dei to siste orda, men i **ikke engang / ikkje eingong** skal det vere samanskri-ving. På bokmål skil vi òg mellom **ifølge** (konjunksjon, viser til ei kjelde e.a.) og **i følge** (**med**) (= saman med). På nynorsk skal ein helst ikkje nytte konjunksjonen ***ifølge**. Skilnaden mellom former som **innover** og **inn over** omtaler vi i 6.4.5.

Bruk ordlista flittig.

4.3.2.3 Store eller små bokstavar?

Store eller små forbokstavar er eit stort og mangfelt problemområde. Det er særleg ved namn og nemningar vi kan kome i tvil. Vi må ha klart for oss at stor forbokstav merkjer ut særnamn. Dette er eit viktig skilje i språket, og det er ein av dei viktigaste funksjonane som dei store bokstavane har.

Overdriven bruk av store forbokstavar ser vi ikkje minst i namn på butikkar og private firma. Vi må alltid respektere den skrivemåten private namneberarar har valt (bruk telefonkatalogen!), men elles bør vi motarbeide unødvendig bruk av stor forbokstav når vi kan.

Det finst ei gråsone av namn og nemningar på etatar, avdelingar, funksjonar osv. i det offentlege og det private, frå **folkeregisteret** over **lovavdelingen/lovavdelinga** og **byplankontoret** til **sekretariatet** og **kantina**. I denne sona kjem ein ofte i tvil. Ein tommelfingerregel er at dersom eininga har ein viss storleik og er heller sjølvstendig, med eige brevpapir osv., talar det for stor forbokstav (det er særnamn). Men mange gonger er to løysingar moglege, og vi bør ikkje vere for strenge. For eksempel kan ein nok nytte **Folkeregisteret** om det einskilde kontoret (kortform av for eksempel **Førde folkeregister**), men helst **folkeregisteret** om etaten.

Eit ord som til vanleg er samnamn, kan få stor forbokstav når det i ein særskild samanheng blir nytta nærmast som særnamn: saken blir lagt fram for Rådet. Men ofte bør vi her gjere framlegg om **rådet**.

Ein kan alltid skrive **regjeringen/regjeringa** med liten forbokstav. Men også **Regjeringen/Regjeringa** er tillate når det er tale om institusjonen. **Kongen** skal ha stor forbokstav berre som statsorgan, for eksempel i saka vart lagd fram for Kongen i statsråd. **Stortinget** har stor forbokstav når vi talar om statsorganet, eventuelt bygningen, liten derimot når ein behandlar det som samnamn: et nytt storting trer sammen i høst. Som namn på statsorgan eller bygning bør det få stor forbokstav også i ubunden form: vårt ærverdige Storting.

Statsinstitusjonar med fleirordsnamn skal ha stor forbokstav berre i det første ordet, forutan i eventuelle særnamn. Det heiter **Fylkesmannen i Rogaland**, men **Statens landbruksbank**. Ved namn av typen **Norges/Noregs Bank**, med særnamn som første ord, er ein skrivemåte med liten forbokstav i ord nummer to – **Norges/No-regs bank** – tillaten. Mange etatar med slike namn har valt stor bokstav, og det bør vi følgje opp. Sjå i telefonkatalogen o.l.

Merk at **Fylkesmannen i Rogaland** er kontoret eller etaten, mens tittelen må vere **fylkes-**

mannen (i Rogaland). Titlar skal alltid ha liten forbokstav (også **kong Harald**). Når det er tale om personen, høver liten forbokstav best (**fylkesmannen, kongen**). Rå til det.

Legg òg merke til skrivemåtar som **EU-kommisjonen** og **EF-domstolen**, der sisteleddet skal ta til med liten bokstav.

Nokre namn på programpostar i radio og fjernsyn er nærmast vortne til samnamn. Vi godtek **dagsnytt, dagsrevyen** og **ønskekonserten/ønskjekonserten** med liten forbokstav attåt variantane med stor.

Namn på ostar, fruktsortar og husdyrassar skal normalt ta til med liten bokstav: **brie, gammalost, gudbrandsdalsost, gråpære, jarlsberg(ost), normanna, åkerø, charolais(okse), hereford, norsk raudt fe, telemarksku**. Til vanleg kan vi rette til desse skrivemåtane. Vi kan gjere framlegg om liten forbokstav i **transparent, grev moltke, ingrid marie, senga sengana** osv.

Merk at **jorda** (bokmål også **jorden**), **sola** og **månen** skal skrivast med liten forbokstav (også som namn på himmellekamar).

Tilføyingar framføre særnamn skal ha stor forbokstav: **Vinter-Norge/Vinter-Noreg**. Og når eit namn som **de Gaulle** innleier ei setning, er det valfritt å skrive det med liten **d-** eller velje **De Gaulle ...**

Når det gjeld omgrep som **Bergens-dialekt** og nemningar som **Maastrichttraktaten** og **Warszawapakta**, viser vi til 4.3.4.1.

Måleiningar som ein skriv fullt ut, skal ha liten forbokstav: **ampere, volt, megabyte**. Men når ein forkortar dei eller nyttar symbol, er stor bokstav det rette: **V** (= **volt**), **M** (= **mega-**), **G** (= **giga-**), **C** (= **karbon**). Merk skilnaden på **k** (= **kilo-** = 1000) og **K** i dataterminologi (= 1024), for eksempel **KB** = **kilobyte**. Det er valfritt om ein vil skrive måleininga (for eksempel **watt**) i full form med liten forbokstav eller som symbol med stor bokstav (**W**) i samband med siffer som fortel om mengd: **400 watt** eller **400 W**.

I samansettingar med ein bokstav som forledd skal det dels vere stor, dels liten bokstav. Det heiter **X-kromosom**, men **x-akse**. Der bokstaven gjev att forma på noko, skal han til vanleg vere stor: **T-skjorte** o.a. Bruk ordliste. Merk denne fordeling: **D-dur**, men **d-moll**.

Ved ein viss type forkortingar gjeld spør-

målet ikkje berre forbokstavar, men store eller små bokstavar i det heile. Her varierer det litt frå ord til ord kva vi kan eller bør gjere. I mange vanlege nemningar er det valfritt med store eller små bokstavar, og da bør vi slå eit slag for dei små. Gjer gjerne framlegg om **pc** for **PC** i manus (merk at også **pd** eller **PD** er tillate), **edb** for **EDB**, **tv** for **TV** og **wc** for **WC**. Aktuelle framlegg no om dagen er **cd** for **CD** og **cd-rom** for **CD-ROM**. Bruk *Forkortingsboka* viss du er i tvil.

Merk at i stikkordlister skal orda til vanleg stå med små forbokstavar (det gjeld sjølvsagt ikkje særnamn og forkortingar og symbol der stor forbokstav er det rette). Vi kan bruke raudt viss det er nytta store bokstavar i vanlege ord i slike lister.

4.3.2.4 Apostrof

Apostrof markerer genitiv ved ord som sluttar på **-s**, **-x** eller **-z**: **Klaus' bok**, **SAS' ruteopplegg**, **Marx' teorier**, **Grete Waitz' innsats**. (Slik genitiv blir som kjent mest nytta på bokmål.) Det skal ikkje vere apostrof ved andre genitivsuttrykk, heller ikkje ved initialord: **EUs direktiv**, **FNs generalsekretær**, **NRKs reportere**. Ein skal aldri bruke både apostrof og genitivs-s (sjå også 7.2).

Dersom ein for eksempel forkortar eit årstal til dei to siste siffera, bør det ikkje stå apostrof: **det var i 91 eg først treffe ho**. ***Vinter-OL '94** er ikkje etter regelen og kan rettast med raudt.

Det skal ikkje vere apostrof, men bindestrek i former som **x-en** (jamfør 4.3.4.1).

4.3.2.5 Orddeling ved linjeskift

Vi rettar til vanleg ikkje orddelingsfeil i manuskript, for dei blir justerte i den endelege trykken. Men viss det er heilt tydeleg at ein forfattar eller trykkjar ikkje kjenner reglane, bør vi rette orddelingsfeil òg.

Hugs at vi kan nytte både einkonsonantregelen og eit morfologisk delingsprinsipp ved usamansette ord og bøyingsformer: **syers-ke** eller **syer-ske**, **rada-ren** eller **radar-en**. Vi kan ikkje krevje konsekvens i manuset når det gjeld dette.

4.3.3 I staden for ord

I ein del tilfelle skriv ein ikkje ord på vanleg

måte, men nyttar einingar som tyder det same – siffer, symbol, forkortingar.

4.3.3.1 Siffer

Små tal

Tal opp til tolv eller så bør skrivast med bokstavar når det ikkje er noko spesielt til hinder for det: **mannen fekk ti-tolv slag i ansiktet og vart sjukmeld i tre veker, men alt den åttande dagen gjekk han på jobb**. Det same gjeld større, runde tal: **femti år, tusen fjordar, tusen fjell**. Små tal som står saman med store, skriv ein gjerne som dei store, det vil seie oftast med siffer: **23 sekker salt på 2 pallar**. Men her kan vi òg følgje det omvendte prinsippet: **tjuetre sekker salt på to pallar**. Også kombinasjonar (**23 kg ... i fjorten ...** er moglege og bør ikkje sjeldan godtakast (når dei ikkje verkar distraherande).

Små tal som skal verke svært nøyaktige, kan alltid skrivast med siffer: **2 månaders kreditt, fengsel i 5 år**. Små tal med nemning må ha siffer når nemninga er forkorta: **3 kg, 6 l**.

Vi kan vere i tvil om vi skal rekne ordet etter eit tal som ei nemning eller ikkje, og dette skil seg gjerne frå setning til setning: **2 månaders kreditt – jeg har vært bortreist i to måneder, pakken veg ein kilo – portugrensa går ved 1 kilo, 100 år** kan verke meir nøyaktig enn **hundre år**; og vi må avgjere om det er nødvendig å vere så nøyaktig i setninga.

Tal i samansetning

Bruker ein siffer, må ein skrive slik: **17. mai-tog, 50-årsjubileum**. Med bokstavar blir det **syttandemaitog, femtiårsjubileum**. Ein av desse skrivemåtane må gjennomførast med raudt dersom det er vakling ved eitt og same ordet, og vi bør gjere framlegg med blyant om den eine eller andre måten for alle uttrykk av (om lag) same typen.

Skriv aldri ***1000-vis, *4-del** o.l. Her må det vere bokstavar: **tusenvis, firedel** (eller **fjerdedel**). Men det bør vere valfritt med **50-kilometeren** eller **femtikilometeren**.

4.3.3.2 Prosent- og promilleteikn

Prosentteiknet og promilleteiknet bruker ein

berre saman med siffer, og det skal vere eitt mellomrom mellom sifferet og teiknet: **25 %**, **2 %**. I samanhengande tekst skriv vi **prosent** eller **promille**: Kor mange prosent er dette?

Unngå skrivemåtar som **%-vis**. Rett med raudt viss dei er nytta i samanhengande tekst. Dei bruksmåtane som vi rår ifrå her, kan godtakast der det er trøngt om plassen, som i tabellar.

4.3.3.3 Forkortingar

Ei lærebok bør ikkje ha for mykje av forkortingar i vanleg tekst. Mange synest at forkortingar forstyrrar lesinga, og dessutan får forkortingane lett teksten til å verke teknisk, eller dei gjev han eit ekskluderande drag på andre måtar. På denne bakgrunnen kan vi ofte gjere framlegg om eller rette til fullskrivne former i samanhengande tekst, for eksempel **kapittel** i staden for **kap**. Vi kan òg gjere framlegg om ordinære ord i staden for initialord, som **fjernsyn** for **tv**.

I tabellar, bilettekstar o.l., kan det vere trøngt om plassen, og forkortingar er meir nyttige her enn i samanhengande tekst. Vi rettar derfor ulikt i dei to teksttypane. I vanleg tekst bør ein skrive for eksempel de løp flere kilometer, ikkje *de løp flere km, som vi kan rette. I ei kolonneoverskrift bør vi derimot godta for eksempel Talet på km. I vanleg tekst kan vi gjere unntak for talopplysningar med **per (pr.)**, som ofte får ein teknisk dām og nesten fungerer som ei måleining: vegen stig 9 cm pr. m. Vi godtek forkorta form her (men kan rå til **meter**).

Tidlegare kunne ein sløyfe punktum i alle forkortingar der det ikkje vart fare for mistyding. Denne regelen gjeld ikkje lenger. No er systemet slik at dei fleste vanlege forkortingar, som **bl.a.**, **f.eks.**, **dvs.** og **osv.** (der punktum var valfritt), skal ha punktum, mens einingar for mål og vekt, valutaer o.l. (**kg**, **dl**, **m**, **kr** osv.) og initialforkortingar (som **AUF**, **EU** og **Nato**) alltid skal skrivast utan punktum, som før.

Fleirordsforkortingar skriv ein som regel utan mellomrom: **dvs.**, **etc.** (helst **osv.**), **mht.**, **moh.**, **pga.**, **vs.** Men for å unngå feillesing skriv ein: **bl.a.**, **e.l.**, **f.eks.**, **m.a.o.**, **o.l.**

Som regel skal det ikkje vere bøygde former av forkortingar: **g.** = **gang/gong**, **gangen/gongen**, **ganger/gonger**, **s.** = **side**, **sider**, **sidene** (ikkje ***ss.**), **f.** = **de følgende sidene** / **dei følgjan-**

de sidene (ikkje ***ff.**). Men forkortingar som vi les som ei bokstavgruppe, kan få bøyingsendingar: **pc-en**, **pc-er/pc-ar**, **pc-ene/pc-ane** eller **PC-en**, **PC-er/PC-ar**, **PC-ene/PC-ane**. Når ei forkorting er ledd i ei samansetning, skal det vere bindestrek mellom ledda: **IT-plan**, **FN-vedtak**, **farge-tv**, **sommar-OL**.

Merk også genitivsformer som **EUs**, **FNs**, **NRKs** utan apostrof, men **SAS'** ruteopplegg osv. (jamfør 4.3.2.4).

Dersom eit manus vekslar mellom forkortingar og fullskrivne former, bør vi prøve å lage eit meir einsarta system. Vi bør bruke blyant, men viss vekslinga forstyrrar lesinga mykje, kan vi jamne ut med raudt. Når det gjeld **bl.a.** (**blant annet/anna**), **f.eks.** (**for eksempel**), **m.a.** (**mellom anna**) og **t.d.** (**til dømes**), godtek vi at forfattaren vekslar mellom forkortingar og fullskrivne former i boka, men det bør vere konsekvens i tekststykke som ligg nær kvarandre. Først i setninga bør ein nytte fullskrivne former, og her kan vi rette eller rå til det.

Merk desse forkortingane:

AS (ikkje A/S)

bl.a. (blant annet/anna)

°C (mellomrom mellom talet og symbolet: 20 °C)

edb (helst) eller **EDB**

eg./eig. (ikkje egt.)

e.l. (ikkje e.likn.)

et. (ikkje etg.)

etc. (heller: osv.)

e.Kr. (etter Kristus)

ev. (ikkje evt.)

f.eks. (for eksempel)

f.o.m. (frå og med)

f.Kr. (før Kristus)

g. (gate, gata)

jf. (ikkje jfr.)

km/h eller **km/t** (helst det siste i allmennspråk)

kr (utan punktum)

mfl. (med fleire)

mht. (bokmål; med hensyn til)

m.m. (med meir)

m.o.t. (nynorsk; med omsyn til)

mv. (med vidare)

m.a. (mellom anna)
mva. (meirverdiavgift)
moh. (meter over havet)
muh. (meter under havet)
mrd. (milliard(ar))
mill. (million(ar))
min (minutt(ar), utan punktum)
md. (månad(er); ikkje mnd eller mdr.)
nkr (helst) eller **NOK** (i internasjonal samanheng)
o.a. (og anna, og andre)
ofl. (og fleire)
o.l. (ikkje o.likn.)
osb. (og så bortetter)
osv. (og så vidare)
pst. (prosent)
pga. (på grunn av)
s el. **sek** (helst det siste i allmennspråk)
sep. = september
tv (helst) eller **TV**
t.d. (til dømes)
t.o.m. (til og med)
v. (veg, vegen)
vha. (ved hjelp av)
vsa. (ved sida av)

Sjå elles Løland og Leira: *Forkortingsboka*.

4.3.4 Tre slags strekar

Bindestrek, tankestrek og skråstrek blir ofte blanda saman, ved at ein nyttar bindestrek i staden for tankestrek, til dels også omvendt, eller ved at ein nyttar skråstrek der bindestrek (eller andre teikn) ville vore betre.

4.3.4.1 Bindestrek (kort strek)

Også bindestrekbruk grensar mot ortografi. Mange set inn bindestrek når orda blir lange. Vi kan godta det iblant om det gjer ordstrukturen klarare (i **statstenestemanns-organisasjonar** viser bindestreken kvar hovudskiljet i samansetninga går). Men elles er ikkje ordlengda automatisk noko kriterium. Vi bør ofte gjere framlegg om at bindestrekar skal sløyfast, også i lange ord (jamfør ovanfor) og der like bokstavar støyter saman (**skule-elev**, **diva-aktig**).

Men her må vi ta skrivopedagogiske omsyn. I bøker for barn opp til tredje-fjerde årssteget

godtek vi bindestrek i mange posisjonar der vi elles ville ha retta.

I samansetningar

Ein nyttar bindestrek i samansetningar der det er utelate eit ledd som er felles: **bygge- og anleggsvirksomhet** (jamfør **bygg og anlegg**, kortform), **bestefedrar og -mødrer**. Ofte bør vi i slike tilfelle gjere framlegg om fullskrivning, for det kan bli tvil om tydinga. Er **Tana- og Karasjokvassdraget** eitt eller to vassdrag? **Bil- og båt-eigarar** – eig dei bil eller båt eller begge delar? Krev klargjering frå forfatteren dersom meininga er uklar.

Bindestrek blir også brukt i samansetningar med fleire sideordna ledd: **bensin-luft-blending**, **mage-tarm-kanalen**, **munntil-munnmetoden**, og i gruppesamansetningar, det vil seie der ei gruppe ord til saman er knytt til eit etterledd: **Donald Duck-blad**, **Ivar Aasen-vegen**.

Når vi set **ikke-/ikkje-** framføre eit ord for å avgrense eit omgrep negativt, skal det vanlegvis vere bindestrek: **ikke-magnetisert**. Men nokre få slike ord står i ordlistene utan bindestrek: **ikkeangrepspakt/ikkjeangrepspakt**, **ikkevold/ikkjevald**.

Der tre konsonantar støyter saman, er det valfridom, som i **slutt-tegn** eller **sluttegn** (det siste alternativet med berre to t-ar). Her kan vi likevel rå til den siste varianten (og rette til han ved vakling).

Merk at desse orda skal skrivast utan bindestrek: **adhokomité**, **akontobetaling** (men **ad hoc** og **a konto**) osv.

Der eit ord er sett saman med eit særnamn først, er det ofte rett å nytte stor bokstav og bindestrek: **to nye Clinton-vitsar**. Men svært innarbeidde omgrep skal skrivast slik det er vanleg for samnamn: **ein kilo gudbrandsdalsost**, **nye selbuvotter**. Ikkje sjeldan kan ein velje mellom å skrive ordet med stor forbokstav og bindestrek, for eksempel **Bergens-dialekt**, og å skrive det i eitt, med liten forbokstav: **bergensdialekt**. Ved somme politiske nemningar står valet mellom ein variant med stor bokstav og bindestrek og ein med stor bokstav utan bindestrek: **Maastrichttraktaten** eller **Maastricht-traktaten**, **Osloavtalen** eller **Oslo-avtalen**. Merk likevel at ein etter historielista frå Språkrådet skal skrive

historiske nemningar som **Gyldenløvefeiden/ Gyldeløvestriden** og **Wienkongressen** utan bindestrek. I ordbøkene står òg **Warszawapakten/ Warszawapakta** skrivne slik. Før vi rettar ord som dette, må vi undersøkje saka med dei kjeldene vi har.

Vi ser at forfattarane kan ha fleire måtar å velje mellom. For oss er det viktig å slå opp i ordboka og nytte sunt vit. Vi bør rå til at forlaget og forfattaren nyttar eit enkelt og konsekvent system for slike samansetningar gjennom heile manuset.

Ved forkortingar o.l.

Ein nyttar bindestrek når forkortingar o.l. skal setjast saman med andre ord eller skal bøyast: **EU-medlem**, **C14-datering**, **pc-en** eller **PC-en**, **NTL-ar**. Dette gjeld òg i samansetningar med siffer, som **80 km-sone** eller **80-kilometersone**, **10-årsalderen**, **2-etasjes** (i dei to siste kan vi rå til **tiårsalderen** og **toetasjes**, i same rekkjefølgja). Merk: **NATO-land** eller **Nato-land** eller **nato-land** (og sameleis for andre samansetningar der forleddet følgjer mønsteret **NATO** eller **Nato**). Bindestrek blir òg brukt når ein behandlar bokstavar på denne måten: **x-en**, **x-ar**, **x-ane**, **x-akse**.

4.3.4.2 Tankestrek (lang strek)

I trykt skrift er ein tankestrek normalt lengre enn ein bindestrek. Men i skrivemaskintekst og til dels i pc-tekst blir bindestreken brukt i staden for tankestrek (- -) er ikkje noko brukande alternativ, berre eit provisorium som forlaget må rette opp før boka går i trykken.)

Det skal stå tankestrek mellom ytterpunkt i tid og rom og mellom andre motpolar. Streken svarer i slike tilfelle til "frå ... til", "mellom ... og": 1. mai–10. september, sytti–åtti personar, sidene 2–10, vegen Rjukan–Kongsberg, forholdet Lenin–Inessa Armand, kampen Noreg–Sverige (utan mellomrom på kvar side av tankestreken).

Merk skilnaden mellom desse to uttrykksmåtene:

dobbelmonarkiet Austerrike–Ungarn (bindestrek ved sidestilte ledd)
 fotballkampen Austerrike–Ungarn (tankestrek, i tydinga "mellom ... og")

4.3.4.3 Skråstrek

Skråstrek tener først og fremst til å vise alternativ (= eller): **av/på-knapp**, **lese- og/eller skrive-dyktig**. For å vere kjønnsnøytrale skriv mange **han/ho**, men her bør vi rette eller rå til **han eller ho** i samanhengande tekst (skråstrek kan godtakast i tabellar o.l.). Kombinasjonen **og/eller** er populær, men ikkje alltid like nødvendig, og her kan vi ofte gjere framlegg om anten **og** eller **eller** aleine. Hugs at det skal vere mellomrom på begge sidene av skråstreken viss minst eitt alternativ har meir enn eitt ord: heime / på arbeid.

Skråstrek kan også vise forhold og forholds-
 tal: **bensin/luft-forholdet**, **30 km/t**.

Det skal ikkje vere skråstrek ved datoar eller når ein gjev opp tidsrom. Merk at ein skriv forkortinga **AS** utan skråstrek. Men respekter firma som nyttar andre variantar for sin eigen del.

Skråstrek er til dels svært populært. Vi kan ofte ta ut skråstrekar med raudt eller med blyant, særleg når tydinga blir uklar, og når bindestrek eller andre teikn er riktigare. Skråstrekar skal ikkje nyttast ved datering (***13/5-98**), og vi kan rå ifrå variantar som pølse m/brød (betre med punktum: pølse m. brød) og styret v/leiar (betre: styret v. leiaren).

Når ein skråstrek må setjast ved slutten av ei linje, må han stå før ein tek linjeskift, og ikkje kome på neste linje.

4.3.5 Skiljeteikn og mellomrom

Skiljeteikn er ikkje språkteikn, men skal byggje opp under setnings- og periodeinndeling og dermed meininga i teksten. Vi skil mellom store skiljeteikn, det vil seie punktum, spørsmåls-teikn og utropsteikn, som krev stor forbokstav etter seg, og små skiljeteikn (dei andre), som ikkje gjer det.

Mellomrom (breiddesteg) skil ord og andre teikn frå kvarandre. I ein del samanhengar lèt forfattarar ofte vere å setje mellomrom der det etter grelane skal vere slike.

4.3.5.1 Komma

I lærebøker skal ein i hovudsak nytte grammatisk kommasetjing. Særleg når vi vurderer komma mellom setningar, ser vi i praksis nesten

heilt bort frå den regelen som seier at ein kan setje komma "der det er naturleg med ein pause". Anten skal det stå komma, eller det skal ikkje stå komma – det vurderer vi ut frå tydinga og ein analyse av setningane. Feil rettar vi med raudt.

Regelen om "pausekomma" kjem oftare inn når vi skal vurdere om innskot, tillegg o.l. skal skiljast ut med komma. I slike tilfelle kan ein ha valfridom, og spørsmålet er da om komma gjer meininga klarare eller lesinga lettare. I så fall bør ein setje komma, og som konsulentar kan vi gjere framlegg om det.

Mellom sideordna ledd

Om det manglar komma mellom sideordna heilsetningar ("hovudsetningar") innanfor same perioden, skal vi setje det inn med raudt (aktuelt framføre **og, eller, for** osv.): han kjente ikke saken, for han var ikke til stede på møtet.

Merk at dette *ikkje* gjeld imperativsetningar, der vi tvert om tek ut komma med blyant (med raudt ved vakling): Rekn ut() og trekk saman. Men kjem det for eksempel eit tillegg som berre gjeld den eine setninga, kan komma vere på sin plass: Bruk blyant, eller rett med rødt hvis det kan forsvares ut fra sammenhengen. Setningslengda bør derimot ikkje spele noka rolle, verken for imperativsetningar eller andre typar setningar.

Det skal også stå komma mellom sideordna leddsetningar ("bisetningar") innanfor same perioden. Vi set komma inn med raudt her òg viss det manglar: konklusjonen er at bladet framleis bør kome ut, at marknadsføringa må bli betre, og at arbeidet med å skaffe abonnentar skal intensiverast. Dette gjeld vel å merke når forfattaren tek opp att innleiingsordet (**at, fordi, hvis/viss, når, som** e.a.). Men det bør *ikkje* vere komma mellom leddsetningar med felles innleiingsord: når morgenen kommer() og sola står opp, spretter vi ut av senga. Står det komma her, tek vi det ut med raudt. Det same bør vi gjere om den første av to vilkårssetningar er forma som ei spørjesetning: krever ikke trygdekontoret bevis () og bruken er lovhjemlet, godtas ordningen.

Det skal alltid stå komma framføre **men**. Set det inn med raudt: ikkje eg, men du skal gå. Vi

ser at det ikkje står komma etter **du**, og slik bør det til vanleg vere: Det leddet som **men** innleier, bør ikkje avsluttast med komma (om det da ikkje er ei heil setning og fell inn under andre reglar). Vi kan rå til å ta ut komma her viss det står, særleg når leddet ikkje er eit tydeleg innskot. Her er det altså noko rom for skjøn.

I opprekningar der **og, eller** eller **men** er utelate, må vi setje inn komma med raudt dersom det manglar: verken Kari, Ola, Eva eller Jens kunne komme til middag, ho er ikkje genial, berre intelligent.

Set også inn komma med raudt mellom ledd som er sideordna med uttrykk som **dels – dels, noen/nokre, andre, snart – snart**: hun var dels et vanlig menneske, dels var hun det rene uhyre, somme liker dattera, andre svigermora.

Vi må passe på at det står komma mellom sideordna adjektiv utan konjunksjon. Merk skilnaden i tyding mellom desse to:

eit lite, vakkert ansikt

("eit ansikt som er lite og vakkert")

eit lite vakkert ansikt

("eit ansikt som er lite vakkert")

Etter føresette setningar

Etter ei leddsetning som står først i ei heilsetning ("undersetning før hovudsetning"), skal det alltid vere komma: som han har sagt, hjelper det lite å klage. Men det skal ikkje stå komma etter preposisjonsuttrykk (med infinitiv), heller ikkje om dei er lange: etter å ha studert språk og litteratur i mange år ved universiteter i Norge og utlandet() var hun endelig ferdig med eksamen. Står det komma etter **utlandet** her, tek vi det ut med raudt. Men resultatet kan bli enda betre om vi skriv om preposisjonsuttrykket til ei leddsetning, og da må det stå komma: etter at hun hadde studert språk og litteratur i mange år ved universiteter i Norge og utlandet,...

Det skal heller ikkje vere komma ved uttrykk som desse: uansett føreforhold() vil rennet bli arrangert, som før nemnt() vart saka utsett, sagt på en annen måte() blir varene billigere. Rett med raudt.

Når to setningar er knytte saman med uttrykket **jo – desto / di – di (dess – dess)**, er den

første av dei ei (føreset) adverbial leddsetning og må ha komma etter seg: di meir eg strever, di mindre tener eg. Er det ikkje tale om fullstendige setningar, kan vi rekne kommaet som valfritt: Jo mer skrik() desto mindre ull.

Vi set derimot komma inn med raudt etter ei innskoten leddsetning, nærmast same kor kort eller lang ho er: det stod i brevet hun skrev, at hun aldri ville tilgi ham.

Vi må òg passe på at det står komma framføre etterstilte setningar med yringsverb: Du er utrolig morsom, hikstet Olav. Dette gjeld ikkje når det står utropsteikn eller spørsmålsteikn på plassen til kommaet.

Nødvendig eller unødvendig setning?

Skal det stå komma framføre etterstilte og innskotne leddsetningar? Det kjem an på om setninga er nødvendig eller ikkje. Viss ei etterstilt eller innskoten setning ikkje kan sløyfast utan at det endrar tydinga av heilsetninga, skal det ikkje stå komma. Derimot set vi inn komma med raudt framføre ei leddsetning som kan sløyfast, for den er ikkje nødvendig, grammatisk sett.

Substantiviske leddsetningar som er innleidde av **at** eller eit spørjeord (**hva/kva, hvor/kvar** osv.), er som regel nødvendige: hun ville() at vi skulle gå hjem. Det same gjeld relativsetningar der **som** er sløyfa eller kan sløyfast: den bilen() (som) ho køyrde med, var ein ny modell. Her tek vi altså ut komma med raudt viss det står (etter **bilen**). Eit eksempel på ei unødvendig adverbial leddsetning er den som følgjer etter komma i Bli på ferdig med pakkingen, så vi kommer av gårde.

Spørsmålet om nødvendig eller unødvendig setning melder seg oftast når vi vurderer relativsetningar. Her er det oftast tale om behovet for å peike ut ein blant fleire. I den følgjande setninga må den vidare tekstsamanhengen gje svaret: ved bygningen var det ein plass, der mange bilar stod parkerte. Kan det vere tale om meir enn ein plass? I så fall er setninga nødvendig, og komma bør sløyfast. I denne setninga er relativsetninga temmeleg sikkert unødvendig: min gamle venn, som jeg har kjent siden guttedagene, kommer på besøk i morgen.

Merk skilnaden i tyding her:

Han kritiserte de norske spillerne, som spilte elendig (= alle spelarane).

Han kritiserte de norske spillerne() som spilte elendig (= dei av spelarane som spelte dårleg).

Ei relativsetning kan vere unødvendig, grammatisk sett, sjølv om ho semantisk eller logisk trengst som ein karakteristikk, fordi det ikkje er tvil om kven eller kva ho peiker ut: Pål, som er lege, vet jo at dette er skadelig. Her er det snauvt tvil om kven Pål er, og vi bør følgje hovudregelen og setje inn komma med raudt framføre **som** dersom det manglar (det gjer det ofte).

Ved adverbiale leddsetningar (som fortel om årsak, følgje, tid osv.) er det til vanleg ikkje tale om utpeiking. Her må vi spørje: Kva er det viktige i det forfattaren seier, og kva er meir perifert?

Vanlegvis bør ein ikkje setje komma framføre **mens** (ho skreiv() mens faren såg på), utan om når det ligg føre ei motsetning: hun er liten, mens han er stor (her kunne det òg stått **men**). Dessutan bør vi oftast ta ut komma framføre tidskonjunksjonane **da, når, før, innen/innan, (inn)til, siden/sidan** og **etter at** og framføre **for at, sjøl (selv) om / sjølv om, som (om), hvis/viss, dersom, fordi** og **enn**. Derimot skal det som regel vere komma framføre leddsetningar som blir innleidde med **skjønt** (berre bokmål), **idet, med mindre, siden/sidan, da** (årsakskonjunksjon, berre bokmål), **så (at)**.

Men forfattarar kan velje om dei vil nytte komma i ei setning som denne: han vart ståande og tenkje() til sola gjekk ned. Her er leddsetninga eit lausare tillegg.

Når vi set inn eller tek ut komma framføre etterstilte setningar som dei ovanfor, kan vi nytte raudt om det kan forsvarast ut frå samanhangen.

I desse setningane blir tydinga ulik:

Han skreiv stilen, slik at læreren vart fornøgd (= og dermed vart læreren fornøgd).

Han skreiv stilen() slik at læreren vart fornøgd (= på ein måte som gjorde læreren fornøgd).

Ved innskot, tillegg o.a.

Når ein nyttar komma (og ikkje tankestrekar eller parentes) til å skilje ut innskot, må det stå komma både framføre og etter innskotet: ho påstod, og det var ho heilt sikker på, at prisane ville stige. Det er fort gjort å gløyme det siste kommaet. Set det inn med raudt.

Ved apposisjonar kan ein ofte sløyfe komma – både føre og bak, i så fall: min venn, Kari Hansen, og hennes mann, Ola Hansen, drog først i går. Men vi kan få ulik tyding, og da gjeld det at komma er sett riktig:

Onkel Oskar, den beste venen min, og tante Olga døydde i ulykka (= to personar).
Onkel Oskar, den beste venen min og tante Olga døydde i ulykka (= tre personar).

Det bør ofte stå komma for å skilje ut parentetiske tillegg og forklaringar: turen kostar 5000 kr, alt inkludert, jeg søker stillingen, under forutsetning av at jeg får permisjon.

Til vanleg skal det stå komma når slike ledd tek til med **blant annet/anna (bl.a.), for eksempel (f.eks.), det vil si/seie (dvs.), eller** (i tydinga "det vil seie"), **eller rettere/rettare, især, nemlig/nemleg, særleg/særleg, til dømes (t.d.)**. Her kan vi setje inn komma med raud penn.

Vi set også inn komma med raudt for å skilje ut svarord, tiltaleord, utrop o.l., og elles for å skilje ut ledd som er trekte ut av setninga og plasserte lengst framme eller lengst bak: Var du på treninga i dag, Petter? Orsak, kor mykje er klokka? Hvem kommer der, tro? Per, han er ein kjernekar. Hun har et behagelig vesen, den nye læreren.

Ta ut komma med raudt i tilvisingar til lovparagrafar. Ei tilvising bør sjå slik ut: forholdet er omtalt i miljøvernloven § 12 fjerde ledd bokstav c første punktum. Merk at namnet på lova ikkje har genitivs-s. Men viser ein til "lova" meir generelt, heiter det på bokmål (obligatorisk): forholdet er omtalt i lovens § 12. På nynorsk må ein her skrive ... i § 12 i lova. (Generelt kan ein gjerne skrive "paragraf" med bokstavar i staden for å nytte paragrafteikn.)

Pass på at det er komma (ikkje punktum) som blir nytta som desimalteikn: 7,8 cm, 0,4 s (sekund), kr 12,50 eller 12,50 kr.

4.3.5.2 Punktum

Den vanlegaste funksjonen til punktum er å skilje mellom periodar i samanhengande tekst. Denne bruken byr sjeldan på problem. Merk at det berre skal stå eitt punktum ved setningslutt, også om det der står eit ord med punktum: Han kjøpte sokkar, skjorte, slips osv. Hugs òg at punktum, som andre skiljeteikn, skal setjast inntil ordet framføre. Men når ein nyttar tre punktum for å vise at ein bryt av ei framstilling, skal det først setjast mellomrom (takast eit breiddesteg): sol og sommar ...

Punktum har òg ein del andre funksjonar.

Ved forkortingar

Dei fleste vanlege forkortingar skal no skrivast med punktum: **bl.a., ca., dvs., f.eks., osv.** Dette er obligatorisk og er ei endring jamført med tidlegare, da ein kunne sløyfe punktum i alle forkortingar der det ikkje var fare for mistyding eller feillesing. Sjå òg 4.3.3.3.

Derimot skal det ikkje vere punktum ved forkortingar (symbol) for mål, vekt, mynt og grunnstoff: **km, kg, kr, Ca** (kalsium) osv. og heller ikkje i initialforkortingar som **EU** og **Nato**. Merk: **min** (minutt(ar)), **s** eller **sek** (sekund(ar)), **U_{maks}** (men: **maks.** som generell forkorting for **maksimum** eller **maksimalt**).

I oppstillingar

Eit praktisk eksempel kan vise korleis ein bør setje punktum i oppstillingar. Merk at den typen som er vist, med eit talsystem i fleire nivå, er vanlegast i innhaldslistar og overskrifter i bøker (også nytta i denne boka). Viss forfattaren prøver å gjennomføre eit slikt system, kan vi rette med raudt i samsvar med desse retningslinjene. Sjå også 4.3.8. Det blir slik:

- 2 Nokre reglar for punktum
 - 2.1 Ikkje etter siffera framføre punkta i opprekninga
 - 2.2 Ikkje nødvendig etter kvart ledd i opprekninga
 - 2.3 Ikkje dersom ledda har same forma som titlar e.l., det vil seie ikkje har setningsform

- 2.4 Ikkje nødvendig sjølv om ledda har setningsform
- 2.5 Viss dei andre ledda ikkje er avslutta med punktum, skal det heller ikkje stå punktum ved det siste leddet

I kapitteloverskrifter av typen Kapittel 14() Kva er eit ion? bør vi rå til med blyant at ein sløyfar punktum, slik det er gjort i denne boka.

Til slutt i figurtekstar, tabelltekstar og bilettekstar

Det kan stå punktum etter figurtekstar, tabelltekstar, bilettekstar og margtekstar. Ein kan sjå desse gruppene kvar for seg, og tre system er moglege for kvar gruppe: 1) punktum etter alle tekstar av same typen, 2) ikkje punktum etter nokon tekstar, 3) ikkje punktum etter korte tekstar, berre etter lengre. Grensa mellom korte og lengre tekstar går som regel ved periodar som inneheld ei eller fleire setningar. Det er altså ganske stor valfridom og mange måtar å kombinere på, men reglane må praktiserast slik at punktumbruken gjennom boka følger eit konsekvent system.

I taluttrykk

Det er punktum, ikkje skråstrek eller bindestrek, som skal brukast ved numerisk datering. Vi har fleire valfrie dateringsmåtar – dei numeriske med **4.5.1998**, **4.5.98**, **04.05.1998** eller **04.05.98** og den alfanumeriske med **4. mai 1998**. I tillegg kjem det internasjonale systemet med **1998-05-04** eller berre **98-05-04**, men det bør ikkje nyttast i lærebøker og kan rettast med raudt.

Ein av dateringsmåtane må gjennomførast så langt som råd, og vi kan jamne ut med raudt. Vi kan også gjerne rå til **4.5.** i staden for **04.05.** – typen med **0** kan likevel stå i tabellar og kolonar. Punktuma merkjer ut rekkjetal ("den femte"), og det er lett å gløyme det siste punktet ved oppramsing o.l.: 13.3(), 17.6() og 1.10().

Tidlegare kunne ein sløyfe punktum ved alfanumerisk datering (altså når ein skreiv månadsnamnet med bokstavar). Dette unntaket gjeld ikkje lenger. Ein må nytte punktum her som elles ved rekkjetal: (den) 8. juli.

Det skal *ikkje* vere punktum mellom tusen i store tal: **100 000**. Punktum her (*100.000) er vanleg, men må rettast med raudt.

4.3.5.3 Andre skiljeteikn

Spørsmålsteikn

Hugs spørsmålsteikn også i overskrifter som har form av spørsmål: Kapittel 14 Kva er eit ion? Derimot skal det ikkje vere spørsmålsteikn i overskrifter som er avhengige spørjesetningar: Kva er eit ion er. Ein gjer òg fort den feilen å setje spørsmålsteikn etter formuleringar som *Vi spør om rovdyr er nødvendige i norsk fauna, eller om de kan utryddes? Men dette er ei utsegnsetning, og vi bør setje punktum inn med raudt i staden for spørsmålsteiknet.

Utropsteikn

Det skal til vanleg ikkje vere utropsteikn i oppgavetekstar som desse:

Set opp og rekn ut.

Vri kompasset i riktig retning.

Vi kan ta utropsteikn ut med raudt viss det står slike her.

Mange som skriv, er svært glade i å nytte utropsteikn, og det kan vere grunn til å rette eller rå til punktum i staden. Da tonar vi nemleg ned forfattarstemma og gjer framstillinga meir nøktern. Er ein i tvil, bør ein heller sløyfe enn setje utropsteikn.

Semikolon

Semikolon er aldri obligatorisk. Ein nyttar det mest mellom heile setningar: punktum er alltid eit stort skiljeteikn; komma og semikolon er alltid små. Det er gale med semikolon i setningar som denne: *derfor vet vi ikke hva vi ser på; et skred som er gått, eller ett som pågår. Rett med raudt. Her kan vi velje komma, kolon eller tankestrek.

Kolon

Når det som kjem etter innleiingsteksten, høyrer direkte saman med den syntaktisk sett, skal ein sløyfe kolon:

Når du har lest dette kapittelet, skal du

- kunne beskrive oppbyggingen av et ion
- kunne gjøre greie for elektronets bevegelser

Men i slike tilfelle skal det stå kolon:

Du skal ha med desse sakene:

- varme klede
- sovepose

Sjå også 4.3.8.

4.3.5.4 Mellomrom (breiddesteg)

Eit mellomrom (breiddesteg) tener til å skilje ord og setningar frå kvarandre, og mellomrommet supplerer slik sett skiljeteikna. Ovanfor er det fleire gonger nemnt posisjonar der det er obligatorisk å setje mellomrom.

Eit skiljeteikn skal ikkje ha mellomrom framføre seg: **Adjø!** (ikkje *Adjø !). Men når ein bryt av ei framstilling med tre punktum, tek ein eit breiddesteg først: så snille folk ...

Mellomrommet er viktig i fleirordsuttrykk som **en gang / ein gong**. Her går det inn som ein direkte del av korrekt ortografi.

Det skal ikkje vere mellomrom føre og etter tankestrekar som viser tidsrom, avstandar, relasjonar eller andre motpolar: 1. mai–10. september, sytti–åtti personar, sidene 2–10, vegen Rjukan–Kongsberg, forholdet Lenin–Inessa Armand, kampen Noreg–Sverige. Derimot skal ein tankestrek ha mellomrom føre (og etter) ved innstok og i liknande funksjonar: det står – veit vi – enno mykje att.

Store tal skal ein gruppere i tre og tre siffer rekna frå desimalkommaet: 3 562 987 675,456 90. Tal på fire siffer kan grupperast slik: 4 200 eller 4200. Her kan vi krevje konsekvens i manus med raudt.

Det skal vere mellomrom omkring rekneteikn som gjeld fleire enn eitt tal: **2 + 2 = 4** (ikkje *2+2=4). Rett feil med raudt. Men merk at ein skriv **+5 °C** (= fem varmegradar) utan mellom-

rom framføre talet. Denne skrivemåten bør nyttast når ein også nemner minusgradar (**–5 °C**). Elles kan plussteiknet sløyfast: **5 °C** eller **+5 °C**.

Det skal vere mellomrom mellom tal og (forkorta) nemning, anten nemninga står framføre talet (**kr 10**) eller etter det (**10 kr, 5,68 kg, 25 l**). Også ikkje-bokstavteikn kan vere nemningar: **§ 10, 10 %**, **+5 °C** (men: ein vinkel på 180° utan mellomrom).

Brot på desse reglane skal alle rettast med raudt. Når vi rettar mellomromsfeil i lærebokmanus, kan vi mange gonger nøye oss med å gjere det berre i byrjinga og så skrive ein merknad om at forlaget må følgje opp. Da er det viktig at rettingane våre er klare og instruktive. Feil særskriving eller samanskriving av ord bør alltid rettast overalt i manus.

4.3.6 Nokre andre teikn

4.3.6.1 Hermeteikn (bokmål: anførselstegn)

Form

Hermeteiknet har fleire former: „ ... ”, ” ... ”, « ... ». Den første forma, med det første teiknet nede på linja, vart før brukt i handskrift, men er no mindre vanleg, og denne varianten ser vi snautt i trykt tekst. Dei to andre, med begge teikn oppe på linja eller vinklar, er om lag like vanlege. Merk at vinkelspissane skal vende utover: « ... » (på dansk er det omvendt). Av og til ser vi feilen « ... « eller » ... », det vil seie at den same vinkelen er brukt både føre og etter sitatet. Da må vi rette med raudt, men det er nok å gjere det på dei første sidene og så skrive at forlaget må følgje opp rettingane heile vegen.

Funksjonar

Hermeteikn nyttar ein når ein siterer, og ein set da teikna omkring sitatet. Om rekkjefølgja av teikn ved ulike overgangar mellom sitat og tekst – sjå 4.3.7.1.

Å setje hermeteikn som signal om rare ord blir lett ein uskikk, som ein bør passe seg for. Kva som er rart med eit ord eller bruken av det, veit ofte ikkje lesaren noko meir om fordi om det står hermeteikn. Vi bør ta ut hermeteikna i ei setning som denne: her kan utrekningane ”sprekke”. Vi kan nytte raudt, for det er knapt

noko å seie på slik bruk av **sprekke** i det heile.

Generelt bør hermeteikna heller ikkje nyttast til å utheve ord og tekstdelar som viktige. Kursiv er betre. Hermeteikn og kursiv bør aldri nyttast samtidig.

I litteraturlister skal titlar på bøker, aviser, tidsskrift o.l. ikkje ha hermeteikn. Dei *kan* stå i kursiv. Titlar på artiklar *kan* stå i hermeteikn, men det er vorte mindre vanleg. Oftast sørgjer ein for å redigere litteraturlista slik at det går fram kva som er artiklar, og kva som er heile publikasjonar.

Særleg aviser nyttar heller replikkstrekk (–) enn hermeteikn ved replikkar. Streken, som ofte svarer til tankestrek, men som også kan ha ei særskild lengd, erstattar altså hermeteikna. Da er dei ledige til bruk ved sitat o.l. inne i replikken.

Ein del forfattarar lét vere å setje hermeteikn når dei siterer lengre tekst som dei set innrykt i blokk. Dette er greitt når det er klart at teksten er eit ordrett sitat. Ein kan i tillegg seie ifrå i eit forord at sitata er redigerte slik.

Det må ikkje vere tvil om kva som er ordrett sitat, og kva som forfattaren sjølv gjev att frå ei kjelde.

Kor mykje skal stå i hermeteikn?

Ein kan kome i tvil om kor mykje det er rett å sitere frå ein tekst for å få fram poenget. Bør ein skrive: lova seier at opplysningane må sendast "samtidig med" at inntekta blir rekneskapsført eller: lova seier at opplysningane må sendast "samtidig med at" inntekta blir rekneskapsført når ein siterer? For å finne ut det kan vi sjå kor mange ord vi må ta ut viss vi set inn noko anna. Her kan det høve med "når", og da må vi ta ut "samtidig med at". Altså høyrer **at** med innanfor hermeteikna.

Gløym ikkje å setje det siste hermeteiknet der sitatet sluttar. Stryk hermeteikn med raudt etter såkalt(e)/såkalla.

4.3.6.2 Parentes og bogestrek

Vi må passe på at det i manuset er skilt mellom vanleg parentes (rund parentes) og hakeparentes. Det er ein tendens til å nytte berre den første typen overalt. Men hakeparentes bør stå rundt

utelatingar i sitat, med tre prikkar dersom utelatinga er kort: [...], og tre tankestrekar dersom ho er lengre: [– – –]. Hakeparentes skal òg setjast rundt dei innskota i sitatet som forfattaren sjølv gjer (korreksjonar, kommentarar o.l.). Rett med raudt slik at desse reglane blir følgde.

Høgereparten av ein halv vanleg parentes kallar vi *bogestrek*, og han ser slik ut:). Bogestrek har vore mykje nytta etter tal og bokstavar i punkttoppstillingar, men dette blir ikkje lenger rekna for korrekt. Derimot kan vi godta noko bruk av bogestrekar i samanhengande tekst der dei gjer meininga tydelegare, for eksempel der det blir vist til illustrasjonar og dei omgrepa ein talar om, ikkje er markerte på anna vis. Da kan det sjå slik ut: på figur 6.2 ser vi dei første eksemplara av 1) bil, 2) tog, 3) dampskip. (Her kunne tala elles lett ha forvirra lesaren.)

4.3.7 Rekkjefølgja?

4.3.7.1 Skiljeteikn og hermeteikn

Dersom eit sitat er ei setning, skal skiljeteiknet stå framføre slutthermeteiknet: Han sa: "Eg kjem i morgon." Det gjeld også viss ein bryt opp den siterte setninga på denne måten: "Eg kjem i morgon," sa han, "viss eg rekk det." Dersom heile ytringssetninga kjem etter sitatet, blir det slik: "Eg kjem i morgon," sa han. "Kjem du i morgon?" spurde eg.

Der sitatet berre er ein del av den setninga ein sjølv skriv, blir det annleis: At han sier "jeg vil ikke", er ikke noe å bry seg om. Eventuelt kan vi skrive: At han sier: "Jeg vil ikke", er ikke noe å bry seg om.

Også ved namn nyttar vi ofte hermeteikn, og i genitiv (mest på bokmål) heiter det da for eksempel dampskipet "Astma"s forlis, med s-en etter slutthermeteiknet.

Brot på desse reglane rettar vi med raudt.

4.3.7.2 Skiljeteikn og parentes

Eit skiljeteikn skal stå saman med den heilskapen det høyrer til, anten heilskapen er sett i parentes eller inneheld ein parentes: Hun gav mange eksempler. (Men de var ikke fullstendi-

ge.) Gje nokre eksempel (slik som her). Rett feil med raudt.

4.3.8 Punktoppstilling

Punktoppstillingar (rubrikkoppstillingar) er oppstillingar med linjeskift mellom kvart punkt. Ein trekkjer stoff ut av den samanhengande teksten og stiller det opp på denne måten for å gjere framstillinga meir oversynleg, streke under ting e.l.

Det er mange måtar å gjere dette på. Punkta kan markerast med spesielle teikn (stjerner e.a.), tankestrekar, tal eller bokstavar framføre seg. Dei kan òg vere markerte berre med innrykk (det høver dårleg dersom dei går over meir enn ei linje). Merk at det ikkje skal vere punktum etter tal og bokstavar som er punktmarkørar. Markørane (tala, bokstavane e.a.) kan rykkjast inn frå den vanlege margen, teksten i punkta kan rykkjast inn eitt steg til, med eigen venstre marg, og ein kan ta ekstra linjeskift føre og etter punkta.

Med rettingane og framlegga våre bør vi fremje eit så konsekvent system som råd i heile boka.

Hos somme forfattarar blir punktoppstillingar nesten ein mani, mens andre godt kunne nytta slike oppstillingar oftare enn dei gjer. Begge delar kan vi peike på i ein merknad til forlaget, om vi ser noko slikt.

Vi må godta at det blir veksla mellom ulike slags punktoppstillingar i manuset, berre oppstillingane er i tråd med reglane, for det skiftar mykje kva som høver i den samanhengen ein arbeider med.

Her er nokre viktige tips: Teksten bør ta til med *stor bokstav* i punkt

- som sluttar med punktum eller eit anna stort skiljeteikn
- som inneheld fleire setningar (heilsetningar)

Når stoff er trekt ut av den vanlege teksten, blir skiljeteikn mindre nødvendige. Det skal ikkje stå punktum til slutt i ledd som ikkje er heile setningar. Inneheld eitt eller fleire av punkta på førehand eit punktum, tek vi det ut med raudt eller krev at ein gjer alle punkta om til setningar.

Vi kan godta at nokre punkt er heile setningar, men andre ikkje, og da aksepterer vi òg at det står stor (eller liten) forbokstav først utan at det kjem punktum eller eit anna skiljeteikn til sist i punktet.

Andre gonger bør teksten i punkta ta til med *liten bokstav*. Det gjeld i punkt

- som er korte
- som er ein uunnverleg del av den setninga som innleier punktoppstillinga

Det vanlegaste er at det ikkje står komma etter punkta, men iblant kan anten komma eller semikolon vere nyttig (sjølv sagt ikkje der punktum bør stå), på same måten som eit **og** eller eit **eller** mellom det nest siste og det siste punktet. Men vi kan gjerne gjere framlegg om enklare løysingar der det høver slik.

Punkta skal vere språkleg parallelle, det vil seie at dei er formulerte med same typen setningar eller same typen innleiingsord.

Di meir heterogene punkta blir, di meir taler for å skrive om på nokre av dei for å få større likskap. Det verkar ikkje så oversynleg om ein (som her) stiller saman

- eit par ord
- punkt som er bygde opp av meir enn ei setning. I slike tilfelle kan ein jo setje punktum og ta til med ny setning, men det går ikkje alltid så bra der punkta har altfor ulikt omfang. Grunnen er at lesaren da lett mistar oversynet att
- eittordspunkt

Denne oppstillinga nærmar seg grensa for det akseptable. Noko av stoffet i det midtre punktet burde vore trekt ut og omtalt i den samanhengande teksten føre eller etter.

Les meir om dette i Vinje: *Skriveregler/Skrivereglar*.

Kapittel 5

Ord, termar og namn

5.1 Allment

Språkleg kan ei lærebok svikte elevane sjølv om både setningsbygning, tekstbinding, logiske struktur og formale sider er framifrå. Har ikkje forfattaren valt orda sine med omtanke heile vegen, kan ikkje boka fungere godt. Det rette ordet er viktig.

Det er mange omsyn å ta, og det er mange fellar ein kan gå i. Med orda skal forfattarar ikkje berre uttrykkje seg eintydig, enkelt, konsekvent og variert, men også respektere og vidareføre dei tradisjonane som ligg i faste uttrykk (kollokasjonar og idiom) og i hevdvunne tydingar og bruksmåtar. Samtidig må det vere rom for språkleg fornying og for ein personleg tone. Som konsulentar må vi her vere observante og vise godt skjøen.

Det viktigaste ordtilfanget i norsk er ordboksført, og opplysningane i autoritative ordbøker skal danne grunnlaget når vi vurderer ordbruk. Samtidig blir det laga nye ord, og forfattarar må kunne ta dei i bruk. Men ikkje alt her er lødig gods. Ofte må vi ta stilling til nye lånord. Frå engelsk kjem det stadig inn ord i norsk, og nynorskforfattarar nyttar ord med bakgrunn i bokmål. Dei fleste av dei eigentlege nyorda er for sin del felles for målformene. Korleis ein skal vurdere ord som ikkje står i ordlistene, tek vi opp i 5.1.2.

Ein spesiell del av ordtilfanget er terminologi, dei fagspråklege omgrepa innanfor ymse område. Ein underteig her er særnamn av diverse slag.

Nedanfor tek vi opp både problematiske punkt som knyter seg til orda og bygnaden dei-ra (morfologi), og spørsmål som gjeld val og bruk av det ordet som er det rette i samanhen-gen.

5.1.1 Noko om bygnaden til norske ord

Vi skil mellom *usamansette ord*, *samansetningar* og *avleiingar*. Samansetningar er ord som er sa-

mansette av to eller fleire andre ord (som **telefonkatalog** av **telefon** og **katalog**). Avleiingar er bygde opp av usamansette ord eller samansetningar pluss forledd eller etterledd (som **an-**, **be-**, **in-**, **-ing**, **-sjon**, **-skap** osv.), som ikkje sjølve utgjer ord som kan stå aleine.

Dei aller fleste orda er felles for bokmål og nynorsk. Men målformene har også sine spesialitetar.

Ein del viktige usamansette ord har valfrie former, spesielt på nynorsk: **kvar** eller **kor** (om staden, berre **kor** om graden: **kor mykje**), **kvifor** eller **korfor**, **difor** eller **derfor**, **di – di** eller **dess – dess**, **mye** eller **mykje**, **ovanfor** eller **ovafor** (og **nedan-** eller **neda-** osv.). Her må vi jamne ut vaking for kvart ord (men **dess – dess** trekkjer med seg **dessverre**, **di – di** trekkjer med seg **diverre**). Derimot kan ein kombinere **difor** og **korfor**. Merk at ein berre kan skrive **korleis** (ikkje ***kordan**).

Det finst i språket nokre faste fleirordsuttrykk (mange er gamle preposisjonsuttrykk), som skal særskrivas (for eksempel **til like**). Vi må kunne skilje mellom dei og liknande, samansette ord som skal stå i eitt (som **tilbake**). Hovudregelen er den at viss eitt av orda kan stå aleine, skal uttrykket skrivast åtskilt: **i fjor** (for ein kan skrive **i hele/heile fjor**), **for øvrig** (berre på bokmål; ein kan skrive **de øvrige**). Les meir om dette i 4.3.2.2.

Uttrykk med stivna kasus må også få rett form: **av gårde/garde**, **i tide**, **på fote**, **til sjøs** osv. Her er det rett med særskriving (fleirordsuttrykk). På bokmål må ikkje **til stede** (nynorsk: **til stades**) forvekslast med preposisjonsuttrykket **til stedet** (**politiet var til stede – politiet kom raskt til stedet**) – og heller ikkje med verbet **tilstede** ("gi, tillate") Sjøkk ordbøkene. Merk òg at formene på bokmål og nynorsk kan skilje seg klart frå kvarandre (jmfør også **til bunns/botnar** o.a.).

Blant nynorskbrukarar har det frå gammalt vore delte meiningar om grupper av lånord,

særleg avleiingar med lågtysk opphav og for- og etterledd som **an-**, **be-**, **-messig**, **-bar**, **-aktig**, **-heit**, **-else**. (Omvendt har visse norske etterledd, som **-voren**, liten plass i bokmålstradisjonen.) Vi må ikkje gløyme at bruk eller ikkje bruk av slike ord kan vere språkpolitisk (eller stilistisk) meint av forfattaren. Når vi skal vurdere bruken, må vi må byggje på det som er med i ordbøkene (les også forordet nøye), og med litt trening kan vi greitt halde styr på kva for ord som er aksepterte. Vi kan rette **begrep** til **omgrep** i nynorskmanus, for ***begrep** står ikkje i nynorskordbøkene, men vi kan berre rå til det tradisjonelle **dumskap** i staden for **dumheit** med blyant, for **dumheit** står der.

På begge målformer viser ofte verbalsubstantiv som endar på **-ing**, til ei handling, mens dei tilsvarande som endar på **-ning**, fortel om resultatet av handlinga. Det vanlegaste eksempelet er **bygging** og **bygning**. I lærebøker er **oppbygging** om det å byggje opp noko og **oppbygning** om struktur eit vanlegare tilfelle. Eit anna par som følgjer mønsteret, er bokmål **forurensing/forurensning** (på nynorsk dekkjer **ureining** begge tydingane).

Dette mønsteret er nyttig så langt det rekk, men dekkjer ikkje alle tilfelle. På bokmål har nokre ord jamstilte hovudformer på **-ing/-ning**, for eksempel **overvåk(n)ing**. Det kan vere aktuelt å rå til **overvåking**. Vi bør ofte satse på ing-ord der samanhengen viser at det er fritt val. Det er **-ing** som står sterkast i norsk. I nokre høve burde mønsteret gjelde, men vanleg bruk har favorisert den eine forma. På bokmål er **forskning** og **lesning** vanlegare enn **forsking** og **lesing**, også om handlinga. Iblant er det vanskeleg å vite om ordet viser til handlinga eller resultatet. Ei hjelp kan det da vere å sjå om det i samanhengen kunne passe å nytte ordet i fleirtal. Det som det kan vere fleire av, er meir sannsynleg eit resultat eller produkt enn ei handling. Viss **forurensningar** passar (bokmål), så skriv **forurensning**.

Det speler òg ei viss rolle kva for konsonant verbrota endar på. Endar ho på **-d**, blir det som regel **-ning**. (det er få avvik av typen **inngjerding**). Endar ho på **-r**, blir det mest alltid **-ing** (det er vanskeleg å finne fleire unntak enn **smurning**).

Iblant kan ei form på **-ning** bli tvitydig, slik at ho kanskje ikkje bør brukast, som **brannsløking** på bokmål (sløkkjer nokon brannen, eller sloknar han sjølv?). Merk elles desse orda, som ikkje skal ha **-ning**, verken på bokmål eller nynorsk: **gransking**, **kringkasting**, **minking**, **satsing**, **utblåsing**, **utlysing**.

På nynorsk er **-ning** mindre vanleg enn på bokmål. På bokmål kan ein for eksempel ha både **avskrivning** og **avskrivning**, mens berre varianten på **-ing** går an på nynorsk. Merk òg at det må heite **forsking** på denne målforma. På den andre sida er endinga **-nad** meir vanleg på nynorsk, ikkje berre i ord som **hugnad** og **lag-nad**, men òg når det er tale om ei verksemd eller eit resultat, som i **lesnad** (= **lesing**). Iblant står former på **-nad** attmed former på **-ing** og **-ning**, ofte slik at dei første trekkjer mot resultatet meir enn mot handlinga. Sjå etter kva ordboka seier om **avsetjing**, **avsetning** og **avsetnad**, om **omsetjing**, **omsetning** og **omsetnad** for å få dette demonstrert. Bruk i det heile ordbøkene flittig på dette punktet.

Etterleddet **-else** kan verke gammaldags. I bokmålsmanus gjer vi iblant framlegg om ei kortform eller ei form på **-ing** i staden for ord på **-else**, for eksempel om **avvik** i staden for **avvikelse**, **svar** i staden for **besvarelse** og **innarbeiding** i staden for **innarbeidelse**. Endinga skal helst ikkje nyttast på nynorsk. Unntak er i enkeltord som **spøkkelse**.

Etterleddet **-het** på bokmål har på nynorsk forma **-heit**, men denne endinga høyrer heime i berre nokre få ord på nynorsk. I staden bør ein nytte ord på **-leik**, **-nad**, **-skap** o.l., om ein da ikkje kan skrive om til ein uttrykksmåte med verb. Også etterledda **-sel** og **-sle** møter vi ofte i verbalsubstantiv, særleg på nynorsk. Dei to er ofte valfrie på denne målforma og tevlar med kvarandre i same ordet: **førsel** eller **førsle**, **høyrsel** eller **høyrslle**. Merk at det her ofte, men ikkje alltid også er skilnad i grammatisk kjønn: det heiter **førselen** eller **førsla**, men berre **hø(y)rsla**. Merk at nynorsk iblant har kortformer som **motsvar**, **sannsyn** og **tilhøyr** (bokmål: **motsvarighet**, **sannsynlighet**, **tilhørighet**).

I innbyggjarnamn er det på norsk ofte valfritt med **-ing** og **-er/-ar**: **nederlending** eller **nederlender/nederlendar** (slik òg ved **grønlen-**

ding, finlending osv.). Innbyggjarnamn på **-ing** står sterkare i nynorsk enn i bokmål (kan favorisera når vi jamnar ut vakling). Namn på innbyggjarar av statane i verda kan ein forresten finne i den samnordiske *Statsnavne og nationalitetsord*. Visse former på **-an(er)/-an(ar)** som skulle erstatte **-eser/-esar**, er no tekne ut att, slik at det på nytt er riktig å nytte dei siste: **ghaneser/ghanesar**. Innbyggjarar av stader i Noreg kan vi slå opp i blant anna *Norsk stadnamnleksikon* og Leira: *Ordlaging i norsk*.

Merk at der vi på bokmål har verb med infinitiv i kortform og langform, skal sluttkonsonanten i langforma vere valfri i ing-avleiinga: **avkleding** eller **avkleing** osv. På nynorsk er konsonanten her obligatorisk (**avkleding**), som han er det i presens partisipp av typen **svidande**. For bokmål må vi prøve å slå opp slike partisipp i ordlista i det einskilde tilfellet.

Når det gjeld adjektiv, må vi vere merksame på skiljet mellom **-holden/-halden** og **-holdende/-haldande**. Det første er gamle perfektum partisipp, det andre er presens partisipp, og dei siste er særleg brukelege på bokmål. Det heiter for eksempel **tilbakeholden/atterhalden**, men **avholdende/fråhaldande** eller betre **fråhalden** (også former på **av-** går). Bruk ordliste.

Avsnitta ovanfor handlar om avleiingar. Når det gjeld samansetningar, må vi – slik det også er understreka andre stader i denne boka – vere på vakt mot falsk særskriving av samansette ord etter engelsk mønster, og mot feil i bruk av binde-s. Eit eksempel på det første har vi i ***oppførsal** / ***oppførsal**, og den slags formuleringar skal vi slå ned på, jamvel om dei vel ikkje er så vanlege i lærebokmanus. Vi bør likevel godta **standard** og **topp** som adjektiv (**standard utrusting, topp resultater**), men kan nok iblant tilrå samanskriking. Særskrivingar som ***kjempe rabatt** er derimot feil og må rettast. Samtidig må vi vite kva for nokre uttrykk som faktisk er fleirords (**for øvrig** (berre bokmål), **i alt** o.l.). Sjå 4.3.2.2.

I manus manglar iblant binde-s-en der han skal stå, som i ***oppførsal**/***oppførsal**.

Omvendt kan han kome inn på feil stad, som i ***verkstedsindustri**/***verkstads-**. Her gjeld det å slå opp i ordlista. Det er valfritt med binde-s blant anna i samansetningar med **nedbør**- eller **nedbørs-**, som **nedbør(s)område**. Også visse

avleiingar har binde-s, som **enslig/ainsleg** og **tidsmessig**. Det finst dessutan binde-e, sjå 4.1.1.2.

Merk at ein i visse samansetningar på bokmål kan bruke ei noko anna form enn i det usamansette ordet. **Billed-** går ved sida av **bilde-**: **billedkunst** eller **bildekunst** osv., enda det usamansette ***billede** er teke ut av rettskrivinga. Også **fortjenst-** kan valfritt nyttast i staden for **fortjeneste-** i nokre samansetningar (**fortjenstmedalje, fortjenstfull**) og er obligatorisk i avleiinga **fortjenstlig**.

På begge målformene er samansetningar med både **kassa-** og **kasse-** greie enda den usamansette forma berre er **kasse**: **kassaapparat** eller **kasseapparat**. Her bør vi jamne ut for alle ord under eitt, og vi kan gjerne velje den systemrette forma **kasse-**.

5.1.2 Ord som ikkje står i ordbøker eller oppslagsverk

Ordbøker og oppslagsverk kan aldri fullt ut dekkje den ordmengda som kan nyttast i norsk. Dels kjem det stadig nye ord, dels er det ord i bruk som av ulike grunnar ikkje er tekne med i oppslagsbøker. Vi lagar blant anna nye ord til eige bruk når vi treng det. (På kjøkkenet kan ein for eksempel ha nytte av slike som **krydderbokskasse** og **skjerefjølknagg**.)

Hovudprinsippet for behandling av nye ord er at dei må tilpassast dei reglane for stavemåte og ordlagings som gjeld.

Heimlege ord

Dei fleste nye orda som byggjer på norsk ordmateriale, er samansetningar. Mange er problemfrie, andre kan by på vanskar i samansetningsfuga. Skal det vere binde-e, binde-s eller rein samankjeding, eventuelt bindestrek? Sjå 4.1.1.2.

Avleiing er ein annan viktig ordlagingsmekanisme. Mykje går automatisk, men tvilstilfelle vil dukke opp. Kan vi ut frå mønsteret **bake** – **en baker** / **ein bakar, programmere** – **en programmerer** / **ein programmerer** godta for eksempel "en roter" / "ein rotar" eller "en indoktrinerer" / "ein indoktrinerer"? Dersom det på førehand

finst eit ord for omgrepet, må vi vere varsame med å godta slike nylagingar. "Roter"/"rotar" bør rettast til **rotekopp**, mens **indoktrinerer/indoktrinerar** kan godtakast fordi det ikkje frå før finst noko "indoktrinant", "indoktrinent", "indoktrinator" eller kva det måtte vere.

Innkorting av ord er vanleg. Ordbokførte kortord (for eksempel **deft**, **lok**, **manus**, **porno**) må vurderast kvar for seg. Ikkje-ordbokførte kortord bør rettast, for eksempel "diff" til **differanse**, "preppe" til **preparere**.

Ord som er komne utanfrå

Her er nokre nyord frå dei siste 10–15 åra: **aids**, **ecstasy**, **fatwa**, **japp**, **glasnost**, **grunge**, **nerd**, **perestrojka**, **raveparty**.

Ordet **japp** (frå engelsk "YAP") er eit eksempel på god tilpassing til norsk. Derimot passar **grunge** (slik i *Tanums store rettskrivningsordbok*) og **raveparty** dårleg inn i norsk med det misforholdet det her er mellom skrivemåte og uttale.

Ord som er nemningar for fenomen, gjenstandar og personar, bør skrivast med små bokstavar sjølv om utgangspunktet er forbokstavord, jamfør utviklinga til desse orda: **RADAR** > **radar**, **LASER** > **laser**, **AIDS** > **aids** og **YAP** > **japp**.

Når utanlandske ord og uttrykk dukkar opp i lærebøker, kan det vere nyttig med ei totrinns-vurdering. Finst det allereie eit norsk ord eller uttrykk for omgrepet? Viss ikkje – kan da det utanlandske ordet eller uttrykket takast inn i uendra form, eller bør eller må det tilpassast på ein eller annan måte, eventuelt vike plassen for ei omskriving?

Bokmål og nynorsk

Når det gjeld dei eigentlege nyorda, er dei sjølv-sagt nye i begge målformene. Men ein god del av det som er nytt i nynorsk, kjem frå bokmål, og spørsmålet blir da kva vi skal godta av det. I dag er mange ord på **an-** og **be-** i bruk på nynorsk, og det er ofte viktigare å vite kva som *ikkje* er tillate, enn omvendt. Færre ord på **-else** og **-heit** er godtekne, men sjekk alltid med ordlistene, der vi finn slike som **leilegheit**, **tospråklegheit**, **røykjelse**, **spøkjelse**. Det finst òg ord som har gått den andre vegen, frå nynorsk til bok-

mål, men dei er færre. **Kostnad**, **merknad**, **søknad**, **kjømnda** er eksempel på det. Alle nye lånord må vurderast nøye.

5.1.3 Framandord

5.1.3.1 Avgrensing og kriterium

Mange framandord er gamle i norsk og har ei etablert stilling i språket. Problemet med framandord er ikkje alltid bygnaden eller skrivemåten, men bruken og tydinga.

Alle framandord er lånord, men ikkje alle lånord er framandord. Framandorda er ei delmengd av lånorda, nemleg dei lånorda som viser så tydeleg avvik frå norsk språkstruktur at dei skil seg ut frå det heimlege ordtilfanget. Avvika kan være

- grafiske (som i **quadriceps**, ein muskel)
- grafofonetiske (dette gjeld forholdet mellom uttalen og skrivemåten jamført med andre ord i språket, som i **image**, der det er stort avvik, eller i ord som **departement**, der uttalen skil seg mykje frå den meir regelrette i **argument**, **ornament** osv.)
- grammatisk-morfematiske (for eksempel **-a** som fleirtalsending i ord som **fakta**)

Dette kan samlast i nokre hovudkriterium:

- 1 Forma er ugjennomsiktig, som i **demo-** pluss **-krati** jamført med **folke-** pluss **-styre**.
- 2 Særleg i normert uttale ligg hovudtrykket ofte lenger ute i ordet enn på første stavinga, slik hovudmønsteret er for ord i norsk, jamfør for eksempel **intrikat**, **respekt**, **skamfere**.
- 3 Forholdet mellom skrivemåte og uttale er ofte eit anna enn i heimlege ord (ein skulle venta at **baby** anten hadde uttalen "baby" etter skrivemåten eller skrivemåten "bebi" etter uttalen).
- 4 Det finst andre vanskar ved bruken som ein ikkje har ved heimlege ord.

I tillegg kjem eit meir mellombels kriterium:

- 5 Ordet er så nytt i norsk at det kjennest framandt same korleis forma og uttalen er.

Det er to hovudgrupper av framandord: dei som kjem frå dei klassiske språka latin og gresk, og dei som kjem frå andre språk, i dag oftast frå engelsk. Begge gruppene kan vise alle kriterier, men den første viser oftast 1 og 2, den andre oftast alle utanom 2. Vanskar som gjeld kriterier 2 og 4, er lettast å handtere for framandord frå latin, fordi det ofte gjeld ord som er gamle i norsk og har slutta seg til mønster som folk kjenner att. Det er ord av den ikkje-latinske hovudtypen som er vanskelegast å skrive og bøye rett.

Mange lånord, også slike som er temmeleg ferske, som **stress** og **mobbing**, skil seg ikkje ut frå heimlege ord i uttalen, skrivemåten eller bøyinga. Dei er framleis lånord, men ikkje framandord.

5.1.3.2 Er ordet funksjonelt og brukbart?

Vi klarer oss ikkje utan framandorda og skal ikkje prøve å kaste dei ut overalt. Dei fyller ofte hol i ordtilfanget. Folk oppfattar **manko** som eit framandord og knyter det til mangel på pengar eller noko anna som kan teljast. Det dekkjer ikkje det same som **mangel**; det skal vere ein spesiell samanheng for at det skal vere rett å skrive "manko på parkeringsplassar".

Framandorda har som regel ei meir avgrensa og derfor meir presis tyding enn eit heimleg delsynonym. Å skifte ut eitt framandord krev ofte fleire ord og dermed meir plass. Om ein vil ta denne "kostnaden", må vurderast for kvar gong.

Framandord høyrer ofte heime i fagspråket i ein vitenskap eller eit yrke. Sjå òg 5.2.

5.1.3.3 Krav til framandorda

Ordet må for det første vere rett. Kva meiner forfattaren med "parabolide"? Kanskje finst det noko som heiter det, men når vi finn **paraboloid** i ordboka, bør mistanken melde seg, og vi bør i det minste skrive ein merknad om det til forlaget. Eit handverksmateriale som forfattaren kallar "cernit", kan vere feil for **cermet** (blanding av metall og keramisk materiale). Om vi prøver å handskrive ordet og det da viser seg at det med lykkjer og stavar lett kan tolkast som

eit anna eksisterande ord enn det tvilsame ordet i teksten, bør vi bli ekstra på vakt. Det finst framleis somme handskrivande forfattarar som overlèt reinskrivinga til folk som ikkje kjenner emnet.

Somme framandord har eller har hatt variantar som ikkje er offisielle, men som framleis heng att, for eksempel ***genetiv** for **genitiv** og ***onomatopoietikon** for **onomatopoetikon**. Vi må slå opp framandorda i ordlista oftare enn vi trur det trengst.

For det andre må ordet vere nødvendig i samanhengen. Viss ikkje, bør det skiftast ut med eit enklare og meir gjennomsiktig ord.

For det tredje må ordet vere forståeleg. Innanfor ein samanheng er det kanskje det; står det om eit sjukdomstilfelle som blir verre og verre og endar med **mors**, skjøner lesaren kanskje at det tyder døden. Men for å vere sikre bør vi ofte føye til eit meir forståeleg ord i parentes: **mors (døden)**. Har vi den minste mistanke om at lesarar flest ikkje kjem til å forstå eit ord, *skal* det utstyrtast med "retteleing". Dette er ikkje nødvendig kvar gong eit vanleg framandord blir nytta, men det er særleg viktig at forklaringa kjem der ordet står første gongen. Ofte kjem forfattaren i tankar om å lage ei forklaring etter at ordet har vore brukt tidlegare i manus, og da skal vi flytte forklaringa dit det var nytta først. (Lærebøker bør forresten ha stikkordliste der det går fram kvar slike ord er forklarte.)

Her høyrer det òg med å gjere det klart om det er meint ein eller fleire av noko som kan finnast i både eintal og fleirtal. På bokmål er det valfritt å skrive **eksempel** eller **eksempler** i ubunde fleirtal, men dersom det står at vi skal vise eksempel på dette, kan ein ikkje sjå om det kjem eitt eller fleire. Det bør rettast til et eksempel eller to (noen...) eksempler, også om det følger eitt eller fleire eksempler etterpå som viser kva meininga er. Ofte har eksempelet eller eksempla form av ein eller fleire illustrasjonar som ikkje er tekne med i manus, og da veit ein jo ikkje kor mange det er.

For det fjerde skal ikkje framandord i eitt emne utan grunn vike av frå det same framandordet på andre område av norsk. Det kan gjelde skrivemåten – det skal ikkje vere ***tachy-** (for eksempel ***tachykardi**) i lækjevitskap og **taky-** (ta-

kymeter) i landmåling. Det kan gjelde kjønn og bøyning. **En/ein krystall** og **et/eit krystall**, **en/ein profil** og **et/eit profil** må haldast frå kvarandre same kva fag dei blir nytta i. **En/ein buffer** er ein støytfangar i eitt fag, men det blir ikkje ***et/eit buffer** fordi om ein meiner ei salt-løysning i kjemi.

Når det gjeld tydinga, bør vi så langt vi kan, medverke til at framandordet blir brukt rett og ikkje får spesielle nyansar fordi forfattere ikkje veit korleis ein elles nyttar ordet. Det kan nok ende med at ordet utviklar ei ny tyding som blir akseptert, men lærebokspråket bør ikkje ta opp den tydinga før ho verkeleg er gjengs og forståeleg for dei fleste. **Virak** har til no tydd "sterk ros". Men ei ny tyding, "oppstyr, uro", er etter kvart vorten vanleg. Ho kjem vel inn i ordbøkene, men det er enno for tidleg å godta ho i lærebøker. Dette problemet gjer seg òg gjeldande ved meir heimlege ord.

5.1.3.4 Overbruk

Som alt anna kan også bruken av framandord overdrivast. "I mitt fag seier vi ikkje noko anna," påstår mange forfattare om eit framandord som ikkje gjev noko meir enn eit tilsvarande heimleg ord. At framandordet berre høyrer til fagsjargongen, er ikkje grunn nok til å bruke det, i alle fall ikkje aleine. Om nødvendig kan det føyast til den heimlege hovudtermen med opplysning om at dei nyttar det i "verkstadspråket".

Overbruk er også ofte knytt til moteord. Her må vi sjå til at det er variasjon i ordbruken, slik at lesaren slepp å keie seg på grunn av stadige gjentakingar. Dette gjeld ikkje berre framandord, men like mykje heimlege ord som **således/såleis** blant juristar for å innleie ei følgjesetning eller **ulike**, som har overteke for **forskjellige** og til og med for **flere/fleire**, eller **kun**, som konkurrerer med **bare/berre**, eller **dette** der **det** er det rette.

5.1.4 Kan ein velje ord fritt?

Under det førre punktet streifa vi spørsmålet om når ein bør eller ikkje bør velje å nytte framandord. Men spørsmålet om ordval er mykje meir omfattande enn berre det som gjeld framandord.

Det er viktig at dei rettingane vi gjer i manus til lærebøker, og dei framlegga vi kjem med, ikkje går ut over uttrykksregisteret til gode forfattare. Variert og presis ordbruk er ein rikdom i alle tekstar. Men det inneber på den andre sida ikkje at ein står heilt fritt til å velje ord. Ord kan vere mindre høvelege av mange grunnar. Som konsulentar har vi ei viktig oppgåve i å vurdere om orda til forfattere er velvalde eller problematiske.

Når målet er å nå fram til så mange som råd, bør ein ikkje nytte ord som berre dialektbrukarar frå eit avgrensa område skjønner (som **rø** for **snakke** og **villing** for **kviting**). Mindre kjende ord av alle slag må vi alltid vurdere. Er dei så lite utbreidde som **inngetogen** eller **nebengeskjeft**, kan dei ikkje stå utan forklaring i ei lærebok. I staden for lite kjende nynorske tradisjonsord av typen **tame**, **råme** og **áfått** kan vi gjere framlegg om synonym (for eksempel **dugleik**, **fukt** og **gale** eller **harmeleg**, i same rekkjefølgja). Ord kan elles vere forelda av mange grunnar. Omgrepet **gymnasiast** var knytt til det gamle gymnasiet og blir enno brukt ein del, men bør ikkje nyttast i lærebøker om forholda i dag. Ein del tradisjonelle funksjonsord med dansk-tysk opphav, som **kun**, **samt** og **dog**, verkar stive og kan mange gonger frårådst (bokmålsmanus) eller må rettast (nynorskmanus). Jamfør 5.1.6.

Vi bør sjå opp for ord av den typen som kan kome til å støyte einskildmenneske eller grupper (**kjerring**, **neger**, **lapp** (= same), **pakkis** o.l.). Møter vi slike ord, bør vi som regel slå ned på dei. I dag motarbeider ein også kjønnsmerkerte ord som **formann**, **tillitsmann**, **kontordame**, **lærerinne/lærarinne**, **sjukepleierske** (bokmål også **syke-**), og er det slik at dei kan verke diskriminerande, bør vi sjå det som ei oppgåve å rå ifrå dei eller gjere merksam på valøren der dei blir nytta.

Ord kan også elles ha smak av vurdering og bør nyttast med omtanke av den grunn. **Sjans** er ofte positivt ladd, og ein bør unngå å skrive for eksempel **sjansen** til å få kreft er **liten**. Set inn **risiko** e.l. **Mulighet/moglegheit** kan vere positivt ladd, men kan også dekkje både det positive, det nøytrale og det negative, fordi alt dette kan vere mogleg.

Ord set grenser for kvarandre blant anna ut

frå tydinga. Mange ord lèt seg kombinere, andre ikkje: Både køyre ein bil og segle ein båt går greitt og også køyre ein båt (om båten har motor), men *segle ein bil går ikkje! På bokmål kan ein mann vere **forvorten** (ordet bør ikkje brukast på nynorsk), men kva med ein organisasjon? Overført kan vel ein ungdomsorganisasjon kallast "forvorten", men da er det eit bilete. På same måten kan ein djerv lyrikar skrive sola formørkte landet, men slike nyskapningar passar sjeldan i sakprosaen i lærebøker.

Det er ikkje uvanleg at tradisjonelle ord blir brukte på ein ny måte, og brukaren gjev da ordet ei ny tyding. Eksempel er **junior** brukt om kvinner og **bakdel** nytta også som motstykke til fordel (= "ulempe") og bokmål **utredde** nytta i tydinga "forfattar av utgreingar" (før brukt om bønder med plikt til å halde hest for hæren). Kva er det rimeleg å godta? Dei eksempla som er nemnde, er alle greie. Derimot bør vi ikkje godta for eksempel at forfattarar nyttar **syndebukk** i tydinga "syndar", for syndebukken er den som blir ofra eller får skulda, mens syndaren er skuldig. Sjå også neste punkt. Somme gonger dekkjer ny bruk over faktafeil. Skulle nokon kalle **pakistansk** eit språk, må vi rette (til for eksempel **urdu**, om det er det forfattaren meiner).

Ny bruk av ord er ofte tydingslån, og låna kan vere akseptable eller uakseptable. Som eksempel på det første må vi rekne **familiær** i tydinga "fortruleg" (ho vart raskt familiær med begge skriveprogramma), som er lånt frå engelsk. Når nynorskforfattarar skriv *dette hadde stor tyding for samfunnet eller *dette tydde eit stort framsteg, er det tydingslån frå bokmål (lån av tydinga av **tyding!**), men her må vi rette (til dette hadde mykje å seie, dette var eit stort framsteg e.l.). Nynorsk **einkvan** ("ein eller annan") brukt på ein måte som svarer til bokmål **enhver** (og ofte omlaga: *dette veit einkvar), slår vi òg ned på.

Ord blir overførte som metaforar, språklege bilete, til nye område. Her må vi vere opne, men kritiske. Språklege bilete kan gje ei framstilling eit personleg, engasjert drag, men overdriven biletebruk gjer kanskje teksten svulstig, tvitydig, klossete eller komisk. Bilete kan også vere uhistoriske (som i von Westen ønskte å **marknads-**

føre kristendommen blant samane; dette var på 1700-talet), forslitne eller søkte, og da bør vi rå ifrå dei. Bilete i kombinasjon kan gje rare resultat når dei konkrete referansane går dårleg saman, og da må vi kanskje rette med raudt (*Ib-sen var en malmfuru som svingte svepen over sin samtid, *få familiar hadde eit sikkerhetsnett å tære på). Rettar vi biletebruk, bør vi gjere forfattaren og forlaget merksame på grunnen til det i ein merknad.

Ikkje berre substantiv, men også adjektiv og verb kan brukast overført, som når somme skriv **ironiske maleri** eller at **stadion vil eksplodere i kveld**. Mange som skriv, har ei markant bileteglede. Samtidig ser vi òg ein tendens som er nærmast motsett, der forfattarar kjenner seg usikre og set nye eller avbleikte språkbilete i hermeteikn utan grunn (det er "befolkningsseksplosjonen" vi må gjøre noe med). Vi bør stryke hermeteikna, anten med raudt eller som framlegg.

5.1.5 Samanblanding av ord (kontaminasjon)

Eit problemområde for seg er samanblanding av ord og uttrykk, som på fagspråket heiter kontaminasjon. Det er nokså vanleg å blande saman anten orda sjølv (ordformene) eller tydinga.

Ofte blandar ein saman ord som lyder nesten likt, for eksempel desse para (ord og ordformer): **enkel** – **enkelt**, **fersk** – **frisk**, **fireårig** ("som er / varer i fire år") – **fireårlig/fireårlig** ("som kan sjåast kvart fjerde år") (og **halv-**, **tosv.**), **foreskrive/foreskrive** ("anbefale") – **forskrive** ("bestille"; "love bort"), **kjølvann/kjølvatn** – **kjølevann/kjølevatn**, **komplement** – **kompliment**, **lengre** (av **lang**) – **lenger** (av **lenge, langt**), **målføre** ("geografisk dialekt") – **målform** ("variant av skriftleg norsk"; bokmål eller nynorsk), **offentlig** – **offisiell**, **overfor** – **ovenfor/ovanfor**, **velment/velmeint** – **velnende/velmeinande**. Nokre par høyrer berre heime på bokmål: **bevilgning** – **bevilling**, **døye** – **døyve**, **overhode** (leiar) – **overhodet** ("i det heile"), **skille** – **skjelne** (kan vere synonyme), **uanselig** – **unnselig**. Sjekk tydingane i ordlista.

Pass på skilnaden mellom **material(e)** ("råstoff", "tilfang, innsamla stoff") og **materiell** ("utstyr som trengst for ei viss verksemd") og

mellom **personale** ("folk som er tilsette på same staden eller i same føretaket") og **personell** ("mannskap", "talrikt personale").

Vi møter òg ord som eigentleg er "ikkje-eksisterande", nemleg når det blir laga konstruksjonar på basis av former som liknar. Eksempel er ***nitidig** for korrekt **nitid** og (mest på bokmål) ***forhåndsregler** for det riktige **forholdsregler** (**forhold** tyder her "oppførsel, åferd") og ***uvergelig** (for **uvegerlig**).

Men også ord som ikkje liknar kvarandre, kan blandast saman: **die** ("suge, få bryst") – **amme** ("gje bryst"). Ordet **blivende** (berre bokmål) tyder "varig": **en bok av blivende verdi**. Det må ikkje blandast saman med **vordende** ("framtidig"): **den vordende far** (som på svensk heiter **blivande**).

Vidare blir ein del ord – ofte eldre – nytta med feil tyding. Ver på vakt for eksempel ved desse (sjekk tydinga i ordbøker): **bramfri**, **bjørnetjeneste/-teneste**, **forfordele**, **gullkalv**, **knesette/-setje**, **lødig**, **syndebukk**, **virak**. Spesielt for bokmål er **forulykke**. Eit eksempel frå økonomisk fagterminologi er **stram arbeidsmarknad**, som tyder at det er vanskeleg å få nok arbeidskraft, men som ofte blir brukt om at det er vanskeleg å skaffe seg arbeid, altså det motsette. I grenselandet mot det ukorrekte ligg **forvente**, som helst tyder "å sjå fram til noko" og da er positivt ladd. Ein skal ikkje "forvente" at noko går gale, men **vente**, **frykte** e.a. Slikt bør vi rette eller rå ifrå.

Vi må alltid slå opp i autoritative ordbøker når vi er i tvil om kva ord tyder, eller korleis dei kan brukast.

Men ikkje minst er det dei faste vendingane i språket (kollokasjonane) som styrer ordvalet. Å finne det rette ordet er svært viktig der vi har å gjere med stivna uttrykk. Slike uttrykk er av fleire typar og svært talrike. Ei spesiell gruppe er *idiom*, der heilskapen tyder noko anna enn summen av orda i vanleg bruk seier. Idioma kjem frå bokleg og munnleg tradisjon: **skjere alle over ein kam**, **den grå eminense**, **kaste blå i øynene på**, **det er hauk over hane**, **lure opp i stry** osv. Dei aller fleste kan ein i modifisert form nytte på begge målformene. Mange av dei kjem frå Bibelen, og merk at målformene da kan skilje lag: **den fortapte sønn** / **den bortkomne**

sonen, **sette sitt lys under en skjepp** / **setje lyset sitt under eit kar**.

Dei faste vendingane svarer til ein viktig del av språknorma, av det som blir rekna for korrekt. Det er ein vanleg feil å blande saman slike vendingar. Nokre eksempel er ***utarte seg** (av **arte seg (som)** og **utarte (til)**), ***innfinne seg med** (av **avfinne seg med** og **innfinne seg**), ***gå på stumpene løs** (av **gå på stumpene** – stumpane var det undre mersseglet, som ein tok inn sist ved uver – og **gå på helsa løs**) og ***stille (eit) spørsmålsteikn ved** (av **stille spørsmål ved** og **setje (eit) spørsmålsteikn ved**). Spesifikke for bokmål er ***henspeile på** (av **henspile på** og **gjenspeile**), ***henstille til noen om** (av **henstille til noen å** og **be (anmode) noen om å**), og ***noen og enhver** (av **alle og enhver** og **noen (og) hver**). Alt dette er feil som bør rettast med raudt. Ved andre samanblandingar bør vi ikkje vere fullt så strenge. En kontaminasjon som **gi et sterkt inntrykk** (av **gi inntrykk av** og **gjøre et sterkt inntrykk**) kan vi for eksempel rå ifrå med blyant på begge målformer, men ikkje rette.

Ein sjeldan gong er samanblandinga så innarbeidd at vi har fått eit heilt nytt uttrykk. Slik er det med **slå seg på brystet** ("briske seg"), som nok opphavleg var ei forvrenging av **slå seg for brystet** ("vise fortvilning").

Når det gjeld idiom, må forfattarar respektere tradisjonen i form (så langt han er eintydig) og i innhald (bruksmåte). Vi må rette feil og kan gjerne kommentere dei. Er vi i tvil, slår vi opp i for eksempel *Bokmålsordboka*, *Nynorskordboka* eller *Norsk riksmålsordbok*. Ver merksam på at mange uttrykk med bibelsk opphav (sjå ovanfor) har fått ei anna form i nyare bibelomsetjingar. Her må vi sjå i sitatbøker (som Evensberget og Gundersen: *Bevingede ord*). For ordtak kan vi ha nytte av både ordbøker, leksikon og ordspråksamlingar.

Her er nokre andre idiom som ofte får feil form og bør rettast: **ikke/ikkje på langt nær** (**ikke/ikkje** skal vere med), **med vitende og vilje** (ikkje **viten**), **se gjennom fingrene med / sjå gjennom fingrane med** (ikkje **mellom**), **skjære alle over en kam** / **skjere alle over ein kam** (ikkje **under**), **skyte en hvit pinn** etter / **skyte ein kvit pinn** etter (ikkje **pil**), **stopp en hal** (frå engelsk eller nederlandsk, **en** på begge mål-

formene, men ikkje **halv**), **vel (godt) skåret for tungebåndet / vel (godt) skoren for tungebåndet** (ikkje **ikke skåret / *ikkje skoren**).

Når det gjeld uttrykket **gå noen en høy gang / gå nokon ein høg gang**, kan vi godta både tydinga "overgå" og tydinga "vere nesten like god som".

5.1.6 Gammaldagse ord, klisjear

Ord kan også høve dårleg fordi dei bryt med stilen i ein tekst eller gjev teksten ein stilistisk svip som ikkje tener føremålet med han. No er stil i hovudsak noko forfatterna må rå over, men samtidig set også læreboka som sakprosasjanger visse krav til stilen. Som konsulentar bør vi derfor passe på, men vi må ikkje presse inn våre personlege stilpreferansar gjennom rettingar og framlegg.

Obligatoriske rettingar i ordvalet bør berre gjelde feil og overdriven bruk av visse ord og ordformer. Blyantframlegg står vi generelt friare med. Vi kan rå til moderne former i staden for alderdommelege, vi kan gjere framlegg om kurante ord for mindre kjende (også fagsjargong), vi kan setje inn synonym ved lite variert ordbruk, og vi kan rå ifrå klisjear og moteord. Her vurderer vi både klassesteg og fagområde, attåt tema.

På bokmål kan vi ved nokre eldre ord rå eller rette til meir moderne når tydinga er den same, for eksempel ved **meget** (betre: **svært**; raudretting til **mye** når ordet tyder det), **formening** (betre: **mening**), **derved** (betre: **dermed**, men det kan vere ein nyanse mellom dei), **beskadigelse** (betre: **skade**). Også ord som desse kan vi ofte rå ifrå: **angjeldende**, **angående**, **dog**, **derav**, **endog**, **herav**, **hvorav**, **hvorledes**, **imidlertid** (det er lov å byrje ei setning med **Men ...**), **intet** (betre: **ingenting**, **ikkje noko**), likeledes, **samt**, **vedrørende**. Det same gjeld frasar som **med videre** og **i henseende til**. Men hugs at fagspråklege tradisjonar som den juridiske er konservative, og ver varsam.

Således/såleis er eit talemålsfernt adverbial som vi kan erstatte med **derfor**, **dermed**, **altså**. Ofte kan det strykast utan at ein taper informasjon med det. Det er eit overbrukt ord i juridisk og administrativt språk.

Også kollokasjonar kan gje tungt språk. **På grunn av** at kan aldri tyde anna enn **fordi**, som vi ofte kan rå til i staden. **På følgende/følgjande måte** og **som følger/følgjer** svarer til **på denne måten** eller **slik**, som kan tilråast med blyant på bokmål og ofte setjast inn med raudt på nynorsk.

På nynorsk kan vi som nemnt rå ifrå ein del ord som er mindre kjende: **skiple** (heller: **flytte**, **omkalfatre**, **uroe**), **råme** (heller: **fukt**), **tame** (heller: **dugleik**). Grensa mellom dialektord og riksord er ei anna her enn på bokmål. Orda **krete** ("kvitre"), **ljot** ("stygg, fæl") og **røde** ("samtale") står i *Nynorskordboka*, men er ikkje forståelige for alle.

Men alle ord – også dei gammaldagse – kan få stå i sitat. Nokre, som **dog** på bokmål, kan også nyttast for å gje ein sentensliknande verknad.

Synonym er gode å ha, for dei gjer det mogleg å variere framstillinga. For nynorskforfattarar er det nyttig å kunne veksle mellom **attente** og **tilbake** etter behov, og vi kan iblant tilrå **attente** slik at lesaren slepp kollisjonar mellom **tilbake** og preposisjonen **til**. På begge målformene kan vi gjere framlegg om **øg** for **også**, og omvendt, slik at slitasjonen på kvart av desse orda ikkje blir for stor. Men hugs at veksling mellom ulike ord for det same ikkje må kome på tvers av behovet for ortografisk standardisering (utjamning av valfrie skrivemåtar, som **ressurs** og **resurs**, sjå 4.1) eller behovet for terminologisk standardisering (sjå 5.2).

Språklege klisjear er slike som **på gang**, **på kjøret/køyret**, **på hogget**, **fikse**, **funke**, **steppe inn**, **kjøre et opplegg / køyre eit opplegg**, **komme/kome i inngrep med**, **i forkant**, **tett på**, **henger ikke på greip / heng ikkje på greip**, **(bare helt) utrolig / (berre heilt) utruleg**. Nokre av dei har slangpreg, andre ikkje. Klisjeane kan vere nyttige å gripe til i nær sagt alle slags tekstar, også lærebøker, men dei kan ikkje få bli særleg mange i eit manus før vi bør tenkje på å tynne ut. Ver også på vakt mot ord som tenderer mot språkinflasjon. Om forfattarar ikkje synest at **rot** er sterkt nok, og heller ikkje kan nøye seg med **kaos**, men skriv **totalt kaos**, kan vi gjerne rå ifrå det.

Moteord er per definisjon klisjear. Ved overdriven bruk av populære ord kan vi gjerne gjere

framlegg om at dei skal avløysast av andre. For tida har vi blant anna desse moteorda: **dynamisk, filosofier/filosofiar, fokusere, føringer/føringar, konsept, kreativ, perfekt, problematik, produkt, profilere, rimelig/rimeleg** (godt e.a.), **skikkelig/skikkeleg** (ekkel e.a.), **tragisk** og **unik**. For å fremje variasjon kan vi også slå eit slag for det korte og greie ordet **før**, i staden for **tidligere/tidlegare** i alle samanhengar. Noko tilsvarende bør gjelde **ulike**, som med støtte frå svensk **olika** nesten har fortrent **forskjellig(e)** hos somme forfattarar. Varier med **forskjellig** eller skriv om, for eksempel slik: det finnes ulike metoder > det finnes flere metoder, bruk gjerne ulike fargar > bruk gjerne fargar.

Det er ofte delte meiningar om einskildordet, og det er ein glidande overgang frå godt skjøn til det som berre er personleg smak. Ein "utrydingskrig" må ikkje først så langt at vi tørkar ut språkføringa. Språket i lærebøker skal ikkje vere "kjønnslaust".

5.2 Fagspråk og terminologi

5.2.1 Kva er fagspråk, og når er fagspråk brukeleg?

Som konsulentar treng vi òg eit innblikk i ymse fagspråk, fordi det finst fagtermar i dei manusa vi arbeider med. På dette feltet må vi utvikle kompetansen vår etter kvart.

Fagspråk i trong meining er ikkje noko eige språk, men eit tillegg til ordtilfanget i allmennspråket som gjer det mogleg å uttrykkje seg pre-sist om faglege emne. Dersom ein fagleg tekst har ein særleg tung setningsbygnad, er det altså etter dette ikkje fordi det er fagspråk, men fordi forfatternen skriv tungt.

Det faglege ordtilfanget kan delast inn i terminologi og fagsjargong. Terminologien er knytt til emnet; alle som ytrar seg om emnet, treng fagtermar, for eksempel grad og temperatur om klimaet.

Fagsjargongen er knytt til grupper. Dei som høyrer til gruppa, uttrykkjer seg på éin felles måte. Seier dei "skop", veit gruppedlemmene om det er meint **mikroskop** eller **oscilloskop**. For andre er dette uklart. Dermed er fagsjargongen uheldig for dei som står utanfor gruppa. I fagleg samanheng skal ein ikkje bruke

"draft" om eit **sjøkart**, og ein transformatorspole eller ei vikling har ikkje "tørn", men **vindingar**. Tek ein inn fagsjargong i ei lærebok, bør det vere fordi det er nyttig for lesaren å vite kva noko heiter på "verkstadspråket" i dei fagmiljøa læreboka er meint for. I så fall bør det seiest klart at det er ein verkstadterm, og kva den tilsvarende nøytrale termen er.

I ei lærebok er forfatternen den kunnige og lesarane ukunnige. Elles trong dei jo ikkje lese boka. Ein forfattar som bruker gruppespråk, stiller seg dermed på avstand frå dei han håpar å nå med boka. Ingen av partane er tent med det.

Når vi ser eit vanskeleg fagord eller -uttrykk, bør vi altså spørje oss om dette er ein term eller eit sjargonginnslag. Er det sjargong, bør det skiftast ut. Det er ikkje nødvendig å skrive om røykjarar at dei bør "minisere inntaket", når ein meiner at dei bør røykje mindre.

Sjargong kan også ha noko med haldningar å gjere eller kan oppfattast slik. Sjukepleiarar kallar gjerne pasienten "pas." i skrift. I lærebøker tek det seg dårleg ut fordi det gjer individet om til noko upersonleg; ordet bør skrivast fullt ut. Her er to setningar frå eit lærebokmanus om medisinske emne:

Hallux valgus er den vanlegaste smertefulle deformiteten av stortåa. Patologisk er det ein lateral deviasjon av den proksimale falang på første metatars.

Det tyder:

Hallux valgus er den vanlegaste smertefulle misdanninga av stortåa. Som sjukeleg tilstand er det eit sidevegs avvik av det kroppsnære tåbeinet på første fotrotsbeinet.

Ein kan spørje om det eigentleg er fleire termar her enn **hallux valgus**. Ein språkkonsulent bør ta dette opp med forlaget i ein merknad og spørje om ikkje noko av det, for eksempel **deformitet, patologisk** og **deviasjon**, kan skiftast ut med meir forståelege ord.

Konsulenten bør òg vite noko om kven som er målgruppe for boka. Det står gjerne i forordet. Di meir elementær boka skal vere, di meir bør ein passe seg for å nytte avansert terminologi.

5.2.2 Behandling av terminologien

5.2.2.1 Nødvendig

Å lære terminologien i eit fag høyrer med til å lære faget. Fagtermane er meir presise enn andre uttrykksmåtar og ofte kortare. Når dei er tilpassa målgruppa og utdanningssteget, høyrer dei med til den faglege framstillinga.

5.2.2.2 Forståeleg

Språkkonsulenten må ofte medverke til at termar blir forståelige. Det kan vere nødvendig å seie om ei skadd okle at **elevasjon er nødvendig**, fordi forfattaren vil bruke hugseordet RIKE om **ro, is, kompresjon, elevasjon**. Men da må det vere forklart, for eksempel slik: **elevasjon (å heve okla) er ...**

Her er tre reglar for forklaringar:

- 1 Forklaringa skal vere lettare å forstå enn det ho forklarar.
- 2 Forklaringa skal kome første gongen det forklarte ordet blir nytta i teksten.
- 3 Forklaringa skal ha eit hovudord frå same ordklassen som det ordet som skal forklarast, eller eit hovudledd med same funksjonen som det forklarte ordet.

Det blir synda mykje mot alle tre punkta. Å forklare motetermen **midi** som (**ladylook**) er lite opplysende.

Alle fagtermar bør dessutan takast med i ei stikkordliste i læreboka, slik at det er lett å finne att forklaringane.

5.2.2.3 Hovudterm og tillegg

Hovudterm

Blant fleire ord som kunne nyttast til å uttrykkje eit fagleg omgrep terminologisk, skal vi velje eitt som hovudterm, helst det som har den mest gjennomsluktige forma, for eksempel **betalingssevne** i staden for **likviditet**. Dersom forfattaren likevel har valt **likviditet**, må vi håpe at det er eit fagleg val og ikkje noko reint tilfelle, og det valet må bli ståande. Men termen bør forklarast: **likviditet (betalingsevne)**.

Om no forfattaren likevel hadde valt **beta-**

lingsevne, ville han eller ho kanskje ha lagt til (**likviditet**) som verkstadterm. Dermed kan det hende at det etterstilte ordet i parentes er vanskelegare enn hovudtermen og ser ut til å vere eit unntak frå regel 1 i det førre punktet. Men her er parentesen ikkje meint som forklaring, han er ei tilleggsopplysning.

Einsarta term

Når forfattaren har valt éin hovudterm, bør han eller ho halde seg til den. Mange forfattarar vekslar mellom fleire termar, for eksempel **bypass** og **overløp**. Slik vakling må konsulenten utjamne eller be forlaget få vekk (det kan gjerast nokså lett med "søk og erstatt"-funksjonen på datamaskinen). Her er eit eksempel:

Øyet er særdeles følsomt for fargetoning (fargestikk) i mørke partier i bildet. Fargestikk i lysere partier er ikke like kritisk.

Forfattaren valde først **fargetoning**, og bør halde seg til det. Viss **fargestikk** viste seg å vere betre, burde det vore redigert som **fargestikk (fargetoning)** frå først av.

Einsarta form

Ein forfattar skreiv om sprekkdanning i metall og veksla mellom **varmsprekk** og **varmesprekk**. Ein annan tok til med **drivspenning**, men gjekk over til **driftsspenning**, ein tredje gjorde etter kvart **stigekabel** om til **stigerkabel** (dette var bokmål). Det er viktig at den same termen alltid har den same forma, elles verkar heile termen lausaktig, og lesaren får ikkje tillit til han.

Den faste forma som ein term bør ha, omfattar også eintal eller fleirtal og bunden eller ubunden form. Ein skal ikkje utan grunn skifte mellom **psykodynamisk teori**, **psykodynamiske teoriar** og **den psykodynamiske teorien**.

Same termen i fleire fag

Forfattarar kan sitt eige fag, men vi kan ikkje vente at dei er inne i andre. Ein forfattar kan da kome til å stave ein term, eller eit ledd i ein term, på eit vis som vik av frå den måten dei

skriv den same termen på i andre fag. Vi kan for eksempel sjå **cyclo-**, **cyklo-** og **syklo-**. Konsulentten bør ha eit breiare oversyn og må hjelpe til med å få standardisert skrivemåten frå fag til fag. Her bør det bli **syklo-**. Er ein i tvil om dette kan gjerast overalt, for eksempel i medisin, må ein ta det opp med forlaget eller med Norsk språkråd.

5.2.2.4 Rettskriving og bøyning av termar

Svært mange termar kjem frå framande språk og kan ha ein ettersmak av framand skrivemåte eller bøyning. Det gjeld både tillatne og ikkje-tillatne former. Eksempel på det første er **sentra** i ubunde fleirtal av **sentrum**. Eksempel på det siste er **kollo** som eintal av **kolli**, forelda fleirtalsformer som ***faraoner**/***faraonar** (av **farao**) og slike avvik frå offisiell norsk skrivemåte som byggjer på framandspråk, som ***parka** for **parkas** og **peruviansk** for **peruansk**. Ikkje-tillatne er også ***fora** som eintal av **forum** og ***fakta** som eintal av **faktum** og dessutan ***media** som ubunde fleirtal av **medium**. Ein ikkje-tillaten anglisisme er fleirtal ***cowboys** for **cowbøyer**/**cowboyar**. Det kan sjølvstøtt òg vere skrivefeil utan noko slags grunnlag som viser seg i termar og andre framandord, som ***å** for **à** (ein må skrive **2 kg à 10 kr**, **à jour**, **vis-à-vis**).

5.2.2.5 Mange detaljar

Dersom framstillinga er svært detaljert og hopar opp tal og andre tunge fakta, tilvisingar o.l., kan det tyngje teksten for mykje. Da kan vi gjere framlegg om å samle slikt stoff utanfor den samanhengande teksten. Vi kan rå til ei eiga oppstilling med stoffet sett loddrett i ein kolonne (sjå 4.3.8). I enkle tilfelle kan ein konsulent gjere dette sjølv. Vidare kan vi gjere framlegg om å samle detaljane i ei eiga rute, ei faktarute. Der står dei som eit lite oppslagsverk på sida, og ein kan pøse på med alt som ville tyngje den vanlege teksten.

5.2.3 Kvar finst ...?

Det er vanskelegare å handtere terminologi enn allmennspråk, også for språkkonsulentar. Vi risikerer at språklege endringar som vi vurderer å

gjere, kan vri på meininga i framstillinga. Det kan også vere svært vanskeleg å finne rett form og rett tyding av termar, fordi dei ofte ikkje står i vanlege ordbøker. Dersom termene er heilt ferske, står dei ikkje i noka ordbok. For eksempel er det vanskeleg å finne ut at ein **risikant** er ein person som for tida er frisk, men har meir enn gjennomsnittleg risiko for å bli sjuk.

Det minste vi kan gjere, er å stille oss inn som gjennomsnittslesarar og lage merknader om det som er uforståeleg, uklart og fleirtydig, eller som har ein skrivemåte og ei bøyning som verkar mistenkjeleg.

Men det beste er å løyse problemet sjølv. To gode oppslagsverk er telefonkatalogen og eit stort allment leksikon. I telefonkatalogen står mange aktuelle særnamn, og namneeigaren har hatt høve til å rette feil, så vi bør kunne lite på at forma er rett. I leksikon kan vi finne mengder av terminologi, både i fagartiklane og i korte artiklar over framandord.

I dei fleste fag og bransjar er det laga termlister. Vi blir som regel godt mottekne om vi ringjer til eit firma eller ein institusjon innanfor eit fag eller til nokon andre som har kunnskap om eit emne vi arbeider med. Vi kan da spørje om korleis einskildtermar skal sjå ut, og kva dei tyder, eller få hjelp til å finne fram til større termforklaringar. Norsk språkråd har kjennskap til mange fagordlister og -bøker.

Sjølvstøtt bør konsulentar også samle på ord og tydingar frå alt dei les av fagleg stoff, og like eins samle på oppslagsverk og nyttig bibliografi. Men hugs at også oppslagsverk blir forelda, slik at nyaste utgåva er mest påliteleg.

I ei framandordbok frå 1940 står det om heroin blant anna at det blir nytta "til smertestillende middel og til lindring av hoste", men i ei anna bok, frå 1956, er det vorte til "opiumholdig bedøvelsesmiddel".

5.2.4 Litt idealisme?

Nordmenn er varsame med å lage terminologi på heimleg grunnlag. Vi tek heller terminologien frå engelsk eller nylatin. I engelskspråklege miljø, særleg i USA, har dei derimot eit meir avslappa forhold til det å lage termar. Nokre av termene er nærmast humoristiske, for eksempel

”woofer” om ein basshøgtalar. Ordet gjev att stemmelyden til ein stor hund. Han seier ”woof” på engelsk. Slik språkhumor viser at ein kjenner seg trygg i faget. Men det har jo også norske fagfolk grunn til å gjere. Det skulle vere fullt mogleg å konstruere ein norsk diskantthøgtalar og kalle han **mjauar**.

Det er nyttig dersom ein språkkonsulent kan medverke litt til å utvikle ein heimleg norsk terminologi. Vi kan for eksempel peike på eit norsk ord som er like brukande som eit framandt, eller gjere framlegg om heilt nye løysingar for forfattaren og forlaget. I staden for ”handout” er norsk **støtteark** no kome i bruk. Ein lærebokforfattar tok sjølv i bruk **omlæfting** for ”reengineering”. Det var eit godt forsøk.

5.2.5 Termar som omsetjingar

Termar kjem ofte til norsk frå engelsk. I beste fall er dei omsette eller tilpassa til norsk på andre måtar, ikkje berre importerte i ”rå” engelsk form. Å vurdere terminologi kan da bli eit spørsmål om å vurdere omsetjingar. Her skal vi hugse at det ikkje alltid er mogleg eller tenleg å føre over den same termen på same måten til bruk på to eller fleire fagområde. Skal ein omsetje engelsk ”pickup”, kan resultatet snau bli det same når det handlar om platespelarar, tromlar eller varebilar.

Til nynorsk kjem termane ofte frå bokmål. Også her har vi derfor mang ein gong å gjere med omsetjingar og kan stå overfor dei same avvegingane. Ver på vakt mot både uomsette (halvomsette) termar og direkte overføringar som blir feil.

Bokmålsordet **forbindelse** høyrer ikkje heime på nynorsk og må omsetjast. Kva heiter det? **Forbinding** kan berre tyde ”bandasje”, så er det tale om for eksempel kjemiske stoff, må vi nytte **sambinding**. I meir generell tyding høver kanskje **samanbinding**, **samanknytning** eller **samanføring** – og **samband** der det er tale om kommunikasjon. **Skøyt** eller **kontakt** kan vere rett i andre samanhengar. På liknande vis tyder **samansetning** berre ”samansett ord”, mens **samansetjing** eller **samansetnad** bør nyttast når vi har andre tydingar av det som på bokmål heiter **sammensetning**. Sjekk med ordlista. Om-

vendt svarer nok nynorsk **blautkake** til bokmål **bløtkake**, men skriv ikkje ***blautt stål** sjølv om det heter **bløtt stål** på bokmål; det rette er **mjukt stål**. **Mjuk** og **blaut** ligg nok nær kvarandre, men er ikkje fullt ut synonyme. Den vanlegaste tydinga av **blaut** er ”særs våt”. Ein bør òg skrive **mjuke kroppsdelar** om det som heiter **bløte kroppsdelar** på bokmål, og **mjuke konsonantar** i staden for **bløte konsonanter**.

Med erfaring kan vi bli flinke, slik at vi etter kvart også kjenner til valfrie termar, for eksempel at det som på bokmål heiter **svake verb**, kan heite det same på nynorsk, men også kan heite **linne verb**, som er det tradisjonelle ordet.

5.3 Namn

Spørsmål om kva som er den rette forma av eit namn, melder seg ofte når vi granskar lærebøker. Får vi mistanke om at namnet på ein person, ein stad, ein bygning, eit diktverk e.l. ikkje er skrive rett, bør vi undersøkje saka og rette opp eventuelle feil. Ofte finn vi svaret i ajourførte leksikon, men her er det ein del punkt vi bør vere merksame på. Sjå òg 9.4.4.2.

5.3.1 Norske namn og namn på norsk

Norske namn skal sjølv sagt ha norsk form og må skrivast rett. Dessutan er det tradisjon for å nytte norske former av utanlandske namn der det lèt seg gjere. Vi bør rette **Tienanmen** til **Den himmelske fredsplass** / **Himmelfredsplassen** og **John Lackland** til **Johan uten land** / **Johan utan land** eller **Johan Landlaus**, om dei utanlandske namna er aldri så korrekte på sitt eige språk.

I mange land bruker dei ikkje det latinske alfabetet, og da må namn og andre ord frå språket der transkriberast. Her er det ein del å setje seg inn i.

Russisk

Boka *Russiske navn. Samnordiske staveregler* (Cappelen 1970) gav reglar for transkripsjon frå det kyrilliske alfabetet i russisk til norsk, dansk og svensk. Ho hadde også ei fyldig liste med både stadnamn og personnamn.

I norsk og svensk er det kome nokre endringar i reglane frå 1970. Dei norske endringane står i årsmeldinga frå Språkrådet for 1995. Ein viktig skilnad mellom norsk transkripsjon på den eine sida og dansk og svensk på den andre er at vi på norsk skriv **tsj** der dansk og svensk har **tj**, for eksempel norsk **Tsjekhov** kontra dansk og svensk **Tjekhov**.

Dei fullstendige reglane som no gjeld for transkripsjon til norsk, er å finne i Løland og Leira: *Forkortingsboka*.

Ei vanleg feilkjelde for ukorrekt overføring av russiske namn til norsk er bruk av materiale på engelsk, fransk, tysk eller eventuelt eit anna ikkje-russisk språk. Når for eksempel bokstaven **w** dukkar opp i russiske namn, er det mest sannsynleg noko tysk som ligg til grunn.

Forkortingsboka har "omrekningskodar" frå engelsk, fransk og tysk til norsk i attgjeving av russiske namn.

Merk at desse bokstavane og bokstavkombinasjonane *ikkje* skal brukast i norsk attgjeving av russiske namn: **c**, **ch**, **tch**, **h** (**h** berre i kombinasjonen **kh**), **sh**, **zh**, **sch**, **tsch**, **w**, **x**.

Gresk

Norsk har teke opp svært mange ord og ordelment frå gresk. Det har gått føre seg gjennom lang tid, og dei greske orda har for lengst fått fastsette skrivemåtar på norsk. Tilpassinga av særnamn (historiske) følgjer stort sett dei same retningslinjene som gjeld for allmenne ord. For nygreske namn er det no fastsett eit transkripsjonssystem (sjå årsmeldinga frå Språkrådet for 1998).

Kinesisk

Styresmaktene i Kina fastsette i 1979 pinyin-systemet for overføring av kinesiske namn til latinske bokstavar. Etter kvart har ein teke pinyinformene i bruk meir og meir, og det er dei vi finn i nye oppslagsverk. Stort sett kan ein derfor halde seg til dei store og kjende oppslagsbøkene.

Arabisk

Arabisk spenner over eit vidt område i Nord-Afrika og Midtausten. Talemålet varierer gans-

ke mykje, men skriftspråket er felles for heile området.

Tradisjonelt er arabiske namn vortne "europiserte" gjennom fransk og engelsk, alt etter kva for historisk tilknytning til Europa dei noverande statane har hatt. Også i framtida kjem truleg nye namn til å feste seg i fransk eller engelsk utgåve.

5.3.2 Historiske namn

Mange av dei namna det kan bli tvil om, er knytte til historiske forhold. Forløparen for Norsk språkråd, Norsk språknemnd, trykte i årsmeldinga for 1963 ei liste over namn på ein del historiske personar, stader, byggverk, epokar, rike, folkeslag o.l. No har Språkrådet utarbeidd ei ny og større liste, som ein kan finne på nettsidene til rådet.

Når vi kjem i tvil, og ikkje finn svar i lista, bør vi sjå etter i oppslagsverk og andre fagbøker og eventuelt ta kontakt med Språkrådet dersom det ikkje er noka anna råd.

Her er nokre hovudprinsipp: Norrøne namn skal ha modernisert form etter norske prinsipp, som **Sleipne** (verken ***Sleipnir** eller ***Sleipner**), **Ingolv Ørnsson** (ikkje ***Ingólfr Arnarson**) og **Snorre** (ikkje **Snorri**) **Sturlason** eller **Sturluson**. Blant dansk-norske kongenamn skal **Fredrik** og **Kristian** skrivast slik. Også ein del europeiske konge- og fyrstenamn skal ha normalisert form, som **Fredrik** for tysk **Friedrich**, **Edvard** for engelsk **Edward** og **Ludvig** for fransk **Louis**. Det er her tale om personar som er avlidne. I greske namn frå oldtida skal **c**, **ch**, **kh**, **x** og **æ** *ikkje* brukast, oftast heller ikkje **th**, så skrivemåtar som **Karybdis**, **Anaksagoras**, **Fedra** og **Pytagoras** er obligatoriske (ikkje ***Kharybdis** eller ***Chaosv.**). I romerske (latinske) namn nyttar ein derimot slike bokstavar og kombinasjonar: **Fabius Maximus Cunctator**, **Gracchus** osv.

I oppslagsverk kan vi no sjå ein tendens til å gje att namn frå andre språk så likt forma i opphavsspråket som råd. Dette kan kome i konflikt med desse prinsippa i nokre tilfelle. Det er nemleg også mange geografiske namn o.l. i den gamle lista.

Det er eit prinsipp at namn på krigar, institusjonar, rike, folkeslag osv., som ligg i ei slags gråson mellom særnamn og samnamn, skal

skrivast med liten forbokstav: **sjuårskrigen**, **jesuittordenen**, **italikere/italikarar** osv. Unntaket er når førsteleddet er eit særnamn og ein oppfattar heilskapen slik at også den har særnamnpreg: **Gyldenløvefeiden/Gyldenløvestriden**.

5.3.3 Stadnamn og geografiske namn

Svært mange norske stadnamn har fått fastsett ein offisiell skrivemåte (vurdert av sakkunnige og brukt på offentlege kart). Det heiter for eksempel **Folgefonna**, **Fornebu**, **Skagerrak** og **Sylan**. Er vi i tvil, bør vi spørje i Språkrådet eller hos dei statlege namnekonsulentane (det er fleire av dei, med regionalt verkeområde, og det finst eit sentralt stadnamnregister). Det offentlege regulerer også samiske og finske stadnamn i Noreg, og det er eigne konsulentar for slike namn.

Ei mindre gruppe kommunar i Finnmark og ein i Nord-Troms har fått nye namn som er samansette av ei samisk og ei norsk form med bindestrek imellom: **Deatnu-Tana**, **Gáivuotna-Káfjord**, **Guovdageaidnu-Kautokeino**, **Kárás-johka-Karasjok** og **Unjárga-Nesseby**. Dei offisielle namna har altså denne dobbelforma eller bindestrekforma, men det er opning for at dei einspråklege delane kan nyttast aleine.

Det finst ei eiga lov som regulerer skrivemåten av stadnamn. For slike namn skal det i prinsippet vere berre éin skrivemåte, og den er da felles for målformene: **Aust-Agder**, **Østfold**. Eit unntak er **Glomma**, som valfritt òg kan heite **Glåma**, også det på begge målformene (endring frå tidlegare).

Av utanlandske namn nemner vi typen **Mexico by**, som skal ha norsk form (ikkje det engelske ***Mexico City**).

Når det gjeld statsnamn, finn ein den mest oppdaterte lista i årsmeldinga frå Språkrådet for 1995. Lista gjev att både dei vanlege namna og dei meir offisielle formene, for eksempel både **Danmark** og **Kongeriket Danmark**, både **Frankrike** og **Republikken Frankrike**.

Statsnavne og nationalitetsord frå Nordisk språksekretariat gjev innbyggjarnemningar og adjektiv i tillegg til statsnamna.

Geografilista frå Norsk språkråd gjev opp det som er fastsett som norsk skrivemåte, for ca. 5000 utanlandske geografiske namn. I tillegg til statsnamn er det med namn på byar, øyar, elvar, fjell og andre geografiske område. Dei faktiske opplysningane ved namn frå dei tidlegare statane Jugoslavia og Sovjetunionen kan vere forelda, men skrivemåtane er stort sett intakte.

Når det gjeld Sovjetunionen, må ein vere merksam på at det kan ha skjedd utskifting av namn i mange tilfelle. I Russland har dei gått tilbake til namn frå tsartida, for eksempel frå **Leningrad** til **St. Petersburg** og frå **Sverdlovsk** til **Jekaterinburg**. Ikkje-russiske stadnamn har stort sett vore kjende for oss i russisk eller sovjetisk utgåve. Tradisjonen gjer at nokre av desse namneformene kjem til å vere i bruk i norsk inn-til vidare, som **Minsk** i Kviterussland. Andre er skifta ut. Hovudstaden i Kirgisistan heiter no **Bisjkek**, som går tilbake til eit namn før **Frunse**, som byen het i sovjettida. I Tyskland har dei på liknande vis gjeve den byen som i DDR-tida het **Karl-Marx-Stadt**, tilbake det gamle namnet **Chemnitz**.

Geografilista har også eit innleiingskapittel med oversyn over forholdet mellom skrivemåtar og uttale i mange språk. Vidare er det litt om forholdet mellom Wade-Giles-systemet og det nye pinyin-systemet for transkripsjon av kinesiske namn. Det gjer det lettare å kjenne att dei nye namneformene.

Tanums store rettskrivningsordbok har òg med mange geografiske namn, både utanlandske og innanlandske. Blant dei siste finn vi namn på alle kommunane og på poststader med eige nummer, men ikkje lokale postkontor som **Eger-torget** og **Hovseter** i Oslo. Nokre av poststadene kan vere nedlagde, men namna eksisterer sjølv-sagt som stadnamn.

Merk at utanlandske geografiske namn kan ha ulik form på bokmål og nynorsk: **Pyreneene/Pyreneane**, **Østersjøen/Austersjøen**, **Andesfjella**, samform, bokmål også **Andesfjellene**. Dette skil dei da frå dei fleste norske namna.

Her kan det også vere grunn til å nemne slike namn som **Universitetets aula / Universitetsaulaen** (i Noreg) og **Den himmelske fredsplass / Himmelfredsplassen** (utlandet) og dei astronomiske namna **Pleiadene/Pleiadane** og

Stillhetens hav / Det stille havet (på månen). Stadig aktuelt er **Det hvite hus / Det kvite huset**. Disse namna grensar på den eine sida til geografiske namn og stadnamn, på den andre sida til administrative namn (sjå neste punkt). Også her har vi ei form på bokmål og ei på nynorsk, som vi må halde frå kvarandre.

5.3.4 Andre namn (statsinstitusjonar, kyrkjer, skular, politiske parti, kunstverk osv.)

Etter lov om målbruk i offentleg teneste er bokmål og nynorsk "likeverdige målformer og skal vere jamstelte skriftspråk i alle organ for stat, fylkeskommune og kommune". For namn på statlege institusjonar og organ inneber det at dei skal ha ei felles form der det er mogleg, men elles ha eige namn på kvar målform. Eksempel på det første alternativet er **Finansdepartementet** og **Industridepartementet**, eksempel på det siste er **Tollvesenet/Tollverket** og **Norges geologiske undersøkelse / Noregs geologiske undersøking**. Det er fastsett nynorsk namneform for ei rekkje sentrale statsorgan, og ei liste over slike, frå 1987, kan ein få kopi av ved å vende seg til Norsk språkråd.

Kommunar og fylkeskommunar står friare enn staten til å namnsetje etatar o.l. Det heiter for eksempel **Sentralsykehuset i Akershus** (berre bokmål) og **Vågå skule** (berre nynorsk). Heller ikkje dei vidaregåande skolane, som er fylkeskommunale, har meir enn ei namneform. Etter lov om stadnamn skal også byggverk som bruer og tunnelar ha berre ei namneform, og derfor heiter det for eksempel **Osterøybrua** og ikkje noko anna. For namn på gater og vegar skal det òg vere fastsett berre ei form. Derimot kjem Den norske kyrkja inn under mállova, slik at dei fleste kyrkjenamn har to former: **Fagerborg kirke/kyrkje**, **Vinje kirke/kyrkje**.

Det er berre i forma på statlege namn vi kan rette med raudt, for eksempel frå ***Statistisk Sentralbyrå** til **Statistisk sentralbyrå**, med liten s i det siste ordet (jamfør 4.3.2.3.), og – i nynorskmanus – frå **Domkirken i Oslo** (som er bokmålsforma) til **Domkyrkja i Oslo**.

For private namn skal vi respektere den skrivemåten som namneberaren nyttar. Har vi mis-

tanke om feil, kan vi prøve å finne ut av det, for eksempel ved å sjå i telefonkatalogen.

Av organisasjonar er det ikkje så mange som har namn på begge målformene. Nokre av dei største har det, som dei politiske partia (**Høyre/Høgre** osv.) og **Norges Røde Kors/Raudekrossen i Noreg**. Vidare har vi internasjonale organisasjonar som **De forente nasjoner/Dei sameinte nasjonane** med organ som **Sikkerhetsrådet/Tryggingrådet** og **Verdens helseorganisasjon/Verdshelseorganisasjonen (WHO)**. Til dei kjem den som blir forkorta **WTO** (av engelsk World Trade Organization). Gjennomfør norske former av det fulle namnet: **Verdens handelsorganisasjon/Verdshandelsorganisasjonen**. Det kan altså vere slik at vi nyttar forkortingar som byggjer på engelsk, samstundes som vi nyttar fulle norske namneformer.

Mange forkortingar for organisasjonsnamn kan ein finne i Løland og Leira: *Forkortingsboka*.

Massemedia bruker ofte engelske namn med forkortingar på organisasjonar og institusjonar også i område der folk nyttar heilt andre språk, for eksempel **KLA** (= "Kosovo Liberation Army") om ei geriljarørslø i den albansktalande delen av staten Jugoslavia. Slike namneformer kan vere uheldige, men ofte må vi godta dei fordi det er vanskeleg å finne fram til meir genuine former. Dersom vi har spesialkunnskap om det aktuelle området og har mistanke om at namnebruken kan vere galen, bør vi skrive ein merknad om det til forlaget.

Eit stort område for seg er titlar på bøker og verk. Titlar på verk frå norsk kunst, musikk og litteratur har oftast berre ei form, som "En bondebegravelse", *Peer Gynt* og "Nissen på kobbeskjeret". Slike titlar følgjer ikkje alltid rettskrivinga, som eksempelet "Hundrad folketonar frå Hardanger" viser, og det respekterer vi. Eldre titlar er ofte, men ikkje alltid moderniserte og kan ha meir enn ei form (som *Jeppe paa Bierget*, *Jeppe på Berget* ofl.). Her bør vi berre følgje opp den skrivemåten som er vald i boka, så sant ikkje tunge omsyn taler imot det. (Om normering av litterære tekstar, sjå 8.1.)

I omsette titlar bør vi rette til fornorska form der det finst ein norsk tradisjon. Det varierer frå verk til verk. Mozarts verk "Eine kleine Nachtmusik" er berre kjent med tittel på tysk, mens

"Brandeburg(er)konsertene" / "Brandenburg-konsertane" av Bach er blant dei som bør ha for-norska form.

Også her må vi hugse på den språklege jamstillinga: bokmålstitlar i bokmålsbøker, nynorsktitlar i nynorskbøker. Når ein les lærebokmanus, verkar det iblant som om mange trur at Beethoven nytta bokmål, og at også filmstjerne-ne i Hollywood er bokmålsfolk. Slik er det ikkje. Har vi å gjere med konkrete titlar i nynorskmanus, kan vi først prøve å finne ut om boka er omsett til nynorsk. Dersom ho er det, nyttar vi den nynorske tittelen. Har vi berre omsetjing til bokmål, får vi bruke bokmålstittelen. Men klas-sikarar finst ikkje sjeldan på begge målformene: *Jorden rundt i undervannsbåt / Jorda rundt i kavbåt, Onkel Toms hytte / Hytta hans farbror Tom, Tsarens kurer / Tsarkureren*. Ver elles merksam på at ny-omsetjing kan gje nye titlar. For eksempel er det ein roman av Dostojevskij som har vore gjeven

ut på norsk (bokmål) både som *Raskolnikov* og som *Forbrytelse og straff*.

Musikktitlar kan vi ofte berre omsetje når vi treng det, for i musikk er gjerne det språklege aspektet ikkje så sterkt framme, og da er det også oftare aktuelt å krevje jamstilling. For "Humlens flukt" kan vi rå eller rette til "Humla flyg" i nynorskmanus, og "Skjebnesymfonien" bør der heite "Lagnadssymfonien".

Det er ikkje berre i diktning, musikk og kunst ein nyttar titlar. Også sakprosa av ymse slag, som juridiske dokument, kan bli omsett og få namn på norsk. Det gjeld for eksempel *Menneskerettighetserklæringen*, som på nynorsk heiter *Menneskerettsfråsegna*.

I mange tilfelle er det heller tidkrevjande å finne ut om bøker og dokument er omsette eller ikkje, og derfor må vi ofte nøye oss med å skrive ein merknad til forlaget og be folk der om å sjek-ke saka.

Kapittel 6

Om å finne den gode uttrykksmåten

6.1 Allment

Den som skriver en lærebok og bygger opp setninger, perioder og avsnitt, må langt på vei basere seg på sin egen språkfølelse. Oftest går det greit å formulere seg, fordi man intuitivt vet "hvordan det bør være". Men iblant kan en forfatter stå uten noen klar følelse av hva som er riktig, og det er ikke sikkert at han eller hun finner noe svar ved å slå opp i håndbøker i praktisk språkbruk. Da går det kanskje galt med språkføringen. Det finnes mange mønstre for ordvalg, bøyning og ordlegging som bør følges, men de er ikke nødvendigvis omtalt skriftlig noe sted. I dette skiller de seg sterkt fra de reglene som gjelder innenfor ortografi, bøyning og tegnsetting, der man finner svaret på problemet i bøker og lister.

En del mer allmenne prinsipper for tekstoppbygging er behandlet i kapittel 3, der vi har gitt råd både mot kansellistil og mot tekster og avsnitt uten struktur. Men vansker med å finne den gode uttrykksmåten får vi kanskje enda oftere på periode- eller setningsplan eller innenfor det enkelte setningsleddet. Dette er det ikke bare forfattere som kan oppleve, ved at de kommer i tvil om hva som er rett. Like ofte føler språkkonsulenter seg usikre på hva som kan godtas, om en endring av en uttrykksmåte vil være forbedring, og om bare den ene av to eller flere løsninger er mulig. Det siste er et viktig punkt når vi arbeider for Norsk språkråd, for da skal vi ideelt sett bare slippe igjennom det akseptable og alltid tilrå det beste.

Både forfattere og konsulenter bør kunne lage små grammatiske analyser og bruke sine kunnskaper om språkssystemet på andre måter. En må også kunne være pragmatisk og gjøre avveininger. Det kan være svært krevende å forbedre dårlig syntaks, fordi vi både må se større tekstsekvenser i sammenheng, analysere set-

ninger og ta i bruk så vel innlevelsessevne og fantasi for å kunne følge opp det forfatteren har skrevet – eller har ment å skrive. Men vi har jo dårlig tid og kan ikke sitte og skrive hele boka om igjen. Derfor er det grenser for hvor mye vi kan og bør gjøre av dette før vi gir opp og sender den tilbake. Det gjelder særlig når vi arbeider for Norsk språkråd. Har vi oppdrag for et forlag, kan situasjonen være en annen.

Like viktig som å kunne skrive forslag til syntaksforbedringer er det at man vet når det bør eller ikke bør gripes inn i et manus, og hvorfor eller hvorfor ikke det skal skje.

Dette kapitlet behandler syntaks spørsmål ordklasse for ordklasse, og framstillingen er lagt opp slik at den går ut fra velkjente problemområder og fra ord og uttrykk som står sentralt i forbindelse med hvert problem. Kapitlet tar opp både fellesspørsmål og det som gjelder bare den ene eller den andre målformen. Der omtalen eller drøftingen gjelder bare bokmål eller bare nynorsk, sies det eksplisitt. I eksemplene brukes bokmål eller nynorsk alt etter emnet, og ellers veksler de og forekommer omtrent halvt om halvt.

6.2 Substantiv

Når det gjelder substantiv, kan en forfatter eller en konsulent komme i tvil om hvorvidt entall eller flertall er det rette eller det beste. Konsulenten kan dessuten møte genitiv i ulike varianter og lure på hva som kan eller bør godtas av slike konstruksjoner. På det første punktet er det liten forskjell på bokmål og nynorsk, på det andre punktet har målformene nokså ulike regler.

Vi skal her også ta opp substantiv i såkalt naken form. Andre problemer som gjelder artikkelbruk og hvordan bestemt form bør markeres, er derimot emne i 6.8.1.

6.2.1 Entall og flertall

Blir vi usikre på om et substantiv bør stå i entall eller flertall, er det gjerne fordi begge deler er i bruk. Det er for eksempel helt vanlig – og uproblematisk – å skrive både vi må ta omsyn til mogleg fare og vi må ta omsyn til moglege farar. Det er ikke alltid antallet av noe er viktig i det hele tatt, og da kan ofte to varianter brukes om hverandre. Hvis vi ikke har positive og gode grunner til å forandre teksten, bør vi heller la den stå.

Når man i skriftlige framstillinger viser til deler av en tekst, er det temmelig vanlig å skrive slikt som se kapittel 2 og 3, jamfør side 28–35, altså med entall. Her kan vi foreslå flertall (kapitlene, sidene) hvis det er behov for å gjøre meningen tydeligere.

Etter ord som **art, kategori, slag(s), sort og type; gruppe, flokk, mengde/mengd og skokk** brukes dels entall, dels flertall. Jo sterkere preget av tellelighet og delelighet er, desto bedre høver flertall. Vi kan vurdere å tilrå flertall hvis det er brukt entall, kanskje særlig der antallet er høyt: fjorten slags sommerfugl (> sommerfugler), den fjerde arten bjørn (> bjørnar). Men husk at en uttrykksmåte som de produserte bare en type bil er helt vanlig, og vi bør vanligvis ikke gjøre noe med den.

Avkortede uttrykksmåter som **Tana- og Karasjokvassdraget** kan være problematiske fordi en ikke-kyndig leser ikke kan se om det gjelder ett eller to vassdrag (bindestreken i **Tana-** representerer jo fellesleddet **vassdraget**). Hvis det kan være minste tvil, må vi gjøre forfatteren oppmerksom på det og eventuelt sette inn flertall av den etterhengte artikkelen (for eksempel **-vassdragene**) enda dette grammatisk sett er på kanten. Hensynet til tydelighet får veie tyngre enn grammatikken.

6.2.1.1 Entall for flertall?

I noen sammenhenger står et substantiv i entall enda det virker mer eller mindre ulogisk. Hvordan bør vi som konsulenter stille oss da?

Vi ser for det første uttrykksmåter som to fisk, fem mann og ti storfugl. Dette er imidlertid ikke entall, men en slags ubøyd flertall. Adjektiv som står til slike former, skal bøyes, som

ellers når det vises til flere individer (distributiv funksjon): guttene fikk to store fisk, som begge var tydelig sjuke. Hvilke substantiv som kan stå ubøyd på denne måten, varierer nok til en viss grad med talemålet til den som skriver, og vi bør være romslige og rette bare hvis vi oppfatter bruken som sterkt avvikende (så sjelden at den kan distrahere leseren). Som regel kan det også godt brukes ordinært bøyd flertall i slike tilfeller (men der fem mann kan høres nærmest som et tall med målenhet, virker nok en form som fem menn noe mindre teknisk).

Ubøyd flertall må ikke forveksles med entall som viser til en gruppe (kollektiv bruk) eller til arten (generisk bruk): det var mye stor fisk i vannet, det finst ikkje rev her. Da er det tale om entallsformer med flertallsbetydning. Slik entallsbruk kan for øvrig veksle med flertall; en kan for eksempel skrive både det finst ikkje rev her og det finst ikkje revar her. Derfor bør vi ikke rette det ene eller andre hvis det ikke står helt klart at endringen er en forbedring.

Et spesialtilfelle er artsbetegnelser der det også inngår et adjektiv i en fast forbindelse: **stor stormsvale, belgisk kjempe, hvit italiener / kvit italiener**. Her har varianten med ubøyd form av adjektivet et noe mer teknisk preg enn den andre. Vi bør godta både seks rød rhode island og seks røde rhode island, både fem kvit italiener og fem kvite italienerar. Normalt skal vi i alle fall ikke rette ubøyd form med rødt.

Mange målenheter skal stå ubøyd: tre liter, åtte fot, fjorten meter osv., men ikke alle, for det heter for eksempel to tønner bygg og tjue gradar kaldt. Dette er det normalt ikke problemer med. Ved pengebeløp skal valutaer – med unntak som **kroner, dinarer, rubler** – være ubøyde: 20 dollar, hundre mark, 3587 franc. Det gjelder også disse, som vi ikke møter fullt så ofte: 80 zloty, 1000 rupi, 10 000 euro (escudo(s), peseta(s) og peso(s) er derimot valgfrie flertallsformer). Man kan likevel bruke bøyde former når det er tale om mynter eller sedler: den siste francen, alle zlotyane, noen få rupier. Det hender at man må ty til omskriving for å få fram flertallspreget: to pundsetlar, ti francstykker.

Når faste vendinger (kollokasjoner) inneholder ord for kroppsdelar, klesplagg, redskaper o.l., er det ofte tradisjon for entall: turistane kom

med ransel på ryggen, mor og Anne rettet ryggen, vi rista på hovudet, borgerne tok hatten av for madammen, biskopane lånte ikkje øyre til han, bilane køyrde med full last, begge følte fred i sinnet, alle tre mista livet. Tydelig fast forbindelse har vi også ved ungdom trenger et sted å bo og bibeltekstar kan vere gjenstand for tolking. Det finnes et stort antall slike faste vendinger: få (sin) dom, få bot, bli lærer/lærer (stjerne, proff osv.), være/vere vitne til, leke/leike sjef, spille verdensmester / spele verdsmeister, gå vakt, stå brud osv. Forfattere bør respektere tradisjonen, og språkkonsulenter skal passe på det.

Det er en viss tendens til at forfattere velger flertall i slike tilfeller: våre liv er i dine hender (i stedet for vårt liv). Det enkelte tilfellet må her vurderes for seg; i den siterte setningen må begge løsninger godtas. I være/vere venn(er) med er flertall vanligst (begge deler godtas). Merk at logisk flertall kan endre betydningen eller gi tvetydighet: brødrene spilte på gitarer (de prøvde trolig flere), dei skuldige fekk bøter (fikk de mer enn en hver?). Her er det viktig å ivareta betydningsnyanser og -forskjeller når man vurderer bruken.

6.2.1.2 Flertall for entall?

Det er også en tendens til ny flertallsbøyning – det vil si at substantiv som tidligere nesten ikke forekom i flertall, står nettopp slik. Dette ser vi både i fagspråk og i allmennspråket.

Nyutvikling som fyller et reelt behov, bør godtas. Det avgjørende er om det nye forsvarer en plass målt mot behovet for å ivareta tradisjonen. Få reagerer i dag på tyggjegummi med tre smakar, såpe med to ulike dufter. Fra fagspråk kjenner vi to sannsynligheter, tre av brensla, OECD-området sterkest økonomier. Slik flertallsbruk fungerer godt i sin sammenheng. Når vi slår opp i ordbøker, kan oppføring av flertallsformer der tyde på at bruken er kurant. Vi må likevel bruke skjønn. Erfarne konsulenter rådspør for øvrig Språkrådet når de er i tvil. Siden praksisen bør være ensartet, kan konsulenter overlate til Språkrådet å ta avgjørelse i spesielt vanskelige tilfeller.

Er tradisjonelt entall fullt dekkende, må vi vurdere å rette uvant flertallsbruk. Det kan være

tilfellet hvis den nye bruken er motebetinget, eventuelt har engelsk forelegg, og særlig hvis den ikke gjør meningen klarere eller er bedre av andre grunner. Her er noen eksempler, med alternativer: det er ein av styrkane ved demokratiet at ... > ... ein styrke ved ..., ... ei av dei sterke sidene ved ... (tilråding, sjelden røddretting), Plotins tankeganger formidler nye innsikter > Plotins tanker (resonnementer) formidler ny innsikt på flere punkter (de to siste eksemplene ligger begge på grensa til røddretting).

Vær likevel klar over at flertallsbruk som virker uvant på oss som ikke-fagkyndige, kan ha lang tradisjon i fagspråk. Setninger som harde og myke stål ter seg ulikt ved oppvarming og det går store straumar i generatoren representerer gjengs språkbruk på henholdsvis det metallurgiske og det elektrotekniske fagområdet og må naturligvis godtas, også av den som møter bruksmåten for første gang. Det gjelder da å vite at den ikke er ny.

6.2.2 Naken form

Når et substantiv verken har foranstilt eller etterhengt artikkel, står det i *naken* form. Vi bruker også betegnelsen "nakent substantiv". I flertall er *naken* form ofte greit (jamfør for eksempel hundar er kloke dyr), men i entall kan det virke rart eller være direkte feil.

Naken form er riktig i yrkesnevninger som står i predikativ stilling, jamfør for eksempel hun ville bli lege. Naken form har også vi i mange faste vendinger (kollokasjoner): han stod vakt, og her bør man respektere tradisjonen. Men i de fleste andre sammenhenger skal substantivet ha artikkel. Det gjelder for eksempel personbetegnelser som viser til en enkelt av en art. Vi bør rette eller frarå formuleringer som drøft eventuelle problemer med faglærer og hva lovgiver har ment, er uklart. Her kan vi omskrive til bestemt form: ... faglæreren og hva lovgiveren Andre ganger setter vi kanskje heller inn ubestemt artikkel: du tek hola ut i samarbeid med røleggjær eller elektrikar > ... ein røleggjær eller elektrikar.

På den annen side ser vi en tendens til å sette inn ubestemt artikkel der den ikke bør stå, og dette er nok etter mønster av engelsk: *faren

hans var en musiker ("var musiker av yrke"). Her kan vi ta ut artikkelen med rødt: > ... var musiker. På norsk hører artikkelen derimot med hvis det også står et adjektiv: faren var en flink musiker, og ubestemt artikkel er også riktig der det dreier seg om personlige egenskaper: faren var en spiller (ikke av yrke, men som type). Ved sammenlikninger kan artikkel være påkrevd. Merk betydningsforskjellen mellom han arbeide som grovsmed (= "i en stilling som grovsmed") og han arbeide som ein grovsmed (= "han var tung på labben").

Den ubestemte artikkelen er historisk sett samme ord som tallordet **en** (1) og har beholdt litt av den samme individualiserende virkningen. Der antall er uten betydning og art, begrep e.l. er det vesentlige, bør vi ofte sløyfe artikkelen: planen inneber ei nedlegging av fleire skolar, de internasjonale avtalene vil føre til en større åpenhet i handelen mellom landene. Naken form er best her. Stryk **ei** respektive **en** med blyant.

I helse- og omsorgsfag er det tradisjon for naken form der en ikke ser det ellers: lege bør tilkalles, og helsesøster skal undersøke barnet. Ord for nære slektninger kan ha ubestemt form i eksempler: mor er 34 år og eneforsørger. Det er ment å gi en effekt av velkjenthet og intimitet som ikke svarer til leserens synsvinkel. Vi må ofte godta dette. Men slike vendinger nærmer seg det uakseptable. I en setning som når mor og far ikkje er i stand til å ta ansvar, kan annan omsorgsperson vere aktuelt kan vi godta ubøyd **mor** og **far**, men vi bør sette inn **ein** med rødt og i tillegg foreslå omskriving: ... kan det vere aktuelt med ein annan ...

Noen latinske personbetegnelser som **aktor**, **rektor**, **sensor** blir sjelden bøyd, uansett funksjon i setningen, og det kan vi akseptere.

Nakent substantiv brukes en del i lærebøker i elektronikk og liknende fag, der vi kan se setninger som kreten er forspent i lederetning. Her bør vi sette inn etterhengt artikkel med blyant eller rødt: i lederetningen. Andre ord som ofte står i naken form, er **emitter** og **kollektor**, også om det er ment en bestemt av arten. Tilrå da eller rett til **emitteren**, **kollektoren**.

Merk at sjøl om ett nakent substantiv er feil: *kunde bør være tjent med kjøpet, kan to side-

ordnede være akseptabelt: både selger og kunde bør være tjent med kjøpet. Den siste typen er nok vanligst på bokmål. Vi kan ofte tilrå etterhengt artikkel også i slike tilfeller, ikke minst i nynorskmanus (både seljaren og kunden bør vere tente med kjøpet).

Egennavnet **Høyesterett/Høgsterett** står ubøyd. I lovtekster brukes naken form ganske mye: sak som er pådømt av krigsrett eller militær forhørsrett, kan påtalemyndigheten og tiltalte begjære tatt under ny behandling ved lagmannsrett, når fotgjengar er på veg ut i gangfelt, skal bilfører stanse i god avstand. Fra lovspråket er dette blitt overført til reglementer, kontrakter o.l., der det skal holdes en formell tone: passasjer uten billett henvises til bemannt vogn. Slike formuleringer egner seg dårlig i lærebøker, og vi bør ofte rette eller frarå dem. Vi kan for eksempel skrive om til flertall: sak som er pådømt ... > saker som er pådømt ..., passasjer uten ... > passasjerer uten ...

Problemet er bare at når en framstilling legger seg tett opp til en lovtekst, vet vi ikke alltid sikkert hva som kan være sitat, slik at vi kanskje må godta formuleringer som vi ellers ville rettet. Men det er i alle fall mulig å tilrå omskriving med blyant. Tar vi en av setningene ovenfor, kan vi foreslå omformulering til for eksempel dette: når ein fotgjengar (eller fotgjengaren) er på veg ut i eit gangfelt (eller gangfeltet), skal bilførerar stanse i god avstand.

6.2.3 Ved genitiv er målformene ulike

Med genitiv mener vi her først og fremst bruk av endingen **-s** eller det refleksive eiendomspronomenet **sin** som middel til å uttrykke tilhørighet, eiendom eller andre forhold (mors gryte, Truls' far og mor si gryte, Truls sin far). (Også konstruksjoner som gryta hennar mor og far hans Truls kunne vært tatt opp, men de er lite aktuelle i skrift.)

Vi må behandle genitiv i bokmålsmanus og genitiv i nynorskmanus noe ulikt. På bokmål er s-genitiv i prinsippet uproblematisk. Skal det være genitiv, bør det være s-genitiv. Det er først og fremst for mye s-genitiv vi bør være på vakt mot, fordi det kan gjøre språket stivt og kanselipreget. Sin-genitiv er lite ansett på bokmål og

forekommer mest ved ord på **-s**, ved forkortinger o.l. Her kan vi la slike genitiver passere, men det bør ikke bli for mange av dem. Mye bruk av sin-genitiv virker lite muntlig og derfor stivt på en annen måte enn s-genitiv.

Den som vil skrive god nynorsk, bør derimot helst *unngå* genitiv i det hele (og heller uttrykke seg ved hjelp av preposisjonsuttrykk o.l.). I nynorskmanus godtar vi s-genitiv mest bare ved egennavn og betegnelser for personer og institusjoner, spesielt når det angis eiendom eller tilhørighet. I tillegg går genitiv greit i målsuttrykk (som fem mils veg). Sin-genitiven er utbredt i vestnorske dialekter, men har ikke vært ansett i nynorsk, enda mange nok vil oppfatte den som typisk for nynorsk! Vi kan godta den stort sett der vi godtar s-genitiv (ikke ved målsuttrykk!), men bør ikke la den få for stort rom i bøker på denne målformen heller.

Er det brukt for mye genitiv i et manus, kan vi uansett målform rette eller tilrå omskriving og eventuelt sende med en merknad til forlag og forfatter. Det er ofte bra å løse opp en genitivstett framstilling. Genitiv kan omskrives på flere måter, og omskriving er oftest aktuelt på nynorsk, der vi også lettere retter med rødt. Se neste punkt.

6.2.3.1 S-genitiv: mest på bokmål, bør ofte frarås på nynorsk

Brukt med omtanke er s-genitiv et godt uttrykksmiddel på bokmål. Også mer litterære konstruksjonstyper, som det vi kaller objekts-genitiv, er i prinsippet greie: mesterskapets avslutning, kongens henrettelse, boktrykkerkunstens oppfinnelse, reformasjonens innføring. Disse typene er likevel noe formelle, og blir det

for mye av dem, kan vi tilrå omskriving. Former på **-as** må vi akseptere: kirkas makt, solas diameter, i åras løp osv. Bøyning med **-a** i bestemt form kan dessuten kombineres med **-ens** i genitiv uten at det skal regnes som vakling: kirka kan stå sammen med kirkens og senga sammen med sengens.

På nynorsk bør vi derimot sjelden godta uttrykksmåter som *kyrkjas makt og *solas diameter (genitiv av hunkjønnord i bestemt form). Også typen *styrets vedtak, der intetkjønn trekker med seg en "papiruttale" med **-t**, kan vi ofte rette med rødt, og det samme gjelder bestemt form flertall *kommunanes stilling. Det er lettere å la s-genitiv i bestemt form stå ved hankjønnord i entall, som prestens lue og Statsministerens kontor (det siste er et egennavn og må uansett aksepteres). Genitiv av ord som angir upersonlige størrelser, som *bilens motor og *filosofiens problem, kan ofte rettes med rødt uansett.

Med ved egennavn og i målsuttrykk er s-genitiv som nevnt greit: Martas andlet, åtte timars dag o.l.

I nynorskmanus kan vi få problemer med genitivkonstruksjoner som er lånt fra bokmål. Ofte gjelder det faste vendinger: *i tidas fylde, *årets namn, gjerne metaforer: *ballets løve. De fleste bør avvises, men noen av de vanligste, som dagens rett, må vi godta. Når vi retter, gjelder det å sette inn akseptable alternativer. Tenk konstruktivt og vær nøye med å variere språkb Bruken der bokmål har genitiv. Rent praktisk: Ikke bruk s-genitiv når andre løsninger er bedre. Ikke sett inn sin-genitiv så sant det er mulig å unngå det.

Studer disse eksemplene:

Vi kan variere med preposisjonsuttrykk:

"bokas bærende idé"	>	den berande ideen i boka
"kongens henrettelse"	>	avrettinga av kongen
"kreftenes samspill"	>	samspelet av krefter
"myndighetenes utspill"	>	utspelet frå styresmaktene
"prestens lue"	>	lua til presten (eller åt)

Vi kan skrive om til adjektiv:

"Israels framrykking"	>	den israelske framrykkinga
-----------------------	---	-----------------------------------

Vi kan lage sammensetninger:

"batteriets kapasitet"	>	batterikapasiteten
"bøkernes verden"	>	bokverda
"folkets makt"	>	folkemakta
"historiens hjul"	>	sogehjula
"sannhetens øyeblikk"	>	sanningsstunda
"sin egen lykkes smed"	>	sin eigen lukkesmed
"Boltzmanns konstant"	>	Boltzmann-konstanten
"Richters skala"	>	Richter-skalaen

Vi kan lage en ny setning:

"dagens teknikk"	>	den teknikken vi har i dag
"hva var regjeringen Stangs syn på dette?"	>	korleis såg regjeringa Stang på dette?
"kreftenes samspill"	>	korleis kreftene spelar saman
"soldatenes protest"	>	at soldatane protesterer

Vi kan velge helt andre løsninger:

"for rikets sikkerhet"	>	for landet og tryggheiken
"fra tidenes morgen"	>	frå opphavet, frå dei første tider

Det kan være uklart hva et genitivsuttrykk betyr, og dette kan være et problem på begge målformer. Skal for eksempel ordene Annes brev forstås som brevet til Anne (konkret retning) eller brevet fra Anne (konkret retning eller styringen som logisk subjekt), eller angir de kanskje et eiendomsforhold? Konteksten gir ofte, men ikke alltid svar på hvordan vi bør tolke slike formuleringer. Iblant må vi be om en presisering.

I likhet med genitiv angir preposisjonen **til** (nynorsk også **åt**) oftest eiendom eller tilhørighet. Preposisjonsuttrykk med **til (åt)** kan derfor ofte erstatte genitiv, som eksempelet førerens tilstand > tilstanden til føreren demonstrerer. Slike endringer kan gjøre språket ledigere, men uttrykket vinner ikke alltid i klarhet. Om vi i en setning som Aristoteles' kunnskap vart viktig i mellomalderen foreslår kunnskapen til Aristoteles ..., viderefører vi bare en tvetydighet. Hvordan er forholdet mellom Aristoteles og kunnskapen her? Det er vel ment kunnskap som stammer fra Aristoteles, og da bør heller **fra/frå** brukes: kunnskapen fra Aristoteles vart ...

Det er altså slett ikke alltid **til** passer best når

vi løser opp genitiver. Ofte har vi flere muligheter. En genitiv som Stortingets vedtak kan omskrives til vedtaket til Stortinget (tilhørighet), til vedtaket i Stortinget (konkret betydning: vedtaket ble gjort i forsamlingen, eventuelt i huset), til vedtaket av Stortinget (styringen er logisk subjekt: Stortinget gjorde vedtaket) – eller til sammensetning: **stortingsvedtaket**.

Når vi omskriver et genitivsuttrykk, kan det altså skje at vi er nødt til å presisere meningen idet vi velger en alternativ løsning, og da må vi ivareta nyansene. Hvis en forfatter skriver fjelllets blomster var alt visnet, lyder kanskje dette oppstyrtet i sin sammenheng, og vi foreslår kan hende blomstene på fjellet ... Det innebærer at vi tolker betydningen som konkret (stedsangivelse). Men står det fjelllets blomster ble først katalogisert av Linné, er betydningen "fjellfloraen", og da er ikke på fjellet uten videre noen forbedring. Her kan en annen variant passe godt, nemlig å sette inn et sammensatt substantiv: **fjellblomstene ble ...**

Se også 6.5.

På begge målformer kan for øvrig s-genitiver tjene som adjektiv i attributiv stilling: et **herrens**

vær. Vi må kunne trekke grensa mellom dette og vanlig genitiv av substantiv i bestemt form (som Herrens veier er uransakelige), som ikke er så godt på nynorsk.

Når det gjelder forkortinger og symboler, markeres det ikke i skrift at de står i genitiv (men vi leser genitivene på vanlig måte): 8 cm avstand (les: "åtte centimeters avstand"), 6 % opplutning ("seks prosents opplutning"), 5° forskjell ("fem graders forskjell"). Det skal ikke stå *cms, *%s, *s; slike skrivemåter må tas ut med rødt hvis vi ser dem. Ved fullskrevne enheter må s-en ofte regnes som valgfri: nitti grader(s) forskyvning, to veker(s) ferie.

Ved stedsnavn kan en komme i tvil om genitiv eller ikke genitiv. Det heter jo Bergen kommune og Bergens ordfører, men hva med Bergen(s) katedralskole og Bjørgvin(s) bispestol? Der det er tale om helheter som er egenavn, kan vi finne svaret ved å undersøke i kilder som telefonkatalogen. I eksempelet Bjørgvin(s) bispestol må det regnes med valgfrihet.

6.2.3.2 Sin-genitiv: på frammarsj i begge målformer

Sin-genitiv har ikke vært regnet som noen heldig konstruksjon i skriftlig norsk, verken på bokmål eller nynorsk, men er ikke desto mindre på frammarsj begge steder. Den er mest brukt på nynorsk, der den i likhet med s-genitiv særlig har vært godtatt ved navn og betegnelser på personer og andre levende vesener og til å uttrykke forhold som eiendom. Ja, mange har kanskje en følelse av at sin-genitiv passer ekstra godt, bedre enn s-genitiv, når man vil framheve "eieren" av noe i forbindelser som det er i Ketil sin klasse ho går (og ikke i Jo sin).

For bokmålets del ser det ut til at sin-genitiv brer seg ikke minst ved egennavn, særlig slike som skrives (eller uttales) med -s til slutt (Andreas sin klasse, Peirce sin filosofi), og ved forkortinger (USA sin politikk). Vi må kunne godta spredte forekomster av det, men denne typen genitiv bør ikke prege en bokmålsbok. Det virker for øvrig som om mange "oversetter" bokmålets s-genitiv mer eller mindre automatisk til sin-genitiv på nynorsk. Men det er lite heldig. På begge målformer kan sin-genitiv lettere god-

tas ved personer og institusjoner enn ved begreper. En formulering som *Analytisk filosofi sitt syn på språkhandlingar bør rettes. Sett gjerne inn preposisjonsuttrykk i stedet: Synet på språkhandlingar i analytisk filosofi.

I skrift vil sin-genitiv i praksis alltid veksle med s-genitiv i tekster av en viss lengde. Dette gjelder for begge målformer. Det kan derfor vanskelig stilles noe krav om at en forfatter må benytte enten s-genitiv eller sin-genitiv.

Uttrykksmåter som *faren min sin bil forekommer nok i tale, men må rettes i skrift (på samme måte som *han tok far sins hatt). Preposisjonsuttrykk er fint: bilen til faren min.

6.2.3.3 Gruppegenitiv

Når -s eller sin settes til siste ord i en ordfølge, men står til helheten, har vi det som kalles gruppegenitiv: Asbjørnsen og Moes eventyr, kongen av Danmark sin siger. Som vi ser av disse eksemplene, kan gruppegenitiver ha ulik oppbygning – helheten kan bestå av sideordnede ord eller av et kjerneledd med bestemmelser. Gruppegenitiv er vanlig og ofte helt uproblematisk, men må vurderes i det enkelte tilfellet. Vi bør godta slik genitiv hvis gruppa reelt utgjør en enhet, og til gjengjeld skal leseren da kunne stole på at markeringen er entydig.

For å finne ut om en helhet virkelig utgjør en gruppe som kan få gruppegenitiv, kan vi forsøksvis stokke om på rekkefølgen av ordene. Det høver særlig godt ved den førstnevnte typen. Vi ser straks at *Moe og Asbjørnsens eventyr er umulig. Gruppa er Asbjørnsen og Moe, og gruppegenitiv er greit (som vi i dette tilfellet visste fra før!).

Gruppegenitiver kan imidlertid være tvilsomme. Tar vi eksempelet Bing og Bringsværd romanar, er det jo slik at de to forfatterne (Jon Bing og Tor Åge Bringsværd) har skrevet romaner sammen, og at begge dessuten har skrevet romaner hver for seg. Skrivemåten her må derfor vise til de felles romanene, ellers blir det feil. For å kunne vurdere slike tilfeller må vi altså vite om to (eller flere) personer, instanser e.l. virkelig er sammen om noe eller ikke. Vet vi ikke det, må vi bare skrive spørsmål i marginen.

Gruppegenitiver av den andre typen kan

være tvetydige på en annen måte. Betyr en av brødrenes hester "en av hestene til brødrene" (det er det normale) eller "hestene til en av brødrene" (gruppegenitiv)? Her bør vi etterlyse presisering hvis meningen ikke går fram av sammenhengen. Men en fraråding kan være på sin plass uansett.

I muntlig språk forekommer det gruppegenitiver som ikke er akseptable i skrift: *de beste av dems innsats, *damen som koms hatt (klare røddrettinger hvis disse typene skulle opptre).

Iblant er det et personlig pronomen i gruppa, som i vi radikale EU-tilhengjarar. Hvis en slik gruppe settes i genitiv, kan man få konstruksjoner som *ho vil tale oss radikale EU-tilhengjarars sak. Vi ser at pronomenet er bøyd, trolig fordi gruppa er objekt i setningen. Men dette er språkbruk som bør rettes. Skriv om til ... vere talerør for oss ... e.l.

Gruppegenitiver kan også være lite heldige fordi de blir for lange, som her: den norske statsminister i Stockholms beslutning stod fast. Vi kan for eksempel foreslå omskriving til verbal uttrykksmåte: den norske statsminister i Stockholm stod fast i sin beslutning. Som dette eksempelet viser, kan vi ofte endre lange gruppegenitiver nokså lett. En annen måte er å sette inn et preposisjonsuttrykk: Forsøksrådet for skoleverkets sekretariat > sekretariatet i ...

6.3 Verb

6.3.1 Allment

Det er ikke alltid noen lett sak å velge det rette verbet og den riktige verbformen, og man kan støte på problemer av mange slag i den forbindelse.

På dette området, som vi kan kalle praktisk verbalsyntaks, er det slik at bokmål og nynorsk snart følger de samme reglene, snart skiller lag. En forskjell er at det i nynorsktradisjonen har vært lagt ekstra stor vekt på å velge uttrykksmåter bygd opp rundt et finitt verb, fordi de gir ledigere språk enn substantivkonstruksjoner. Vi kan gå nokså strengt til verks med dette i nynorskmanus hvis det er grunn til det og vi har tid. Også i bokmål har verbale uttrykksmåter vunnet fram, og vi bør følge opp det og ofte tilrå bruk av verb. Men vi må være mer tilbake-

holdne enn på nynorsksiden. Dette feltet er ellers omtalt i 3.2.2 og tas ikke opp her.

Nedenfor skal vi drøfte tempusbruk, verb i transitiv og intransitiv funksjon, passiv og liknende konstruksjoner, valg av hjelpeverb, samsvarsbøyning av perfektum partisipp, bruk av sammensatte verb og plassering av infinitivmerket.

6.3.2 Tempus

Mens tid er noe utenomspråklig, en side ved virkeligheten, er tempus en del av verbbøyningen (presens, preteritum, perfektum osv.) og kan angi både tid og andre forhold. Vi følger i all hovedsak de samme retningslinjene i bokmål og nynorsk når vi vurderer tempusbruk.

Vanlig tempus i lærebøker er presens (i historisk framstilling ofte preteritum). Det er nøye sammenheng mellom tempus i en bestemt setning og i tempus i konteksten. Spesielt må vi se tempus i leddsetninger i sammenheng med resten av helsetningen. Tempusvalget kan påvirke både den logiske og den stilistiske sammenhengen, og vi må alltid vurdere påtenkte rettinger eller forslag ut fra helheten.

Lite variert tempusbruk blir kjedelig. Men ikke all veksling er like bra. Et eksempel viser hvordan tilfeldig tempusvariasjon kan forstyrre lesingen: Anne er 20 år og arbeidde som sjåfør. Inntekta var 9500 i månaden etter skatt. Ho bur heime og betalte 2000 i månaden for husrom og mat. Slik bør en ikke skrive; her kan tempusvekslingen utjamnes med rødt. Men husk at det ikke er noe mål å uttrykke variasjon, tvert om. Endringer må være vel begrunnet.

Er tidsforholdene sammensatte, trekker kanskje en retting eller anbefaling andre med seg, slik at det blir for krevende å forbedre uttrykksmåtene. Da bør vi skrive en merknad om uheldig tempusbruk.

6.3.2.1 Tempus og tid

Det er ikke noe en-til-en-forhold mellom tempus og tid. For eksempel svarer presens slett ikke alltid til nåtid, men angir minst like ofte framtid (som i boka kjem til hausten). Framtid kan på sin side uttrykkes på flere måter (vil, skal, kommer/kjem til å osv.).

Mange forfattere bruker **vil** med infinitiv for mye. De har kanskje en følelse av at **vil** må være med for å uttrykke framtid, og skriver derfor setninger som denne: forhold som **vil påvirke det høvet pasienten har til å vere sjuk heime, vil vere den evna dei nære pårørende vil ha til å medverke i pleia og omsorga.** Dette forekommer ikke minst i fagbøker, der særlig **vil være/vere, vil kunne, vil måtte** o.l. går i svang. Når vi arbeider med nynorskmanus, skal vi være ekstra restriktive med å godta slik ordlegging, klart strengere enn det vi trenger å være når vi retter bokmål. Ofte er presens like godt i den enkelte setningen, og mange ganger passer det å sette inn presensformer for å hindre at teksten blir ensformig og kjedelig på grunn av dette hjelpeverbet som kommer igjen og igjen: forhold som **påverkar ... er den evna dei pårørende har til ...** Vi kan rette med rødt dersom det ikke går tapt informasjon med rettingen (andre ganger er forslag best). Veksling mellom **vil ...** på ett nivå og presens på det neste kan også fungere godt: i **framtiden vil det komme datamaskiner som styrer innkjøp i husholdningene. De vil ha direktekontakt med butikker, der bestillingene blir registrert og effektivt automatisk.** Slik får teksten rytme og variasjon.

Det er mange måter å uttrykke virkelig framtid på. Ved ensidig bruk av **vil** kan vi foreslå eller rette til **skal** pluss infinitiv eller til omskriving med **komme/kome til å** – kanskje den mest nøytrale måten (rent temporal): datamaskiner **kommer til å styre ...** (Derimot godtas ikke dialektvarianter som ***bli å** med infinitiv.)

Det er helt greit å benytte historisk (dramatisk) presens, som vi har i disse eksemplene: i **55 f.Kr. går Cæsar over Rhinen, da ho sit der, kjem det ein motorsyssel forbi.** Det er ofte den handlingen eller prosessen som skal dramatiseres, man setter i presens, men dette er ingen absolutt regel. I setningen ovenfor ville mange ikke reagert om det stod da ho **sit** der, **kom** det ein motorsyssel forbi. Blir det for mye av historisk presens, mister dette stilgrepet kraft. På linje med historisk presens står tilsvarende bruk av perfektum: i **55 f.Kr. er Cæsar kommet fram til Rhinen.** Her kan vi tilrå preteritum eller pluskvamperfektum ved overdreven bruk: i **55 f.Kr kom Cæsar ...**, i **55 f.Kr. var Cæsar kommet ...**

Når det i framstillinger i preteritum vises til kilder som kan kontrolleres, kan forfattere markere det ved å benytte presens, som her: etter at vedtaket **var** gjort, **skriv** Koht at det **låg** politiske omsyn til grunn. Her kunne det like gjerne stått **skreiv**, men vi skal ikke rette til det. På den annen side forskyves presens til preteritum i indirekte tale etter verb som **si, svare** i preteritum: mannen **sa**: "Det **stemmer.**" > mannen **sa** at det **stemte.** Hvis det er tale om et forhold som fortsatt vedvarer, kan vi foreslå presens: ti **prosent av dei spurde svarte** at dei **brukte** alkohol kvar veke – bedre: **... bruker...**

I en fast vending som **når det gjelder** er tempusbruken nokså tom for tidsinnhold: når det **gjelder kongesagaene, tvilte** ikke Munch på at de **kunne** leses direkte som kilder til Norges historie. Her kunne det òg stått **når det gjaldt**, og kanskje ville framstillingen da virket mindre samtidsrelevant. Men dette er fine nyanser.

Perfektum angir gjerne fortid med relevans for nåtiden eller ubestemt fortid (Stortinget **har innført innvandringsstopp**; den gjelder nå; den ble innført en gang). Preteritum markerer derimot definitiv fortid (Stortinget **innførte innvandringsstopp**; det skjedde i 1975). Noen forfattere mestrer ikke dette skillet og skriver for eksempel: Kalifen i Bagdad og keiseren i Konstantinopel **har vært** blant de mektigste fyrstene på den tid. Keiseren **har hatt** en livgarde, og i den **har** vikinger **tjent** som soldater, væringer **har de vært** kalt. (Skriv om til: **var** blant de ... **hadde** en livgarde ... **tjente** vikinger ... **ble** de kalt.) I disse setningene bygger perfektum opp en forventning om aktualitet. Hvis forfatteren mener å framstille definitiv fortid, er tempusbruken feil og bør rettes med rødt.

6.3.2.2 Det tenkte, det ønskelige o.l. (modalitet)

Kondisjonalis kan markere at noe er irreelt: hadde Stauffenberg lyktes, **ville** Etterkrigs-Europa **(ha) sett** annerledes ut. Her omtales en tenkt situasjon som betingelse i pluskvamperfektum, mens hovedsaken, en mulig konsekvens, omtales i andre kondisjonalis.

I lærebøker møter vi slik kondisjonalis blant annet i oppgavetekster, der denne typen gir nett-

opp den hypotetiske rammen oppgaven forutsetter: Korleis ville du setje opp desse boksane for å vise det rette forholdet mellom colaforbruket i dei to landa? Det kan være tvil om hvorvidt første eller andre kondisjonalis bør benyttes. Andre kondisjonalis framhever gjerne det irreelle ekstra sterkt: Korleis ville du (ha) sett opp desse boksane for å vise det rette forholdet ...? Men det er ikke alltid like nødvendig å være hypotetisk, så derfor kan ofte også futurum benyttes: Korleis vil du setje opp desse boksane for å vise det rette forholdet ...? Også presens kan gå: Korleis set du opp ... Her er det altså flere muligheter, og som oftest bør en la forfatterens formvalg råde i slike tilfeller.

Kondisjonalis uttrykker jamt over større forbehold enn futurum. Sammenlikn det vil være overraskende hvis partiet vinner valget og det ville (ha) vært overraskende hvis partiet skulle vinne valget. Også denne nyansen må vi ha øye for.

Lange betingelser bør ofte få danne egne setninger. La oss tenke oss at teksten til en oppgave i matematikk lyder slik (betingelsen står med uthevet skrift): Hvor mye lava ville Etna sprutet ut hvis vulkanen hadde utbrudd i åtte dager, lavaen den første dagen utgjorde 8 millioner tonn og mengden hver dag avtok med 20 % sammenliknet med dagen før? Her bør vi rette med rødt til for eksempel: La oss tenke oss at vulkanen Etna hadde utbrudd i åtte dager. Den første dagen sprutet vulkanen ut 8 millioner tonn lava, og mengden avtok hver dag med 20 % sammenliknet med dagen før. Hvor mye lava ville Etna ha sprutet ut da utbruddet var over? Vi ser hvordan faktastoffet er trukket ut og plassert i utsagnssetninger som rommer de forutsetningene som gjelder.

Betingelsen kan ha form av ett eller flere preposisjonsuttrykk: kor mange hus ville du (ha) plassert på ei tomt av same storleiken, men med trapesform? Men ofte er betingelsen en fullstendig (ledd)setning, som kan stå forrest eller være etterstilt: om du hadde vore finansminister i Noreg, korleis ville du (ha) lagt opp skattepolitikken? – korleis ville du ... om du hadde vore finansminister i Noreg? Den siste løsningen gir ofte best flyt.

I den ungrammatiske setningen *hva ville skje hvis Sørstatene hadde vunnet krigen?

strekker ikke første kondisjonalis (**ville skje**) til for å angi det tenkte i et spørsmål som gjelder forhold i fortiden, og helheten kommer ikke på linje med det irreelle som pluskvamperfektum i vilkårssetningen markerer (**hadde vunnet**; tidsforskyvning). En slik formulering kan ikke aksepteres, men krever rødretting. Rett til for eksempel hva ville (ha) skjedd hvis Sørstatene hadde vunnet ...

Mye bruk av kondisjonalis, særlig første kondisjonalis med **ville** (**ville tro ... ville komme ... ville gjøre ...** osv.), kan virke stivt (på liknende måte som mye futurum med **vil**), slik at vi bør vurdere å foreslå at språkføringen varieres mer. I talemålet benyttes ofte pluskvamperfektum for å få fram slikt som bare er noe tenkt: Scott hadde valt ei anna rute om han hadde kunna i stedet for Scott ville ha valt ... Dette er et alternativ også i skrift, men pass på så ikke eventuelle endringer gjør tonen mer monoton: hadde Stauffenberg lyktes, hadde Etterkrigs-Europa sett ... Det er ikke uten videre heldig at leddsetningen har nøyaktig samme oppbygning som helsetningen, for strukturen i utsagnet kan bli mindre tydelig da.

Tempusveksling der forskjøvet tempus angir det tenkte eller irreelle, er en fin måte å bygge opp spenning på og dermed et viktig språklig virkemiddel. Skiftninger kan ha pedagogisk verdi, og derfor bør vi på den ene side vurdere påtenkte rettinger av avvikende tempusbruk nøye og på den annen side utnytte det registeret som står til disposisjon, hvis det er aktuelt å gripe inn for å variere eller nyansere språkføringen.

Tempusforskyvning kan dessuten gjøre en tekst mer personlig. Det irreelle er ikke alltid bare noe tenkt, men kanskje et ønske (var eg berre heime!), en anbefaling (staten burde innføre dette), et retorisk spørsmål (skulle dette være hele sannheten?), uttrykk for tvil (en glente skal ha vært skutt her i fjor), påpeking av mulighet (det kan ha vore tjuvar) osv. Slik kan en forfatter markere sitt nærvær i teksten, og det kan være pedagogisk relevant fordi framstillingen blir mer spennende.

Uttryksmåter med **vil** pluss infinitiv, som formelt er første futurum, men ofte fungerer som en slags omskrevet presens (jmfør 6.3.2.1), kan markere liknende forhold, for eksempel forbe-

hold: det vil vere urett å seie at Noreg ikkje er tent med atlantisk forankring i Nato. Og for å angi ønske bruker en ofte de restene av presens konjunktiv som språket har (mest faste vendinger som leve kongen, ære være). Det finnes også andre måter å angi noe irreelt på, som vi ikke kan gå nærmere inn på her.

6.3.3 Verbalet mellom subjektet og objektet

Forholdet mellom subjekt og objekt kan variere, og det er ikke alltid like lett å ta stilling til for eksempel passivbruk i praksis. Vi skal gå inn på noen punkter som kan være problematiske.

6.3.3.1 Passiv – i form og innhold

Vi har tidligere i boka advart mot passiv. Nå har aktiv uttrykksmåte for lengst slått igjennom som ideal og til dels som praktisk realitet. Likevel er en advarsel på sin plass. Men vi bør ha et nyansert syn på dette.

Det er forskjell på målformene. Vi bør slå oftere ned på passivformer på nynorsk enn på bokmål, ikke bare ved feil bruk, men også når det er for mye passiv. På bokmål kan en setning som rollene byttes om, og rollespillet gjentas få stå, også om den er ment som instruksjon. Det bør ikke nynorsk rollene blir bytte om, og rollespelet blir teke opp att få. Rett her til byt om rollene og spel rollespelet ein gong til.

Vi motarbeider passiv som utydeliggjør sammenhenger eller gjør framstillingen vanskeligere, men rykker ikke ut mot nyansert og smidig passivbruk. Det beste er ofte en rimelig veksling mellom aktiv og passiv; det gir teksten rytme. Er passivbruk et problem i lærebøker i dag, gjelder det nok helst på bestemte fagområder, som juss og tekniske fag. Synes vi det er for mye passiv i et manus, bør vi skrive en generell merknad og ellers foreslå eller rette til aktiv der det passer.

6.3.3.2 S-passiv eller omskrevet passiv – mest et bokmålsspørsmål

På bokmål kan en i presens benytte både omskrevet passiv (saken blir gransket i departe-

mentet) og s-passiv (saken granskes ...), men på nynorsk går bare omskrevet passiv (saka blir (vert) granska ...). Vi må rette *saka granskast ... med rødt, i likhet med *avgiftsauken skuldast prisstigninga, *varene sendest med båt og andre bokmålsfargede formuleringer.

Passivformer på **-st** i nynorsk svarer til bokmålsformene på **-s**, men st-passiv brukes bare i infinitiv etter modale hjelpeverb i presens og preteritum: saka skal (skulle) granskast i departementet. Dette mønsteret gir god flyt, ofte bedre enn bli-passiv (saka skal no bli granska i departementet) (gjelder også for bokmål). Det hender at vi bør rette til infinitiv av st-passiv med rødt: Kan dreiespoleinstrument som skal måle spenning og straum, koplast direkte inn i straumkrinsane, eller må dei bli brukte saman med andre komponentar? > ... må dei brukast ... Men aktiv er jo et like nærliggende alternativ her: ... eller må vi bruke dei ...

Omskrevet passiv virker gjerne mindre formelt enn s-passiv (unntatt altså i infinitiv etter modalverb). Men det kan også være nyanser mellom de to. Noen mener at s-passiv passer best om det generelle, omskrevet passiv om enkelttilfeller: Stortingsvalg holdes hvert fjerde år. I år blir valget skjøvet fram til august. Dette er et skille i aksjonsart, men det er langt fra like opplagt for alle. Vi kan ikke kreve at det gjennomføres, men kan foreslå det, og framfor alt må vi respektere forfattere som praktiserer det.

Mange forfattere bruker for mye s-passiv. Her kan konsulenter sørge for variasjon mellom s-passiv og omskrevet passiv, hvis det ellers passer: indre konflikter overføres til dels til nettverket > ... blir til dels overført ... Men enda oftere bør vi nok prøve å skrive passiven om til aktiv: med basale behov menes kjærlighet, aksept, verdsetting > ... mener vi... Stivt og fattig "passivspråk" forekommer blant annet i bøker om tekniske emner: skiva dreies rundt og stilles med motsatt side inn før den monteres, tilpasses og settes i drift. Men før vi retter eller frarår s-passiv i et slikt tilfelle, må vi vurdere både aksjonsarten og om passiv tjener tekstbindingen.

Aktiv uttrykksmåte er gjerne å foretrekke. Det hender likevel at også aktiv gir tungt språk. Står det i et manus binders kan brukes til så mangt eller spørsmål kan sendast til Språkrå-

det, bør vi ikke endre dette. En kan godt skrive binders kan en (vi) bruke til så mangt og spørsmål kan ein sende til Språkrådet, men disse konstruksjonene er gjerne litt tyngre.

I teknisk sammenheng er det naturlig at prosesser og rutiner står i sentrum (durativ aksjonsart), og da passer s-passiv, gjerne uten angivelse av logisk subjekt: skiva drives med reimer og balanseres av et lager. Ofte bør vi godta s-passiv på den bakgrunnen. Men resultatet kan være at setningen ikke blir entydig: når vi skal overføre et bitmønster, foretas en modul-2-divisjon av datakoden. Er det "vi" eller noen annen som skal foreta dette, eller gjør maskinen det automatisk? Her kan vi skrive en merknad om at det er vanskelig for en ikke-fagkyndig leser å vite hva det logiske subjektet er.

Etter modale hjelpeverb passer som nevnt s-passiv bra. Det kan derfor være lurt å sette inn et modalt hjelpeverb: teksten (skal) skrives slik at den kan leses nedenfra eller fra høyre side av tegningen. Da gjør vi samtidig setningen ledigere og preget av anvisning klarere (det kan være nok å sette inn hjelpeverbet ett sted).

Fordi passiv på nynorsk i hovedsak er omskrevet passiv, kan denne typen angi både noe durativt og noe momentant på den målformen: skiva blir driven med reimar og blir balansert med eit lager. Men også omskrevet passiv kan overdrives, og det er ikke bedre enn å ha for mye s-passiv på bokmål. Husk at vi i nynorskmanus oftere bør sette inn en aktiv uttrykksmåte (for eksempel vi dreier skiva rundt og stiller ho med motsett side inn før vi monterer ho). Om dette skal være forslag eller rødretting, avhenger av sammenhengen.

6.3.3.3 Noen spesialtilfeller

Passiv uttrykksmåte får vi ved å snu en setning i aktiv slik at det direkte objektet blir subjekt: vi sender brevet > brevet sendes eller blir sendt (av oss). Også det indirekte objektet kan vi gjøre til subjekt: seierherrene bød Tyskland vilkår landet ikke ville godta > Tyskland ble budt vilkår ... Når subjektet i en slik setning er et personlig pronomer, må det ha subjektform (nevneform): de ble budt vilkår ..., vi vart tilbudne pengar for opplysningane. Dette er normalpro-

sa særlig på bokmål, men det bør ikke bli for mye av slike formuleringer uansett målform. De aksepteres også på nynorsk, men vi bør motarbeide dem der og kan iblant rette med rødt i nynorskmanus.

Tyskland ble budt vilkår ... viser subjektskjuling. I setninger i passiv angis det logiske subjektet i et preposisjonsuttrykk med **av** - ... ble av seierherrene budt vilkår ... - hvis det da angis. Det høver nemlig ofte å sløyfe denne opplysningen, særlig når den er overflødig, som i den forrige setningen ("I setninger i passiv angis ..."), der det logiske subjektet er de uventede språkbrukerne, alle som sier eller skriver slike setninger i passiv. Det kan rett og slett virke forstyrrende å nevne det. Men hvis subjektskjuling gjør framstillingen partisk, usaklig eller ufullstendig, skal vi gjøre forfatteren og forlaget oppmerksom på det. Iblant kan vi også foreslå at det logiske subjektet strykes, hvis det forbedrer framstillingen.

Også setninger der styringen for en preposisjon er blitt subjekt i passiv, forekommer på begge målformer, men kanskje særlig på bokmål. Av vi tar kopi av denne siden får vi da denne siden tas (blir tatt) kopi av, som er på grensa av det akseptable. Språket blir ledigere hvis vi forandrer uttrykksmåten tilbake til aktiv, eller i alle fall setter inn **det**, med blyant eller med rødt: denne siden tas det (eller blir det tatt) kopi av. Her må vi være nøye med å følge opp alle endringer i ordstilling, bøyning osv. som det inngrepet vi foretar, måtte kreve. På bokmål kan både tilrådingen og rettingen være aktuelt, på nynorsk bør vi oftere rette med rødt.

I lærebokmanus kan vi også møte det som kalles kompleks passiv, av typen kvinnen fryktes drept eller kontoen anses avsluttet når kunden har fått oppgjør. Her er det laget passiv av helsetninger i aktiv der objektet er en substantivisk leddsetning med verbalet i passiv fra før (i det siste tilfellet inneholder objektssetningen også en adverbial setning): man frykter at kvinnen er (blitt) drept, vi anser at kontoen er (blitt) avsluttet når kunden har fått oppgjør. Resultatet er blitt en slags dobbelt passiv.

Fordelen med kompleks passiv er at man straks får sagt hva saken gjelder. Ulempen er at dette er uttrykksmåter fjernt fra vanlig talemål.

Vi må vurdere fordeler mot ulemper i det enkelte tilfellet. Ikke sjelden er det aktuelt å frarå eller rette slike konstruksjoner, og løsningen er å skrive om til aktiv. Iblant kan vi ikke gjøre det, fordi vi ikke vet hvordan setningen bør bli: tiltalen ble nektet utvidet. Kan man skrive om til dommeren nektet aktor å utvide tiltalen, eller er det tale om helt andre aktører? Her bør vi kreve at forlaget eller forfatteren sørger for å gjøre setningen entydig.

Det er ikke minst på bokmål vi møter kompleks passiv. Denne typen forekommer ikke bare i helsetninger, men også i leddsetninger, som i relativsetningen her: målt i antall kroner som planlegges investert... Foreslå her omskriving hvis det er mulig, for eksempel som eieren planlegger å investere (hvis det er det som er ment). Vi kan se denne typen også i nynorskmanus, men på nynorsk brukes ikke st-passiv i presens, og her retter vi formuleringer som *arbeida ventast fullførte. Derimot kan arbeida er venta fullførte passere, men det er ikke så godt, og vi kan foreslå omskriving: vi kan vente at arbeida blir fullførte e.a. Som regel bør vi godta mindre i nynorskmanus enn i manus på bokmål både når det gjelder denne og liknende typer.

Nær kompleks passiv ligger konstruksjoner der verbalet i den leddsetningen som ligger til grunn, ikke står i passiv, men i aktiv. Et eksempel er fiskeren antas omkommet, som er en passiv vending av man antar at fiskeren er (eller har) omkommet (omkomme er aktiv). Her òg kan vi gjerne frarå eller rette formuleringen hvis vi ser den i sammenhengende tekst. Og vi retter oftere i nynorskmanus enn i manus til bokmålsbøker.

Formuleringer med passiv pluss infinitiv gir formell og tung språkføring: De bes møte på vårt kontor ..., nynorsk: De blir beden om å ... Slike løsninger kan godtas i forretningsbrev o.l. Men her er aktiv form bedre: vi ber Dem/Dykk møte ..., og vi bør foreslå det.

Verbet late har ofte et direkte objekt som er logisk subjekt for en tilknyttet infinitiv: ho lét han reise året etter (han er logisk subjekt for handlingen reise). Fra gammelt har det direkte objektet i slike konstruksjoner også kunnet være logisk objekt for en infinitiv i aktiv form: de lot boka trykke i 1516 (= sørget for at boka ble

trykt), dei lét seg fotografere saman. Dette kan gi tvetydige setninger, som generalen lot sin sønn skyte (skjot noen sønnen på ordre fra generalen, eller fikk sønnen lov til å skyte?). Formuleringen blir entydig hvis vi skriver om: ... gav sin sønn lov til å skyte eller setter inn passiv: ... lot sin sønn skytes. Det siste er mindre vanlig på bokmål og umulig med st-form på nynorsk (men ... lét sonen sin bli skoten kan stå). Tvetydighet er likevel sjelden et reelt problem. Eksempelsetningene her er korrekte, men formelle. De bør knapt forekomme i grunnskolebøker uansett målform.

6.3.3.4 S-/st-former med annen funksjon

Ikke alle former på -s/-st er passiv. Noen s-/st-verb uttrykker noe refleksivt eller resiprokt (gjensidig). Det vanligste er riktignok å angi den slags funksjoner med verb pluss pronomen: ein skal ha fire års utdanning før ein kan kalle seg lærar, de kritiserte hverandre. Men her konkurrerer til dels s-/st-former med uttrykksmåter med pronomen (undres – undre seg, ringes – ringe hverandre) eller aktive former (modnast – modne). S-/st-former kan også uttrykke overgang (perfektiv aksjonsart): det kveldes (kvelder) (bokmål), liene grønnes (nynorsk grønkast). Reglene er ikke helt de samme på de to målformene.

Skillet mellom s-/st-former med forskjellig funksjon er viktigst på nynorsk, der st-passiv jo bare står i infinitiv, mens st-verb med refleksiv og resiprok funksjon kan brukes på linje med tilsvarende former på bokmål. Her kan en komme i tvil om hvilke former på -st som er gode. Ho skjemmest over faren og brørne slåst nesten kvar dag er kurante setninger, men ikke *ho skjemmest bort av faren og *bankane slåst saman i mai, som ville vært presens passiv og altså ikke korrekt.

En vanlig feil på nynorsk er å skrive *det skuldast slurv (etter mønster av bokmål skyldes). Her må vi rette til det kjem av slurv e.l. Heller ikke *han kallast Bykongen kan godtas. Skriv folk kallar han Bykongen.

Derimot brukes finnast, minnast, spørjast, synast, trengast og en rekke andre på linje med aktive verb. Slike st-verb står som egne oppslagsord i ordlistene.

6.3.4 Transitivt og intransitivt

6.3.4.1 Ny bruk?

Skal vi godta at verb med tradisjonelt transitiv funksjon brukes intransitivt – og omvendt, at intransitive verb brukes transitivt? Her er det en del avveininger som må gjøres.

Det er liten forskjell på målformene på dette punktet. De fleste verb på norsk er enten transitive (**drepe, legge/leggje** osv.) eller intransitive (**dø/døy, ligge/liggje** osv.). Men noen kan brukes både med og uten objekt (**drikke, ete, lese** osv.): **ho drakk øl, han har begynt å drikke**. Det finnes også andre typer: Ved **begynne, dreie, drukne, mangle, smake, smelte, øke/auke** og noen andre verb kan det som er objekt i transitiv bruk, bli subjekt i intransitivt bruk: **de begynte dagen med salmesang > dagen begynte med salmesang**. Og ved **gi, frata** o.a. tar verbet også indirekte objekt ("hensynsledd") (og det kan da bli subjekt i passivkonstruksjoner: **dei gav ho pengar > ho vart gjeven pengar**). Hvis vi er i tvil om hva som er brukelig, må vi aller først sjekke hva ordbøkene sier.

Diktere bruker iblant intransitive verb transitivt etter egen smak (som Bjørnson med **Syng meg hjem**). Dette ser vi sjelden eller aldri i lærebøker, men vi kan møte helt nye mønstre, der vi må bruke beste skjønn.

Når verb som tradisjonelt har vært transitive, får intransitiv funksjon, kan det ha et mønster i typen **butikken stenger nå** (jamfør **de stenger butikken**) og **forretninga opnar** (jamfør **ho opnar forretninga**). I fagspråk brukes dessuten vendinger som **ventilen lukker effektivt, slusa opnar ikkje, bomben detonerer, stålet herdar raskt**, og de går fint i sin sammenheng. Vendinger som **dørene lukker** og **glaset knuser** er derimot ennå ikke fullt ut akseptert i skrift. De minner noe om passiv (**butikken stenges nå, forretninga blir opna**), og i bøker på bokmål kan nettopp former med **-s** settes inn i stedet (**dørene lukkes, glasset knuses**), på nynorsk omskrevet passiv (**dørene blir latne att, glasset blir knust**), eller, på begge målformer, modalt hjelpeverb (**skal ...**). Vi kan naturligvis også omskrive på andre måter.

Også **evakuere** brukes iblant intransitivt, med objektet fra transitiv bruk som subjekt: **be-**

folkningen i området måtte evakuere. **Evakuere** brukes for øvrig transitivt på to måter: **tyskerne evakuerte befolkningen** – **tyskerne evakuerte Øst-Finnmark** (jamfør **fylle vann, fylle tanken**). Begge deler godtar vi.

Vendinger som **boka solgte dårlig** og **ho filmer i Cannes i haust** har engelsk forbilde og var en gang nye, men er i dag for lengst etablerte. Mange reagerer på ny bruk når den opptrer, men vi bør ikke stille oss negative hvis nyutviklingen representerer en ny nyanse eller betydning, og hvis den ikke fører til uklarhet eller fortrenger etablerte mønstre.

I lite variert prosa brukes ofte et verb som **øke/auke** til overmål, enten intransitivt: **avstanden (farten, mengden, temperaturen, tilførselen, trykket, vinkelen, volumet osv.) øker** eller transitivt: **vi øker avstanden (farten osv)**. Vi kan gjerne foreslå at andre verb settes inn for variasjonens skyld.

Hva gjør vi når verb med tradisjonelt intransitiv funksjon blir brukt med objekt? Vi må vurdere hvert tilfelle for seg. Et eksempel er **pipe ei vare** ("registrere strekkoden i kassa elektronisk med et pip"). Her dekker bruken et helt nytt uttrykksbehov, fortrenger ikke etablert bruk og bryter ikke med systemet i norsk. Det er altså flere grunner til at den bør godtas. Vi kan tenke på at uttrykksmåter som **lekke informasjon** og **tenkje miljøvern** en gang var uvante, men nå er akseptert. Også **kommunisere et budskap** er på vei til å bli normalnorsk, men vi bør foreslå at **kommunisere** brukt slik erstattes med **formidle, overføre**. Tidligere ble **kommunisere** bare brukt intransitivt eller i uttrykk som **kommunisere med noen om noe**. I **konfirmere ein ordre** har vi et betydningslån fra engelsk som ikke berører forholdet mellom transitivt og intransitivt, og heller ikke i **operere ein maskin** er det nye den transitive bruken, men at objektet angir redskapen, ikke gjenstanden for handlingen. Vi godtar de to siste, også i lærebøker.

Heller ikke ved uvant transitiv bruk bør vi være altfor negative. I setningen **de minnet ministeren i domkirken den dagen** er bruken av **minne** med direkte objekt ny (betydningen er "ære ved minnehøytidelighet"; **minne** forekom før bare i verbalgrupper som **minne noen om/på**). Vi kan her foreslå en tradisjonell løs-

ning med s-verb: de mintes ministeren ... Formuleringen ho mistenkte at mannen var utru ... er kortere enn ho mistenkte mannen for å ... og ho hadde mistanke om at mannen ... Men den er en svesisme, og vi kan sette inn en av de to tradisjonelle uttrykksmåtene (blyant eller rødretting).

En ny bruksmåte kan gi mer komplekse endringer. Ved **presentere** er et etablert mønster – som vi ser i amanuensisen presenterte eit logisk problem for studentane (eit logisk problem er direkte objekt) – blitt supplert med et nytt og helt motsatt: amanuensisen presenterte studentane for eit logisk problem (der **studentane** er direkte objekt). Et adverbialt preposisjonsuttrykk omgjøres her til direkte objekt samtidig som det gamle objektet blir nytt adverbial. Begge varianter går, men vi kan gjerne foreslå den tradisjonelle når det passer ut fra sammenheng.

Når ny transitiv eller intransitiv bruk virker som (fag)sjargong, bør vi ofte rette den. I stedet for **ho forskar sommarfuglar* kan vi sette inn en preposisjon: forskar i (på) eller skifte ut verbet med et annet, her for eksempel **kartlegg** eller **undersøker**. Rødretting er særlig aktuelt der et annet verb er det riktige transitive: **vi minker tilførselen av gass (> minsker)*.

Hvis det nye erstatter det tradisjonelle uten å gi merkbare fordeler, kan vi godt motarbeide nyutviklingen. For øvrig er det ikke så lett å si hva som er akseptabel språkutvikling. Tradisjonen må være en rettesnor, og ellers kan vi legge vekt på språkssystemet og på klarhet. I ekstra vanskelige tilfeller kan en konsulent overlate saken til Språkrådet, som kanskje alt har vurdert det nye, slik at det finnes en praksis konsulenten bør følge. Ta rede på dette. Vær ikke minst på vakt mot kontaminasjon. Står det i et manus for eksempel **deigen skal eses*, bør konsulenter rette med rødt til deigen skal ese eller deigen skal heves (**ese** er intransitivt, **heve** transitivt, og slik bør det fortsatt være).

6.3.4.2 Parverb

I norsk er det en del *parverb*, der paret består av et transitivt verb som er svakt, og et intransitivt som er sterkt. Det transitive verbet betegner ofte

det å utløse den tilstanden eller handlingen som det intransitive verbet angir (tyskarane søkkte den norske panserkryssaren "Glåma", og han søkk på grunt vatn). Dette er hovedmønsteret på både bokmål og nynorsk. Det finnes imidlertid feller her, og vi må ikke forveksle verbene.

I 4.2.2.2 er det tatt inn en liste over parverb. Lista gjelder nynorsk, men vi kan ha nytte av den også i arbeid med bokmålsmanus. Reglene for bruk av parverb er ofte, men ikke alltid like på de to målformene. I framstillingen nedenfor er det sagt eksplisitt når nynorske parverb ikke kan fordeles helt etter tradisjonen i bokmål, og omvendt (for øvrig veksler eksemplene mellom målformene, som ellers i boka).

Det er kanskje lettest å blande sammen parverb der skillet ikke vises i infinitiv, bare i bøyningen, for eksempel **brenne** og **renne**. En ganske vanlig feil er å bøye det intransitive **brenne** svakt og skrive for eksempel **huset brente den samme dagen*. Det må rettes. Derimot er svak bøyning riktig i laget brende eit straffespark og i sola brente (der det er underforstått at noe blir brent), mens funksjonen er intransitiv og bøyningen sterk i blodet brann i årene. Merk likevel at det må hete ho smelte til han ("slo"; det transitive verbet inngår i verbalgruppa **smelle til**), men bilen small i rekkverket (den ble slengt av gårde og stanset med et smell). En kan komme i tvil om **renne** når det betyr "løpe". Merk da at det skal være svak bøyning her: hestane rende av garde, hun rente til avisene med brevet.

Forskjellen mellom verbene kan komme til uttrykk også i infinitiv. De kan ha ulik rotvokal – det ene monoftong og det andre diftong, som ved **ryke** – **røyke/røykje**, eller ulik monoftong: **falle** – **felle**. På nynorsk, men ikke på bokmål kan også en j i infinitiv og presens vise hvilket av verbene som er transitivt og svakt, slik vi ser ved **knekkje** – **knekkjer** (jæmfør det sterke **knekke** – **knekk**). Bøyningen her er for øvrig svak i transitiv funksjon på begge målformer. Vi må rette for eksempel **hun knakk armen* med rødt.

Det sterke verbet **slenge**, som på nynorsk har **slengje** som svakt motstykke, må benyttes når betydningen er "drive dank" og "opptre av og til": dei gjekk og slang, det slang noen kroner iblant (intransitiv bruk).

På nynorsk er **henge** og **hange** varianter av det intransitive, sterke verbet, mens det transitive og svake motstykket er **hengje**. Ved **sleppe** gjøres det ofte feil på denne målformen. Formuleringer som **plata **slepp** underlaget*, **foringa **slapp** taket*, **dei **slapp** ikkje ungdommen til* må rettes (til *... **slepper** underlaget*, *... **sleppte** taket* og *... **sleppte** ... ungdommen til*). På bokmål er derimot *... **slapp** taket* og *... **slapp** ... ungdommen til* det vanlige (av **slippe**; med skrivemåten **sleppe** kan dette verbet også ha svak bøyning i transitiv funksjon, men dette ser vi sjelden).

Når det gjelder **strekke**, er dette for det første et sterkt, intransitivt verb på begge målformer, med betydningen "være nok, greie seg, rekke": *summen **strakk** ikke til*, *kreftene **strek** ikkje til*. For det andre har det tilsvarende svake verbet samme form i infinitiv på bokmål: **strekke**, mens det heter **strekke** på nynorsk. I presens er bruken av det svake verbet grei: *Sibir **strekker** seg frå Ural til Beringsundet*, *de **strekker** laken på hotellet hver dag*. I preteritum ser vi tydelig forskjell, for på nynorsk kan bare den svake bøyningen brukes i transitiv funksjon: *Sovjetunionen **strekte** (eller **strakte**) seg frå Austersjøen til Stillehavet*, *dei **strekte** (eller **strakte**) laken på hotellet kvar dag*. På bokmål kan en her velge mellom svak og sterk bøyning: **strakte/strekte/strakk** i begge de to setningene.

Transitiv bruk av **fryse** er nokså nytt. I slik funksjon kan dette verbet bøyes enten svakt eller sterkt (*USA **fryste** eller **fraus** sambandet med Iran*), derimot bare sterkt når det er intransitivt (*tre barn **fros** i hjel*). Rett i samsvar med dette.

Merk at det på bokmål er to verb **brekke**, med delvis ulik betydning. Det ene bøyes sterkt i både transitiv og intransitiv bruk: *armen **brakk***, *hun **brakk** armen*, *satsen ble **brukket om** (eller **ombrukket**)*, mens det andre, som betyr "dempe en farge ved å blande den", er svakt (a-/et-verb): *malingen ble **brekket** med koboltblått*, i refleksiv funksjon: *han **brekket** seg* ("kastet opp"), eventuelt med a-bøyning begge steder. Et svakt verb **brekke** finnes også i nynorsk (ikke **brekkje*), men det har alltid e-bøyning og brukes ikke i betydningene "bryte av" og "briste". På nynorsk heter det *trykkjeriet **brekte om** satsen (eller **braut om**)*.

I nynorskmanus må vi også passe på paret **merke** (= "legge merke til") og **merkje** (= "sette merke på"), sjøl om de ikke er parverb på vanlig måte. Begge er svake og transitive, men det første er a-verb og det andre e-verb. Det må hete *eg **merkar** inga endring* og *pakkene vart **merkete** med namn og adresse*, og i refleksiv bruk godtar vi både *merke seg* og *merkje seg* (krev konsekvens i ett og samme manus). Heller ikke **verkje** (= "gjøre vondt"; e-verb) og **verke** (= "funksjonere"; a-verb) er ordinære parverb.

Intransitive verb i verbalgrupper – se nedenfor – fungerer transitivt sammen med resten av gruppa. Er de sterke, beholder de den sterke bøyningen, og det gjelder naturligvis også ved parverb. Det heter *de **brant inne med** et stort lager*, *USA **fraus ut** Cuba*, *blomsten **hang med** hodet*, *gutane **slapp opp for** mat*.

6.3.4.3 Etymologisk objekt

Et etymologisk objekt er av samme rot som verbet det står til: *dø en død*, *syngje ein song* osv. Vi møter etymologisk objekt ikke minst ved verb som står intransitivt, for eksempel *gå (en gang)*, *kjempe (ein kamp)*, *leve (et liv)*, *smile (ein smil)*, *sove (en søvn)*. Da er det ofte tale om faste uttrykk: *be si siste bøn*, *gå sin skjeve gang*, *stride den gode strid*, *sove sin søtaste søvn*.

Etymologisk objekt en gjentakelse av ordstoff. Gjentakelser kan lett virke klossete, og av den grunn er det ofte aktuelt å rette eller frarå slike uttrykksmåter. Det kan gjelde sammenstillinger som **byggje ein bygning*, **foreslå et forslag* og **vandre ei vandring*.

Men med et adjektiv knyttet til seg kan det etymologiske objektet fungere godt, ja være et fint stilgrep, som gjør teksten bedre. Noen eksempler er disse: *som kvinne **levde** hun på mange måter et **glemt liv***, *han **kjempa** ein **innbiten kamp mot** den nye lova*, *nå **koker** de en **god kokning** fisk*. Brukt med skjønn gir det altså framstillingen farge og har god stilverdi.

I talemålet brukes etymologisk objekt mye: *ønsk deg tre **ønsker***, *spør meg eit **spørsmål***. Uttrykksmåter som disse kan rettes i skrift. Ved **ofte spurde spørsmål* (gjærne forkortet OSS) setter vi inn *ofte stilte spørsmål*. Mange skriver også *dele* inn i to *deler*, og her kan vi tilrå sløy-

ting av substantivet, slik at det bare står **dele inn i to**, eller andre former for omskriving. Jo flere ledd som står mellom verbalet og objektet, desto lettere kan det være å akseptere formuleringen i skrift: **hun vasket hver eneste dag to digre og møkkete vasker med tøy**.

6.3.5 Annet

6.3.5.1 Verbalgrupper og sammensatte verb

Verbalgrupper er faste uttrykk – kollokasjoner – med et verb som kjerne. Vi bør særlig passe på transitive verbalgrupper. Det er grupper der vi kan regne det etterfølgende leddet som objekt for verbalgruppa. Eksempler er **bli kvitt, blåse ut, flytte på, gå inn for, kalle på, kjøre inn, kome over, legge merke til, springe frå, meie ned, setje fram, sette pris på, ta inn, ta vare på, vere redd (for)**.

Til verbalgrupper med adverb eller preposisjon kan det svare varianter med en annen ordstilling: **blåse lyset ut** ved siden av **blåse ut lyset**, **ta hunden inn** ved siden av **ta inn hunden**. Dette har med dialektforskjeller å gjøre, og variantene uttrykker vanligvis ikke ulik betydning. Mønstrene er likeverdige, og vi bør ikke legge vekt på å utjamne variasjon.

En verbalgruppe kan virke ulogisk, slik ***sløkkje på lyset** og **lukke opp døra** gjør (den første av disse må rettes, den andre bør godtas). Men som vi ser, kan også slike grupper være gangbare. Transitive grupper som er lånt fra engelsk (**ende opp med, følge/følgje opp, gå for, knytte/knytte opp mot, stå opp mot**), kan ha preg av sjargong og bør iblant frarås av den grunn. Men ellers er de oftest greie, på begge målformer, også i lærebøker. Det samme gjelder lån fra svensk som **ta på alvor** og **takke ja (nei) til**.

Etterstilte adverb og preposisjoner kan markere aksjonsart (aspekt). **Starte opp** framhever for eksempel momentet av begynnelse tydeligere enn bare **starte** gjør. Man kan også endre betydningen av et verbal ved å føye til en partikkel: **det høres godt** og **det høres godt ut** betyr ikke nødvendigvis det samme.

En del verbalgrupper svarer til det som kalles løst sammensatte verb, og de kan da danne

”par” med tilsvarende fast sammensatte verb. Vi møter for eksempel **dra opp – oppdra, kalle på – påkalle, skrive under – underskrive** på begge målformer. Fast sammensatte verb kan være nokså litterære, og vi må være på vakt mot misforståelser og sammenblanding og bør ofte rådspørre ordbøkene. Et eksempel illustrerer dette: Kan **tillegge** og **tilskrive** brukes om hverandre? Svar: Ja, i visse sammenhenger, men ikke i alle.

Forholdet mellom fast og løs sammensetning rommer et stort variasjonsregister. Vi må langt på vei respektere veksling mellom typene, og vi kan gjerne oppmuntre forfattere til å utnytte de stilistiske mulighetene som ligger her. Avstanden i betydning innenfor parene varierer sterkt. Klar forskjell har vi ved **bære opp – oppbære** (***oppebere** bør ikke brukes på nynorsk), **dra opp – oppdra, drive over – overdrive, stille fram – framstille**. Bortimot sammenfall ser vi ved **skrive under – underskrive, varte opp – oppvarte, be til – tilbe**. Det løst sammensatte verbet kan ha konkret betydning der det fast sammensatte brukes overført: **skjære/skjere av – avskjære/avskjere, kle i – ikle, stå opp – oppstå** osv. Videre kan verbene ha en betydning felles, men ikke andre. På bokmål kan både **framkalle** og **kalle fram** bety ”vekke en reaksjon”, men bare **framkalle** er mørkeromsarbeid. På nynorsk betyr både **omsetje** og **setje om** ”oversette”, men bare **omsetje** betyr ”selge”.

Når begge varianter er mulige, kan vi noen ganger gjøre språkføringen mer muntlig ved å foreslå løs sammensetning: **underskrive > skrive under** (oftere aktuelt på nynorsk enn på bokmål). Løs sammensetning er vanligst i talemålet, og tendensen i norsk har vært mer bruk av løs sammensetning også i skrift. Likevel må vi ikke overdrive forslag og rettinger, og vi må ta rimelig hensyn til emne, kontekst og formvalg og stiltone.

Ikke alle fast sammensatte verb har et løst sammensatt motstykke, og omvendt. Til **sette sammen** svarer det ikke noe ***sammensette** og til **komme bort** ikke noe ***bortkomme**. Både på nynorsk og på bokmål er fast sammensetning ganske vanlig i perfektum partisipp også om verbet ellers er løst sammensatt: **han skreiv under** kontrakten i går – **han har nettopp under-**

skrive (også **skrive under** er mulig): kontrakten er underskriven (eller **skreven under**, men sjølsagt bare ein underskriven kontrakt). Også i infinitiv kan verb oftere ha fast sammensetning, spesielt i passiv infinitiv etter et modalt hjelpeverb, der nynorsk er helt på linje med bokmål: kontrakten kan underskrivast.

Ofte bør vi på nynorsk bruke løs sammensetning (som **høyre til, ligge føre, svare til, skrive under**) der bokmål har fast (**tilhøre, foreligge, tilsvare, underskrive**). Der talemålet har et løst sammensatt verb, bør det foretrekkes på nynorsk. Derfor retter vi ***framseie til seie fram** og ***framsetje til setje fram**. Nye faste sammensetninger i nynorsk kommer ofte fra bokmål. Her må vi da vurdere om ordet står i autoritative nynorskordbøker, hvor mye brukt det er, om det kan true den tradisjonelle uttrykksmåten (kan **bere fram** ei skål fortrenkes av **utbringe ei skål?**), om beslektede former er godtatt (bør **tilskrive** gå når **tilskrift** finnes?), hvilken betydning det er (**tilskrive** = "skrive til"?), og hvilken bøyingsform det gjelder. Vær på vakt mot bokmålsinspirerte faste sammensetninger særlig i aktiv infinitiv, imperativ, presens og preteritum. Vi retter for eksempel ***utesteng dei ikkje til steng dei ikkje ute** og ***Noreg mottek flyktningar** til **Noreg tek imot flyktningar**.

En type fast sammensatte verb i norsk kalles retrograde danninger. De er avledet av sammensatte verbalsubstantiv: **lusekøyre** av **lusekøyring**, **årsdebutere** av **årsdebut**, **dataføre** av **dataføring**, **gradbøye** av **gradbøyning**, **feilsøke** av **feilsøking** – altså både allmennord og fagtermer. Slike ord virker gjerne nye og friske ved første gangs bruk. Det er en styrke ved dem, men kan òg være en begrensning, for det gir språkføringen et spesielt stilpreg. Seinere svekkes effekten. Mange retrograde danninger er gått inn i språket så vi ikke gjenkjenner dem som det de er, og vi møter iblant nye, som vi må vurdere.

Husk at retrograde danninger er et hjelpemiddel for den som vil unngå substantivsjuke. I stedet for **foreta feilsøking på bilens elektriske anlegg** kan man for eksempel skrive **feilsøke ...** Dette blir dermed et middel til forbedring av språkføringen.

6.3.5.2 Hva med det lille ordet *å*?

En del transitive verb kan ha infinitiv som objekt. Det gjelder for eksempel disse: **behøve, greie** (= klare), **klare, makte, orke, nekte, pleie/pla** (= bruke), **prøve, slutte, trenge, våge**. Etter noen av dem (som **behøve, greie**) kan vi sløyfe infinitivsmarket **å**: de behøver ikke (å) komme – dei greier snautt (å) gå, etter andre (som **prøve, slutte**) står som regel **å** (vi prøver å vinne, ho slutta å røykje). I nynorskmanus kan vi tilrå at **å** sløyfes etter **pla** og **trenge**. Men ellers bør vi oftest avstå fra endringer uansett målform hvis ikke bruken forstyrrer lesingen.

Etter **tore** (bokmål også **tørre**) kan **å** sløyfes i begge målformer når ordet betyr "våge": ein tiger tør ikkje (å) ta kampen opp mot ein elefant. I nynorskmanus kan vi foreslå med blyant at **å** tas ut i slike tilfeller. Men dette verbet betyr også "kunne" (i modal funksjon). Ved slik bruk, som er nokså formell, skal det ikke stå infinitivsmarket: det tør hende, om eg tør be, kongen tør bli en hard motstander. Også verbet **kunne** brukes både ikke-modalt og modalt, men skal aldri ha **å**: jenta kan lese (= "mestrer å lese"), det kan hende (modal bruk). I noen dialekter brukes infinitivsmarket i det siste tilfellet: "jenta kan å lese". I skrift skal vi rette slikt med rødt.

Etter transitive verbalgrupper som ender på preposisjon, brukes alltid **å**: dei heldt fram med å lese, ledelsen gikk inn for å utvise kandidaten, vi set pris på å få kome. I eksempler som jeg vil heller dø enn (å) settes i fengsel er det valgfritt med infinitivsmarket.

Mellom **å** og infinitiven finner vi ofte adverbiale ledd (**aldri, alltid, bare/berre, ikke/ikkje, kanskje, nesten** o.l.). På bokmål har det tradisjonelt vært regnet som rett å sette slike ledd framfor infinitivsmarket: hun valgte ikke å tie, på nynorsk bør man helst velge en annen rekkefølge: ho valde å ikkje teie. Dette eksempelet viser at det første prinsippet kan gi tveitydige setninger (ble det gjort et valg, eller tvert om?), og da kan vi godt foreslå andre løsninger, for eksempel rekkefølgen **å ikke** – om den ellers passer.

Er det samlet mange ord mellom et infinitivsmarket og infinitiven, kan vi enten rette eller frarå den aktuelle formuleringen, også på nynorsk. Sett i sin sammenheng kan nok slike løs-

ninger forsvarer ut fra stilistiske vurderinger (å aldri noen gang i livet kunne glemme sin elskede venn), men det er sjelden aktuelt i sakprosa.

Om **å** og **og**, se 6.7.3.

6.3.5.3 *Ha* eller *være/vere* som hjelpeverb?

Når valget står mellom **ha** og **være/vere** som hjelpeverb i perfektum og pluskvamperfektum, har det betydning både om hovedverbet er transitivt, og om det uttrykker overgang eller angir noe vedvarende (aksjonsart). I praksis kan også forfatterens talemål influere på hva de foretrekker (i østnorsk brukes **ha** mer enn i vestnorsk). I skrift er likevel reglene de samme på begge målformer.

Transitive verb får **ha**: kommunens folk har felt trærne, ho hadde vogga barnet i søvn. Ved intransitive verb er aksjonsarten det avgjørende. Skal man angi noe som varer ved, skriver man **ha** (som ved transitive verb): guten har sove lenge no, men gjelder det en overgang, er ofte både **ha** og **være/vere** mulig: barnet er/har sovnet, gløden var/hadde slokna, trykket var/hadde falle. Slik er det òg ved **bli** (nynorsk også **verte**). Tidligere var **være/vere** regnet som mest korrekt i skrift ved overgangsverb, men **ha** er blitt stadig vanligere og godtas nå fullt ut.

Noen verb kan stå både transitivt og intransitivt. De får **ha** i transitiv funksjon (ho har smelta hjarta hans), **være/vere** eller **ha** intransitivt, alt etter som de angir overgang eller ikke (isen er/har smelta – vatnet har smakt vondt i heile dag). **Være/vere** kan gi tvetydighet ved slike verb: sjåføren er kjørt til sjukehuset (har sjåføren kjørt sjøl, eller har noen kjørt ham eller henne – altså passiv?). Kan det være tvil, kan vi tilrå ... er blitt ... når betydningen er slik (jæmfør nedenfor). **Begynne** kan få **være/vere** også når det er transitivt, særlig hvis objektet er en infinitiv: de er/har begynt å skrive regning. Ved uttrykksmåter som ho var begynt arbeidet kan vi foreslå **hadde** eller verbalgruppe: ho var begynt på arbeidet.

Visse verb angir snart varighet, snart overgang eller bevegelse. Her kan begge hjelpeverbene gå: prisen på hus er/har falt sterkt. Står resultatet i sentrum, passer **være/vere** ofte best: de er reist til Syden, ho var gått for dagen, mens

ha er eneste mulighet når prosess eller handling betones: de har reist mye, ho hadde gått heile vegen. Vi kan foreslå med blyant at skillet markeres, hvis det føles påkrevd.

Til intransitive overgangsverb i transitive verbalgrupper må det stå **ha**: dei har gått ut frå at lova gjeld (ingen valgfrihet).

Omskrevet passiv (se 6.3.3.1) dannes med **bli** (nynorsk også **verte**), og her kan en altså i perfektum og pluskvamperfektum velge mellom **er** og **har blitt**, **var** og **hadde blitt** (eventuelt **vorte(n)**). Men i presens og preteritum av omskrevet passiv brer det seg en bruk av **er**, **var** i stedet for former av **bli** (**verte**), med mønster i engelsk, slik at vi får resultater som minner om perfektum, men som ikke er det: saga er matet av en svært avansert maskin, denne måten å premiere arbeid på var ofte brukt for heile bedrifta samla. Dette gjelder både ved det som varer ved i nåtiden, og når det er tale om fortiden. I slike tilfeller kan vi tilrå eller rette til **blir** (**vert**), **ble/blei** (**vert**). Men vi godtar naturligvis **er**, **var** der hjelpeverbet uttrykker en avsluttet overgang, noe som har skjedd, altså perfektum passiv: boka er lest, arbeidet var avslutta. Her er det utelatt et **blitt** (**vorte(n)**) mellom hjelpeverb og hovedverb (ved behov kan det settes inn for tydelighetens skyld).

Valget mellom **ha** og **være/vere** som hjelpeverb kan altså uttrykke ulike sider ved en handling eller prosess. Dette representerer en uttrykksbredde det er viktig å ta vare på, og når forfattere utnytter slike nyanser, må vi respektere det og ikke rette. Men veksles det vilkårlig mellom **har blitt** og **er blitt**, eventuelt **har vorte** og **er vorte(n)**, kan vi skrive en merknad til forlaget hvis vi mener vekslingen skjemmer språket i boka. Disse hjelpeverbene går for øvrig igjen så ofte og i så skiftende kontekster at det i praksis er vanskelig å konsekvensrette veksling mellom dem i et manus. Vi kan skrive en merknad og ellers nøye oss med å ta det som virker rart i det enkelte avsnittet eller på en bestemt side.

Merk for øvrig at det er vanlig å utelate hjelpeverbet i andre kondisjonales etter et modalt hjelpeverb i preteritum: ville (ha) kome, skulle (ha) retta, kunne (ha) skrevet, og konsulenter skal vanligvis ikke rette eller fråå dette. På nynorsk finnes det imidlertid en mulighet for sam-

menfall av uttrykk og dermed tvetydighet, særlig hvis en benytter a-infinitiv. Da kan en konstruksjon som skulle **retta** bety enten "skulle til å rette" (**retta** er infinitiv) eller "skulle ha rettet" (**retta** er perfektum partisipp). Dette bør vi passe på.

6.3.5.4 Bøyes perfektum partisipp?

Framstillingen under dette punktet må leses i sammenheng med det som nedenfor står om bøyning av adjektiv i setningen, særlig i 6.4.2.2–6.4.2.3.

Når perfektum partisipp står etter **ha** (**har**, **hadde**), har vi den formen som kalles supinum: ho har **følg**t reglane til punkt og prikke, de **had**de **sendt** pakken i god tid.

Men ofte står partisippet som bestemmelse til et annet ord, som regel et substantiv. Hvis det står attributivt (som direkte bestemmelse), må det bøyes i samsvar med substantivet: ein **sto**len sykkel, de **skrev**ne beskjedene. Dette gjelder på begge målformer, men på bokmål kommer bøyningen til syne bare i bestemt form entall og i flertall (unntak kan være partisipper som vi regner som adjektiv, av typen **overdreven**, se ordbøkene). Står partisippet derimot som predikativ, er reglene forskjellige på bokmål og nynorsk. På nynorsk skal det nemlig – innenfor læreboknormalen – samsvarsbøyes også da (på linje med adjektiv): mange **lærer**ar blir **tilset**te i **opp**seieleg stilling. På bokmål skal ikke partisipper (i motsetning til adjektiv) samsvarsbøyes i predikativ stilling: mange **lærer**e blir **tilsatt** i **opp**sigelig stilling.

Særlig på nynorsk kan vi komme i tvil når et ledd formelt er entall, men reelt flertall. Står det ein **del** **lærer**ar blir **tilset**te i **opp**seieleg stilling, kan flertallsbøyning fortsatt regnes som best. Også i de følgende setningene bør vi foreslå bøyning etter det ordet som er uthevet: den **de**len av **utgift**ene som **gjeld** skulen, blir **ført** for seg (> **førte**), **kor** stor del av **triange**let er **farge**lagd (> **fargelagt**). Noen konstruksjoner må ha dobbelt samsvarsbøyning: syklane er **melde** stolne, dei som er innstilte, blir **gjorde** kjende med avgjerda, gutane var **vortne** tekne (hadde **vorte** tekne) for ran. Men formuleringer som dette er stive og kan gjerne frarås.

Partisippet skal altså på bokmål normalt være ubøyd som predikativ, men noen partisipper (**beruset**, **utmattet** o.a.) kan fungere som adjektiv. Da kan det bli tvil, og vi bør være liberale. I setninger som **beruset** kom **de** inn **dø**ra og **han** hadde sett **hundene** **utmattet** av **strabaser** kan vi godta også variantene med bøyd form: **berusede**, **utmattede**.

På nynorsk, der partisippene skal bøyes, er problemet iblant at predikativ på en viss avstand fra nominalet feilaktig opptre ubøyd: ***legg**je **ventilane** på **benken** **vendt** rett veg. Her skal vi rette til ... **vende** rett veg.

Når vi vet hvilket substantiv et perfektum partisipp står til, kan vi vurdere hvilken form partisippet bør ha. Men hvis det ikke nevnes noe kjerneledd, kan vi komme i tvil, vel å merke når vi arbeider med nynorskmanus. Heter det å **vere** **skild** frå **nokon** eller å **vere** **skilt** frå **nokon**? Svaret er at jamført med intetkjønn er den formen som benyttes i hankjønn og hunkjønn, en slags grunnform, så det rette er: å **vere** **skild** frå **nokon**. Spørsmålet er ikke aktuelt på bokmål.

Etter verbet **få** blir forholdet spesielt. Her har vi på nynorsk to muligheter, eksemplifisert med ho **fekk** **sendt** pakken med **fly** og ho **fekk** **pakken** **send** med **fly**, og begge deler kan bety både "ho klarte å få sendt ..." og "ho fekk tilsendt ...". Merk at vi altså kan bruke supinum av hoved verbet (den første varianten), og da har vi ikke samsvarsbøyning. I den andre varianten er **send** objektpredikativ (det står til **pakken**, som er objekt til **få**). Her er **få** hovedverb. Leddstillingen er dermed avgjørende: Kommer partisippet etter objektet, må det bøyes i samsvar med det.

Det er en tendens til at **fikk**/**fekk** **sendt** brukes mest i betydningen "klarte å få sendt". Dette gjelder så vel på bokmål som på nynorsk.

Etter **få** som hjelpeverb kan vi også ha infinitiv, på begge målformer. Jamført med hun **fikk** **sendt** pakken i siste **liten** betyr hun **fikk** **sende** pakken i siste **liten** noe annet, nemlig "fikk anledning til å ...". Men betydningsforskjellen er ikke alltid så stor. Hvis en brosjyre sier: nå **kan** De **få** **kjøpt** disse frimerkene, kunne det i stedet også stått **kjøpe**, uten at vi måtte ha rettet. Ut-sagnet kan ikke misforstås.

I presenteringer kan partisippet på nynorsk

samsvarsbøyes etter enten det foreløpige eller det egentlige (potensielle) subjektet. Begge de to følgende formuleringene er altså riktige: det vart sendt mange skip, det vart sende mange skip. Hvis et manus preges av umotivert veksling mellom de to måtene, kan vi utjamne og eventuelt lage en merknad om det til forlaget.

Samsvarsbøyning av perfektum partisipp kan være riktig også på bokmål. Det er tilfellet når verbalinnholdet er avbleiket, slik at partisippet har adjektivpreg: elevene er interesserte, herrene er opptatte. Slik bøyning må vi oftest godta. Også uekte partisipper – nylagt, velformulert osv. – bør samsvarsbøyes. Se 6.4.2.3.

Er et adjektiv og et partisipp sideordnet, kan det føles rart om det ene er bøyd og det andre ikke, som her: jentene var oppmerksomme og interessert. Vi bør foreslå og kanskje rette til interesserte for å få parallellitet. Er det lang avstand mellom adjektivet og partisippet, kan vi lettere la ikke-parallele formuleringer passere: ensomme er de tapre og besluttsomme jegere på vandring i den store skog, forfulgt er de raske dyr.

6.3.5.5 Heller perfektum partisipp enn andre løsninger?

Noen forfattere bruker heller perfektum partisipp (forverret/forverra, redusert og økt/auka) enn vanlige adjektiv (verre, mindre og større). Her bør vi ofte foreslå et vanlig adjektiv, for eksempel betre inneklima i stedet for betra inneklima. Hvis betra inneklima skal stå i boka, bør det være fordi leseren skal ha i tankene at en eller annen har bedret inneklimate. Det kan være riktig. Men oftest har forfatteren valgt partisippet bare av vane.

En særskilt bruk av perfektum partisipp har vi der et foranstilt partisipp feilaktig står i stedet for en etterstilt relativsetning. Forfattere av lærebøker i matematikk skriver gjerne om *de gitte oppgaver, *den søkte løysinga og *de funne svar. Her bør vi ofte rette til (ikke bare foreslå) de oppgavene som er gitt, den løysinga vi søker, de svarene vi har funnet.

6.4 Adjektiv og adverb

6.4.1 Litt om adjektivet i teksten

Et adjektiv står enten attributivt (direkte til substantivet) eller som predikativ. Det har som sin funksjon å fortelle om det leddet det står til, eller det tjener til å fargelegge framstillingen. Den første oppgaven er innholdsmessig, den andre stilistisk, men de to kan vanskelig skilles fra hverandre i praksis.

En gammel regel sier at vi kan stryke alle adjektiv for å se hvilke som er nødvendige. Men en tekst med bare nødvendige adjektiv blir karrig! Vi bør faktisk sjelden stryke adjektiv en forfatter har skrevet. Hva "nødvendig" innebærer, er heller ikke alltid like opplagt. Det trenger ikke å være "smør på flesk" å skrive åpne hull. En setning som politiet fant to tildekte hull i veien gir jo god mening. Ofte er adjektivene valgt med omhu og den stilistiske effekten viktig: dette vart enda ein lang, lei, grå, vanskeleg og trist svensk dag i OL. Bare det som virker klart ubehjelpelig ut fra forfatterens egen intensjon, bør rettes.

Hvis et enkelt adjektiv i attributiv stilling rommer viktige opplysninger om noe, bør vi tvert om foreslå at formuleringen utvides med en eller flere nye setninger. Nøkkelopplysninger kan ikke presenteres i forbifarten.

Adjektiv bøyes i samsvar med det ordet de står til. Stor avstand mellom adjektivet og grunnordet svekker samsvaret. Dette er ofte problemet med adjektiv i manus: Skal de bøyes eller ikke? I en setning som *åpen og vennlig smilende mot de tallrike vennene og andre gjester som hadde innfunnet seg på plassen nedenfor, stod de to gamle på terrassen må vi rette åpen til åpne. Men egentlig er setningen så tung at den bør omskrives.

Pass også på ordstillingen. En ganske vanlig feil er å spisstille et predikativ som står til objektet, slik at det kan se ut som en bestemmelse til subjektet: *hardkokte å ektefellene egga neste morgon. Her blir helheten komisk.

6.4.2 Skal adjektivet bøyes?

6.4.2.1 Gradbøyning

Den gamle skoleregelen om at lange adjektiv skal bøyes med mer/meir – mest, stemmer ikke.

Det går an å skrive **interessantere – interessan-
test**. Noe helt annet er at **mer/meir – mest** også
brukes om sammenlikning utenom kompara-
sjon: du skriv **mest interessant** om det du sjølv
er oppteken av, katten var **mer nysgjerrig** enn
redd.

Noen forfattere later til å foretrekke bøyning
med **mer/meir – mest** så sant det lar seg gjøre.
Men det er ingen spesiell grunn til å foretrekke
mest vanlig/vanleg framfor **vanligst/vanle-
gast**.

6.4.2.2 Når andre ord kan skape tvil

Drøftingene under dette og det neste punktet
bør ses i sammenheng med framstillingen i
6.3.5.4, der bøyning av perfektum partisipp er
emnet.

Adjektiv i attributiv stilling bøyes etter kjer-
neleddet (substantivet) i kjønn og tall, også
framfor ubøyde former som **fisk** og **mann** når
de benyttes i flertall: guttene fikk flere **fine** fisk
(ved siden av **fine fisker**). I kollektiv bruk blir
det derimot entall: det var **mye stor** fisk. Sam-
mensatte arts- og rasenavn med adjektiv som
stor stormsvale, belgisk kjempe, kvit italiendar
kan brukes i entall eller flertall, og adjektivet
følger da substantivet: vi ser to **belgiske kjem-
per** eller vi ser to **belgisk kjempe**.

Når det står et pronomen foran adjektivet,
kan vi komme i tvil. Etter **hver/kvar** brukes
helst grunnformen i graden positiv (hver **jord-
disk** levning), bøyde form i superlativ (kvar **min-
ste** detalj). Unntak er noen faste vendinger som
hver **bidige** dag, kvar **evige** natt, der bøyde form
står sjølv om graden er positiv. Ved andre avvik
fra dette hovedmønsteret (som hver **lille** del)
kan vi foreslå at hovedregelen følges (> hver
liten del), men neppe rette. For øvrig bøyes
adjektivet i samsvar med pronomenet når pro-
nomenet bøyes i kjønn og tall, slik disse pro-
nomenene kan: **all, annen/annan, enhver** (bare bok-
mål), **einkvan** (bare nynorsk, svarer ikke til **en-
hver!**), **hvilken / kva for ein, mang en/ein**, på
nynorsk også **somt. Ingen** og **noen/nokon** kan
gjelde både en og flere: laget spilte **ingen god**
kamp (**ingen gode** kampar), **noen stor** sak var
det ikke, det var **nokre norske** myntar der.

Står adjektivet som predikativ, kommer tvi-

len ekstra lett. **Ingen** er ofte entall når det står
substantivisk, og adjektivet bøyes da ikke: **ingen**
blir **glad** når hjemmet brenner, **no er ingen va-
ken** lenger. Men også flertall er akseptabelt her:
ingen blir **glade** ..., **no er ingen vakne** lenger. Et-
ter **noen/nokre** brukes flertall: **noen (toner) er**
rene, men ved nekting like gjerne entall: **ikkje**
nokon er rein(e). Sammenhengen avgjør, slik
den også gjør etter **hvem/kven**: **hvem er skyl-
dig?** (trolig bare en), såg du **kven** av gutane som
var **fulle** i går? (det var trolig minst to). Også et-
ter **man** (bokmål) bestemmer konteksten entall
eller flertall: man vil gjerne være **populær**, i EU
blir man **enig(e)** på toppmøtet i mai. I det siste
tilfellet kan vi foreslå **de** for **man** (og da må det
bli flertallsbøyning). På nynorsk må det hete i
EU blir **dei einige** ... eller ... blir **ein einig** ...

Pass også på i bokmål så ikke den egentlige
betydningen av **en** (tallbegrep) støter an mot
flertallsbøyning. En setning som ***en er dypt ue-
nige med hverandre** kan rettes.

Når et adjektiv står etter en personbetegnel-
se som er intetkjønn, kan personpreget vise seg i
bøyningen: **søskenbarnet mitt er død, mennes-
ket blir ikkje viss på sine vilkår.** (Det gjelder jo
en "han" eller en "hun" i begge tilfeller.) Gene-
relt bør det helst ikke være grammatisk avvik
mellom subjekt og predikativ, men her føles for-
mer uten -t riktige. Slik "naturlig" bøyning bør
vi iblant anbefale. Men det personlige preget
kan være mindre tydelig, slik det er der en be-
tegnelse angir et verv eller embete. I **barneom-
bodet er inhabil** er ubøyde form greit hvis det
klart er personen, ikke institusjonen, det tales
om. Tilsvarende kan flertall slå igjennom når
man har individene, ikke helheten, i tankene:
**politiet er sikre i sin sak, Rosenborg var gode i
første omgang.** Dette møter vi særlig ved ymse
kollektivord (**komiteen, kontoret, politiet, sty-
ret, laget, organisasjonen, firmaet**) og firma-
navn o.l. (**Kvæerner, Høyre, Brann**). Er det rime-
lig å tenke på helheten eller individene? Står in-
dividene klart i sentrum, går flertallsbøyning
bra.

Skal adjektivet stå i entall eller flertall når
kjerneleddet har to eller flere deler? Hva hvis ett
ledd er entall og et annet flertall? Hvordan blir
bøyningen hvis leddene har ulikt grammatisk
kjønn? Har konjunksjonen noe å si for dette?

Flertall er best når entallsord med individuelt preg sideordnes med **og (både – og): (både) Ibsen og Bjørnson var kritiske**. Entall er mest nærliggende når konjunksjonen er **eller, enten/anten – eller, verken** (nynorsk også **korkje**) – **eller: (anten) mannen eller kona er skuldig, verken Ibsen eller Bjørnson var kritisk**. Rett til eller foreslå denne fordelingen. Ved **så vel – som** kan både entall og flertall gå, avhengig av om man vil betone at karakteristikken gjelder begge leddene (**så vel mannen som kona er skuldige**), eller ser dem hver for seg (**så vel mannen som kona er skuldig**). Vi kan for øvrig ha kjerneledd som formelt er flertall, reelt snarere entall (to ord for det samme): **hjartet og sjela blir uroleg**. Her kan man i alle fall på nynorsk også benytte flertallsform (**urolege**). Angir leddene noe utelendig eller udelelig, virker flertall rart: **vinen og ølet var dyre**. Sett inn **dyrt**. Har ordene ulikt kjønn, følger nemlig adjektivet helst det siste av dem (jambfør at **ølet og vinen var dyr** og går fint). Dette prinsippet kan vi følge i våre tilrådinger. Også der leddene er dels entall, dels flertall, kan vi la det siste leddet avgjøre, særlig hvis det er flertall. Det bør for eksempel hete **taket og veggene er råtne** og **verken mannen, kona eller barna verka venlege**. En setning som ***taket og veggene er råtten** bør rettes med rødt.

Viser adjektivet til et ledd med **antall, del, flokk, gruppe, slag, type** e.l. pluss et substantiv i flertall (eventuelt som preposisjonsuttrykk), bøyes det gjerne i flertall også om leddet formelt er entall: **et mindre antall appelsiner var råtne, ein del havregrynmerke vart populære, ei gruppe av innvandrere vart urolege over utspelet, denne typen ord er sjeldne**. Uttrykkene er grammatisk sett entall, semantisk sett flertall, og realiteten er viktigere enn grammatikken. Rett i samsvar med det.

Angivelsen av art kan stå i entall og gi entall av adjektivet: **to sekker mjøl er ubrukeleg**. Men også her kan flertall være mulig: **to sekker mjøl er ubrukelege** (man tenker på enhetene, altså sekkene, det vil si distributiv bruk). Et annet eksempel der to løsninger går, er **fire liter melk var blitt sur** eller **fire liter melk var blitt sure**, men her kommer det nok an på om melka var i et spann eller tappet på literkartonger. Vi må altså vurdere om arten eller

eksemplarene, helheten eller delene er viktigst.

En slags falsk kollektiv bruk har vi i ***min-ken med ungene ble aggressive da jegerne kom**. Dette er ikke tilrådelig og må rettes (med **og** i stedet for **med** ville setningen vært grei).

I transitive verbalgrupper kan et adjektiv være stivnet i ubøyd form. Men særlig på nynorsk bør vi også godta formuleringer med systemriktig bøyning: **han fekk ikkje slege laus dekket** og **... slege laust ...** (grammatisk er **laus/laust** objektspredikativ og står til **dekket**).

Når kjerneleddet er ubestemt og har generell betydning, står adjektivet oftest i nøytrum: **sydenferie er ikkje lenger så dyrt, nye sjefer kan være aktuelt**. Her regner vi at det ligger uttrykk som **"det er ikkje lenger dyrt å dra på sydenferie"**, **"det er aktuelt med nye sjefer"** til grunn. Rett til intetkjønnsform hvis det står noe annet. Samsvarsbøyd form av adjektivet er riktig hvis kjerneleddet settes i bestemt form: **sydenferien vart dyr**. Vi bør også rette setninger som ***seks bilar er langt frå tilstrekkelege** og ***sikkerhet er nå like internasjonal som økonomi**. Sett inn **tilstrekkelig** i det første tilfellet og **internasjonalt** i det andre. Står det i **luft ville gjeller ha vore lite føremålstenleg(e)** og **konfliktar mellom lærarinteresser og elevinteresser er uunngåeleg(e)**, kan vi derimot godta begge løsninger. I **strålen går ubrote(n) gjennom mediet** kan vi se adjektivet enten som predikativ (bøyd form) eller adverbial (ubøyd).

Tvil om adjektivformen kan det for øvrig også bli ved land og stater, men dette er snarere et spørsmål om genus enn om bøyning. Land og stater er oftest nøytrum: **Tsjekia er vakkert** (jambfør **det vakre Tsjekia, det tidligere Sovjetunionen**).

6.4.2.3 Når adjektivet sjøl kan skape tvil

I faste forbindelser (kollokasjoner) av adjektiv og preposisjon står adjektivet ofte i entall også når det står til et ledd i flertall. Dette er noe av en regel i bokmål: **de er enig i dette, vi er glad i mor, da dere ble klar over saken**. I disse eksemplene kan vi tilrå entallsform hvis flertall er brukt. Men få slike forbindelser er helt faste. Det finnes en "gråsone" der både bøyd og ubøyd form går: **behjelpelig(e) med, blind(e) for, identisk(e)**

med, lojal(e) mot, oppmerksom(me) på, stolt(e) av, takknemlig(e) for, tilfreds(e) med, uenig(e) i osv. La forfatterens valg stå så langt det går. I nynorsk er tendensen til samsvarsbøyning sterkere enn i bokmål. Her bør vi ofte gå den motsatte veien og tilrå og rette til flertallsform av adjektiv og partisipper i forbindelser med preposisjon.

På begge målformer finnes det adjektiv som i predikativ stilling knytter til seg et ledd direkte, og som i slike forbindelser er ubøyelige. Det gjelder særlig **lik**, **redd**, **verd(t)**: de er lik sin far, eigarane er redd konkurs, forestillingene var verd(t) pengene. På nynorsk, men ikke på bokmål, må vi også godta bøydd form her (**like**, **redde**, **verde**).

I setningen desse bilane er gode å køyre er subjektet **bilane** logisk objekt for **køyre**. Dette kalles utfyllende infinitiv. Adjektivet skal bøyes på vanlig måte på begge målformer.

Bokmål har ikke samsvarsbøyning i setninger som bøkene er trykt i år. *Bøkene er trykte i år er ingen sjelden feil. Her er det klart at **trykt** er ment som verb. Men former av verbet kan også brukes adjektivisk. I bokmål står en del ord på grensa mellom perfektum partisipp og adjektiv, blant annet **aktet**, **betjent**, **delt**, **forbudt**, **forfulgt**, **fornøyd**, **isolert**, **kjent**, **komplisert**, **opptatt**, **slitt**, **talt**, **utmattet**, **ødelagt**. Skal de bøyes i predikativ stilling? Det kan være forskjell alt etter hvilket ord det er: de to gamle var aktet og æret i miljøet – men hennes dager er talte. Særlig der tilstanden, ikke prosessen, står i sentrum, bør vi godta bøydd form: de to statene var helt isolerte – men en bør skrive: soldatene ble langsomt isolert fra sine allierte. Noen forfattere vil lage en betydningsforskjell: de er opptatte i klubben ("travelt opptatte") – men de er opptatt i klubben ("er blitt medlemmer"). Dette skillet godtar vi, men vi kan knapt kreve samsvarsbøyning der betydningen er "travelt opptatt".

Om bøyning ved sammenstillinger av partisipp og adjektiv, se 6.3.5.4.

Sammensetninger med partisipp som sisteledd kan kalles uekte partisipp. De finnes på begge målformer. Det er slike som **misfornøyd/mis(for)nøgd**, **nylagt/nylagd**, **ubetjent/ubetent**, **udelt**, **uinteressert**, **velformulert**. Her kan verbalpreget være sterkere eller svakere, men oftest trekker slike ord mot adjektiv og samsvarsbøyning: alle var misfornøyde, egga er

nylagde, kalvene viste seg å være storvokste. I bokmålsmanus kan vi ofte tilrå bøydd form, men ved tvil kan vi gjerne la forfatterens form stå. På nynorsk skal det være samsvarsbøyning. Ved **velkommen** aksepterer vi på bokmål både dere er hjertelig velkommen og ... velkomne. Bøydd form kan her virke overdrevent korrekt, og vi kan vurdere å tilrå dere er velkommen med blyant. På nynorsk er samsvarsbøyning obligatorisk også i dette tilfellet.

Det kan være fine nyanser her òg. Ved noen stiler er uferdige, men noen er ferdigskrevne kan vi foreslå **ferdigskrevet** hvis det er tydelig at forfatteren har ment "er skrevet ferdig" og ikke "er ferdige". Men vi kan ikke bruke rødretting for å ivareta slike nyanser.

6.4.3 Litt om adverb og adverbial

Adverb er en ordklasse, adverbial en type setningsledd. Hva som omfattes av ordklassen adverb, har det vært ulike syn på, og dette er en diskusjon vi ikke skal ta opp her. Husk bare at adverb og adjektiv ofte likner på hverandre. Blander man dem sammen, blir resultatet misvisende (litt mat er for eksempel noe ganske annet enn lite mat). Et adjektiv i nøytrum kan gjøre tjeneste som adverbial, og da har det adverbial funksjon, men vi bør fortsatt regne det som adjektiv. Det gjelder for eksempel høgt i ho hoppa høgt.

Et adverb kan inngå som del av et setningsledd eller danne setningsledd alene som adverbial. Adverbial som setningsledd er for øvrig svært uensartede. Mange adverbiale leddeler og adverbial er slett ikke adverb, men består av for eksempel preposisjonsuttrykk (eller adjektiv i nøytrum, som nevnt).

Adverbialene ivaretar ofte helhet og sammenheng og er viktige i tekstbindingen. Problemet i en tekst kan dels være at adverbialene er uheldig plassert og gjør teksten tung og uoversiktlig, dels at det blir feil og tvetydigheter av samme grunn.

6.4.4 Adjektiv eller adverb?

Som adverbial leddel kan et adjektiv i nøytrum stå til for eksempel et adjektiv i attributiv eller predikativ stilling. En vanlig feil er å skrive *det

er **enorm** stor avstand mellom synspunkta i stedet for **... enormt stor ...** (**enormt** graderer **stor**). Setningsleddet adverbial sier derimot noe om verbalhandlingen eller om hele setningen. En vanlig feil er her ***hun tok skarp avstand fra innlegget** i stedet for **... skarpt avstand ...** (**skarpt** er adverbial bestemmelse til verbet og står ikke adjektivisk til "avstand"). Begge disse er rødrettingsfeil.

Det kan være tvil om hvorvidt et adjektiv er brukt attributivt eller som adverbial leddel, og dårlig skjønn kan gi feil betydning. Jmf. uttrykkene **verkelege norske kvardagsmenneske** (adjektivet står til en helhet av adjektiv og substantiv) og **verkeleg norske kvardagsmenneske** (her modifieres bare adjektivet **norske**). De betyr ikke det samme, og forveksling må rettes med rødt. På liknende vis møter vi ordet **såkalt** både som modifikator (som i **såkalt gode borgere**) og beskrivende adjektiv (**såkalte gode borgere**), men her blir det bare en nyanseforskjell, og vi bør godta begge uttrykksmåtene.

En vanlig feil er den som mange gjør når de skriver ***kvalitativ god forskning**, ***fire sjølvstendige næringsdrivande** og ***de to offentlige ansatte**, men mener **kvalitativt god ...**, **fire sjølvstendig ...** og **... offentlig ansatte**. Her skal ikke adjektivet bøyes i samsvar med kjerneleddet, for det hører sammen med det ordet som følger, nemlig **god**, **næringsdrivande** og **ansatte** i samme rekkefølge, i en enhet der det sjøl utgjør en adverbial leddel. Rett til nøytrumsform. **Fire sjølvstendige næringsdrivande** kan være riktig, men betyr da noe helt annet, nemlig "næringsdrivande som går sine egne vegar".

I en formulering som ***det var ein god teknisk prestasjon** er ordrekkefølgen snudd; det skulle stått **... ein teknisk god ...**, for betydningen må være "god, teknisk (sett)", og i attributiv stilling må **teknisk** da komme først. Vi bør rette slike formuleringer med rødt. Snuingen kan skyldes at riktig rekkefølge føles tungt, fordi den lengre leddelen **teknisk** virker som en spering, jmf. typen **en av departementet nedsatt kommisjon**.

Et punkt der vi kan komme i tvil, er valg av bøydd eller ubøydd form i uttrykksmåter som **størst mogleg gevinstar**. Her er **mogleg** egentlig adverbial bestemmelse til **størst**; det står ikke til

gevinstar. Betydningen er "gevinster som er så store som mulig". Helst bør både **størst** (det kunne også stått **minst**, **best**, **verst**, **flest**, **færrest**/**færrast**) og **mulig/mogleg** være ubøydd. Vi retter likevel ikke bøydd form av **mulig/mogleg** (altså **størst moglege**) med rødt, for det er svært vanlig å skrive slik, men vi bør tilrå ubøydd form. Hvis helheten står i bestemt form, må det derimot hete **den størst moglege gevinsten**, hvor ulogisk det enn kan virke, hvis en først skal uttrykke seg slik. **Størst mulig/mogleg** er nokså stivt. Foreslå gjerne omskriving til **så store som råd** e.l. i stedet, særlig i nynorskmanus.

Merk også at det er forskjell på **banken vil finansiere flest mulig prosjekter** og **banken vil finansiere de fleste mulige prosjektene** ("de fleste av de prosjektene som er mulige").

Forveksling av **lenger** og **lengre** er også vanlig. ***Vi hadde ein lenger samtale** er feil for **... lengre ...** (komparativ av adjektivet **lang**; ordet står attributivt til et substantiv). ***Samtalen varte lengre enn førre gongen** er feil for **... varte lengre enn ...** (komparativ av adverbet **lenge**). Man må heller ikke blande sammen **lengre** og **lenger** som komparativ av **langt** (nøytrumsformen av **lang**). Det heter **avstanden var lengre enn de hadde trodd, så de kom ikke lenger den dagen** (det første er adjektivet i predikativ stilling, det siste er adjektivet i adverbial funksjon). At ordene kan være med på å gi vidt forskjellig betydning, ser vi av paret **ho verka lenger enn bror sin** ("fungerte i en lengre periode enn ham", for eksempel i en stilling; adverbial **lenger** er komparativ av **lenge**) – **ho verka lengre enn bror sin** ("så ut til å være høyere enn ham"; **lengre** er komparativ av **lang** og står predikativt).

Merk at vi kan møte det samme ordet både som predikativ og som adverbial, for eksempel: **sola skinte klar og varm** – **sola skinte klart og varmt**. Begge løsninger er like gode; det er mest et spørsmål om stil. Også i et tilfelle som **britane stilte seg meir positive til EU** (**positive** er predikativ) og **britane stilte seg meir positivt til EU** (**positivt** er adverbial) godtar vi begge. Står det **britane var meir positive til EU**, kan vi tilrå den mer fullstendige uttrykksmåten **... stilte seg ...**, i alle fall i mer formelle sammenhenger.

6.4.5 Beslektede former – bøyning?

I en del tilfeller kan en velge mellom to beslektede former av adverbiale ord, og det kan være tvil om hvilken som er best. Dette gjelder **nær** eller **nært**. Når ordet følges av andre ord som det hører sammen med, er formen uten **-t** den rette: være nær knyttet til noe, når det skjer tre brannar så nær kvarandre ..., være nær forestående, ligge nær inntil o.l. Man bør også skrive det ligg nær å tenkje på. Derimot heter det: ekkefellene Curie samarbeidet nært (nøytrumsform). Denne fordelingen bør vi gjennomføre med rødt på begge målformer.

Det finnes noen par av påstedsadverb og retningsadverb: **bort** og **borte**, **fram** og **framme**, **inn** og **inne**, **opp** og **oppe**, **ned** og **nede**, **ut** og **ute**. Formene på **-e** framhever her stedet eller resultatet, de uten **-e** betoner veien eller prosessen: han låste seg ute, ho stengde seg inne i seg sjølv, jamfør vakta låste dei inn (ut). Slik er hovedmønsteret, og vi bør la følelsen av bevegelse eller retning avgjøre. Står det lenger ned deler luftrøret seg i to greiner, bronkiane, kan vi tilrå eller rette til **nede**. Noen par følger ikke dette mønsteret. For eksempel kan **vekk** bety både "bort" og "borte", mens **vekke** bare betyr "borte". På bokmål er det et tilsvarende forhold mellom **hen** ("på eller til stedet") og **henne** (bare "på stedet"). På nynorsk er bare **hen** brukelig.

Forskjellen på par som **utenlands/utanlands** og **utenlandsk/utanlandsk** er at formene på **-s** er ubøyelige adverb, mens de på **-sk** bøyes og kan stå både adjektivisk og adverbialt. Vi må bruke ordbøker hvis vi er i tvil om bruksmåter her. Bøyning av ord som **dagligdags/daglegdags**, **førebels** og **mellombels** er omtalt i 4.2.1.3.

Noen ord på **i-** kan ha en parallell form uten **i-**, jamfør **iblant** – **blant**, **ifra/ifrå** – **fra/frå**, **igjennom** – **gjennom**, **imellom** – **mellom**. Formene uten **i-** bør brukes når ordet er vanlig foranstilt preposisjon: fra høyre, gjennom skogen osv., helst ikke ellers. Står det for eksempel seie frå om manglane eller bla gjennom boka, kan vi tilrå henholdsvis **ifrå** og **igjennom** for tydelighetens skyld, men vi bør ikke bruke rødt. Også i vendingen **ikke legge fingrene imellom** er formen med **i-** best. I formuleringer som **oss imellom** er **imellom** etterstilt preposisjon.

Merk at ord som **innover**, **utover** sammen-

skrives som adverb, mens vi kan velge **inn over** eller **innover**, **ut over** eller **utover** i preposisjonsuttrykk: fuglane flaug innover – fuglene flaug inn over (eller **innover**) landet.

Det er ingen forskjell på **enda** (nynorsk også **endå**) og **ennå/enno** – som tidsadverb, vel å merke. Begge kan brukes om så vel fortid som nåtid: hun sitter der enda/ennå, freden var enda/enno ikkje tryggja. Synes vi at forfatteren driver med sjenerende veksling, kan vi utjamne med rødt. Men når det dreier seg om grad, må vi regne **enda** som obligatorisk: stål er sterkt, diamant enda sterkere, enda ein gong var han heldig (det siste bør for øvrig velges på nynorsk framfor ***nok ein gong**). Når verbet angir noe punktuelt eller momentant, kan **ennå/enno** bare stå sammen med nekting. Setninger som ***Er prøven tatt ennå?** må rettes. Sett inn **Er prøven tatt?**, **Er prøven enda ikke tatt?** e.l.

Dels er et adverb som bare står i dobbelt form, og som sideordner ord eller setninger, nærmest som en konjunksjon. Et **dels** må vise til et annet **dels**, og står det alene, retter vi. "Paret" kan være splittet med store skilletegn: Dels var hun imot vedtaket. Dels så hun likevel hvordan det kunne utnyttes til det beste. Tilrå at leddene trekkes sammen til en periode, med komma imellom, så sant omfanget tillater det. Tradisjonen tilsier at det bør være komma uten "og" også om en har tre–fire ledd: dels var hun imot forslaget, dels så hun fordeler ved det, dels fant hun også andre interesser ivaretatt. Dels – dels må ikke blandes sammen med **til dels** ("for en del", "et stykke på vei") eller **delvis**. Skriv enten det var dels opphald, dels regn, det var til dels opphald eller det var delvis opphald, alt etter hva som passer ut fra meningen.

6.4.6 Plasseringen av adverbialene

Riktig plassering av adverbial og adverbiale ledd deler bidrar sterkt til at en tekst kan bli vellykket.

Adverbial kan være lange, for eksempel hvis de består av preposisjonsuttrykk (som **på det verst tenkelige tidspunkt** o.l.). Står slike ledd i begynnelsen av setningen, kan vi foreslå at de flyttes til høyre hvis det er forsvarlig ut fra betydningen; det gjør framstillingen lettere å lese. Også hvis flere adverbial samles på samme sted

inne i en setning, blir språket tyngre: svenskane har i lang tid generelt vist interesse for norsk næringsliv. Botmiddelet kan da være å spre adverbialene slik at det blir ett på hver side av det finite verbet: generelt har svenskane i lang tid vist interesse ...

Men også kortere adverbial kan gjøre teksten tunglest ved å stå inne i setningen. Det gjelder slike som **raskt, vakkert, langt**, som bør ha sin plass helt til høyre. Står de for eksempel nær en infinitiv, blir språket tyngre. Både for prosesen går ut på kjemisk å påvirke overflaten og ... å kjemisk påvirke ... kan vi tilrå ... å påvirke overflaten kjemisk.

Ord som **altså, alltid, bare/berre, derfor/difor, ikke/ikkje, kanskje, tvert om** – de såkalte setningsadverbialene – hører derimot naturlig hjemme i nærheten av det finite verbet, hvor de angir motsetning, kausalitet, reservasjon e.a. Plasseringen av dem i forbindelse med infinitiver er omtalt i 6.3.5.2.

Det juridiske uttrykket **ikke skyldig / ikkje skuldig** gjør at vi iblant får tvetydige setninger som hun erklærte seg ikke skyldig. Betydningen må her gå klart fram av sammenhengen, ellers får vi gripe inn og kreve presisering.

Også adverbiale leddeler kan gi tungt språk. Det gjelder for eksempel preposisjonsuttrykk i attributiv sperring – typen den i minste detalj oppsette aksjonsplanen. Slike konstruksjoner har vært motarbeidet effektivt av språkrøktene gjennom lang tid og forekommer nå bare sporadisk i de fleste typer tekster. Vær likevel observant. Se også 3.2.6.

Hvis et preposisjonsuttrykk står som adverbial, men trekkes inn som leddel, for eksempel som bestemmelse til et adjektiv i attributiv stilling, kan det gå galt. Vi kan få feil som *deres raske svar på grunn av ferien (av de svarte raskt på grunn av ferien). Den slags ordlegging må rettes med rødt.

6.4.7 Noen klisjeer

I visse tilfeller bør vi også vurdere ordvalget kritisk når forfattere benytter adverb. De noe alderdommelige bokmålsadverbene **kun** og **dog** er populære, men kan ofte frarås. I nynorskmanus skal de rettes. Også **imidlertid** bør nevnes her (vi bør

spare på det i bokmål og må rette det i nynorsk). Populære er òg **selvfølgelig** og **sjølsagt/sjølv-sagt** og kombinasjoner som **nettopp derfor, nettopp ikke/ikkje, da heller ikke/ikkje**, som alle har motepreg. Foreslå alternativer. Pass på rekkefølgen i kombinasjonen **ikke/ikkje nødvendigvis**, for **nødvendigvis ikke/ikkje** betyr nærmest det motsatte (rett feil rekkefølge med rødt).

6.5 Preposisjoner

6.5.1 Ny og gammel bruk

Preposisjonene er få, de bøyes ikke, og ofte er den konkrete betydningen deres svekket. De inngår i svært mange faste uttrykk, kollokasjoner, men spiller mindre rolle i tekstbindingen. Et preposisjonsuttrykk kan stå som adverbial eller ha adverbial funksjon i andre setningsledd. Det er liten forskjell på målformene når det gjelder bruk av preposisjoner.

Framstillingen nedenfor er bygd opp rundt tre faktorer som kan styre vårt valg av preposisjon når vi skriver: konkret betydning, faste uttrykk (kollokasjoner) og det logiske forholdet mellom leddene. Vi bør ofte spørre: Har denne formuleringen konkret forankring? Har vi her å gjøre med en stivnet vending, et fast uttrykk? Hvordan er nå forbindelsen mellom preposisjonsuttrykket og andre ord i setningen? Den som er i tvil, må slå opp i autoritative ordbøker og huske det som sies i kapittel 2 om konsulenten og forfatteren. Vurder stiltone, stilnivå og presisjonsbehov. Konsekvensretting er lite aktuelt, for styringen til preposisjonen og konteksten varierer nesten alltid.

Hvorfor kommer man i tvil om preposisjonsbruk? Bruken er i endring på flere punkter, og flere faktorer fremmer trolig dette. Kontaminasjon er en av dem. Sammenblanding av enkeltord som **ovenfor** og **overfor** må rettes. Det første betyr "lenger oppe (enn)", det andre "midt imot, (like) foran" (en står **overfor** oppgaver, problemer osv.). Men enda mer må vi være på vakt mot kontaminasjon av faste uttrykk. Av **vegge seg for** og **verge seg mot** oppstår **vegge seg mot**, og her bør vi sette inn det av de tradisjonelle uttrykkene som høver. En annen endringsfaktor er komprimering (tendensen til å

presse sammen lange uttrykksmåter), som kan gi forleddstilknytning: auke i import frå Sverige > importauke frå Sverige. Slik språkbruk må ofte godtas. Så har vi preposisjonsmoter, som vi ser i forskningen bak (under) de nye reglene, vi diskuterer mot ei løysing, tanker omkring barns rolle, kompetanse på miljøvern eller forholdene rundt leiegården (de økonomiske, ikke de geografiske). Motepreget bruk kan gjerne frarås. Også engelsk og svensk påvirker preposisjonsbruken. Et uttrykk som kompetanse på kan stamme fra svensk. Foreslå kompetanse i e.l.

Det er ikke slik at ny bruk alltid fortrenger en tradisjon. Noen ganger mangler forfattere et klart mønster, men ønsker å sette inn et preposisjonsuttrykk. I formuleringen føresetnaden med to skilde kulturar i samisk jernalder (= "den forutsetningen at det var to ...") er bruken av med ny, og det samme gjelder om i regjeringens holdning om hjemsending av kosovoalbanere ("den holdningen at kosovoalbanere skal sendes hjem"). I begge disse tilfellene kunne det samme innholdet vært uttrykt også på andre måter, men det som står, er lite omstendelig og kan fungere godt. Hvis man kan si at ny bruk dekker et behov på den ene eller andre måten, bør vi godta den nye bruksmåten, som da fyller hull i språkssystemet.

Ved uvant preposisjonsbruk må vi holde fast ved tradisjonen uten å være altfor stivbeinte. Det kan være riktig å foreslå endringer – andre preposisjoner eller andre uttrykk. Er kontaminasjonen grov, motepreget sterkt eller et utenlandsk mønster påtrengende, kan rødretting komme på tale.

Når flere preposisjoner er brukelige, uttrykker det at man kan anlegge flere perspektiv på en sak: sitje bak eller ved rattet, sove for eller med åpent vindu, tale i eller over eller på radio, slå bensin i eller på ei kanne, studere på eller ved universitetet, delta på eller ved en tilstelning, vere tilsett på eller ved jernbanen. Alternativene svarer til forskjeller i synsvinkel: nedenfra, ovenfra, på kortere og lengre avstand, i teknisk eller annen sammenheng, ut fra holdning, hensikt, middel, måte. Et av valgene kan være konkret forankret, et annet en kollokasjon (et fast uttrykk), begge kan være kollokasjoner, det logiske forholdet mellom kjerneledd og preposisjonsuttrykk kan være avgjørende, osv. Valget

av preposisjon kan være nøye overveid eller spontant, men leseren legger ofte ikke merke til om det står hun satt bak rattet eller hun satt ved rattet (i kompaktspilleren er plassert ved rattet er derimot valget viktig). Derfor skal en ikke overdrive vanskene ved valgfrihet. Krever ikke presisjonsnivået noe annet og er bruken ikke misvisende, godtar vi det som står.

6.5.2 Når betydningen er konkret

Når betydningen er konkret, vet vi som regel uten videre hvilken preposisjon som er riktig (på stolen betyr noe annet enn under stolen!). Dette gjelder ikke minst angivelser av sted, retning o.l. (bak, foran/framføre, i, mellom, mot, over, på, under). Hvis preposisjonsvalget er konkret forankret, men feil, kan vi oftest rette i samsvar med språkfølelsen. Også overført bruk bygger på konkret betydning: det stod mange bak ham. Da er vendingen gjerne blitt et fast uttrykk (her verbalgruppa stå bak).

Vi retter ikke vilkårlig ho bar eit belte av sølv om livet til ... rundt livet eller omvendt. Det samme gjelder når preposisjoner er brukt i overført mening. Både i skulesektoren og innanfor skulesektoren godtar vi slik de står. Men preposisjoner kan ha ulik stilistisk valør (muntlig eller boklig, konkret eller abstrakt, konservativ eller radikal, hjemlig eller utenlandsk osv.).

For eksempel passer ikke alltid innen/innan like godt som stedsangivelse eller via om bevegelsesretning eller reiserute. Disse preposisjonene er nok populære, men gjør ofte språkføringen stivere enn nødvendig. Mange forfattere skriver nesten alltid innen/innan der de kunne ha variert med i og innenfor/innanfor. Spesielt i nynorskmanus kan vi rette: innan norsk industri > i norsk industri, innan dette området > innanfor eller på dette området. På bokmål bør vi nøye oss med blyantforslag om vi gjør noe. Som tidskonjunksjon er innen/innan derimot godtatt fullt ut på både bokmål og nynorsk. Når vi støter på via, kan vi ofte tilrå over eller gjennom i stedet: de kom via Kastруп > ... kom over (...), på begge målformer.

Det hender at forfattere formulerer seg mindre konkret enn de burde. Da bør vi hjelpe til med forslag. Foreslå ver ikkje fiendsleg mot framande i stedet for ... fiendsleg overfor ...

Formuleringer som annonsen rettar seg mot sauebønder og iverksette sosiale tiltak mot kriminelle er tvetydige, og her kan vi sette inn en annen preposisjon med rødt, henholdsvis til og for (annonsen henvender seg til sauebønder, tiltakene skal komme de kriminelle til gode). Dette viser at preposisjoner kan ha dels sammenfallende betydning (synonymi), dels motsatt (antonymi). I eksempelet kontorets kontakt mot pressa er betydningen klar, og da bør vi neppe rette. Men uttrykket har et visst sjargongpreg, så vi kan foreslå med i stedet for mot.

Iblant svarer valget mellom to preposisjoner til konkret eller overført bruk. Jamfør neste punkt.

Dialektfarge ses på med skepsis særlig i bokmål, der vi ikke godtar setninger som *borte med bommen stod konstablene klare. På nynorsk aksepterer vi oftere med ved siden av ved i slik bruk. Både ved hjelp av og med hjelp av går dessuten bra i nynorskmanus. Svesismer (uttrykk som kommer fra svensk) kan ofte rettes, i både bokmål og nynorsk. I *under de ti dagene OL varte, kan vi rette under med rødt til i. Under OL er derimot greit. Mellom under krigen (= mens krigen varte) og i krigen (= når man utkjemper en krig) må vi regne med betydningsforskjell, her er vi helt og holdent ute i overført preposisjonsbruk (riktignok med konkret forankring).

6.5.3 I faste uttrykk

Det er ofte en *kollokasjon* som avgjør preposisjonsbruken. Da spiller med andre ord tradisjonen en avgjørende rolle. Kollokasjoner er faste uttrykk eller stivnede vendinger, altså grupper av ord som står sammen oftere enn man statistisk sett skulle vente. Uttrykkene er mer eller mindre faste. En spesialgruppe av kollokasjoner er *idiomer*, der helheten betyr noe annet enn ordene hver for seg skulle tilsi. (Se også 5.1.5.) Kollokasjoner med preposisjoner er av flere slag, fra verbalgrupper som sende over og preposisjonsuttrykk som på dans til idiommer (ofte ordtak): skjære alle over en kam, det er betre med ein fugl i handa enn ti på taket.

Faste uttrykk utgjør en viktig del av språknormen, og valgfriheten er ofte ikke større her enn ved konkret betydning. To preposisjoner

som kunne passet like godt, kan nemlig gi ulik betydning: på forhånd/førehand ("i forveien") – i forhånd/førehand (uttrykk i kortspill). Ser vi sammenblanding, må vi ofte rette med rødt. Noen ganger er blyantforslag best, som ved preposisjonen etter hindre, der vi bør tilrå fra/frå når betydningen er "avverge, forhindre": ho hindra han frå å falle, og i når meningen er "legge hindringer i veien for": hun hindret ham i arbeidet. (Derimot heter det bare forhindre fra.)

Rekkefølgen kan være slik at preposisjonen følger etter et annet ord. Er det et verb, har vi en verbalgruppe: finne på, oppmuntre til (gruppa kan også romme substantiv, pronomener o.l.: vende ryggen til, feste seg ved). Pass særlig på de transitive gruppene. Vendinger som likner hverandre, men har forskjellig bruksområde eller betydning, må ikke blandes sammen. Sammenlikn her halde seg for god til (å stele), men vere for god for (denne verda), kle seg til (fest), men kle seg for (all slags vær), setje pengar i (aksjar), men satse pengar på (aksjar), vere med i (debatten), men vere med på (innbrot).

Stille spørsmål ved er et vanlig, men uklart uttrykk. Hvis meningen er "trekke noe i tvil", heter det sette spørsmålsteget ved. I stedet for stille spørsmål ved om oppgaven kan løses kan vi tilrå stille spørsmålet om oppgaven kan løses e.l.

Vær kritisk til motepreg. Foreslå at gjøre seg tanker omkring et emne endres til gjøre seg tanker om I mer ekstreme fall kan slik bruk rettes. Preposisjonen i snakke omkring problemet kan bety enten "om" eller "utenom"; her kan vi etterlyse klargjøring i en merknad. Ved enkeltstående bruk av populære ord må vi likevel ikke være for strenge: Iblant er det greit å godta konkurrere på service ved siden av konkurrere i.

Det finnes en tradisjon der transitive verbalgrupper som holde fast ved og feste seg ved har vært brukt i overført mening, mens varianter med på angir konkret bruk: fangen holdt fast ved sin forklaring, jamfør fangen holdt fast på pakken. Men dette skillet er ikke opplagt for alle, for mange synes det er like naturlig å skrive fangen holdt fast på sin forklaring. Vi kan ikke rette til ved, i høyden foreslå det. Derimot er *fangen holdt fast ved pakken umulig og må

rettes. Tilsvarende kan **vende ryggen mot** bare ha konkret betydning (ho vende ryggen mot døra), mens **vende ryggen til** brukes i både konkret og overført forstand (ho vende ryggen til døra, Stalin vende ryggen til sine tidlegare allierte). Dette er nyanser som ikke må glemmes, men som må hevdes med varsomhet.

Vi møter preposisjoner i fast forbindelse ikke bare etter verb, men også etter substantiv (an-tydning om, mål for osv.). Vær på vakt mot kontaminasjon. I vi har denne oppfatningen om saken er **oppfatning av** (transitiv bruk av **oppfatte**) og **mening om** blandet sammen. Betydningen er den samme, men tilrå **oppfatning av**, som er det tradisjonelle. Noe liknende gjelder en setning som forsøket gir en pekepinn på hva som kommer (sett inn **pekepinn om** med blyant). Pass særlig på kontaminasjon som gir feil betydning eller nyanse. Det er forskjell på tilgang til (telefon) og tilgang på (råvarer) (rett *tilgang på telefon med rødt). Å stille krav til noe(n) er å kreve en ytelse fra noe eller noen som finnes. Å stille krav om noe er å kreve at noe som hittil ikke har eksistert, skal komme. Disse må ikke blandes sammen. Merk også forskjellen på å ha krav på noe og å ha rett til noe (*å ha rett på noe er feil).

Motepreg har brosjyrer på (eit tema) og bedriften har fått sterke signaler på at ... Foreslå gjerne brosjyrer om, signaler om. Ved målet (målsetjinga) med arbeidet kan vi tilrå **for**, som er det tradisjonelle (målet med kan være overført fra føremålet med). I formuleringer som avisens godbit om aksjekjøp og bankens godbit om lån til lav rente stammer **om** trolig fra artikkel om, tilbud om. Vi bør godta mild kontaminasjon når den fyller et uttrykksbehov, som den ikke sjelden gjør, jamfør også vanlige uttrykksmåter som målet om full sysselsetjing og prinsippet om trykkekfrihet (kanskje etter vedtak om). I handbok om fuglar er det kanskje en fugleinteressert forfatter som blander handbok i fugletitting og bok om fuglar?

Preposisjonen kan variere med fag- eller bruksområde, mens betydningen er den samme. Etter **symbol** og **tegn** brukes særlig i teknisk sammenheng **for**: det kjemiske symbolet for sølv ..., teiknet for "okse" i det kinesiske alfabetet. Utenfor teknikkens område er **på** vanlig: et sym-

bol på nasjonal enhet, tegnet på vekst (i tillegg kommer tegn/teikn til, med en annen nyanse). Rett her med rødt til tradisjonell bruk hvis det er avvik. Et liknende forhold er det mellom bevis for (juridisk) og bevis på (ofte ellers). Etter **definisjon** er det tradisjon for **av**, men i dagligtalen er også **på** vanlig. Vi kan tilrå definisjon av. Etter **mål** (= målestokk) brukes både **for** og **på**: eit mål for eller på produksjonen. Det første er tvetydig, men ellers er de like gode. **På** kan gi motepreg også i slike kollokasjoner: forslag på kandidater (vi kan tilrå til eller om).

Det er en tendens til å skrive forskjell mellom når skilnaden spesifiseres: forskjellen mellom ektefellene var tjue år, og forskjell på ellers: det er forskjell på folk. Men bruk skjønn og vær tilbakeholden med å rette ved disse uttrykkene. Et helt annet forhold er det som angis med forskjell i, for her uttrykkes det hvilket område forskjellen kunne gjelde, jamfør for eksempel det er ingen forskjell mellom oss i synet på sex.

Vi så at skillet mellom en verbalgruppe som **halde fast ved** i overført bruk og det konkrete motstykket **halde fast på** ikke er opplagt for alle. Noe liknende gjelder en kollokasjon av substantiv og preposisjon som **side ved**, som kan stilles opp mot konkret bruk: den anvendte side(n) ved forskningen – den lengste siden på figuren, og den ene siden av huset. Står det ... den anvendte side(n) av forskningen, kan vi tilrå **side(n) ved**, som er det tradisjonelle, men dette kan ikke føres for langt. Vær varsom. Om **størrelsen av** eller **på**, **vekten av** eller **på** – se 6.5.4.

En del kollokasjoner er som før nevnt bygd opp av adjektiv og preposisjon. En vending som **klar for** har sjargongpreg (kan være påvirket av engelsk "ready for"). Tilrå gjerne **klar til**, **ferdig til**, **parat til**, **beredt til** (det siste bare på bokmål). Motepreg har **best på** bildelar, her passer det bedre med **for** eksempel best når det gjeld.

Populære og nokså nye er variantene **bevisst om** og **bevisst på** (på nynorsk også **medviten om** eller **på**): du ser mer enn du er bevisst om eller på. Bruken av **om** har kanskje støtte i at det heter **bevisstgjøre noen om** / **bevisstgjøre nokon om**. Vi kan tilrå at forfatteren skriver du ser mer enn du er deg bevisst, som er i tråd med tra-

disjonen. Også **klar over** er et godt alternativ. (For øvrig heter det bevisstgjøring/bevisstgjøring av.)

Merk også forskjellen på jeg er enig med deg og jeg er enig i det du sier.

Kollokasjonen består ofte av preposisjon og styring og danner dermed et preposisjonsuttrykk: i sving, til kvar, på røde rappen, av eller frå eiga lomme osv. Pass på skrivemåten: *til gangs er en vanlig feil (for til gagns). Uttrykk som likner hverandre, må ikke forveksles. Hold disse fra hverandre: i vår tid – på den tiden, ikke for noen pris (bare overført) – til en hvilken som helst pris (konkret og overført). Pass særlig på nærstående uttrykk med ulik betydning: ha folk i arbeid (= som arbeider for en) – ha eit hus under arbeid (= som en arbeider med; i regnskapsfag godtar vi varer i arbeid), ha noe på hånden – ha noe i hånden (det andre uttrykket er ingen kollokasjon), boka er under trykking – boka er gått i trykken, ved godt mot – i godt humør. Betyr kollokasjonene det samme, må mønstrene respekteres likevel: for eksempel – til dømes, i forveien – på forhånd. Rett avvik med rødt. Visse vendinger er mindre faste, og da har vi slingsmonn: av eller i eller på same alder(en). Her bør vi i høyden foreslå endringer.

Sjargong som på gang, på sikt kan frarås. Foreslå i gang, på lengre sikt e.a. Etter påvirkning fra svensk er det blitt mer vanlig enn nødvendig å si i skolesammenheng i stedet for i skolen, i fysikksammenheng i stedet for i fysikken o.l. Også slike uttrykksmåter kan frarås.

Noen kollokasjoner fungerer som flerleddede preposisjoner. De er særlig vanlige på bokmål: i anledning (av), i betraktning av, i forbindelse med, i henhold til, i løpet av osv. Den slags bokmålsuttrykk må rettes med rødt hvis vi møter dem i nynorskmanus. Andre flerleddede preposisjoner brukes på begge målformer, med litt ulik form: i medhold/medhald av, med forbehold/atterhald om, med hensyn/omsyn til, på vegne/vegner av, til forskjell fra/frå (eventuelt skilnad, særlig på nynorsk), under forutsetning/føresetnad av, ved siden/sida av (*ved sidan av på nynorsk må rettes med rødt). Noen går med samme form på bokmål og nynorsk: i fall, i lag med, i samband med, i tilfelle (av) osv. (I tillegg kommer sammensatte preposisjoner

som for – sidan, for – tilbake (kan frarås), for – skuld, på – vegne/vegner.) Flerleddede preposisjoner gir lett en boklig tone, og vi kan foreslå andre løsninger.

For bokmål i løpet av året kan vi på nynorsk sette inn i året, dette året, gjennom året, i år e.l. For i løpet av dagen kan en skrive i (heile) dag, ein gong i dag, utover dagen. Som vi ser, er endringen samtidig en presisering. I løpet av noen få dager kan bli ein av dei første dagane, i løpet av 20 sekunder blir på 20 sekund og i løpet av det 18. århundre(t) kan gjøres til på 1700-talet. Vurder hva som passer i sammenheng.

Vær nøye med formen på kollokasjonen: med hensyn/omsyn på godtas bare i matematikkbøker (talet t er gjeve med omsyn på ...); ellers heter det med hensyn/omsyn til. På bokmål retter vi *med hjelp av – en kontaminasjon av ved hjelp av (angir middel: redde seg ved hjelp av båt) og med hjelp fra (angir assistanse: med hjelp fra andre) – men på nynorsk godtar vi både med hjelp av og ved ... i denne betydningen.

Det kan være tvil om hva som er korrekt form av stående uttrykk. I komme på banen er preposisjonsbruken forankret i det konkrete. Men ved kollokasjoner som mulighet for eller til, sjanse for eller til har vi ikke noe konkret holdepunkt og må ty til ordbøker hvis vi er i tvil. Det er alltid viktig å passe på formen ved idiommer, enten idiommet er substantiv med bestemmelse som ugler i mosen, verbalgrupper som skyte ein kvit pinn etter, være i krittuset hos eller sitte på den grønne gren, helsetninger som det er betre med ein fugl i handa enn ti på taket eller har en annen oppbygning. Et uttrykk som ofte forvanskes, er skjære alle over en kam, og feil (under e.l.) må rettes.

Kollokasjoner kan bli synonyme hvis preposisjonene er det: blant eller mellom anna (nynorsk). Derimot gir ulik styring ulik betydning. Blant (nynorsk også mellom) andre viser til mennesker, men i alle andre sammenhenger bruker man blant annet/anna (nynorsk også mellom anna): blant andre Pettersen og ordføeren, dei drøfta mellom anna skattane. Kollokasjoner kan òg være delvis synonyme. Preposisjonen gir klart forskjellig betydning i mannen

var bekymret for sin sønn og mannen var bekymret over narkotikamisbruket, men det kan også hete mannen var bekymret for narkotikamisbruket, med en annen betydning av bekymret for. Hvis meningen er klar, bør vi ikke forandre på preposisjonsbruk bare ut fra personlig smak.

Vær på vakt mot sammenblanding og forvansking av faste uttrykk. Latin in mente og norsk i minnet må holdes atskilt (ikke *i mente). Står det av gangen, er det en forvansking av ad gangen og bør rettes til om gangen (ad gangen er mulig bare i temmelig høytidelig språk og bare på bokmål). Derimot heter det (på bokmål): han var sin far opp ad dage. Det finnes mer og mindre grove tilfeller av forveksling. Vi kan fra-ra eller rette vegge seg mot noe (sett inn vegge seg for noe eller verge seg mot noe). Noen kontaminasjoner er imidlertid gått inn i språket, som slå seg på brystet (= framheve seg sjøl). Det er en forvansking av det bibelske slå seg for brystet (= uttrykke anger og ruelse). Her har det skjedd en differensiering, og vi har fått to uttrykk, som begge er kurante.

Vi må regne med en viss valgfrihet fordi mønstrene forandrer seg. På bokmål måtte en tidligere skrive politiet oppfordret tyvene til å melde seg, for muligheten for å slippe straff var til stede. For en del bokmålsbrukere over en viss alder er dette det eneste naturlige ordvalget her. I dag er oppfordre om blitt vanlig (om kan være overført fra oppfordring om eller fra oppmode om, nynorsk). Vi kan godta oppfordre om, men bør foreslå til. Mulighet(er) til er enda vanligere, og det aksepterer vi fullt ut ved siden av mulighet(er) for.

6.5.4 Når preposisjonen forteller om det logiske forholdet

Hva som er rett preposisjon, kan avhenge av det logiske eller semantiske forholdet mellom ledd eller deler av ledd i setningen, og da er det verken konkret betydning eller en kollokasjon som avgjør. For eksempel angir preposisjonsuttrykk med til (men ikke av, på osv.) ofte hvem som har nytte eller ulempe av en handling (svarer til indirekte objekt): Nansen gav brevet til Michelsen (= Nansen gav Michelsen brevet). Videre

kan med (men ikke for, fra osv.) angi middel: den døde var drepent med kniv eller den måten noe skjer på: hun går fram med list og lempe. Her ble substantivene tidligere bøydd i kasus, særlig dativ.

Analyserer vi det logiske forholdet som ligger til grunn, kan vi dels tolke tvetydige formuleringer, dels avgjøre hvilken preposisjon som er mest dekkende eller passer best.

I setningen boka inneholder to bilder av Ekeland kan av Ekeland bety enten at Ekeland har malt bildene, eller at bildene forestiller Ekeland. Hver tolkning utgjør en tankeenhed med verbalhandling. Er styringen subjekt eller objekt for denne handlingen, logisk sett? Styringen til av markerer oftest et logisk subjekt, både ved passiv (tyrkerne drives tilbake av svenskene), etter verbalsubstantiv (det var eit vedtak av Stortinget) og ellers (la oss sjå på nokre dikt av Lie). Men styringen til av kan også være objekt for en underforstått verbalhandling, nemlig når preposisjonsuttrykket står til et handlerord (nomen agentis), som i eigaren av firmaet, et verbalsubstantiv, som i den dårlege behandlinga av Hamsun, eller et ord som angir resultatet av en handling, som i to bilder av Ekeland (bilde angir et resultat eller produkt). Det siste er altså tvetydig. Et annet eksempel vi kan tolke på denne måten, er misbruk av ungdom. Betyr det at ungdommen misbrukes (arbeidsgiveres misbruk av ungdom), eller at ungdommen misbruker noe (ungdommens misbruk av penger)?

Rett den tvetydige setningen, eller krev presisering hvis ikke konteksten gir svar. Ofte er det ikke preposisjonen, men ordleggingen ellers vi bør endre.

Tvetydighet er sjelden noe stort problem. Oftere er situasjonen den at flere preposisjoner er mulige, slik at spørsmålet blir om formuleringer er likeverdige, eller om det er en nyanse mellom dem. Ulike preposisjoner kan avspeile ulike forhold, og forskjeller kan være flytende. Vær tilbakeholden med å gripe inn når presisjonsbehovet ikke krever retting. Og rett ikke bare ut fra private preferanser.

La oss ta med og ved brukt om middel eller måte. De ligger til dels svært nær hverandre, for med kan bety "ved hjelp av" og ved "når en gjør det det er tale om". På bokmål kan det være

en viss forskjell på reaksjonen går lettest **med oppvarming** og reaksjonen går lettest **ved oppvarming**, men den er ikke alltid så tydelig i praksis, og vi bør ikke kreve at forfattere opprettholder et slikt skille. Vi kunne til og med vurdere å foreslå **med** i den siste setningen, ikke fordi **ved** er feil ut fra betydningen, men fordi **med** er mer muntlig og greiere. Da ville vi nedprioritere nyansen til fordel for en muntlig tone. På nynorsk brukes **med** enda oftere: **steik fisken med** eller **ved svak varme**. I **ho kan gå ved eiga hjelp** kan vi foreslå **med** på nynorsk (men ikke i den tilsvarende setningen på bokmål).

Endrer vi **begynnelsen av boka** (der **boka** er logisk subjekt: boka begynner) til **begynnelsen på boka** (der **boka** er sett som det hele i forhold til en del, nemlig begynnelsen), svekker vi følelsen av verbalinnhold i helheten. Andre ganger gjelder det **av** eller **til**. Gjør vi om **denne boka av Lie** til **denne boka til Lie**, blir ikke bare formuleringen flertydig (har Lie skrevet den, eier Lie den, er den skrevet til Lie?), men vi gjør også subjektsforholdet mindre tydelig.

Når nyansene er så vage, bør vi være varomme og i høyden foreslå endringer. Det hender òg at uttrykksmåter er helt likeverdige. I **det lød fortvilte skrik av mennesker** er styringen **mennesker** logisk subjekt. Skriver vi om til **... skrik fra ...**, får vi konkret angivelse av retning (skrikene kommer **fra** mennesker), uten at det faktiske saksforholdet endres. Her spiller altså den konkrete betydningen sammen med det logiske forholdet mellom styring og kjerneledd. Om lag på tilsvarende måte faller også **fusjonering mellom banker** (et konkret bilde av noe romlig ligger til grunn) sammen med **fusjonering av banker** (**banker** blir logisk objekt). Vi har ingen grunn til å tilrå det ene framfor det andre. Det er bare ulike synsvinkler, og det er mulighet for veksling.

Derimot er det klar betydningsnyanse mellom **hennes manglende forståelse av situasjonen** (styringen er logisk objekt) og **hennes manglende forståelse for andres behov** (**forståelse for** er en kollokasjon som betyr "åpenhet for", "medfølelse med"). Slike nyanser må vi ivareta.

Et verb i en verbalgruppe beholder preposisjonen når det er verbalsubstantiv. Dermed har

departementets henvisning til spesialister, av verbalgruppa **henviser til**, en helt annen betydning enn **departementets henvisning av spesialister**, der styringen **spesialister** er logisk objekt for **henviser**. Andre ganger berøres aksjonsarten. Forandrer vi **intensivt fiske av nordsjøisild** til **intensivt fiske på nordsjøisild**, av **fiske på**, betoner vi at virksomheten gjentar seg (iterativ aksjonsart).

Vi bør rette en formulering som ***svindel av valuta** til **svindel med ...** fordi det heter **svindle med valuta** (kollokasjon), ikke ***svindle valuta**. Verbalgruppa **svindle med** tar gjenstandsobjekt, noe **svindle** ikke gjør (**svindel av kollegaer** går, men tilrå da gjerne det noe ledigere **svindling av ...**).

I **eigaren av firmaet** er preposisjonsuttrykket syntaktisk sett en bestemmelse til "handlerordet" **eigar**. I forbindelse med handlerord forekommer det ulike preposisjoner, og til dels er det formen på handlerordet som avgjør hvilken som passer best. Etter **-or**, **-ør**, **-ent** kan vi ofte tilrå **for**: **administrator for prosjektet**, **direktør for festspillene**, **dirigent for koret**, men også andre alternativer kan være mulige (som **administrator av**). Det er også her slik at verbet i verbalgrupper beholder preposisjonen når det gjøres om til handlerord. Av **søkje på** kan vi få **begge søkerane på stillinga som prest**.

I **en mann på femti år** er preposisjonsuttrykket **på femti år** en beskrivelse av kjerneleddet **mann**. I sammenhenger der det gjelder antall, omfang, utstrekning osv., kan man iblant velge mellom **av** og **på**: **ei løn av (på) 300 000**, **en høyde av (på) 6500 m**, **ein avstand av (på) 1000 m**. Ellers brukes oftest **av** (**en løper av første klasse**), ved verdiangivelser **til** (**et hus til kr 500 000**). Til å angi stoff eller materiale er **av** og **i** vanlig: **han eig ein byste av** eller **i marmor**. I mange av disse tilfellene ligger preposisjonsbruken nær genitivsuttrykk: **en femti års mann**, **på 1000 meters avstand**, **en førsteklases løper**, eventuelt sammensetninger: **ein marmorbyste**. Vær tilbakeholden med å rette eller foreslå endringer.

I **tre av elevane** angir preposisjonsuttrykket den helheten (**elevane**) som noe (**tre** (stykker) avgrenses fra. Særlig etter adjektiv i superlativ kan vi også bruke **blant**: **dei flinkaste av (blant) elevane**, **verst av (blant) de kriminelle**. Her lig-

ger preposisjonsuttrykket nær det som kalles potenserende genitiv, som **kongenes konge** (bare bokmål), og det gjør i enda høyere grad vendinger som **feltherren over alle feltherrer**. Når styringen er et substantiv, er **over** ofte best. Der det er synonymi og dermed valgfrihet, respekterer vi naturligvis forfatterens valg.

Preposisjonsuttrykket kan også angi hvilken art noe tilhører. Her brukes gjerne **av**: **en gruppe av misbrukere** kombinerer **alkohol og opiater**, **ein ny art av fuglar**, **en type av biler** (eller **en type bil(er)**), **antallet av konkurser** (eller **antall konkurser**). Men vises det til et konkret kollektiv, brukes like gjerne **med**: **en gruppe av (med) misbrukere** ble avvist av politiet, **det kom ein bande av (med) røvarar**. Ofte kan en valgfritt sløfve preposisjonen. Vær varsom med endringer.

Et skille mellom konkret og abstrakt ser vi også ved ord som angir størrelse, volum, vekt, høyde o.l. Noen forfattere vil fordele preposisjonene slik: **vekten på sendingen** – **vekten av argumentene**, **storleiken på ein sekk** – **storleiken av ei yting**, **verdien på frimerket** – **verdien av det du sier** (på angir det konkrete, av det overførte, med styringen som logisk subjekt). I andre forbindelser står et konkret **av** i motsetning til et overført **ved**: **sitte på begge sider av bordet** (**sider** er en del av helheten **bordet**) – **belyse alle sider ved saken** (tilhørighet). Men der noen mener at valget ivaretar en viktig forskjell, skriver andre like godt **storleiken på ei yting** og **belyse alle sider av saken**. Vi har her å gjøre med uttrykk som i mange tilfeller samtidig er kollokasjoner (**vekten av, størrelsen på** osv.).

6.5.5 Et særproblem: i eller på skolen, i eller på Notodden?

Fordelingen av **i** og **på** ved angivelser av sted (ikke om retning) er vanskelig i visse tilfeller. Når den konkrete forankringen er klar, angir **i** noe romlig, med en viss utstrekning (svarer til **inne i (inni)**, **innenfor/innanfor**), mens **på** viser til et punkt, et sted, med begrenset overflate. Men også her kan kollokasjoner komplisere bildet. Et allment råd er at en heller bør være tilbakeholden enn det motsatte.

Foran mange norske stedsnavn bruker vi **i**

når det er tale om noe som befinner seg eller foregår der (**i Oslo, i Setesdalen** osv.) Men i en del tilfeller er **på** den tradisjonelle preposisjonen. Det gjelder blant annet **Lillestrøm, Gjøvik, Moss, Notodden, Vennessla, Bryne, Voss, Levanger** og **Kirkenes**. Dette er byer og tettsteder i innlandet eller inne i fjorder eller også stasjonsbyer. I dag blir **i** mer brukt ved slike navn, ja ved noen er kanskje **på** på vei ut. Kommunesammenslåinger påvirker dette. Man er for eksempel **i Notodden** (kommunen) når man er **i Heddal**, ikke **på Notodden** (i byen). Som eksempelet **på Gjøvik** viser, kan vi ikke gå direkte fra sisteleddet til preposisjonen hvis vi er i tvil (det heter jo **i** en vik). Ved tvil kan vi slå opp i *Norsk stadnamnleksikon*, Oslo 1997, som opplyser om tradisjonell preposisjonsbruk ved disse navnene. Møter vi rar preposisjonsbruk i forbindelse med stedsnavn, bør vi skrive merknad, eventuelt også rette.

Det samme spørsmålet reiser seg ved navn på noen større øyer og øygrupper i utlandet: **i** eller **på**? Merk at det heter **på Island** (***i Island** bør rettes med rødt). Det bør også stå **på Færøyene, på Grønland, på Filippinane, på Hawaii, på Sri Lanka**. Unntak er et par øyer og øygrupper som også er stater: **i Irland, i Indonesia**.

Foran ord som angir bygninger, rom, steder o.l., skifter det en del mellom **i** og **på**. Det gjelder **hotell, skole** og **sjukehus**, der **på** er det tradisjonelle, som vi bør tilrå, eller rette til i noen sammenhenger. Merk forskjellen mellom **i skolen** (= skoleverket) og **på skolen** (= den enkelte skolen eller "på skolebenken"). I lærebøker i helsefag kan vi godta **innleggelse i sjukehus** som medisinsk fagspråk, men ellers bør det stå **på**.

Det er en tendens til å bruke **i** ved institusjoner – **i kommunen** (= i de kommunale etatene; iblant også **på**), **i bystyret, i departementet, i rådet** – og **på** når man tenker lokalt: **på** instituttet, **på** institusjonen, **på** universitetet. Til dels kan også **ved** og **hos** brukes ved betegnelser for kontor, institusjoner, embeter o.l.: **ho er tilsett ved vegkontoret, han arbeider hos fylkesmannen**. Forskjellen mellom det stedlige og det romlige framgår ellers av at det heter **på kontoret**, men **i kontorlandskapet**. Idiomet **på lokalet** betyr "på bygdefest", mens **i lokalet** be-

tyr "i rommet". **På** må regnes som obligatorisk foran **kafé, restaurant, kino** og **konsert**; derimot er **i kantinen** og **på kantinen** begge kuranter. Videre står kollokasjonen **i teater(et)**, særlig om institusjonen, ved siden av det mer konkrete **på teater(et)**. Her må vi ofte regne med valgfrihet.

Preposisjonsuttrykk som **i markedet** og **i møte** sprer seg, men vi kan gjerne slå et slag for **på** her (bruk vanligvis blyant).

I forbindelse med overført bruk bør vi merke oss at både **i et område** og **på et område** er i bruk, i tillegg til **innenfor** (nynorsk **innanfor**) og det nokså stive og motepregede **innen (innan)**. Om fagområder brukes ofte **på: spesialist på mikrobiologjestyrt**, men **i** om stillinger i universitetsfag: **professor i historie**. Ved greiner av medisin kan begge gå: **spesialist i** eller **på geriatri**.

Det finnes par av kollokasjoner med mer eller mindre klar betydningsforskjell: **bo i** eller **på landet**, (**gå i første klasse** / (reise) **på første klasse, være i** eller **på fjellet**. Når det gjelder tidsangivelser, flyter ofte **i 1960-åra** (altså om tiår) og **på 1700-talet** (om hundreår) sammen i typen **på sekstialet**, som for øvrig er en svesisme. Vi bør ikke rette den med rødt. Men hvis det ser ut til at forfatteren ønsker å skille mellom **-åra** om tiåret og **-tallet** om hundreåret, kan vi utjamne i tråd med dette. Dessuten kan vi foreslå **i begynnelsen (midten, slutten) av 1800-tallet (det 19. århundre(t))** hvis det er brukt **på** i slike sammenhenger.

6.5.6 Preposisjonen i setningen

Vi kan komme i tvil også på andre punkter. Kan en viss preposisjon sløyfes i en bestemt setning? Hva gjør vi med kontaminasjon av faste uttrykk? Hvilken rekkefølge bør to preposisjonsuttrykk stå i?

Forfattere lar ofte en og samme preposisjon stå til to ledd av hensyn til stil eller flyt: **ei bok om kjærleiken og (om) døden, både i Finnmark og (i) Troms**. Dette gir innsparing av plass, og enten preposisjonen gjentas eller ikke, kan det ha en viss innvirkning på tonen i det som sies. Vi godtar i prinsippet begge deler og legger oss vanligvis ikke opp i slikt.

Sløyfet preposisjon kan vi også ha i setning-

er som **det meldes (fra) frisk bris til liten kuling og båtane kan ligge (frå) tjuve til tretti meter frå land** (det er altså den første preposisjonen som iblant mangler). Vi kan foreslå at den settes inn for fullstendighetens skyld, men uttrykksmåtene kan også godt stå uendret. Derimot bør vi sette inn et **fra** med rødt foran **1940** i en setning som ***krigen varte 1940 til 1945**. Den noe formelle ordleggingen i disse eksemplene kan være påvirket av sifferuttrykk som **20–30 m** og **1940–1945**. Vær òg på vakt mot formuleringer som ***mellom klokka åtte til ti** (kontaminasjon av **mellom – og** og **fra – til**) og ***frå klokka 11–15**, som særlig kan forekomme i overskrifter, bildetekster o.l.

I tidsuttrykk som **jeg kommer (på) torsdag og talen varte (i) en time** er preposisjonen valgfri.

Også i en del kollokasjoner er det valgfritt å ha med preposisjon, det vil si at vi kan velge mellom et vanlig transitivt verb og en verbalgruppe. Dette gjelder slike som **ankomme (til)** (bare bokmål), **halde fram (med)** (bare nynorsk), **hjelp noen (til, med)**, **likne (på)**. Etter **be noen/nokon (om)** kan preposisjonen sløyfes når det følger en infinitiv (**be noen hjelpe til** går greit, mens ***be noen hjelp** naturligvis er umulig). Vi må la forfatterens valg råde, men samtidig passe på nyansene. Ved **disponere (over)**, **kompensere (for)** og **søkje/søkje (om)** kan den preposisjonsløse varianten brukes i visse betydninger, men ikke i andre (jamfør **disponere pengane klokt – disponere (over) store menneskaper** osv.). Og det kan være forskjell på **følge straumen** og **følgje med straumen**, på **fangste sel** og **fangste på sel**. I **starte (opp)**, som har vært noe av et moteuttrykk, kan vi gjerne frarå preposisjonen når det ikke er tale om maskiner eller apparater eller om stevner og slikt som settes i gang.

Vi kan oppleve at preposisjonen sløyfes i verbalgrupper der den må stå: **dei hadde ikkje mot (til) å seie ifrå, jeg satte henne (til) å gjøre arbeidet, rådmannen anmoder formannskapet (om) å treffe slikt vedtak, dei fekk høve (til) å gjere forsøket om att**. Her må vi sette inn preposisjonen med rødt hvis den mangler. Også i en setning som **firmaet lyktes (i) å bli eneforhandler** må preposisjonen regnes som obligatorisk. Særlig vanlig er feilaktig sløyfing av preposi-

sjon i forbindelse med ordet **måte** pluss infinitiv, som i det er den beste måten å gjøre dette (på) når ein er undervegs (her må vi rette med rødt, for det heter jo på ein måte).

Ved enkelte vendinger som er på moten, forekommer det preposisjonsløse varianter som vi bør vurdere kritisk. Et eksempel er *du influerer utviklingen (sett inn **på** med rødt). Ved **fokusere (på)** må preposisjonen derimot regnes som valgfri.

Ved **kalle (for)** kan vi gå motsatt vei og tilrå preposisjonsløs form, som er det tradisjonelle: eg vart kalla for feig > eg vart kalla feig.

I denne forbindelse kan det passe å ta opp en feil som ikke først og fremst gjelder preposisjonsbruk, men sløyfing av infinitiv. Vi må rette setninger som *det har med kvalitet til det har med kvalitet å gjøre. Utgangspunktet er verbalgruppa **ha noe å gjøre med**, der først **noe** er blitt sløyfet (> **ha å gjøre med**). Så blandes dette sammen med en uttrykksmåte som **det har ikke du noe med** (= det angår ikke deg), og man sløyfer infinitiven. Men den er obligatorisk.

Preposisjonen kan være valgfri også i kollokasjoner som ikke er verbalgrupper, for eksempel i **anledning (av)** (bare bokmål): i anledning (av) sjefens bryllup får alle en ekstra fridag.

I **æren av å hilse på noen** er preposisjonen obligatorisk, for **æren av** er en kollokasjon. Denne uttrykksmåten må ikke blandes sammen med den vi har i jeg har den ære å hilse fra Stortinget, der infinitiven er definerende og forteller hva æren består i. Heller ikke i denne bilen er god å kjøre trenger det å være noen preposisjon (men man kan nok legge til et **med**). Dette er utfyllende infinitiv, der det grammatiske subjektet er logisk objekt for verbalhandlingen ("kjøre bilen"). Også **et sted å være** kan regnes som en kollokasjon, uten preposisjon, mens preposisjonen ofte ellers er valgfri i andre, liknende setninger: sjukeheimen er ein god stad å døy (på). I uttrykk som ein reiskap til å grave med må begge preposisjonene helst være med (og i alle tilfeller **med**).

Slå ned på kontaminasjon av **tatt i betraktning at** og **i betraktning av** (*tatt i betraktning av at hun er ung må rettes med rødt). Vanlige, særlig i muntlig språk, er også sammenblan-

dingen som *det er lov til å bade (< det er lov å bade – få lov til å bade).

Pass også på å overholde skillet mellom **i stedet for (istedenfor)** / **i staden for** på den ene side og **i stedet (isteden)** / **i staden** på den annen. Det første er en flerleddet preposisjon, som tar styring: jeg kan gå i stedet for deg, det andre et preposisjonsuttrykk som brukes adverbialt: la meg gå i stedet. En ganske vanlig feil er å bruke preposisjonen adverbialt: *la meg gå i stedet for.

Det skal ikke være med noen preposisjon i **henstille til noen å melde seg** (et **om** må tas ut med rødt). Svært mange gjør den feilen at de bruker preposisjon her. En annen uttrykksmåte som brer seg, er ***tenke til** om det å ha noe til hensikt (*jeg har tenkt til å gjøre det). Ta ut **til** med rødt. Men vær samtidig oppmerksom på spesielle fagspråkvendinger, for eksempel at man i juridisk språk sier **protestere eit gjeldsbrev** uten preposisjon.

Kontaminasjon er altså en faktor som gir preposisjonsfeil. En annen faktor er tendensen til å presse sammen (komprimere) uttrykksmåten for å gjøre den kortere.

Aviser har begrenset spalteplass, og det fremmer komprimerte uttrykksmåter. Dette møter vi også i lærebokmanus. Formuleringer kan stå på grensa av det akseptable. Vi godtar setninger som Lincoln var positiv til forslaget, sjøl om vi kan tilrå mer fullstendige varianter (... stilte seg positiv til ...). En formulering som *politiet har en sentral rolle for folks trygghet blir for knapp og bør rettes til for eksempel ... når det gjelder folks trygghet.

En spesiell form for komprimering er forleddstilknytning, som vi har et eksempel på i flyktningproblemet frå Rwanda (sammenknytning av problemet med flyktningar frå Rwanda), der preposisjonen blir stående til feil ord (**Rwanda**). Forleddstilknytning er ikke alltid en grov feil. Eksempelet ovenfor kan passere, mens derimot slike som *salgsuenighet av naturgass (av uenighet om salg av naturgass) og *eksportforbod av våpen til Tyrkia (av forbod mot eksport av våpen til Tyrkia) begge må rettes (for eksempel til de fullstendige uttrykksmåtene).

Vi har sett at når et preposisjonsuttrykk angir hvilken art noe tilhører, kan preposisjonen

ofte sløyfes: ein art (av) fuglar, antallet av konkurser eller antall konkurser (bare bokmål), eit fat (med) olje, en flokk (med) unger osv. Her er variantene valgfrie, og vi skal ikke rette.

Mangler derimot preposisjonen i hensiktsuttrykk som gå til brønnen for å hente vann, må den settes inn med rødt, skjønt her er også ogkonstruksjon mulig: gå til brønnen og Slik er det òg ved for å kome til med å reparere må vi fjerne kapselen (for å kome til og reparere ... er minst like godt). Preposisjonen må videre regnes som obligatorisk i setninger som det skal så lite til for å glede andre, og den bør også være med i ingenting er for alvorleg til å spøkje med (sterk tilråding hvis den mangler). Derimot er **komme ut å kjøre / kome ut å køyre og være ute å kjøre / vere ute å køyre** idiomer, som ikke bare skal ha infinitivmerke (ikke konjunksjonen **og**), men som står uten preposisjon foran den siste infinitiven, også når verbet bøyes (han kommer ut å kjøre), samme hvor ulogisk det måtte virke.

Når det gjelder plasseringen av preposisjonsuttrykk i setningen, skal bestemmelser til substantiv som hovedregel stå nær substantivet, uten noen sperring imellom. Derfor kan vi for eksempel tilrå at gløden avtok i øynene hennes omskrives til gløden i øynene hennes avtok (i øynene hennes er en bestemmelse til gløden). Men her bør lengden på bestemmelsen tillegges en viss betydning, slik at verbalet ikke får altfor mange ord til venstre for seg.

Rekkefølgen mellom sideordnede preposisjonsuttrykk er langt på vei fri, sjøl om det ofte er slik at en stedsangivelse kommer foran en tidsangivelse: dei reiste til Bergen i juni. Vi bør vanligvis ikke legge oss borti dette, enten det nå står slik eller står dei reiste i juni til Bergen.

Vi kan også komme i tvil om ordrekkefølgen i et preposisjonsuttrykk. Preposisjoner kan stå forskjellig plassert i forhold til en toleddet konjunksjon som **både – og**. Vi må legge vekt på at uttrykksmåten er entydig. Så vel til både Per og Pål som både til Per og til Pål er gode løsninger, og de skal verken rettes eller frarås.

6.6 Pronomen

Pronomen spiller ofte en viktig rolle i tekstbindingen. Det gjelder særlig de anaforiske prono-

menene, som viser til andre ord i teksten. For eksempel kan et påpekende pronomen vise til et substantiv i en foregående setning: Bilen er et viktig transportmiddel og en stor forurener. Den må vi se nærmere på.

Vi kan komme i tvil om hvilket pronomen eller hvilken pronomenform som bør benyttes. Da kan vi ha nytte av å lage små grammatiske analyser.

6.6.1 Påpekende pronomen

Problemet med påpekende pronomen er ikke så mye at de brukes feil, men at de brukes for mye eller for lite variert.

Denne, dette, disse bør reserveres for de tilfellene der det skal være sterkt ettertrykk: nei, dette går ikke, eller der en skal peke ut det nærmeste av flere mulige korrelater: han startet firmaet sammen med broren, men denne trakk seg ut. Vi må se disse formene i sammenheng med **den, det, de/dei**, som også er påpekende pronomen når de har trykk (ellers er de artikler eller personlige pronomen). Bruker forfatteren både **den** og **denne** i for eksempel den samme perioden, bør altså **denne** vise til det som ligger nærmest, **den** til det som er fjernere: den var fin, men denne er finare. Noen ganger gir det bedre flyt om vi setter inn et substantiv: tyskerne i Bergen hadde særretter, men disse (rettene) falt bort etter hvert. Vi retter pronomenbruken hvis henvisningen kan misforstås.

Mange forfattere bruker **denne** osv. altfor ofte. Noen benytter dem nesten alltid der **den, han, hun/ho** e.a. ville vært bedre, slik at framstillingen blir stivere enn nødvendig. Står det henvisning til loven og dennes forskrifter, kan vi vurdere å rette **dennes** til **dens** med rødt, og står det han var ansvarleg for ambulanseskøyering når dette var nødvendig, har vi rom for å kreve endring til **det**. Slike rettinger er ekstra aktuelle hvis formene stadig går igjen.

Slitasjen på ordet **det** kan bli stor, og det er ikke alltid mulig å sette det inn. Da må vi finne andre løsninger, for eksempel et substantiv (jmfør ovenfor). I sekvensen Eremitasjen er det største kunstmuseet i verda. Det ligg i Vinterpalasset. Dette er bygd i barokk stil kan vi enten godta det som står, eller endre den siste setningen slik at det står: Dette palasset er bygd ... eller Palasset er bygd ...

Husk at **denne** kan vise både framover og bakover i teksten. Ofte kan vi ved punkttoppstilinger foreslå **disse** i stedet for det nokså stive **følgende**, slik: Det gjelder disse sakene: 1 ..., 2 ... (også ved horisontal oppstilling i strekpunkter).

Det påpekende pronomenet **hin** (**hitt**, **hine**) er på bokmål bare et stilistisk virkemiddel: i hine hårde dage, hin time i Getsemane. Det er nyttig i sin spesielle sammenheng. På nynorsk er tradisjonen litt annerledes, for her klinger det dialektgrunnlaget dette ordet har i norsk, klare med (hin karen, på hi sida av fjorden), og helheten får et annet preg enn på bokmål.

Pronomenene **slik** og **sånn** står hverandre nær. **Sånn** er mindre vanlig i skrift enn **slik** og kan ha et snev av (muntlig) sjargong. Brukt sammen, på en variert måte, kan de to være et godt middel til variasjon. På bokmål forekommer også **sådan**, i dag mest brukt i sitater av typen ikke øl i en sådan stund. Pronomenet **så** står for sin del mest i vendinger som i så måte, i så fall, i så henseende. Begge de to siste pronomenene fungerer greit i sine sammenhenger.

Nakne henvisninger med **samme**, **slike** eller **begge** virker for sin del ytterst byråkratiske, jamfør setninger av typen politiet har ikke sett noe til samme ("... til den eller de nevnte personene"). Støter vi på dem i vanlig sakprosa, bør vi rette bruken med rødt.

6.6.2 Personlige pronomen

6.6.2.1 Subjektsform eller objektsform?

Et vanlig problem er om det skal være subjektsform (nevneform) eller objektsform (avhengighetsform) av personlige pronomen. Det melder seg særlig i tredje person flertall, og dermed oftest på bokmål, der formene er ulike, men iblant også ved andre pronomenformer.

På bokmål står ofte **de** feilaktig for **dem** som objekt eller styring til preposisjon: *hun lærte de å kjenne og brevvekslet med de i flere år. Her må vi rette med rødt til **dem** begge steder. Hvis pronomenet følges av en relativsetning, får vi kombinasjonen **de som**, som mange oppfatter som en fast vending, slik at **de** ofte blir stående ubøyd uansett funksjon i helsetningen: tsaren måtte bøye seg for de som had-

de vært hans undersätter. I lærebøker kan vi rette også dette med rødt til **dem som**, fordi pronomenet er styring til en preposisjon. Derimot heter det **de som han hadde styrt, støttet ham ikke, de som han hadde hersket over, gjorde opprør**, for her er **de** begge steder subjekt i en helsetning.

Ved utbrytning bør vi sette inn subjektsform med rødt der **som** er subjekt i den følgende relativsetningen, objektsform der det er eller ville vært objekt (**som** kan nemlig sløyfes her): det er eg som avgjør – det var meg (som) du såg, det var de som hadde møtt Olympe – det var dem (som) hun kunne regne med. Dette gjelder altså på begge målformer. I vendinger som *det finnes dem som mener Darwin tok feil er **de** egentlig subjekt, og vi bør rette til subjektsformen **de** (det gjelder også hvis **som** er objekt i leddsetningen: *det finnes dem som politiet har mishandlet). I apposisjoner bør formen følge funksjonen til det leddet apposisjonen står til: det finnes to typer svulster, de som er godartede, og de som er ondartede (**svulster** er egentlig subjekt).

Subjektsform er rett når pronomenet er subjektspredikativ: synderen var jeg/synderen var eg (du, han, hun/ho osv.). På bokmål ser vi i tillegg også objektsform brukt: synderen var meg (deg, ham, henne osv.). Vi godtar begge typer former på bokmål, bare ikke forfatterens preferanser skifter for mye. På nynorsk regnes subjektsform som det normale, og vi kan tilrå slike former i nynorskmanus (synderen var eg osv.).

Når det følger en relativsetning etter et personlig pronomen som er subjektspredikativ, er det en tendens til å bøye pronomenet i samsvar med den grammatiske funksjonen **som** har i relativsetningen (på samme måte som ved utbrytning, jamfør ovenfor). Da blir det subjektsform når **som** er subjekt: synderen var eg, som ikkje hadde betalt i tide, dikterne er de som best kan tolke tidens tegn, og objektsform når det er objekt (eller styring til preposisjon): synderen var meg, som dei hadde teke på fersk gjerning, dikterne er dem som du ser til høyre på bildet. Vi kan godta en slik fordeling i manus, både på bokmål og nynorsk, og vi godtar også at subjektsform blir gjennomført overalt i alle slike tilfeller.

Et personlig pronomen kan følges av andre bestemmelser, for eksempel et preposisjonsuttrykk. Også da bør den grammatiske funksjonen avgjøre: på maleriet er Napoleon **han med trekanthatten**. I en setning som *disse filosofene var **dem med urstoffet**: Tales, Anaksimander og Anaksimenes kan vi rette til **de med**.

I den følgende formuleringen må subjektform regnes som obligatorisk: **de der hadde kongen aldri sett før**. Subjektformen **de** faller nemlig sammen med adjektivets bestemte artikkel, som ikke har noen objektsform: ta ikke **de røde**, ta ikke **de grønne**, men ta **de blå**. Artikkelen kan ha bestemmelser knyttet til seg. En formulering som vi tar **de tre med vanilje og de med jordbær** er derfor riktig. Står det ... **de tre med vanilje og dem med jordbær** i manus, kan vi skrive om til ... **de med jordbær** for å få parallellitet. Også i **de** pluss preposisjonsuttrykk med **av** bør en helst bruke subjektform: la oss se på **de av artene som har tilpasset seg** (*... se på **dem av artene ...** kan rettes). I **de av dem** må det være obligatorisk med subjektform foran preposisjonen, objektsform etter (rødretting ellers).

Etter konjunksjonene **enn** og **som** brukes både subjektform og objektsform, nesten uavhengig av hvilket ledd sammenlikningen henføres til: gjer som **eg**, dere er like gode som **oss**, du er mindre enn **meg** osv. På bokmål bør vi her godta forfatterens valg så langt det ikke blir forstyrrende veksling eller tvetydighet. Nynorsk har tradisjon for subjektform, og vi kan foreslå gjer som **eg** og tilsvarende. Men det finnes tvetydige setninger. Betyr hun treffer flere enn **deg** "hun treffer flere enn du gjør" eller "hun treffer også andre enn deg"? Hvis konteksten ikke gir svar, må vi klargjøre meningen ved å sette inn et verb: hun treffer flere enn **du gjør** eller på annet vis, om nødvendig med rødt.

På bokmål godtar vi både subjektform og objektsform i forbindelsen **de(m) som** etter **enn** og **som**: rojalistene var mer aktive enn **de** eller **dem som** ønsket republikk. På nynorsk bør det benyttes subjektform i slike høve: broren min er like flink som **du som** seier dette. Tilrå **du** hvis det står **deg** her. Etter adjektivet **nær** med gradbøyde former er subjektform derimot umulig uansett målform: vedtaka skal gjerast **nærmare oss som** dei kjem til å påverke må det

hete. Her fungerer **nærmare** på samme måte som en preposisjon, og *... **nærmare vi ...** er ikke mulig, heller ikke om det følger en relativsetning etter.

Pass på riktig form når et pronomen er spissstilt, og ved setningsknuter. Det bør hete: **han som alle profeter vitnet om, er kommet, henne som ingen kjenner, unngår vi** – i samsvar med den syntaktiske funksjonen (rødretting i motsatt fall). Det bibelske **meg er gitt all makt i himmel og på jord** er arkaisk, men grammatisk korrekt (**meg** er indirekte objekt). Merk at det er riktig med subjektform i setninger som **de herses stadig med**. Her er styringen i et preposisjonsuttrykk i en aktivsetning ("man herser stadig med dem") gjort til subjekt i passiv.

Også en setning som denne er grammatisk korrekt: **dem vi møter på fjernsynsskjermen, har barna ofte skrevet brev til**. Det er lett å feilrette til subjektform her. Et bedre alternativ kan være å foreslå endring av rekkefølgen: til **dem vi møter...** har barna ... eller: barna har ofte skrevet brev til **dem vi møter ...** I ellipser (forkortede uttrykk), for eksempel overskrifter, bør pronomenet ha subjektform når ikke særlige (stilistiske) forhold tilsier noe annet: **Hun og han, Du og jeg og vi to**.

6.6.2.2 Samsvar i kjønn og tall

Mange gjør feil når de skal henvise til substantiv o.l. med personlige pronomen. Det blir dårlig genus-samsvar, dårlig numerussamsvar eller begge deler. I en setning som ***retten skal koke i en time, og det skal serveres med løk** er ikke pronomenet bøydd i samsvar med substantivet. Vi bør rette **det** til **den** (på nynorsk må det hete ... **han skal serverast ...**). Også mangel på samsvar entall – flertall kan kreve rødretting: ***den romerske patriaren var ein sjølvmedviten herre, og dei hadde lenge alle viktige embete** (rett til **han**). I sammensatte ord er siste del kjernen i ordet, og pronomenet må samsvare med den delen. Den som skriver *1700-tallets **framskrittsideer var tallrike, og mange slike ble også gjort**, bryter med denne regelen (forleddstilknytning; det er **framskritt** man kan gjøre, ikke **ideer**). Vi må rette med rødt og kanskje også skrive en merknad.

Når det ordet man viser til, angir et kollektiv,

kan pronomenet stå i flertall hvis man tenker på de enkelte individene eller eksemplarene: det var mye folk ute, og de gikk i grupper, i juryen var dei ikkje samde. Det er i dag en tendens til å overdrive dette, og hvert tilfelle må vurderes for seg. Er det ikke noe særlig behov for å tenke på enkeltindividene, bør vi tilrå entall: direksjonen såg at dei ikkje kunne gjere vedtak (bedre: **han**), landslaget var vår stolthet, og de var nær ved å slå Tyskland (bedre: **det**). Flertallshenvisning til entallsord passer best ved mennesker. Å henvise til for eksempel cellelaget under huden med de (altså cellene) er ikke brukbart.

6.6.2.3 Om naturlig og grammatisk kjønn, likestilling og høflighet

På nynorsk er **han** og **ho** de rette pronomenene når man viser til et substantiv i henholdsvis hankjønn og hunkjønn, også om det betegner et abstrakt begrep, en ting e.l.: ytringsfridommen er til liten nytte om han ikkje blir nytta i praksis, eg ser etter plata, ho låg her i stad. Vi må rette feil bruk av **den** i slike posisjoner. **Den** brukes på nynorsk bare ved utpeking, når uttalen er med trykk: plata – nei, den ser eg ikkje. Hvis vi er i tvil, bør vi la et **den** stå heller enn å rette det.

Blir en formulering tvetydig, må det velges andre løsninger: ho greidde å ta patrona da ho ramlar ned frå skåpet. Skriv ... da patrona ramlar ned frå skåpet, når det er det som er ment.

På bokmål bruker man normalt **den** for å vise til et substantiv, men når det dreier seg om folk og personer, er **han** og **hun** det naturlige også her. Dette er greit når man vet kjønn på den det gjelder: hun spurte faren om han ikke kunne låne henne bilen sin, han er gift med en lege som sier hun vil undersøke den skadede i morgen. Men kjenner vi ikke det naturlige kjønn, kan det oppstå problemer, og dette gjelder både på bokmål og nynorsk. Mange oppfatter det nemlig som kjønnsdiskriminerende hvis **han** viser til betegnelser som kan omfatte begge kjønn: ein lærar må sørgje for at han ikkje favoriserer nokon (jamfør læraren min sørgjer alltid for at han ikkje ..., der personen og dermed kjønn må være kjent).

Forfattere praktiserer her ulike systemer – noen bruker **han**, andre **han eller hun**, nynorsk

han eller ho, atter andre **hun**, nynorsk **ho**, og mange veksler mellom forskjellige måter. Noen praktiserer kombinasjoner som **læraren – ho, eleven – han**. Her har det ikke festet seg noen sterke tradisjoner, og som konsulenter for Språkrådet bør vi være tilbakeholdne. Vi retter ikke, men det er lov å justere og utjamne noe innenfor det systemet en forfatter ser ut til å følge. Dårlig språkføring skal vi alltid slå ned på. For mye **han eller hun (han eller ho)** i løpende tekst gir teksten et "formelpreg" og kan frarås. Hvis skrivemåten er med skråstrek imellom (**han/hun**, nynorsk **han/ho**), kan vi rette med rødt (men i tabelloppstillinger o.l. er dette derimot greit).

Ved anledning kan vi hjelpe forfattere som åpenbart ønsker å skrive kjønnsnøytralt, men som ikke lykkes. Da bruker vi blyantforslag. Her er omskriving til flertall ofte en god utvei: lærarar må sørgje for at dei ikkje favoriserer nokon, og ellers kan man omskrive med **den det er tale om**, gjenta personbetegnelsen e.a. (på bokmål er **vedkommende** greit).

På begge målformer kan det naturlige kjønn slå igjennom ved henvisninger til intetkjønnsord. Det gjelder særlig ved tale om mennesker: minn verneombudet på at han tar opp dette. Dette er greit når vi taler om personer (ikke embeter og verv) som vi vet det naturlige kjønn på.

I lærebokmanus møter vi høflighetsformen **De** (bøyes: **Dem – Deres / Dykk – Dykkar**) særlig i forbindelse med brevformularer o.l. Merk at ***Du, *Deg, *Din** (entallsformer) ikke er rett. Høflighetsformene kan brukes når en henvender seg både til en og flere og så vel overfor enkeltmennesker og firmaer som organisasjoner og etater. De er ikke obligatoriske i noen sammenhenger, men kan velges ut fra en vurdering av adressaten, situasjonen og budskapet.

Om **du** brukt som ubestemt pronomen, se 6.6.6.

6.6.2.4 Refleksivt eller personlig pronomen?

Når framstillingen er i tredje person, blir spørsmålet iblant: Bør vi benytte refleksivt pronomen (**seg**) eller personlig pronomen i objektsform (entall: bokmål **ham** eller **han**, nynorsk **han** eller

honom, henne (nynorsk også **ho**), flertall: **dem/dei**)? Hovedregelen er at **seg** – gjerne i forbindelse **seg sjøl (selv) / seg sjølv** – viser til subjektet i setningen (helsetning eller leddsetning): **generalen gav seg sjøl en frist på to timer, mennene sa at dei ofra ikkje seg sjølve ein tanke, men stupte uti.** Et personlig pronomen viser derimot til andre enn subjektet (gjerne unevnte): **generalen gav ham en frist på to timer** (vi vet ikke hvem "han" er), **mennene sa at dei ofra dei ikkje ein tanke, men ...** (vi vet ikke hvem de siste "dei" er).

Vi kan komme i tvil der det er lang avstand mellom subjektet og pronomenet. Pronomenet inngår kanskje i et preposisjonsuttrykk: **han fastsatte denne dagen en lønnsøking på mer enn 100 000 for seg sjøl** (det må være **seg** her; pronomenet viser uten tvil til subjektet). Slik blir det òg i den neste setningen, der pronomenet er del av en apposisjon (et tillegg): **dei vedtok ein stor lønsauke til leiinga, seg sjølve.** Her viser pronomenet fortsatt til subjektet i setningen, og det må det stå **seg**. Men hadde det stått **... leiinga, ei forsamling som var identisk med ...**, måtte det blitt **dei**, for da ville pronomenet stått i en leddsetning, men vist til subjektet i helsetningen.

Stort sett går det greit når vi legger kriteriet med subjektet i setningen til grunn.

Det hender imidlertid at setninger rommer en annen verbalhandling enn den som knytter seg til det grammatiske subjektet, med et annet logisk subjekt, uten at det formelt foreligger noen leddsetning. Da kan **seg** være riktig enda det ikke viser til det grammatiske subjektet. Så lenge subjektet står i første eller andre person, er dette uproblematisk: **du lot henne bare rase fra seg, vi såg mannen oppteken med å barbere seg.** Det refleksive pronomenet viser her til det logiske subjektet for den andre verbalhandlingen (henholdsvis **henne** – **rase** og **mannen** – **barbere**), ikke til det grammatiske subjektet i setningen. Her er **seg** eneste mulighet.

Men i tredje person kan vi få tvetydige utsagn, som i setningen **Kari hørte Karls mening om seg sjøl.** Hvem mener Karl noe om her? Er det subjektet (Kari), bør vi tilrå eller kreve at **seg sjøl** skiftes ut med objektsform av det personlige pronomenet (**henne**). Og gjelder det

Karls mening om sin egen person, bør uttrykket presiseres i den retningen, for eksempel med en leddsetning: **... hva Karl mente om seg sjøl.** Også en setning som **Kari hørte Karl si sin mening om seg sjøl** kan misforstås. Virkelig tvetydighet skal rettes, og vi må be forfatteren klargjøre meningen hvis ikke konteksten gir den.

Det finnes ulike slags setningsliknende enheter med logisk subjekt. De kan være bygd opp rundt verbformer som infinitiv: **Kari hørte Karl si sin mening om seg sjøl**, presens partisipp: **dei fann henne sitjande for seg sjølv i ein krok** eller perfektum partisipp: **han såg mannen oppteken med å barbere seg** eller rundt verbalsubstantiv: **Kari hørte Karls mening om seg sjøl, ho hadde ingen kommentarar til angrepa på seg og de flyttet på grunn av truslene mot seg.**

Det som avgjør om vi kan godta bruk av **seg** eller ikke, er om formuleringene er entydige. Er de ikke det, bør vi rette. Av de anførte eksemplene er det bare **Kari hørte Karl si sin mening om seg sjøl** og **Kari hørte Karls mening om seg sjøl** som kan misforstås. I alle de andre tilfellene kan forfattere benytte refleksivt pronomen slik det er gjort ovenfor (i de to siste er også objektsform av personlig pronomen riktig).

Noen vil oppfatte den følgende setningen som tvetydig: **ho feste tauenden til seg sjølv.** Men slutten på setningen må bety "til kroppen sin". Kan det være tvil om betydningen, bør slike formuleringer frarås. I uformelle sammenhenger kan man nok også si slikt som at ***nå fester vi bare tauet til seg sjøl før vi trekker opp baten.** Men dette er uttrykksmåter som bør unngås i skrift. De kan rettes med rødt, også der det ikke er noen fare for misforståelse, for pronomenvalget er ugrammatisk, og det finnes ingen uformell verbalhandling.

Innholdet kan "overstyre" grammatikken. I setningen **mange av oss gledet seg til Syses tale** tilsier nok grammatikken **seg** (pronomenet viser til kjerneleddet **mange**), men det føles like naturlig å bruke **oss**, og vi bør godta begge løsninger. I en setning som **klar for oss har vi ingen sjanse** er det derimot neppe aktuelt å velge **seg**. Pronomenet inngår i et predikativt ledd (**klar for oss**) som står til **vi**. Et **seg** her bør frarås eller rettes. Det samme gjelder om referan-

sen (subjektet) hadde vært et pronomen i andre person. Det bør hete: hver for dere har dere ingen sjanse.

Pronomenet kan inngå i et infinitivuttrykk som er (egentlig) subjekt i setningen: det er dårlig å gjøre seg mindre enn ein er, å skrive brev til seg sjøl har liten hensikt. Vi ser at **seg** er henholdsvis logisk objekt for verbalhandlingen i en infinitiv og styring til en proposisjon, og dette pronomenvalet er både naturlig og riktig, enda det ikke nevnes noe ledd som ordet viser til. Det uventede logiske subjektet er "folk i sin alminnelighet". Hvis noen bruker (objektsform av) ubestemt pronomen her, altså **en** på bokmål (av det ubestemte pronomenet **man** eller **en**) og **ein** på nynorsk, er det feil og må rettes.

Men det kan ligge en verbalhandling nummer to inne i infinitivuttrykket: å høre folk skjelle en ut kan være ubehagelig. Her er **folk** logisk subjekt for infinitiven **skjelle**, og siden vi ikke har refleksiv bruk, må det stå **en**. I formuleringer som å høre utskjelling av seg sjøl ..., å tenkje på trugsmåla mot seg sjølv er utriveleg nevnes det derimot ikke noe logisk subjekt for den andre verbalhandlingen, og her passer **seg** pluss **sjøl (selv) / sjølv** og **en/ein** like godt.

I noen faste vendinger er bare **seg** mulig. Det gjelder for eksempel i seg sjøl (jeg har ikke noe imot denne praksisen i seg sjøl) og som seg hør og bør. Svesismen ***dele med seg** (= "dele med andre") regnes ikke som riktig norsk og bør rettes.

6.6.3 Sin og hans og tilsvarende?

Mange forfattere forveksler **sin** (**sitt**, **sine**) med **hans**, **hennes/hennar**, **deres/deira**. Hovedregelen her er at **sin**, i likhet med **seg**, viser til det grammatiske subjektet i setningen, mens **hans** osv. viser til andre ledd enn subjektet. De fleste tilfellene kan dermed oppklares ved en enkel analyse: de følte sin integritet truet, men: de følte at deres integritet var truet – i det siste eksempelet kommer det inn en leddsetning med et nytt subjekt som pronomenet ikke skal vise til. I neste setning er **deira** korrekt: i boka drøftar ho kor viktig barns sosiale rolleleik er for deira tileigning av sosial kompetanse. Her viser jo **deira** ikke til subjektet barns sosiale rolleleik,

men til genitiven **barns**, en bestemmelse til kjerneleddet **rolleleik**.

Av og til må grammatikken vike for logikken. Man bør skrive: han bad dem sette seg i sofaen hans (sjøl om det ikke kommer inn noe nytt subjekt). Vi har en enhet som ikke er en setning, men som angir en verbalhandling (**sette seg**), med logisk subjekt **dem**. Da bør det stå **sin** bare hvis pronomenet viser til det logiske subjektet, ikke det grammatiske. Slik er det ikke her, og sofaen hans er riktig. På den annen side brukes **sin** ofte slik at leseren kommer i tvil. I setningen styret lét vararepresentanten halde innlegget sitt er **styret** grammatisk subjekt, **vararepresentanten** logisk subjekt for halde innlegget sitt. Det bør være vararepresentantens innlegg som holdes. Denne setningen forstår vi nok rett også ut fra helheten. Men står det styremedlemmen lét vararepresentanten halde innlegget sitt, blir det vanskeligere. Er det ment styremedlemmets innlegg, bør vi rette slik at dette kommer fram. Hvis meningen er den andre mulige, bør vi foreslå omskriving til for eksempel vararepresentanten fekk løyve av styremedlemmen til å halde innlegget sitt. Om konteksten gir svar, blir ofte helt avgjørende for hva vi bør gjøre.

I de følgende eksemplene viser **sin** til det logiske subjektet i en helhet uten setningsform, og setningene er alle entydige ut fra helheten: de er bekymret for hennes tilfredshet med sin dårlige stilling, ho har analysert Hitlers forhold til mor si, i Paris møtte han Bjørnson med sin hustru, hun siktet til deres beskrivelse av Finland i sin nye rolle i internasjonal politikk, de så hans motstand av hensyn til sin far. Når det ikke er fare for misforståelse, på grunn av helheten eller konteksten, bør vi være varsomme med å endre på slike setninger.

Jo tydeligere den uformelle verbalhandlingen er, desto rimeligere blir det å legge vekt på det logiske subjektet, ikke det grammatiske. I setningen søkelyset har vore retta mot barns læring i samspel med deira fysiske omgjevnader meir enn mot deira direkte læring gjennom samspelet med det sosiale miljøet deira kan vi foreslå ... i samspel med sine ... og gjennom samspelet med ... miljøet sitt (hvis vi da ikke bør tilrå at pronomenet sløyfes, rett og slett (... sam-

spel med dei fysiske omgjevnadene ... osv.). I **læring** ligger det begge steder en verbalhandling med **barn** som logisk subjekt, og det er ingen fare for misforståelse.

Sin angir en tettere forbindelse enn **hans** osv., fordi **sin** alltid viser til et ledd som er grammatisk eller logisk subjekt i samme setning. Derfor blir betydningen en annen hvis bindeleddet er en konjunksjon som **og** og ikke en preposisjon som **i** eller **med**. **Og** sideordner ledd, men det ikke er noe sideordnet forhold mellom subjektet og et pronomen som viser til det. Setter vi inn **sin** etter **og** i de følgende setningene, endres betydningen: hun siktet til deres beskrivelse av Finland og dets nye rolle i internasjonal politikk, i Paris møtte han Bjørnson og hans hustru. I den siste setningen er det tale om **Bjørnsons** hustru, mens det i i Paris møtte han Bjørnson og sin hustru må være subjektet **han** som er gift med damen.

I tråd med dette må man i brev skrive for eksempel undertegnede og hennes far vil gjerne komme (ikke **sin**).

Setningsgrenser er viktige. Ser vi på sammenlikninger med **enn** og **som**, er det naturlig med **sin**, ikke **hans** osv., så lenge sammenlikningsleddet ikke utgjør en egen setning: Oske-ladden var klokare enn brørne sine, no var ho like flink som idolet sitt. (Konjunksjonene fungerer her på samme måte som preposisjoner.) Men straks sammenlikningsleddet er en egen leddsetning, kan en ikke bruke reflexivform: ... klokare enn brørne hans var, ... like flink som idolet hennar hadde vore.

Også et ledd med apposisjon kan romme en verbalhandling uten setningsform: Camilla elsket Welhaven, motstander av hennes bror. Her er **Welhaven** logisk subjekt, men siden pronomenet viser til **Camilla**, det grammatiske subjektet, bør man ikke bruke reflexivform (Welhaven var motstander av **hennes** bror, ikke **sin** egen). Vi ser at dette blir som ellers – siden pronomenet ikke viser til det logiske subjektet, brukes ikke **sin**. Men med en annen ordstilling blir verbalhandlingen uklar, og **sin** høver likevel best: Camilla elsket Welhaven, sin brors motstander (pronomenet viser her til det grammatiske subjektet **Camilla**). Til sammenlikning virker Camilla elsket Welhaven, hennes brors

motstander overkorrekt, og en slik formulering bør vi frarå eller helst rette.

Pass på feil som kan skyldes engelsk påvirkning. Vi må naturligvis rette en setning som de har deres siste film med seg i kofferten når meningen er "sin siste film". (Denne feilen kan i teorien også skyldes dansk.)

Det forekommer upersonlige uttrykksmåter med **sin**: å finne si oppgave i livet er viktig (jmfør omtalen av **seg** og **en/ein** i 6.6.2.4). Her er det logiske subjektet for infinitiven underforstått ("enhver", "alle mennesker" e.l.), og **sin** er det rette pronomenet. Det finnes ikke noe annet ledd som pronomenet kunne vise til, så uttrykksmåten er entydig. Formen **ens**, som iblant forekommer i slike forbindelser, bør rettes med rødt.

I kombinasjonen **hver/kvar sin** har **hver/kvar** tradisjonelt stått i ubøyd form, mens **sin** har vært bøyd i kjønn og tall: vi gikk hver sin vei, de har kvar sitt område å dekkje, de fikk hver sine briller. I dag er det akseptert at **hver** bøyes foran intetkjønnsord: vi (de) har kvart sitt område å dekkje. Dessuten er det nå vanlig at **sin** i første og andre person erstattes av henholdsvis **vår** og **deres**: vi gikk hver vår vei, de har kvart dykkar område å dekkje. Vi skal verken rette eller frarå noen av disse typene – men forfattere bør bestemme seg for den ene eller den andre og gjennomføre den i en og samme tekst.

Hver/kvar sin viser enten til subjektet eller til det indirekte objektet. I setningen hun sendte oss hvert sitt kort må det være det indirekte objektet **oss** det vises til (siden subjektet står i entall), og det kunne også stått hvert vårt. Derimot er dei tre brørne sende dei to nevøane kvart sitt kort (med flertallssubjekt) tvetydig. Det kan enten være brødrene som sender ett kort hver, eller nevøene som får ett hver (og da kan også **kvart deira** brukes), fra hver av brødrene eller fra alle brødrene samlet. Etterlys en presisering.

I andre sammenhenger enn den som er nevnt i forrige avsnitt, kan ikke **sin** vise til det indirekte objektet, for hovedregelen er jo at **sin** viser til subjektet i setningen. En setning som hun gav ham sin lommebok tilbake må bety at det er tale om **hennes** lommebok. Skulle det framgå at forfatteren mener **hans**, retter vi til ... gav ham hans ... Men her er det viktig å se på

konteksten, så vi er sikre på at vi forstår meningen rett.

I visse faste uttrykk brukes **sin** uten å vise til subjektet: vi må vurdere saken i sin helhet, eg ønsker å sjå dette i sitt rette lys, du så forholdet i sin rette sammenheng. Dette skal vi godta. På bokmål kan også **dens, dets** aksepteres her, men vi bør ikke tilrå det (språkfølelse går foran logikk og grammatikk).

Ikke sjelden blir **sin** utelatt der det kanskje burde stått i forbindelse med adjektivet **egen**, særlig i bøker om pedagogikk, barnevern og andre samfunnsfag: en må bygge på egne erfaringer. Det er trolig en tendens som kommer fra svensk. Vi bør sette inn **sin, sitt, sine** framfor adjektivet som forslag i slike tilfeller. Det er for det første naturlig språk og kan for det andre motvirke flertydighet. Betyr setningen ovenfor "på sine egne erfaringer" eller "på særskilte erfaringer"?

Spørsmålet om foran- eller etterstilt pronomen – **min bror** eller **bror(en) min** – angår først og fremst stiltonen. **Min bror** uttalt uten trykk på **min** virker noe mer formelt enn **broren min** og er ikke så godt på nynorsk, men slike uttryksmåter går fint på begge målformer når pronomenet (**min**) leses med trykk. På bokmål supplerer de to typene hverandre, på nynorsk er **broren min** – eller like gjerne **bror min** – normalform. Men hvis det kommer inn andre bestemmelser og nevnes et navn, velger en kanskje uansett foranstilt pronomen for å unngå at alle bestemmelsene blir stående til høyre: min bror Olav i Bamble kan føles ledigere enn bror(en) min Olav i Bamble.

6.6.4 Relativord

Relativordet **som** kan utelates i leddsetninger der det ikke er subjekt, men det er ofte lurt å ha det med for tydelighetens skyld: de hendelsene man griper fatt i, er gjerne de (som) fagfolkene spør etter. Vi kan foreslå at **som** settes inn, fordi det forebygger at noen oppfatter formuleringen som "de fagfolkene". Når **som** står relative adverb som **der** og **hvor** (jamfør 6.7.2). I helsetningen det stedet jeg bor er det relative leddet, brukt adverbialt i leddsetningen, utelatt (mest trolig **hvor** eller **der**). Vi bør sette inn et slikt ledd med blyant.

I en formulering som ei raud fane, som er revolusjonsfargen viser **som** til **raud**, et adjektiv i attributiv stilling. Det er knapt akseptabelt. Rett vanligvis slike uttryksmåter.

En som-setning kan godt sideordnes med en setning innledet med **der**: landet som ikkje opnar seg mot omverda, men der kongen avgjer alt. Hvis **som** er utelatt i den første av to parallelle relativsetninger, kan vi sette det inn med blyant: det er ein plante (som) vi kjenner frå heile landet, og som dei fleste set pris på (her må jo alltid **som** stå i den siste setningen).

Tidligere var også **der** og **hvem** i bruk som relativord på bokmål ved siden av **som**, og en dikter kunne for eksempel kalle en bok *Som en der kommer fra fest*. Denne bruken må nå regnes som foreldet. Ved relativ bruk av spørrepronomen (**hva, hvem, hvilken**) – for eksempel han takket kvinnen hvem han var gift med – kan vi rette med rødt og sette inn **som**. (Stivnede vendinger som **hvilket skulle bevises** godtar vi.) I genitivkonstruksjoner er derimot **hvis** fortsatt den offisielle relativformen. Mange synes at **hvis** som relativpronomen er stivt og gammeldags: dette var Marie-Antoinette, hvis sans for luksus var beryktet. Vi kan foreslå omskriving til helsetninger (dette var M.-A. Hennes sans for ...), til som-setning (dette var M.-A., som hadde en beryktet sans ...) eller til helt andre uttryksmåter.

På nynorsk bruker man her andre løsninger enn genitiv.

6.6.5 Spørrepronomen

Bruk av spørrepronomen i avhengige spørresetninger, som ho spurde kven han var, han sa hva hun ville, er som regel uproblematisk (i likhet med spørreadverb, jamfør dei fortalde **kvifor han kom**).

Men setninger med spørrepronomen kan være tvetydige: de sier hva de vil betyr enten "hva det er de vil" (avhengig spørresetning) eller "hva de måtte finne for godt å si" (ubundet relativsetning). Tvetydigheten er sjelden noe problem. Men i setninger av den sistnevnte typen, ubundne relativsetninger, kan vi gjøre språkføringen ledigere ved å tilrå et påpekende pronomen, for eksempel **det**, i stedet for spørreordet (**hva** e.a.): de sier det de vil. Dermed gjør vi også setningen entydig, og

det bør vi noen ganger gjøre. Men hvis åpenheten i spørreordet, som det ubestemte **hva**, er viktig i sammenhengen (det svarer jo til "hva som helst"), skal vi la det stå, særlig på bokmål. På nynorsk setter vi oftere inn **det** for **kva**.

På bokmål godtar vi i slike forbindelser stilistisk bruk av alderdommelige vendinger som **hva angår matematikken...** (**hva matematikken angår...**), men vi kan foreslå **når det gjelder** e.l. **der** det passer. Den siste typen er eneste løsning på nynorsk (**når det gjeld**), hvis vi da ikke skriver om på helt andre måter. Ved **hva enten det gjelder ...** kan vi tilrå eller rette til **enten det nå gjelder ... eller ...**

På bokmål må vi holde oppe skillet mellom **hvem** om personer og **hvilken** om noe upersonlig. Rett på dem som ikke mestrer det: ***så du hvilken av guttene som var hjemme i går?** (sett inn **hvem**), ***hvem av bilene sikter du til?** (sett inn **hvilken**).

Nynorsk har her flere formvarianter: **kva for** svarer til bokmål **hvem**, **hvilken** eller **hva slags** (også **kva slags** brukes om det siste): **kva (for) bil er dette?** – mens **kva for ein** (flertall **kva for nokre**) oftest svarer til **hvem** eller **hvilken**. Her kan vi konsekvensrette i manus bare betydningen blir rett. I utgangspunktet bruker en **kva** (praktisk regel), og en bør ikke automatisk oversette bokmål **hvilken** til **kva for** på nynorsk. Vi må skille etter innholdet, blant annet etter graden av konkretisering: **Kva for ein bil på biletet er det som er din?** Her ville de andre variantene passet dårligere.

Noen ganger blir setningen uklar med **kva (for)**: **Kva parti var det som røysta imot dette framlegget?** Her ser en ikke om **parti** er entalls- eller flertallsform. Derfor må det settes inn **kva for eit parti** dersom det bare er tale om ett, og **kva for nokre parti** hvis det gjelder (eller kan gjelde) mer enn ett parti.

På bokmål er **hvis** den tradisjonelle genitivsformen til **hvem** også som spørrepronomen: **Hvis ansvar blir gjort gjeldende ved konkurs?** Dette er temmelig stivt, og vi bør avgjort foreslå omskriving: **Hvem blir gjort ansvarlig ved konkurs?** **Hvem sin** er et alternativ: **Hvem sitt ansvar blir det hvis bedriften går konkurs?** På nynorsk kan **kven sin** brukes. Men på begge målformer, og særlig på nynorsk, bør vi likevel

helst foreslå løsninger med verb: **Kven får ansvaret ...?**

6.6.6 Annet

Som foreløpig subjekt kan **der** brukes i stedet for **det**. Det gjelder særlig i presenteringer: **der sat ein fugl i treet**, **der kom en byge over fjorden**, **der var en annen sak oppe til behandling**. Her har vi den forskjellen mellom målformene at mens **der** på bokmål har boklig tradisjon og gjerne opptrer sammen med typiske skriftformer (**der var kun en løsning ...**), gir formen på nynorsk snarere dialektfarge: **der er fleire variantar ...** (**der** er vanlig i vestnorsk talemål). På begge målformene er **det** langt det vanligste. Hvis forfatteren veksler mye eller umotivert mellom **det** og **der**, kan vi skrive en merknad om det.

På nynorsk kan det være vanskelig å bruke **nokon**, **nokre** og **somme** riktig. **Nokon** benyttes særlig i uttrykk med spørsmål, tvil og nekting (jamfør engelsk "any"): **det spørst om det kjem nokon fleire**, **trefte du nokon glade barn?** – **nei**, **eg såg ikkje nokon**. **Nokre** bruker vi når vi vet at det er flere av noe (jamfør engelsk "some"): **vi vart verande der nokre dagar**. **Somme** brukes om lag slik som **nokre**, men mindre med tanke på tallet: **somme dagar er vêret grått**. Det ligger nær **ein del** og går for øvrig også på bokmål. Ikke sjelden kan disse ordene, særlig **nokre** og **somme**, erstatte hverandre, så vi bør ikke være altfor strenge når vi retter.

Merk at det ubestemte bokmålspronomenet **enhver** ikke har noen motsvarighet på nynorsk. **Einkvan** betyr "en eller annen"! De vanligste motstykkene til **enhver** er **alle**, **kven som helst**, **kvar**, **kvar ein**, **kvar og ein**. For bokmålskollokasjonen **til enhver tid** kan en på nynorsk skrive **alltid**, **heile tida**. Når den betyr "på et hvilket som helst tidspunkt", bør vi omskrive helt: **politiet kan til enhver tid gripe inn** > **politiet kan når som helst gripe inn**. Iblant kan en greie seg like godt ved å sløyfe hele uttrykket: **den politikk som til enhver tid føres** > = **den politikken som styresmaktene fører**. Andre ganger passer kanskje helt andre løsninger (**rådande**, **gjeldande**, **sist utjevne**, **sist utkomne**, **sitjande**, **som no** e.a.): **den rådande politikken**, **den**

politikken **som no rår** osv. Til **for enhver pris** svarer **same kva det måtte koste**, i **alle tilfelle** e.l.

Når det ubestemte **hver/kvar** står predikativt, som i **ordene skal skrives hver for seg**, bør grunnformen foretrekkes. Hvis pronomenet er bøydd i samsvar med referansen **ord** (*... **hvert for seg**), bør vi rette det, på begge målformer.

Objektsformen av det ubestemte bokmålspronomenet **man** er **en**. I tillegg kan **en** brukes også i subjektsfunksjon, ved siden av **man**, og vi godtar veksling mellom dem i denne funksjonen. På nynorsk heter det bare **ein**, uansett grammatisk funksjon. Ufrivillig komisk språk bør vi rette enten det er på bokmål eller nynorsk (**ein bør vere to når ein skal slipe ein kniv**). Vi møter også **du** som ubestemt pronomen, i stedet for **man**, **en**: **har du gått Sydpolen på tvers, er du ganske sliten**. Det kan virke for muntlig i vanlig sakprosa og kan da frarås. Noen ganger kan vi i stedet foreslå **vi** (nynorsk også **me**).

Av resiproke pronomen godtar vi på nynorsk både **kvarandre** og **einannan** (mindre vanlig), men de bør vanligvis ikke kombineres i et manus. På bokmål finnes et eldre **hinannen**, og det høver bare i visse stilistiske sammenhenger.

6.7 Konjunksjoner

Konjunksjonene viser sammenhengen mellom (grupper av) ord og mellom setninger – om det foreligger grammatisk underordning eller sideordning, og om forholdet består i årsak, virkning, følge, vilkår, spørsmål e.a. På denne måten har de en viktig rolle i sammenbindingen av teksten. Det kan være tvil om hvorvidt en konjunksjon kan sløyfes, og om en bestemt konjunksjon er den beste eller bør erstattes med en annen.

Konjunksjonsfattig stil blir lett krevende fordi en ikke får klargjort forholdet mellom leddene, altså om det angis vilkår eller årsak, osv. Det ser vi demonstrert i dette eksempelet: Kristian 3. var interessert i teologi, hadde som ung møtt Luther. Det var ei oppleving som merkte han, han arbeidet intenst for å gjennomføre reformasjonen. Her kan vi spørre: Var Kristian blitt interessert i teologi fordi han hadde møtt Luther, eller hadde han oppsøkt Luther på grunn av sin

interesse? Krev at forfatteren klargjør meningen i slike tilfeller.

6.7.1 Konjunksjoner som sideordner

Sideordnende konjunksjoner står både mellom (grupper av) ord og mellom setninger. Dette skiller dem fra de underordnende konjunksjonene, som bare innleder leddsetninger.

Hvis en forfatter sløyfer konjunksjonen mellom sideordnede setninger, kan det gi leseren en følelse av ekstra tett forbindelse: Anne var ung, hun hadde ofte følt seg umoden (det kunne stått for eksempel **og** foran **hun**). Iblant passer det godt å sløyfe konjunksjoner, men andre ganger bør vi sette inn en konjunksjon der det mangler, men bør stå en. Hvis flere sideordnede setninger står helt uten konjunksjoner imellom, kan vi få en lett og slentrende tone: Anne var ung, dette var rett etter krigen, hun hadde ofte følt seg umoden, hun ønsket å være ett år hjemme. I vanlig lærebokprosa kan det da passe å sette inn konjunksjon med blyant (mest nøytralt er **og**), i alle fall mellom de to siste setningene, og særlig hvis forfatteren ikke ser ut til å ha hatt noen spesiell hensikt med å skrive slik.

Det hender at forfattere blander sammen **og** og **eller**. Man bør skrive i valget mellom pest og kolera (ikke **eller**). Derimot heter det: valget var pest eller kolera. Dette syndes det en del mot. Forskjellen mellom **eller** og **og** er heller ikke alltid så klar ved oppramsing: ved montering er det viktig at stiftane er faste nok, ikkje stikk ut og/eller kan vere til skade på andre måtar. Her kan forfatteren ha vært i tvil, siden det står **og/eller**, en ny "motekonjunksjon" som vi gjerne kan frarå. Be forfatteren om å velge. Det står om så vel presisjon som stil. I setningen ovenfor er det rimelig at **og** (ikke **eller**) blir valgt.

Samt har en byråkratisk dâm, men er temmelig populær og brukes ofte synonymt med **og**. På bokmål kan vi ofte frarå eller rette denne konjunksjonen, og på nynorsk bør vi rette den med rødt og sette inn **og**, **og dessutan**, **og endelig** e.a. På bokmål har **samt** en funksjon når den markerer oppsummering og avrundning, da sier den reelt noe mer enn **og**.

Setninger kan godt begynne med **Men** og **Og**, hvis det ellers passer slik. Pass på at men

bare står der det virkelig er motsetninger.

Husk at **eller** har to betydninger. Sammenlikn disse språkene stammer fra gammelindisk eller sanskrit (= to begreper for det samme) og de utviste var fra Afghanistan eller Pakistan (= to reelle alternativer i sak). Hvis det kan være tvil om hva **eller** betyr i en setning, må vi vurdere å rette med rødt. Uttrykksmåten bør være slik at den ikke kan misforstås.

Parkonjunksjonene **både – og, enten/anten – eller, verken – eller** (nynorsk også **korkje – eller**) må stå riktig i forhold til leddene. Passasjer som *boka handlar både om krydder, og ho tek opp urter må vi rette med rødt, for eksempel til boka handlar om både krydder og urter (sideordning innenfor samme setning). Også både handlar boka om krydder, og ho tek opp urter er en tvilsom konstruksjon, som vi gjerne kan frarå. Skal en framheve det dobbeltsidige, kan en jo bruke vendinger som **for det første, for det andre** e.l. Generelt må setningene eller leddene i perioden være tilstrekkelig parallelle. Vi retter for eksempel perioder som *enten går du og legger deg, eller vær oppe til du får bråk hvis vi kommer over slike (en setning i presens kan ikke sideordnes med en imperativsetning på denne måten).

Merk at **både – og**, i likhet med **så vel – som**, kan brukes om to eller flere ledd: ho både lo og gret, både lus, lopper, firfislere og edderkopper. Når det gjelder **så vel – som**, kan ordrekkefølgen variere: så vel lus og lopper som firfislere og edderkopper, så vel lus, lopper og firfislere som edderkopper, lus og lopper så vel som firfislere og edderkopper. Alle disse uttrykksmåtene er greie, og det finnes også andre varianter.

Pass på ved dobbelte nektinger: *Hannibal kunne ikkje verken gå framover eller bakover. Her er **ikkje** overflødig og må strykes. Det tilsvarende gjelder ved *uten verken mat eller drikke (rødretting av **verken**). Derimot kan vi godta kombinasjoner som **ikke/ikkje – verken** når det står minst ett ord mellom nektingsordene, som her: den unge Amalie hørte ikke på verken far eller ektemann. På nynorsk er også løsninger som ... hørde ikkje på anten far eller ektemann brukelige.

Vi kommer inn på den sideordnende konjunksjonen **for** i neste punkt.

6.7.2 Konjunksjoner som underordner (subjunksjoner)

Underordnende kaller vi de konjunksjonene som innleder leddsetninger. En annen betegnelse er *subjunksjoner*. Det dreier seg om ord og ordgrupper som **at, om, som** og **når, fordi, slik** osv. Nedenfor kommer vi i tillegg inn på ord som **der, hvor** og **hvis** (= dersom), som ikke er konjunksjoner, men adverb, og som også kan innlede underordnede setninger. Merk at relativord er behandlet i 6.6.4 og spørrepronomen i 6.6.5.

Etter **at** følger utsagnssetninger, etter **om** spørresetninger: han tvilte på at de kom, jeg lurte på om det er noe galt. Ofte er forskjellen mellom dem at **at** slår fast realiteter, mens **om** rommer åpenhet for ulike resultater: han vet at hun er kommet – eg veit ikkje om ho er komen. Det finnes tilfeller der vi kan se både **at** og **om** brukt. Hvis det som angis i leddsetningen, er eller bør være et faktum, passer **at** best: kontroller at bladet er på rett plass. I en setning som når du veit om du har lagt bladet på rett plass, ... ville vi omvendt uten tvil fått en annen nyansering ved å sette inn **at**, for også her viser **om** at saken ennå er uvisst, mens **at** forutsetter at den er klar.

Uttrykket **som at** kan skyldes en kontaminasjon av faste uttrykk som **se/sjå ut til at** og **virke/verke som om**. Ofte passer **som om** best, og vi kan tilrå det: det virket som om alt var planlagt. Skal vi godta **som at**, bør det være fordi det er ment å uttrykke større visshet enn **som om** (**om** rommer et element av spørsmål som **at** ikke har).

I begynnelsen av en leddsetning kan **at** ofte sløyfes, men ikke når **at**-setningen er subjekt. Når setningen er objekt, avgjør utsagnsverbet, funksjonen til setningen og plasseringen av den om **at** kan utelates. Etter verb som **mene/meine, si/seie** og **tenke/tenkje** er det mulig å utelate konjunksjonen: dei meinte (at) tida var inne, men ikke etter for eksempel **anføre** (bare bokmål), **brøle, gråte, hevde, kreve/krevje, mumle, skrive, uttrykke/uttrykkje**: *han krevde de skulle gå, *ho uttrykte ho ville ... **At** kan heller ikke sløyfes når setningen står adjektivisk (utfyllende): vi kan ikke se bort fra den muligheten at de begge var sjuke, eller når den er spisstilt: at de begge var sjuke, visste vi godt.

I avhengige spørresetninger møter vi på bokmål konstellasjonen **om hvorvidt**, og ofte kan språket bli ledigere hvis det noe formelle **hvorvidt** sløyfes: dommeren spurte om (hvorvidt) de kjente hverandre fra før. Når en om-setning er foranstilt, kan det stå **om** to ganger uten at vi retter: om regningene kom til å bli betalt til rett tid, var blant det han spurte henne om. Her kan setningen i prinsippet også begynne med **hvorvidt**, som da gir større variasjon. La forfatteren avgjøre dette. På nynorsk er løsningene med **om** de eneste mulige (***korvidt** er ikke noe brukelig ord).

På bokmål kan en velge mellom **der** og **hvor** i begynnelsen av leddsetninger som angir sted. Vi møter **hvor** ikke minst innenfor fagtradisjoner som er språklig konservative, som den juridiske. Men **der** er mer muntlig enn **hvor** og kan ofte tilrås i stedet, uansett fagområde: i strøk hvor det regner mye, trengs det soppmiddel i malingen > i strøk der ... Det hender at **der** er entydig, mens **hvor** ikke er det. Hva betyr setningen si ifra hvor du kommer – ”fortell hvor vi få øye på deg” eller ”si ifra på det stedet der du kommer”? Jamfør omtale av ubundne relativsetninger i 6.6.5. I kombinasjonen **der hvor** kan vi foreslå stryking av **hvor** med blyant som en forenkling.

Merk at man på nynorsk ikke bruker **kor** som konjunksjon på linje med bokmål **hvor**, og heller ikke ***der kor**. Det må bli **der** (jamfør omtalen av bokmål ovenfor) hvis en da ikke velger å uttrykke seg på helt andre måter. Det er en vanlig feil å benytte **kor** (*i strøk kor det regnar mykje, ...) og vi må være på vakt mot den.

Ved tidsangivelser kan vi gjerne tilrå **da** for **der**: dette var tiden der storindustrien gjorde sitt inntog > tiden da ... Det virker mer presist.

Ved **da** og **når** er huskeregelen som kjent ”den gang da – hver gang når”: da sola rann, sprakk trollet, når dokumenter blir ti år gamle, bør de overføres til fjernarkiv. Den bør vi følge også ved historisk presens: da Napoleon når Rhinen, kjem det ei melding frå Paris og når konjunksjonen står relativt, ved nåtid og presens: i dag, da Gud er erklært død, føler mange forvirring, nå da vi er framme, kan du slippe. Står det **når** her, bør vi rette det. Derimot kan vi godta **som**.

Både **da** og **når** kan også angi årsak: når du er så dum, kan du ha det så godt, når Napoleon tvika, var det fordi han ikkje kjende dei prøyssiske generalane, jeg sier opp, da jeg skal flytte. Mange er svært glad i **da** som årsakskonjunksjon, men den er temmelig formell og kan bli tvetydig, som i setningen ho kunne ikkje svare da ho enno var sjuk. Foreslå **fordi, siden, ettersom** osv., særlig i nynorskmanus, for **da** regnes som lite godt i denne funksjonen på nynorsk.

Trekk også gjerne fram det sideordnende **for** som alternativ; det fungerer ofte godt. Men husk at det da må stå komma, og at setningen må ha hovedsetnings leddrekkefølge: ho kunne ikkje svare, for ho var enno sjuk.

Også ved **ettersom** – **etter som** kan vi komme i tvil om det gjelder årsak eller tid. Det sammenskrevne **ettersom** er årsakskonjunksjonen og det særskrevne **etter som (etter hvert som)** tidskonjunksjonen. Vi må passe på at dette skillet respekteres, og rette sammenblanding med rødt. Merk også at det skal være særskrivning i uttrykket **alt etter som**.

Betingelsessetninger med **hvis/viss, dersom** og **om** kan stå først eller sist i en helsetning; det må være forfatterens sak. Ved foranstilte betingelsessetninger er det lov å sløyfe konjunksjonen og snu på rekkefølgen (hvis en kommer til Trysil nordfra, ... > kommer en til Trysil ...). Hvis et manus preges av ensidig bruk av slike løsninger, kan vi tilrå andre varianter med blyant for å gjøre tonen mer vekslende.

Skal en angi innrømmelse, kan **sjøl (selv) om / sjølv om** varieres med andre uttrykk: **også om, enda (om), skjønt** osv. På nynorsk er **jamvel om** et forslag med tradisjonen i ryggen. Vi kan komme med slike framlegg hvis stilen er monoton.

Den sammensatte konjunksjonen **i forhold til** brukes ofte til overmål. Bedre enn **større i forhold til i fjor** er **større enn ...** Også **større sammenliknet med i fjor** er unødig omstendelig. Begge disse lange variantene kan noen ganger rettes med rødt.

6.7.3 Og eller å?

Det er lett å ta feil av den sideordnende konjunksjonen **og** og infinitivsmarket **å** der to eller

flere infinitiver skal sideordnes, og særlig hvis det også er andre infinitiver inne i bildet i underordnet posisjon som objekt. Da kan nemlig setningen bli ganske kompleks, som her: bergensborgarane ville vere med og hjelpe og prøve å jage ut hanseatane. Her kan fortidsprøven være til hjelp. Snur vi verbalet til fortid, blir strukturen tydelig: bergensborgarar var med og hjelte og prøvde å jage ...

Mange verb kan ha en infinitiv som objekt. Det gjelder for eksempel **begynne, behøve, forsøke/forsøkje, fortsette / halde fram (med), freiste, greie (= klare), holde/halde, hjelpe, klare, lære, makte, nekte, nytte (= gagne), pleie/pla, prøve, slutte, tore** (bokmål også **tørre**), **trengje, unngå, våge, ønske/ønskje**. I tillegg kommer en del verbalgrupper. Etter noen av verbene, men ikke alle, står det ofte **å** foran den underordnede infinitiven: tore (å) si ifra, fortsette å spise. Les mer om dette i 6.3.5.2.

Sideordnede infinitiver viser ikke alltid til klart atskilte handlinger. Vi kan ha formell sideordning, men mer eller mindre reell ulikhet, der den ene infinitiven først og fremst sier noe om måten verbalhandlingen i den andre infinitiven foregår på. Slik er det ved faste vendinger som **gå og drive, reise og hente, ligge og slenge, sitte og lese, stå og henge, være med og male**. Her må det overalt stå **og** imellom. Det formelle har forrang! Ved noen av eksemplene er underordning likevel mulig, men da bare sammen med preposisjon. I stedet for instituttet ville vere med og utforme køyreregjar for økonomien kan en for eksempel skrive ... ville vere med på å utforme ... Ved hensiktsuttrykk får man hensikten klarere fram med **for å** enn med **og**: Berggrav ville dra til Berlin for å mekle (jamfør ... dra til Berlin og mekle). Det kan være aktuelt å tilrå den ene eller andre løsningen med blyant.

På liknende vis må det enten stå vær så snill å sende meg de to bøkene i oppkrav eller vær snill og send meg de to bøkene i oppkrav. Her er det nok ordet **så** som gjør den alternative uttrykksmåten med underordnet infinitiv mulig. Ved ver så god å sitje og ver så god og sit blir det omtrent likedan. Ofte virker varianter med **så ... å** nokså formelle. Vurder dette.

I uttrykksmåter som dei skulle ut og ete da skotet small må et eventuelt **å** rettes til **og**. For-

tidsprøven peker mot at vi her har sideordning (med et utelatt **vere, gå** e.l.): dei var ute og åt da ... Derimot er **komme ut å kjøre / kome ut å køyre** og **vere ute å kjøre / vere ute å køyre** idiommer, altså faste uttrykk med særegen betydning, bygd opp av verb pluss adverb pluss infinitiv, og det heter her kom Khrustsjov ut å kjøre, no er du virkelig ute å køyre. Vi må rette hvis det står **og** i slike tilfeller. I disse setningene betyr naturligvis **kjøre** og **køyre** noe helt annet enn i han skulle ut og kjøre, du er ute og køy- rer, der adverb og verb brukes i egentlig mening og viser til virkelig kjøring.

Rett ***så og si** til **så å si**, for her er **så** adverb (= **slik**) og **si** infinitiv ("slik å si"). Det heter også **sant å si/seie** og **vel å merke**.

Vi har her å gjøre med faste forbindelser som minner om utfyllende infinitiv (det vi har i bilane var gode å køyre). I alle disse tilfellene er det obligatorisk å bruke **å**, ikke **og**. Det samme er det i setninger som vil De gjøre meg den ære å spise middag med meg, der infinitiven er en underordnet bestemmelse til nominalledet **den ære**.

6.8 Artikler og tallord

Den ytre forskjellen på ubestemt artikkel og tallordet **en/ein** er at tallordet skrives med dobbeltkonsonant i intetkjønn: **ett/eitt**; ellers er de like (hvis man da ikke bruker akutt aksent for å merke ut tallordet: **én/éin**, jamfør 4.3.2.1).

Vi nevner igjen at man på bokmål godt kan kombinere **en bok** med **boka**, ved siden av **ei bok – boka**, men ikke **ei bok – boken!**

6.8.1 Artikler

Den ubestemte artikkelen er alltid foranstilt og finnes bare i entall, mens den bestemte artikkelen kan være foranstilt (**den, det, de/dei**) eller etterhengt (**-en, -a, -et, -ene/-ane, -ene, -ene/-a**). Begge kan brukes generisk (som i ein hund er alltid trufast – hunden er eit rovdyr) eller individualiserende (en hund kom en dag løpende bort til Kaja – hunden var brun og hvit).

Det kalles **naken** form når et substantiv verken har foranstilt eller etterhengt artikkel: **sak** som er pådømt av krigsrett, ... Bruk av **naken**

form kan være et problem, se 6.2.2.

Når noe omtales i bestemt form, forutsetter man at det er kjent fra før. Forfattere bør være varsomme med å forutsette noe uomtalt som kjent. I mediespråk er det populært å dramatisere framstillingen ved å gjøre nettopp det, jamfør nyhetsmeldinger som tjueåringen som kolliderte med et vogntog i Lier i går, er nå utenfor livsfare. I sakprosa som lærebøker bør personen først introduseres. En bør begynne med å skrive en tjueåring som kolliderte ...

Det er likevel mulig å forutsette kunnskap om noe man går i gang med å omtale, for eksempel velkjente kultur- og naturfenomener: kommunen er en stor arbeidsplass, sola og regnet er viktige miljøfaktorer. Det samme kan gå an ved abstrakte begreper: sammenheng og stiltone ellers må avgjøre hva som er best (ved siden av sammenheng og stiltone ellers må ...). Vær likevel på vakt mot dramatiserende bruk av bestemt form som ikke fungerer godt.

6.8.1.1 Krøll med den ubestemte artikkelen?

Merk at den ubestemte artikkelen må samsvare med substantivet også der det er en viss avstand mellom dem: et/ein av medlemmene (*en av ... på bokmål må rettes). Eit av dei statlege omboda må det hete også om man sikter til personen. Ved et av barna ("en av de små") regner vi med betydningsforskjell, for når det er tale om voksne folk, passer en av barna ("en av søsknene").

Ved formuleringer som oversette fra et(t) språk til et annet kan vi komme i tvil. Det siste et er trykklett og må ha enkeltkonsonant. Det første et har trykk, men trykket kan være sterkere eller svakere. Her må vi regne begge skrivemåtene – ... fra et ... og ... fra ett ... – som akseptable. Derimot passer vanligvis et best i vendingen et eller annet, og vi tilrår det.

Når slags står mellom artikkelen og substantivet, skal artikkelen på nynorsk samsvarsbøyes etter substantivet: ein slags båt, ei slags bikkje, eit slags hus. (Står det slag pluss substantiv, bruker vi alltid intetkjønnsartikkelen: eit slag båt osv.) Nesten det samme prinsippet følges også på bokmål, men her skal ikke ei brukes: en slags båt, en slags bikkje (altså ikke ei), et slags

hus. Med substantivet i flertall er en/ein slags obligatorisk på begge målformer: en slags bikkjer, ein slags husdyr.

6.8.1.2 Bestemthet

At et substantiv viser til en bestemt ting eller person eller et bestemt forhold, og ikke til slike ting, personer eller forhold i sin alminnelighet, kan markeres på mange måter. Substantivet kan få foranstilt og etterhengt artikkel og kombineres med pronomen, adjektiv osv.: den mann, denne mann, mannen, den gamle mann, den gamle mannen, gamle mannen, mannen min osv. Noen av disse måtene å angi bestemthet på er boklige og lite utbredt i talemålet, og noen er vanligere på den ene målformen enn på den andre.

Substantivet kan være et begrep som avgrensner en bestemt klasse av noe fra andre klasser, eller vise til et bestemt individ eller eksemplar av noe i motsetning til alle andre individer eller eksemplarer av denne klassen.

Uttrykksmåter uten etterhengt artikkel ser vi oftest på bokmål. Det er for det første vanlig ved generelle begreper: den norske bonde (i motsetning til for eksempel den svenske bonde eller den norske fisker), den enkelte ungdom (sikter til ungdom som individer i alminnelighet, ikke til en enkeltperson i en konkret gruppe), den lange tautrekkingen mellom den lovgivende og den utøvende makt. (Merk for øvrig hvordan gjentakelse av den framhever at det er tale om *to* makter, i det siste eksempelet.) For det andre møter vi uttrykksmåter uten etterhengt artikkel også der det tales om virkelig individuelle eksistenser: den ukjente soldats grav. Tonen blir her mer høytidelig og formell, ja helheten har et sterkere eller svakere navnepreg. Ikke tilfeldig er denne typen vanlig i egennavn, som Den norske kirke og Den røde mølle, se nedenfor. Den kan stå i motsetning til uttrykksmåter med etterhengt artikkel, som da viser til noe mer prosaisk: den ukjente soldaten som Linna sikter til, falt vel i Finland. Vi ser at dette samtidig er mer muntlig.

Når et substantiv har etterhengt artikkel og i tillegg et annet trekk som viser bestemt form, kalles det *overbestemthet*. Overbestemthet er van-

lig på bokmål, som vi har sett, og vanligere i visse funksjoner enn i andre. Det er hovedregelen på nynorsk, der vi oftere ser etterhengt artikkel også i generisk bruk. I nynorskmanus bør vi mange ganger sette inn den etterhengte artikkelen med blyant, noen ganger også rødt. Vi bør for eksempel tilrå eller rette til den lovgjevande og den utøvande makta i nynorskmanus.

Følger det en som-setning eller en annen bestemmelse etter substantivet, sløyfes den etterhengte artikkelen oftere enn ellers, på begge målformer: han var ikke den mann som sa nei, den største synd i verda er å svike. Noen forfattere er glade i former uten etterhengt artikkel: først presenteres den grunnleggende holdning som bør prege et ressursorientert attføringsarbeid, nemlig en omskriving av klienthistorien slik at de punkter kommer fram som man kan bygge på framover. I et bokmålsmanus er dette helt greit. Men hvis teksten går videre med (nesten) bare former uten etterhengt artikkel i lengre stykker, kan vi gjerne tilrå omskriving, for eksempel mer av overbestemthet, for variasjonens og leselighetens skyld.

I teksten ovenfor kunne det gjerne også stått **holdningen og punktene** (mange ville foretrukket det). På nynorsk ville vi i en tilsvarende tekst hatt et sterkere tildriv til å sette inn etterhengt artikkel (**haldninga, punktta**).

På begge målformer kan en formulering som **de/dei fleste bøker** bety både "de fleste bøker overhodet" og "de fleste bøkene i en bestemt samling". Men å sløyfe etterhengt artikkel i slike forbindelser er mye vanligere på bokmål enn på nynorsk, og det er vanligere i den første betydningen enn i den siste.

På bokmål var setninger som **de fleste bøker hadde hun etter sin far** mer utbredt før i tiden, men de er fortsatt fullt akseptable på denne målformen. På den annen side viser **de fleste bøkene** ofte til en bestemt samling bøker. Det må imidlertid være lov å skrive slik også om de fleste bøker overhodet: **de fleste bøkene har ISBN-nummer**. I bokmålsmanus bør vi på dette punktet alt i alt være tilbakeholdne med å endre det forfatteren har skrevet. På nynorsk betyr **dei fleste bøker** oftest "bøker flest", og slik bør det være; da skal vi verken rette eller frarå bruken. Men i den andre betydningen, når det vises til

en bestemt samling, er det best med etterhengt artikkel. Har en forfatter skrevet **dei fleste bøker hadde ho etter far sin**, kan vi tilrå eller ofte rette til **bøkene**.

Vi kan ikke kreve konsekvens i et manus som veksler mellom substantiv med og uten etterhengt artikkel. Konstruksjonene er altfor tallrike og mangfoldige til det, og variasjonene kan jo ha en stilistisk funksjon. Dette forhindrer ikke at vi iblant bør rette eller frarå noen former, for eksempel utjamne artikkelbruken ved sideordnede ledd som bør være parallelle (ha lik oppbygning).

I **dette hus, denne periode** har vi enkelt bestemmelse med påpekende pronomen. Det er talemålsfjernt, og særlig på nynorsk er det heller ikke brukbart i skrift. Men i forbindelse med regler, oppslag o.l. kan slike formuleringer (**denne dør holdes lukket**) ha en spesiell effekt: Ved at uttrykksmåten er så formell, virker den streng og respektinngytende. Det finnes altså forhold som kan tilsi at den slags uttrykksmåter bør godtas på bokmål.

I bokmålsnavn som **Den himmelske freds plass, Den engelske kanal, Det hvite hus og Den europeiske union** understreker mangelen på etterhengt artikkel egennavnpreget, som vi har sett (**det hvite huset** må vise til et eller annet hvitt hus). På nynorsk har man her sammenskriving: **Himmelfredsplassen** eller etterhengt artikkel: **Den engelske kanalen, Det kvite huset, Den europeiske unionen**. Ved mange statsnavn er det et tilsvarende skille: **Den dominikanske republikk** på bokmål, **Den dominikanske republikken** på nynorsk.

En setning som ***merk av dei vinklane med bein på over 6 cm** er ikke akseptabel. Den foranstilte artikkelen krever her et **som** (i helheten **dei som**). Skriv om til **merk av vinklane med bein på...** eller **dei (av) vinklane som har bein på ...**

I sammensatte ord der førsteleddet er et stedsnavn med etterhengt artikkel, har det vært vanlig at artikkelen falt bort: Av førsteledd som **Holmenkollen** (-en i **Holmen-** er ikke artikkel, men kommer av -vin!), **Nesodden** får man former som **Holmenkollbakken, nesodderfe**. I dag er tendensen motsatt: I nye slike sammensetninger beholdes ofte artikkelen: **Holmlia-be-**

boere, Notodden-politiet, osv. Sjekk med pålitelige kilder hvis du er i tvil om hva som er rett.

Etterhengt artikkel regnes som obligatorisk i forbindelser som dette er tilfellet, hva som er tilfellet, det samme er tilfellet (jmfør dette blir resultatet o.l.). Pass også på at det skal være artikkel to steder i idrettsverdenen står på dagsordenen o.l. (rødretting i begge tilfeller hvis artikkelen mangler). I angivelser av typen sjå figur 1 og 2 eller det tas opp i punkt a, b, c kan vi tilrå henholdsvis figurane og punktene.

Vi møter også en type konstruksjoner der substantivet står med etterhengt artikkel, men ikke foranstilt, og i tillegg har adjektiv (i bøydd form), pronomen eller tallord som bestemmelse: svarte natta, siste kvelden, vilde skogen osv. De forekommer på begge målformer, men står absolutt sterkest på nynorsk (første veka, gladeste karen, førre utgåva osv.). Mange kan regnes som kollokasjoner. Særlig i bokmålsmanus må vi vurdere bruken ut fra emne, stilnivå og sammenheng. Alternativet kan være å sette inn foranstilt artikkel: den siste kvelden osv. eller benytte ubøyd form av substantivet: samme vinter osv.

Merk at i valget mellom sist og siste kan vi få betydningsforskjell. Siste november (= 30. november) betyr noe annet enn sist november (= forrige november), og siste gong (= helt til sist) kan angi noe annet enn sist gong (= forrige gang). På liknende måte blir det ved sist uke (= forrige uke) og siste uke (den siste uka i måneden eller året; de sju siste dagene).

Det er også forskjell på alle soldatar er nokre griser (generelt) og alle soldatane er nokre griser (om bestemte soldater). Dette skillet må vi respektere i manus på begge målformer.

Mellom begge deler/delar som et fast uttrykk og begge delene/delane (konkret: "de to delene der") kan det være et skille, men ikke alle vil legge like stor vekt på det i praksis. Vi bør godta forfatterens valg i størst mulig grad. Mellom på begge sider av elva og på begge sidene av elva er det i høyden en stilnyanse. På bokmål er det første vanlig og kan iblant tilrås, på nynorsk godtar vi det som står.

En del uttrykk med samme står på bokmål mer eller mindre obligatorisk uten etterhengt artikkel: i samme stund, i samme båt, under

samme tak, betale med samme mynt. På nynorsk kan de fleste (med same) også stå med artikkel: i same stund(a), i same båt(en), under same tak(et), men betale med same mynt. Utenom i disse faste forbindelsene har forfattere frihet. De kan på bokmål velge mellom samme vei, samme veien og den samme veien, på nynorsk særlig mellom same vegen og den same vegen – alt etter konteksten og etter stil og språkføring ellers.

På bokmål har på den ene side – på den annen side vært det tradisjonelle når en bruker disse uttrykkene i overført betydning (for eksempel om avveining mellom argumenter). Vi må imidlertid godta også bestemt form her: på den ene (andre) siden. Forfattere bør ha lov til å bruke på den ene side også om de ellers skriver den ene siden av vegg i mer konkret sammenheng (og tilsvarende med annen – andre). De bør også stå fritt til å velge for det annet eller for det andre. På nynorsk er på den eine sida og på den andre sida (eventuelt på hi sida) det rette, her kan vi frarå varianter utan foranstilt artikkel (på eine sida). Det må dessuten hete for det andre på nynorsk.

Stedsnavn som Gamle Hammersborg, Store Skagastølstind, Vesle Vittjønn står uten foranstilt bestemt artikkel. I reiseliv og reklame møter vi vakre Wien, ærvverdige Colosseum osv., og i mediene er det vanlig med uslæelige Vegard Ulvang, rike Norge osv. Dette virker klisjébetont og kan godt motarbeides. Der helheten ikke er et ekte stedsnavn, bør vi foreslå at den eller det settes inn. Merk at lands- og statsnavn gjerne får foranstilt artikkel i intetkjønn: det eksotiske Ghana, også om de faktisk er hankjønnord: det tidligere Sovjetunionen (vi bør gjøre et unntak ved den tidligere Tyske demokratiske republikk).

Når det gjelder eiendomspronomen, er typen hans bil (med foranstilt pronomen) mer formell enn bilen hans (etterstilt). Foranstilt eiendomspronomen er vanligst på bokmål. Det kan bli i stiveste laget, men når pronomenet har trykk, tjener denne typen til å framheve eiendomsforholdet, og det fungerer godt på begge målformer: min bil er finare enn din. Følger det et preposisjonsuttrykk eller en annen bestemmelse etter, gir ofte foranstilt pro-

nomen best flyt. Hvis det på bokmål står **forståelsen vår** av virkeligheten, kan vi foreslå at det endres til **vår forståelse av ...** På nynorsk er typen **forståinga vår** av røyndommen vanligere og kan godtas.

En del gamle genitivs- og dativuttrykk kan forveksles med nesten likeartede former med etterhengt artikkel: **mange var til stede** – **politiet kom raskt til stedet**, **han hadde noe annet for øye** ("til hensikt") – **han var ikke mye for øyet** ("ikke pen å se på"), **de kom aldri andre i møte** – **i møtet med skolen er seksåringen utsatt** o.a. Her må vi hegne om forskjellene med rødrettinger.

6.8.2 Tallord

Vi må vite at grunntall som slutter på **-en/-ein**, ikke skal bøyes etter kjønn på det følgende ordet. Det heter **sekstien år**, **åttiein hol** (***sekstieitt** og ***åttieitt** skal rettes med rødt).

På bokmål kan **annen** også være ordenstall (stå i grunnformen), for eksempel i angivelser som **annen gangs forsøk**, **annen mai** (også **andre gangs forsøk** og **andre mai** er naturligvis riktig). Det gjelder også etter artikkelen **den** (**det**), der grunnformen tradisjonelt går sammen med substantiv uten etterhengt artikkel, som i **den annen verdenskrig**, som for øvrig virker litt mer formelt enn **den andre verdenskrigen**. Også **annen verdenskrig** og **andre verdenskrig** er i bruk på bokmål og går fint, men derimot kan vi frarå varianten **den andre verdenskrig** – og enten skifte ut **andre** med **annen** eller sette inn etterhengt artikkel. Dette er en slags fagtermer, og vi kan utjamne veksling mellom varianter hvis det virker forstyrrende. Vi må godta at forfattere i en bok kombinerer det mer formelle (**den**) **annen verdenskrig** med for eksempel **andre gang** og **andre mai**. På nynorsk er bare **andre** mulig som ordenstall, og her er **den andre verdenskrigen**, eventuelt uten **den**, det eneste rette (**andre verdenskrigen**).

Ved brøker og desimaluttrykk må vi passe

på bruk av entall og flertall. Etter desimaluttrykk skal substantiv stå i flertall: **2.67 personer** i **gjennomsnitt** – unntatt ved desimalen **1**; da er entall og flertall valgfritt: **1.1 veke(r)**, **8.1 million(er)** innbyggere. Er slike uttrykk skrevet med bokstaver, blir de lett tunge å lese, og vi kan vurdere å tilrå siffer. Men må de stå med bokstaver, kan artikkelen valgfritt bøyes eller ikke bøyes i samsvar med genus i substantivet: **ein komma ein veke(r)** eller **ei komma ei veke(r)**, **en komma en mål** eller **ett komma ett mål** (det må være enten bøyning eller ikke bøyning begge steder!). Hvis forfattere veksler mellom ulike systemer på en distraherende måte, kan vi utjamne med rødt. Etter alle andre desimaler enn **1**, også **0**, er flertall obligatorisk: **1.0 uker**, **2.25 klokketimar**.

Ved brøkgangivelser som **to femdel** eller **to femtedeler** må vi sørge for konsekvens hvis det er vakling mellom et system med grunntall og et med ordenstall i nevneren. Vi bør utjamne til det som er mest brukt. Kommer nevneren over tolv, er grunntall obligatorisk: **attendeler/-delar**, **hundredeler/-delar**. Merk ellers at **-del** (og **-part**) står i (genitiv) entall når et substantiv følger: **en sekسدels bløtkake**, **tre firedels takt** (eller **sjette-**, **fjerde-**, jamfør ovenfor); tallene **en** og **tre** står jo her i forhold til henholdsvis **sekسدels** og **firedels** og angir ikke tommer og takter. Merk òg at det etterfølgende substantivet står i entall når vi skriver brudne brøker på denne måten: **fem og tre kvart sekk** og **to og en halv side**. Avvik fra disse mønstrene retter vi vanligvis med rødt.

Entallsform eller flertallsform i sammensetninger som **toetasjes** og **tre dagersritt** må vi sjekke med ordbøkene (det vanligste er flertallsform). Har vi å gjøre med noe høyere tall, som **tjuette** eller **syttifire**, finner vi kanskje ikke noen sammensetninger oppført, men da kan vi følge det som eventuelt står om ord med samme etterledd under **to**, **tre**, eller **ti**.

Bruk av siffer eller bokstaver i tall er omtalt i 4.3.3.1.

Kapittel 7

Engelsk og svensk påvirkning

7.1 Allment

I denne boka har vi flere ganger vært innom språklig påvirkning utenfra – først og fremst fra engelsk og dernest fra svensk. Slik påvirkning gjør seg gjeldende på mange nivåer: i ortografi, bøyning og praktiske skriveregler, i ordvalg og setningsbygning.

Her skal vi behandle den fremmedspråklige påvirkningen mer systematisk. Framstillingen erstatter ikke det som er sagt tidligere, men supplerer det. Man må altså lese om språklige impulser fra engelsk og svensk også i de enkelte kapitlene.

7.2 Anglisismer

7.2.1 Avgrensning

Anglisismer er innslag fra engelsk i norsk. Noen anglisismer er relativt gamle og har tilpasset seg norsk. Det gjelder slike som **streik**, **boikott**, **football**, **gir**, **sport**, **jobb**. Også noen nyere anglisismer har tilpasset seg, for eksempel **stress**, **mobbe**, **frilanser/frilansar**, **rafting**, **brife**. De brukes som andre norske ord, og en må helst være filolog for å vite hvor de kom fra. De er altså uproblematisk når det gjelder formen.

Norske forfattere henter ofte stoff fra engelskspråklige kilder, og det kan være en tydelig ettersmak av kilden i det de skriver. Det må vi som språkkonsulenter gjøre noe med. Mange anglisismer har beholdt trekk fra engelsk som skiller dem fra norske ord. Det kan være skrivemåten som avviker fra vår måte å gjengi språklyder på (et eksempel er **clutch**, som er tillatt ved siden av **kløtsj**), eller særskrivning der vi skriver ordene i ett (sammenlikn sammensetningene **cottage cheese** og **hytteost**, som betyr det samme), eller bøyningen som avviker (jamfør flertallsformen **fittings** av en/ein fitting).

Når det gjelder ordvalget, må vi være på vakt mot *falske venner*; det vil si ord som ser like ut,

men er forskjellige. Engelsk **eventually** betyr "til slutt", ikke **eventuelt**. **Font** lånt fra latin er "døpefont" og må ikke forveksles med **font** fra engelsk, som betyr "skrifttype". ***Vikaren ble forbauset**, skrev en lærebokforfatter om et fysisk eksperiment som foregikk utenfor en engelsk prestegård. **Vicar** på engelsk betyr "sogneprest", så her hadde nok forfatteren misforstått noe.

I tillegg kommer det fenomenet at et ord vi har fra før, blir mye mer brukt på grunn av engelsk påvirkning: **jobbe** har nesten utkonkurrert **arbeide** om det å være ansatt et sted, mens **starte**, eller **starte opp**, kanskje er blitt vanligere enn **begynne**. Dette fenomenet kan kalles *frekvenslån*.

Det finnes også påvirkning fra engelsk som ikke gjelder ordene, men syntaksen, det vil si måten å sette ord sammen på til setninger og liknende enheter.

7.2.2 Behandling av anglisismer

Tilpassing av engelsk språkstoff skjer mer eller mindre spontant. Vi kan regne med at anglisismer behandles på fem måter når de overføres til norsk:

- 1 ingen endring (**font**, **clutch**)
- 2 grafisk endring (**gir**, **lunsj**, **kløtsj**)
- 3 tillempling til norsk bøyning eller ordlagning (en/ein unit, å brife)
- 4 norsk oversettelse, ofte med trekk fra engelsk beholdt (***pleksiglass deksel**)
- 5 full utskifting, som kan være enten nyskaping (**hjerTESTimulator/hjartestimulator** = "pacemaker") eller oversettelseslån (**utblåsing** i stedet for "blowout")

I forbindelse med planmessig språkrøkt skiller vi mellom *norvagisering* og *fornorsking*. Å norvagisere et lånord betyr å gi det norsk skrivemåte (benytte type 2 i stedet for type 1). Til forskjell fra norvagisering knytter fornorsking seg til

sjølve ordvalget. Å fornorske er å sette inn et hjemlig ord (det kan òg være et etablert fremmedord) i stedet for en anglisisme. Det er altså tilpassing av type 4 eller type 5.

7.2.3 Ortografi

I 1995 godkjente Kulturdepartementet ca. 40 framlegg fra Norsk språkråd om norvagiserte skrivemåte av anglismer. De fleste norske skrivemåtene ble gjort valgfrie ved siden av de tilsvarende engelske: **fait** eller **fight**, **gaid** eller **guide**, **innputt** eller **input**, **sørvis** eller **service** osv. Hele lista står i Språkrådets årsmelding for 1995, som man bør skaffe seg. (Der står også alle andre godkjente vedtak fra åra 1992–95.)

Det finnes også mange anglismer av eldre dato enn dette, og de har dels fått norvagiserte skrivemåte, dels ikke. Se 4.1.

Som konsulenter kan vi ikke rette en godkjent engelsk form til en norvagisert form. (Husk at dette gjelder ortografiske varianter, ikke valg mellom norske og engelske ord, for eksempel termer.)

Vi bør også være forsiktige med å tilrå norvagiserte former, hvis da ikke forfatteren eller forlaget ber om det. Foreløpig bør de norvagiserte formene få prøve seg uten påbud eller forbud.

Grafiske anglismer (feil apostrofbruk osv.) tar vi opp i 7.2.5.

7.2.4 Bøyning

7.2.4.1 Flertall på -s?

Noe av overføringen fra engelsk ord til norsk ord består i at ordet får norsk bøyning. Et eksempel er at det heter **cowboyer** og ikke ***cowboys**. Det finnes unntak, for eksempel **fitting** – **fittings**. Men konsulenten må være på vakt mot engelske bøyningssendelser. Slå ordet opp i en ordliste og se om det virkelig skal ha -s i ubestemt form flertall.

I en del tilfeller er den engelske flertalls-s-en tatt med i den norske entallsformen: **en fans**, **en pins**, **en odds**, **en kaps**. De følger mønsteret fra eldre s-ord som **drops** og **slips**. Vi kan kalle dem "slips-ord".

7.2.4.2 Feil flertall i norsk

Konsulenter kan tilrå (ikke kreve) at forfatteren gjør forskjell på **informasjon** i entall som et kollektivord og **opplysninger** i flertall om enkeltdata. Det gjelder i setninger som vi har ikke flere informasjonar om dette (bedre: enten meir informasjon eller fleire opplysningar).

Også **innsikt** egner seg best i entall og som kollektivord. Engelsk "insights" har ført til at uttrykk som vi har fått innsikter brer seg i norsk. Det er unødvendig; vi bør tilrå entallsform. Se nærmere omtale i 6.2.1.2.

På engelsk kan en si "they lost their lives", men på norsk har en tradisjonelt brukt entall her. Poenget er i og for seg ikke at tre mennesker til sammen har tre liv, men at det gjelder begrepet "liv". Det er blitt vanlig med flertall, og vi godtar det, men kan tilrå at substantivet står i bestemt form entall og eiendomspronomenet sløyfes: dei mista livet. Jmfør 6.2.1.1.

7.2.4.3 Engelskinspirert verbbruk

Mange oversetter de modale hjelpeverbene "ought to" og "should" i engelsk til de formene i norsk som de synes likner mest, nemlig **burde** og **skulle**, også der det er ment **bør** eller **skal** eller **må**. Du burde alltid rengjøre maskinen etter bruk er dårligere enn Du bør ... Bruk blyant eller rødretting.

Det modale hjelpeverbet **vil** brukes altfor mye av noen forfattere, og dette har til dels engelsk mønster: "you will get ..." blir til du vil få ... der det bør stå du får ... Se også 6.3.2.1.

Som hjelpeverb i passiv brer **være/vere** seg etter mønster fra engelsk **be** på bekostning av **bli**. Engelsk "this is done by distillation" skal på norsk hete dette blir gjort ved destillering (hvis man nå bruker passiv, da). Står det dette er nemnt i punkt x, skal punkt x være noe vi har passert. Står punkt x lenger ute i boka, skal det være dette blir nemnt i punkt x.

7.2.5 Engelske eller norske skriveregler?

7.2.5.1 Apostrof

Feil bruk av apostrof i norsk etter engelsk mønster er et svært synlig fenomen i skriftspråket.

Det skal aldri være *både* apostrof og genitivs-

s i norsk. Det skal være bare apostrof etter **-s**: (Ås'), **-x** (Marx') og **-z** (Waitz'). Dette gjelder også for engelske egennavn når de brukes i norsk: **Lennox' plate**. I alle andre ord skal det være bare **-s**, satt inntil ordet uten mellomrom: **NRKs toppsjef**, **Karl 12.s død**, **Shakespeares dramaer**.

7.2.5.2 Feilaktig særskrivning

Etter engelsk mønster brer også ukorrekt særskrivning av sammensatte ord seg: ***mønster be-drift**, ***opphørs salg** / ***opphøyr's sal**. Det rammer spesielt substantiv, og vi kunne kalle det "kjøtt kaker-feilen". Også dette er noe som mange legger merke til, og det er viktig at vi rensker ut feil av denne typen.

Feil særskrivning slår kraftig ut på noen områder av læreboklitteraturen, særlig i bøker om tekniske emner, der man for det første kan ha svært lange ord og for det andre ofte bruker engelskspråklige kilder. En feil som ***hurtig skanner** for "quick scanner" er uheldig både fordi mønsteret i norsk tilsier fast sammensetning i slike ord, og fordi det i dette tilfellet er forskjell på **hurtig skanner** og **hurtigskanner**, slik det er forskjell på **halv liter**, **rød blyant** og **våt mark** i to ord og de tilsvarende ordene skrevet i ett.

I tekniske lærebøker gjengir forfattere ofte både engelsk og norsk term for den samme ting-en. Den engelske termen blir gjerne forkortet til initialer, og hvis noen av initialene er hentet fra ledd i ord og ikke hele ord, kan det bli stående slik: ***Poly Vinyl Chloride (PVC)**. Her må en passe på at termen blir gjengitt i ett ord på norsk: **polyvinylklorid (PVC)**.

7.2.5.3 Store og små bokstaver

Også gal bruk av store forbokstaver etter engelsk mønster er vanlig.

Forfattere velger ofte skrivemåter som ***Poly Vinyl Chloride** fordi de vil gjøre det tydelig hvor bokstavene i en forkorting, her **PVC**, kommer fra. Det er unødvendig, og slike skrivemåter bør rettes. Den norske formen er **polyvinylklorid**. En bør skrive **polyvinyl chlorid (PVC)** dersom ordet også skal gjengis på engelsk, for

leseren skjønner likevel hvilke bokstaver som går igjen i initialordet. Fellesnavn skal ha liten forbokstav i engelsk som i norsk, og **polyvinyl** skrives uten mellomrom på begge språkene.

7.2.6 Ord og termer

7.2.6.1 Feil eller uheldig ordvalg

Motepregede oversettelseslån

Også en del uttrykk som har et visst motepreg, er oversatt fra engelsk. Slike kan vi frarå. Det gjelder for eksempel **det argumentet der kjøper eg ikkje** ("to buy") (foreslå: **... godtek ...**), **vi går for samarbeid** ("go for") (foreslå: **... går inn for ...**), **det er x antall tilfeller** ("x number of cases") (sløyf **antall**), **vi skal fase ut utsleppa** ("phase out") (foreslå: **... avslutte ...**, **... gjøre slutt på ...**), **utdatert** ("outdated") (foreslå: **foreldet**).

I noen lærebøker forekommer det oversettelseslån der oversetteren har valgt det norske ordet som likner mest i formen. "Communicate" blir automatisk **kommunisere** (dette må vi **kommunisere til kundane**), mens **formidle** eller **overføre** hadde vært bedre.

Oversettelseslån er ofte helt greie. Forutsetningen er at oversettelsen gjøres skikkelig. Gode direkte oversettelser fra engelsk er for eksempel **blodbank** (etter engelsk "blood bank") og **froskemann** (etter "frog man").

Falske venner

At et norsk og et engelsk ord likner hverandre i form, kan føre til slike feil som at ***Pavarotti song heilt uaffektet** under regnskuren i stedet for **uaffisert av** ("uten å la seg merke med") (jamfør engelsk "unaffected").

Falsk presisjon

Der noe uttrykkes med flere ord på engelsk enn det vi trenger på norsk, kan en oversettelse ord for ord gi inntrykk av en presisjon som ikke er reell. **Antall muligheter er altfor stort** betyr **det er for mange muligheter**. **Ein høy grad av valfridom** er **stor valfridom**. **Et stort antall er mange**. **Dette betyr ...** burde ofte vært **det betyr ...** **Dobbelt så mange i år samanlikna med i fjor** (jamfør engelsk "compared to") betyr **... som i**

fjor. I slike tilfeller kan vi ofte forenkle uttrykksmåten, og iblant er det grunnlag for rødretting.

Andre ordfeil

Noen ordfeil kommer av at forfatteren ikke er god nok i engelsk. Sjøl om du er norsk språkkonsulent, bør du om mulig holde øye med slike engelske uttrykk som regnes som internasjonale og derfor kan dukke opp i engelsk form i norsk. En forfatter brukte "indian summer" (ekstra varmeperiode om høsten) om uventet varmt vær i april.

7.2.6.2 Fagtermer

I Hovedavtalen mellom LO og NHO heter det i kapittel 5 om innføring og bruk av datateknologi: "All informasjon som gis i medhold av dette kapittel, skal gis på en lettfattelig måte og i et språk som kan forstås uten spesialkunnskaper på området."

Feil oversettelse

Særlig i lærebøker om tekniske emner, som elektronikk, eller emner med internasjonal tilknytning, for eksempel reiseliv, bruker forfatterne ofte engelsk terminologi ukritisk. I en lærebok stod det om ***dispenseringsverktøyet**. Å **dispensere** er å gjøre unntak, men det passer ikke her. "Dispensing tool" skulle vært oversatt med **doseringsverktøy** eller **porsjoneringsverktøy**. (En **dispenser** er et doseringsapparat.) På liknende måte kan "distortion meter" bli ***distorsjonsmåler** i stedet for det riktige **forvrengningsmåler**.

Konsulenter kan få noe hjelp av Norsk språkråd, som registrerer norske termer som anbefales til erstatning for engelske.

Ellers finnes det oppslagsverk for de fleste tekniske emner. Norsk dataordbok kommer i ny og ajourført utgave med jamne mellomrom. Rådet for teknisk terminologi (RTT) har gitt ut spesialordbøker med termer på flere språk. Flere av disse kildene er omtalt nærmere i kapittel 9 nedenfor.

Når forfattere ikke benytter seg av slike kilder, kan det komme av at

- de ikke vet om dem
- de bruker det som er gjengs i deres eget fagmiljø
- begrepet ikke har fått noen norsk term ennå, og forfatteren kan ikke eller vil ikke prøve å lage en

Her er resultatet av en jakt på norske termer til erstatning for engelske i en lærebok i elektronikk:

"sample-and-hold"	prøve-og-holde/prøve-og-halde
"master and slave"	ledeenhet og følgeenhet/leieeining og følgjeeining
"cable scanner"	kabelskanner/kabelskannar
"quick scanner"	hurtigskanner/hurtigskannar eller snøgg-
"roaming"	flakking
"mute-tast"	dempetast
"squelch"	undertrykking

Se også 5.2.

"Blandingsspråk"

Det hender at innslaget av engelsk er så stort at vi kunne snakke om "blandingsspråk". Her er et eksempel fra en lærebok:

Aktivisering av service request forårsaker en interrupt i kontrolleren. Kontrolleren tar kontrollen over bussen ved å aktivisere attention. Kontrolleren poller så enheten for å finne ut hva som forårsaket interrupten.

Slik språkføring er uakseptabel i lærebøker. Vi må lage en merknad om det der vi avviser ordbruken, uten at det trenger å være vår jobb å finne ut hva de aktuelle begrepene bør hete på norsk. Hvis de engelske ordene er nødvendige, må vi i det minste kreve at det finnes en terminliste med forklaringer bakerst i boka, og at lista følger med når boka skal gjennomgås språklig.

Lage nye termer?

Hvis vi er sikre på hva det engelske ordet betyr, kan vi gjerne slippe fantasien løs og komme

med forslag. Kan ikke "hands free-utstyr" like gjerne kalles **håndfritt/handfritt utstyr**? I reiselivet kalles en som bestiller hotellrom, men ikke viser seg, en "no-show". Kanskje det kunne kalles en **kom-ikkeer/kom-ikkjar**? Det blir neppe godtatt, men kan i det minste inspirere forfatteren til å lage noe bedre.

7.2.7 Syntaks

7.2.7.1 Manglende foreløpig subjekt

I en del tilfeller er det slik at der vi på norsk er vant til å lage en det-setning, unngår man på engelsk ofte "there" eller "it". Når dette blir overført til norsk, kan vi få setninger som ver varsam slik at skade ikkje oppstår. Tilrå ... slik at det ikkje oppstår skade e.l.

7.2.7.2 Mer passiv

Passiv gir en upersonlig uttrykksmåte som er vanligere i engelsk enn den bør være i norsk. Særlig s-passiver kan ofte med fordel rettes til enten omskrevet passiv eller til aktiv.

7.2.7.3 For tunge setningsadverbial

I norsk har vi en del korte og lette setningsadverbial: **da, jo, nok, visst, vel, gjerne** osv. Engelsk har ingen motsvarighet til disse; der brukes det lengre og mer sammensatte uttrykk: "certainly", "nevertheless", "after all", "really" osv. Hvis man overfører slike ord til norsk direkte, kan det bli for tungt: det er ganske visst en fordel at ... burde kanskje vært det er jo en fordel at ... Konsulenten bør ha en vennlig tanke på de korte og lette norske adverbialene og i det minste tilrå dem der de kan passe.

7.2.7.4 Syntaktiske hull

Engelsk påvirkning i setningsbygningen kan også gi ufullstendige formuleringer av en type som bør unngås.

*I retteleingen står det om hvordan fylle ut selvangivelsen er en uheldig gjengivelse av en "how to"-konstruksjon på engelsk og bør rettes. Særlig i overskrifter er slike varianter blitt vanli-

ge, og i den slags sammenhenger kan vi godta for eksempel: Hvordan fylle ut selvangivelsen. I løpende tekst bør vi derimot ofte rette med rødt. Setningen øverst kan endres til for eksempel: Hvordan vi fyller ut selvangivelsen, gir retteleingen svar på eller: I retteleingen står det om hvordan en (eller man, vi) fyller ut selvangivelsen.

Fra "the best result ever" har vi fått uttrykk som det beste resultatet nokon gong. Det kan skrives om til det beste resultatet vi nokon gong har fått til. Bruk blyant eller rødt.

7.3 Svesismer

7.3.1 Avgrensning

Svesismer er innslag fra svensk i norsk. De viktigste svesismene er lånord. Det er nokså sjelden problemer med skrivemåte og bøyning, oftere med "falske venner".

Mange svesismer er tatt opp i norsk og er godt brukbare ord. Det gjelder for eksempel **foretak/føretak, forgubbing, sladd (få sladd på bilen)** og **sladde** (en film), **slutføre, spaning, statsviter/statsvitar, stjernesnell, nyblitt (nyblitte foreldre)** og kanskje også **tapning** (bare bokmål; i **ny tapning**), **tankestiller/tankestillar** ofl. Vi godtar også fraser som **ta på alvor** (det tradisjonelle i norsk er **ta alvorlig/alvorleg**) og **takke ja** (eller **nei**) **til** (**si ja** (eller **nei**) **takk til**).

Norsk og svensk er nærskyldte språk som lett kan ta opp ord fra hverandre. Hittil har strømmen stort sett gått én vei, fra svensk til norsk. Påvirkningen har gått i bølger og var kanskje sterkere for et par tiår siden enn den er i dag.

7.3.2 Behandling av svesismer

Fordi avstanden mellom språkene er så liten, tilpasses de svenske ordene ofte lett til norsk skrivemåte. Det ser vi av for eksempel **kjendis** (svensk "kändis") og **tunnelbane** (svensk "tunnelbana").

En sjelden gang kan det også opptre svenskinspirerte bøyingsformer, som *i flere sammenheng (må rettes med rødt).

Når det gjelder ordvalg, bør vi vurdere både frekvenslån og særlig "falske venner" kritisk.

7.3.3 Ordvalg

7.3.3.1 Frekvenslån

Vi kan regne med at en del ord som finnes i norsk fra før, er blitt vanligere som følge av bruken av de samme ordene i svensk. **Ulike** (svensk "olika") har styrket seg på bekostning av **forskjellig(e)**, og særlig i fagspråk bruker mange nå **vesentlig/vesentleg** (svensk "väsentlig") der de før ville valgt **viktig** (eit viktig poeng). Også svensk har "viktig", men frammar-sjen for **vesentlig/vesentleg** i norsk kommer trolig av svensk påvirkning. Her kan vi ofte tilrå at forfatteren varierer med andre ord, for eksempel **ymse, diverse** og **viktig, sentral(t)**.

På bokmål styrker **behøves** seg i forhold til **kreves** (det behøves lovhjemmel for inngrepet), **fordres** går fram sammenliknet med **trengs** (det fordres ytterligere tiltak), og **steg** er blitt like vanlig som **skritt**, også på bokmål (det neste steget er å opp koke grøten). Også gjennomslaget for nynorskordet **kostnad** på bokmål kan skyldes støtte fra svensk.

Når de svenske ordene har klang av mote eller sjargong, kan de gjerne motarbeides. Språkkonsulenten kan også ellers slå et slag for de tradisjonelle ordene når det passer.

7.3.3.2 Falske venner i svensk

Enkelte svesismer er det vi kaller falske venner, det vil si at ordet finnes også i norsk, men i en annen betydning.

Står det **vi spør den **blivende** far om han **gleder seg***, er forfatteren påvirket av svensk **blivande**, som betyr "framtidig". På norsk bokmål heter det **vordende**, mens **blivende** betyr "varig". På nynorsk må en velge helt andre uttrykksmåter (**han som skal bli far** e.l.). Siden foreldre i alle fall er varige, er det lite trolig at ordet er brukt riktig i dette eksempelet, og vi bør rette med rødt.

Hva betyr **rimelegvis** i setningen *da han fekk avslaget, vart han **rimelegvis** skuffa*? På norsk har **rimeligvis/rimelegvis** tradisjonelt

betydd "sannsynligvis". Det har ordet også gjort på svensk, men der har det dessuten hatt betydningen "naturlig nok, som rimelig er eller var". Den siste betydningen gjør nå sitt inntog også i norsk, og det er nok det vi ser et eksempel på her. Vi kan frarå slik bruk med blyant i lærebokmanus.

7.3.3.3 Liste over svesismer som bør frarås eller rettes

Her er noen vanlige svesismer som vi kan fore-slå erstattet med andre. Sett inn for eksempel varianten i høyre kolonne:

"urinnvåner"	urinnbygger/ urinnbyggjar
"jeg har ikke tatt for mye, det er motsatsen som er riktig"	... det motsatte/ motsette ...
"i industrisammenheng"	i industrien

Svesismene i venstre kolonne nedenfor bør ikke få passere, men skiftes ut med ordet til høyre eller et synonym til det:

"anpasse"	tilpasse
"brist"	mangel
"ekumenisk"	økumenisk
"enn så lenge"	foreløpig/førebels
"handlingssett"	handlemate
"homeopat"	homøopat
"et hyggelig påslag på lønna"	et bra lønnstillegg/ eit bra lønstillegg
"vi står innfor store endringer"	... foran/framføre ...
"knappast"	knapt, neppe
"kvalitetsbrist"	kvalitetsmangel
"i flere sammenheng"	sammenhenger/ samanhengar
"en selvklar misforståelse"	... opplagt/ opplagd ...
"unnvike ukjente drikkevarer"	unngå ...
"utvise tålmodighet"	vise ...
"godt utbud av varer"	... tilbud/tilbod ...

Kapittel 8

Særlege regelverk

8.1 Allment

Det er ikkje berre godkjeningsordninga, parallellutgåveordninga og dei formelle reglane som gjeld ortografi, bøyning o.l., vi skal ta omsyn til. Også andre regelsett kan vere aktuelle når vi arbeider med godkjeningspliktige bøker for skuleverket.

I Noreg gjeld det reglar for korleis ein skal normere litterære og andre tekstar i leseverk, songbøker og norskbøker, og det finst reglar for fordeling av stoff på bokmål og nynorsk i leseverka. I tillegg kjem eit regelsett som gjeld oppbygging av ordlister og innhaldet i dei.

Heile dette regelverket bør vi ha kjennskap til.

8.2 Normering av litterære tekstar i leseverk og songbøker

8.2.1 Historikk

I Noreg er det tradisjon for å normere språket i litterære tekstar til skulebruk av pedagogiske grunnar. Det har vore gjort sidan midten av det førre hundreåret. I eit hefte som Norsk språknemnd gav ut i 1961, *Målforn og normering i lese- og sangbøker* (sjå nedanfor), kan vi sjå døme på at tekstar av blant andre Holberg og Wergeland tidleg vart utsette for ganske hardhendt normering og omskriving, for eksempel i H.I. Thues *Læsebog i Modersmaalet* (1846) og i Nordahl Rolfsens lesebok frå 1892. Rolfsen uttrykte den pedagogiske grunngevinga klart i forordet til leseboka si:

Det forekommer mig da naturligt, at sproget i en norsk læsebog for folkeskolen maa være saa hjemligt og nationalt, saa barnligt og tilgjængeligt, som vort skriftsprogs nuværende standpunkt paa nogen maade tillader, og her har min opgave været den samme for sprogformens vedkommende, som den har

været med hensyn til indholdet: det gjaldt at skrive saaledes, at norske børn havde let for at forstaa det.

Det var heller ikkje særleg mykje pietet for diktarane i eit rundskriv som Kyrkje- og undervisningsdepartementet sende ut rett før krigen (datert 10. januar 1940), og som trekte opp retningslinjer for formbruken i lesebøker:

Hovedregelen må her som ellers når det gjelder lærebøker være at en bare nytter de godkjente lærebokformer [...] Har en to sideordnede lærebokformer å velge mellom, bør en i så stor utstrekning som mulig nytte de former som er sams for begge mål, de såkalte samformer. Men en kan ikke uten videre nytte disse former over alt. I tilfeller hvor de ville bryte med forfatterens eller med vedkommende tidsalders stil, bør en nytte den lærebokform som høver best med språktonen i vedkommende stykke. [...] En må imidlertid ikke la omsynet til eldre litteratur gå foran omsynet til nåtidens språkkjensle.

Mot slutten av 1940-åra kom det ein reaksjon mot den hardhendte normeringa. Kritikarar understreka at ein måtte ta litterære omsyn ved attgjevinga av litterære tekstar. Språklege endringar gjekk ut over den kunstnarlege kvaliteten; resultatet vart stilbrot eller dårleg stil. Stilpreget til den einskilde forfattaren måtte respekterast. Pieteten for diktarane vart særleg målboren av riksmålsrørsla som eit ledd i kampen mot samnorskpolitikken, og desse synspunkta vann snart så stor tilslutnad at dei pedagogiske omsyna kom noko meir i bakgrunnen.

Målforn og normering i lese- og sangbøker inneheldt normeringsreglar. Her var det lagt vekt på at dei litterære tekstane ikkje i utrengsmål skulle vike av frå den forma forfattaren hadde gjeve dei. Vi skal sjå på nokre hovudpunkt i desse reglane, som altså var frå 1961.

Bokmål

Stoff av *diktarar før Wergeland* skulle ein i regelen ikkje modernisere i bøker for gymnaset. For lågare skulesteg kunne ein gjennomføre "en var-som modernisering av språket eller gå til fri om-skrivning".

Poetisk litteratur skulle behandlast med "den største varsomhet". Som regel skulle ein ikkje gjere endringar i rim og rytme. Poesien frå og med Wergeland kunne i det reint ortografiske "bringes i samsvar med gjeldende regler" dersom det ikkje førte til større endringar i uttalen.

Prosa frå dei siste hundre åra skulle ein normalisere etter dei gjeldande rettskrivingsreglane. Men særleg i bøker for gymnaset kunne det gjerast unntak. Det var høve til å bruke sideformer, og i stoff med sterkt stilistisk særpreg også former som fall utanfor gjeldande rettskriving.

Folkeeventyra skulle alltid attgjevast i radikal folkeleg form, det vil seie med gjennomførte diftongar, hokjønnsformer og fortidsformer på -a i verb av kaste-klassen.

Nynorsk

I *prosalitteratur* var hovudregelen at ein skulle nytte dei gjeldande lærebokformene, og for dei lågaste klassestega i grunnskulen var det ønskeleg med ein "relativt fast konsekvens" i bruken av jamstilte former. I prøver av eldre litteratur kunne det i ein viss mon nyttast sideformer med litterær tradisjon. Hos Duun og andre nyare forfattarar kunne sideformer som var tilnæringsformer, få stå. Når det galdt ordval og uttrykksmåte, skulle ein "ikkje brigde originalen i utrengsmål", men heller setje til ordforklaringar ved behov.

For *poetisk litteratur* var ikkje reglane så klare, men overlét mykje til skjønn og stilistisk vurdering. Ein måtte ikkje gjere endringar som gav brot på rim og rytme. Skrivemåtar kunne normerast etter gjeldande normal når endringane ikkje rørte ved "den vanlege uttalen" av ordet eller gav "eit markert skifte i uttalen". Akseptable endringar var for eksempel **vilde** > **ville**, **um** > **om**, **fyr** > **før**, **sumar** > **sommar**. Ein burde òg rette **yver** til **over**, **so** til **så** o.l. trass i at det gav ein annan uttale. I formverket burde sideformene stort sett få stå, men somme av dei

kunne ein rette ut frå pedagogisk og stilistisk skjønn.

8.2.2 Reglane no

I 1982 tok Norsk språkråd initiativ til å få justert reglane frå 1961. Det vart sett ned ein komité, som arbeidde med spørsmålet i nokre år. På årsmøtet i 1986 vedtok rådet eit framlegg til reglar for normering av tekstar i leseverk. Året etter vedtok rådet reglar for normering av tekstar i song- og musikkbøker og reglar for normering av tekstinnslag i norsklærebøker, som språklærar og språkhistoriske og litteraturhistoriske framstillingar. Kyrkje- og undervisningsdepartementet godkjende dei nye reglane i brev av 23.10.86 og 1.9.87.

Reglane er trykte i årsmeldinga frå Norsk språkråd for 1987, og vi gjev dei att nedanfor. Men først skal vi nemne nokre av dei viktigaste punkta.

Hovudregelen no er at prosatekstar skal normerast etter *rettskrivinga*. Det gjeld tekstar for både grunnskulen og den vidaregåande skulen og både originale norske tekstar og omsetjingar. Poesi kan stå "varsamt normert". Det siste omgrepet inneber i første rekkje reint grafiske endringar (**aa** > **å**, **dig** > **deg**), men òg nokre mindre endringar ut over det (**gjenom** > **gjennom**, **gjennem** > **gjennom**).

Det viktigaste unntaket frå hovudregelen er at ein kan la former utanfor rettskrivinga bli ståande av omsyn til stilistisk særpreg og bevisst språksyn hos forfattaren. Det gjeld både former som tidlegare har hatt ein plass i rettskrivinga, og eldre eller nyare former som aldri har vore offisielle. Det er rimeleg å tillate fleire avvik frå hovudregelen i tekstar for ungdomssteget i grunnskulen og for den vidaregåande skulen enn for barnesteget i grunnskulen.

Tekstar som er skrivne eller omsette spesielt for eit leseverk, skal følgje *læreboknormalen*.

Det finst tekstar som har ei språkform med eit slags offisielt stempel, for eksempel lover, reglement og salmar, og dei skal gjevast att i denne språkforma.

Når ein forfattar vil bruke tekstinnslag frå andre kjelder i norsklærebøker, skal innslaga normerast etter rettskrivinga eller mindre

strengt. Bøkene kan ha med unormerte og var-
samt normerte tekstar når slike tekstar har ein
fagleg og pedagogisk funksjon, for eksempel i
språkhistorier.

Men no over til reglane:

REGLER FOR NORMERING AV TEKSTER I GODKJENNINGSPLIKTIGE LESEVERK

Generelt om lesebøker og leseverk

Lesebøker og leseverk for skolen inneholder
tekster av ulike slag. De er antologier som
skal gi innblikk i språklig og litterær kultur
fra forskjellige tider.

Oppbygningen av leseverkene må ses i
sammenheng med kravene i mønsterplanen
for grunnskolen og fagplanene for de for-
skjellige studieretninger i den videregående
skolen om hva elevene skal lese på de for-
skjellige trinn.

I noen leseverk er tekstene samlet rundt
ett eller flere temaer. Andre leseverk har en
oppbygning som viser utviklingen av vår
egen litteratur fra norrøn tid og fram til i
dag; atter andre viser et bredt utvalg av teks-
ter fra vårt eget århundre – uten å være bun-
det til et bestemt tema.

Mens noen leseverk stort sett inneholder
skjønnlitterære tekster, er utvalget i andre le-
severk konsentrert om sakprosa hentet fra
fagbøker, aviser og tidsskrifter.

I en mellomstilling mellom lesebok og
språklære står en type norskbøker for barne-
skolen, der tekster av forskjellige slag dan-
ner utgangspunktet for språkopplæringen.

Formålet med normering

Mange tekster trenger en viss språklig nor-
mering for at skoleelever kan tilegne seg
innholdet. Det viktigste formålet med å nor-
mere tekstene i leseverk er derfor å gjøre
dem lettere å lese, og dermed lettere å forstå.
Særlig på de laveste klassetrinnene, før ele-
vene har oppnådd en viss grad av lesefer-
dighet, er det viktig at språkformen og
språkføringen i tekstene ikke er til hinder for
forståelsen. Etter hvert som elevene får mer

lesetrening, blir de i stand til å se det språkli-
ge særpreg hos de enkelte forfattere.

Men for at elevene skal få lyst til å lese
mer og bli glad i litteratur, er det ofte nød-
vendig å fjerne språklige hindringer som
eldre og andre uvanlige skrivemåter og bøy-
ningsformer.

En forholdsvis fast språklig norm i det
elevene leser, kan også være til hjelp og støt-
te for dem i skriveopplæringen.

På den annen side skal en mest mulig ta
hensyn til språkformer og språklig særpreg
hos den enkelte forfatter, slik at forfatterens
stiltone og tidspreget blir bevart.

Regler for normering

- 1 Tekster i leseverk for grunnskolen og
den videregående skolen skal som ho-
vedregel normeres etter rettskrivningen.
Det skal gjøres unntak for poesi.
Poesi kan stå "varsomt normert".
- 2 Originale norske tekster og oversatte
tekster skal behandles likt.

"Varsomt normert"

Uttrykket "varsomt normert" betyr en mil-
dere grad av normering enn normering til
rettskrivningen. Det innebærer at det i første
rekke er gjort *grafiske endringer*, som ofte,
men ikke nødvendigvis alltid, gir skrivemå-
ter som faller sammen med gjeldende rett-
skrivning.

Med grafiske endringer er det ment for
eksempel

aa	> å (naar > når)
enkeltkonsonant	> dobbeltkonsonant
stor forbokstav	> liten forbokstav (Buk > bukk)
i	> j når uttalen er j
fjerning av stum d	(plads > plass)
øi	> øy
af	> av
ld	> ll (fjeld > fjell, skulde > skulle)
nd	> nn (vand > vann)

æ	> e (stræv > strev, læse > lese)
ch	> sj (chokolade > sjokolade)
c	> s (centrum > sentrum)
dig o.a.	> deg o.a.
kann	> kan

Andre endringer som kan gjøres i tillegg til grafiske endringer:

a) endring av infinitivmerket at > å og endringer som:

myrk	> mørk
millom	> mellom
mellem	> mellom
gjennom	> gjennom
gjennem	> gjennom

b) formendringer

Der det ikke griper inn i rim og rytme, kan det også være rimelig å gjøre visse formendringer, for eksempel i flertall av substantiv og verb:

Heste	> hester
Huse	> hus
gjentorne	> jentone
vi ere	> vi er
de kunne	> de kan

Grensen mellom poesi og lyrisk prosa kan være vanskelig å trekke, og det vil sikkert finnes en rekke tvilstilfeller. Det må være anledning til å anvende "var-som normering" også ved prosadikt og visse typer lyrisk prosa og lyriske skisser av hensyn til det stilistiske særpreget.

Unntaksbestemmelser

I leseverk for grunnskolen, særlig for barnetrinnet, er det viktig å ha med tekster som passer for alderstrinnet, både når det gjelder innhold og språklig utforming. Men i enkel-

te tilfeller kan det komme på tale med en språklig tilrettelegging som går utover det rent ortografiske. Hovedprinsippet bør være at sjeldne eller vanskelige ord blir forklart, ikke byttet ut. Men det kan *rent unntaksvis* være nødvendig med en syntaktisk retting eller utskifting av ord.

I enkelte leseverk for den videregående skolen kan det være ønskelig å la noen tekster stå unormert for å vise hvordan forfatteren selv skrev, eller for å gi et tidsbilde. Dette er antakelig mest aktuelt i større leseverk, hvor det er rom for mer variasjon i tekstutvalget.

I visse tekster, særlig tekster fra før 1920, er det rimelig å godta enkelte skrivemåter og bøyingsformer som avviker fra gjeldende rettskrivning. Det er rimelig å tillate flere avvik fra hovedregelen på ungdomstrinnet i grunnskolen og i den videregående skolen enn på barnetrinnet i grunnskolen.

Utfyllende retningslinjer

- 1 Eventuell veksling mellom tekster som er mye og lite normert, må være kronologisk akseptabel (det vil si at eldre tekster ikke må få et mer moderne språkpreg enn nyere tekster på grunnlag av normering, iallfall ikke uten at det blir opplyst om "normeringsgraden").
- 2 Tekster som er skrevet eller oversatt spesielt for bruk i et leseverk, skal følge læreboknormalen.
- 3 Enkelte tradisjonelle former, det vil si former som tidligere har hatt plass i rettskrivningen, kan beholdes hvis det er nødvendig av hensyn til en teksts stilistiske særpreg eller på grunn av en forfatters bevisste språksyn. Det gjelder både eldre og nyere tekster.
- 4 Enkelte former som aldri har hatt noen plass i rettskrivningen, kan unntaksvis beholdes hvis det er nødvendig av hensyn til en teksts stilistiske særpreg eller på grunn av en forfatters bevisste språksyn. Dette gjelder både eldre og nyere tekster.

- 5 Replikker som innslag i en tekst skal normalt stå uendret, men i eldre tekster må det kunne gjøres ortografiske endringer i samsvar med "varsom normering". Inkonsekvenser må kunne rettes.
- 6 Tekster som er skrevet på dialekt, skal normalt stå uendret, men det må være anledning til å rette inkonsekvenser i gjengivelsen av dialekter dersom de ikke har en språklig, stilistisk eller karakteriserende funksjon. Dialekttekster skal utgjøre bare en liten del av leseverket.
- 7 Autentiske brev og dagbøker kan stå unormert eller varsomt normert. (Litterære (fiktive) brev og dagbøker skal normeres etter hovedregelen.)
- 8 Tekster fra før 1850 kan ofte være vanskelige å forstå, selv om de normeres mye. Et alternativ kan være full omskriving og modernisering, som det da bør opplyses om. Det bør samtidig gis en prøve på vedkommende tekst i original eller tilnærmet original språkform.
- 9 Tekster med en språkform som er offisielt godkjent eller vedtatt, skal stå i denne språkformen (lover, reglementer, nasjonalsangen, salmer).
- 10 Fotografiske opptrykk (faksimiler) av tekster fra aviser, ukeblad o.l. kan stå som faksimile hvis bruken av faksimile har en virkelig funksjon, det vil si at det typografiske oppsettet eller helheten av illustrasjon og tekst tilsier det, for eksempel i reklameannonser og ved gjengivelse av tegneserier. Forlaget må opplyse om hva det eventuelt ønsker å gjengi i faksimile. (Ellers skal slike tekster følge normeringsreglene og trykkes på vanlig måte.)
- 11 Gjeldende tegnsetningsregler og andre praktiske skriveregler skal gjennomføres i alle tekster. Unntak er helt unormerte tekster og tekster (særlig poetiske) der forfatteren har hatt en bestemt mening med å avvike fra skrivereglene.
- 12 Det må være tillatt å forkorte tekster i leseverk, men forlaget må da sørge for å markere eller opplyse om det. Hvis det

blir gitt et kort sammendrag av det som er utelatt, må det markeres – typografisk eller på annen måte.

- 13 Det er forlaget og ikke Norsk språkråd som har ansvaret for å få samtykke av rettighetshaverne til språklig normering av tekster.

REGLER FOR NORMERING AV TEKSTER PÅ NORSK I SANG- OG MUSIKKBØKER

Tekster på norsk i sang og musikkbøker for grunnskolen og den videregående skolen skal som hovedregel normeres etter rettskrivningen.

Originale norske tekster og tekster som er oversatt til norsk, skal behandles likt.

Dersom det er nødvendig av hensyn til rim og rytme, kan ordformer og bøyingsformer utenfor rettskrivningen stå uendret. Dette gjelder både for eldre og for nyere tekster.

Salmer og sanger bør gjengis i den formen de har i *Norsk salmebok*.

Folkeviser, stev o.l. kan normeres etter rettskrivningen eller gjengis i mindre normalisert form, for eksempel etter *Norsk folkediktning* I–VII.

Sanger som er skrevet på dialekt, kan stå uendret, men det må være anledning til å rette inkonsekvenser i gjengivelsen av dialekten så langt det ikke går ut over rim og rytme.

Ved normering av tekster i sang og musikkbøker skal en følge vanlige tegnsetningsregler og andre skriveregler når ikke spesielle hensyn taler for noe annet.

REGLER FOR NORMERING AV TEKST-INNSLAG FRA ANDRE KILDER I NORSK-LÆREBØKER

I lærebøker i norskfaget forekommer det både (utdrag av) tekster fra skjønnlitteraturen, faglitteraturen, aviser, blad o.l. og andre typer tekster (eksempler, språkprøver o.a.).

Tekstene skal i regelen normeres etter rettskrivningen eller mindre strengt. Tekster

som er skrevet eller oversatt spesielt for norsklærebøker for barnetrinnet i grunnskolen, skal normeres etter læreboknormalen. Unormerte og "varsomt normerte" tekster kan brukes når de har en faglig og pedagogisk funksjon.

1 Språklærer

Med språklærer menes her bøker eller deler av bøker som handler om rettskrivning, formlære og grammatikk, bruk av språklige virkemidler og tekstanalyse.

Tekster i språklærer skal vanligvis normeres etter rettskrivningen. Om bruk av læreboknormalen, se ovenfor (2. avsnitt). Visse typer tekster i språklærer kan likevel stå unormert (se nedenfor).

1.1 Tekster som gjengir muntlig språk

Tekster som viser prøver på dialekt, sosiolekt eller "gruppespråk" (barns språk, ungdommens språk, (fag)sjargong o.a.), kan stå unormert. Til slike tekster bør det da være knyttet oppgaver der en drøfter språkbruken.

Tekster som gjengir talemål, og som brukes for å vise sammenhengen mellom talemålet og bokmål og/eller nynorsk, kan stå unormert.

1.2 Tekster med eksempler på feil og mangler (f.eks. elevtekster)

Tekster som gir eksempler på språklige feil og mangler, kan stå uendret (unormert) hvis det til slike tekster blir knyttet oppgaver som går ut på å finne fram til eller drøfte feilene og manglene.

1.3 Poesi

Poesi kan i språklærer stå varsomt normert. Uttrykket "varsomt normering" er det gjort rede for i reglene for normering av tekster i leseverk.

1.4 Faksimiler

Fotografiske opptrykk (faksimiler) av tekster fra aviser, ukeblad o.l. kan godtas i språklærer etter de samme retningslinjene som gjelder for tekster i leseverk.

2 Språkhistoriske framstillinger

Tekster i språkhistoriske framstillinger bør vanligvis stå unormert.

3 Litteraturhistoriske framstillinger

Tekster i litteraturhistoriske framstillinger kan normeres på linje med tekster i leseverk eller stå unormert.

Som supplement til dette regelverket kan vi rekne eit vedtak som Norsk språkråd gjorde i 1985 om bruk av **den** som tilvisande pronomen i nynorske tekstar i leseverk. Vi gjev att heile vedtaket nedanfor (jmfør årsmeldinga for 1985 s. 17):

- 1 I tekster til leseverk for grunnskolen skal **han/ho** (ikke **den**) brukes som henvisende pronomen. Dette blir rettet konsekvent; en gjør unntak bare der en kan komme til å slette ut tilsiktet dobbelt bunn eller føre inn tvil der utsagnet er klart fra før.
- 2 Tekster til leseverk for videregående skole blir ikke rettet på dette punktet. Men tekster med bruk av **den** som henvisende pronomen skal bare være et mindre innslag i tekstmengden på nynorsk.

8.3 Fordeling av bokmål og nynorsk i lesetekstar i norskfaget – "kvotereglane"

8.3.1 Litt om tidlegare reglar

Vi har også lenge hatt reglar for kor mykje stoff eit leseverk for skulen bør ha på bokmål og på nynorsk. Går vi tilbake til 1934, heiter det i eit rundskriv frå Kyrkje- og undervisningsdepartementet frå det året:

Bimålstekstens sidetall skal utgjøre minst 1/3 av lesebokverkets samlede sidetall. I et 3- og 4-binds lesebokverk skal 1. bind inneholde 1/6 bimål. I et 6-binds lesebokverk skal 1. bind bare inneholde hovedmål.

Da Norsk språknemnd arbeidde med ny læreboknormal i femtiåra, drøfta nemnda også reglane for fordeling av hovudmål og sidemål.

Når det galdt skular med bokmål, kom

Språknemnda til at det burde finnast reglar som sikra at lesebøkene også hadde med tekstar i såkalla radikal språkform. Da ville noko av grunnlaget for å krevje parallellutgåver med moderat eller radikalt bokmål falle vekk.

Språknemnda hadde tidlegare rådd til at abc-bøker med moderate former skulle innehalde ein del tekstar i radikal form. I framlegget til læreboknormal frå 1957 hadde nemnda ombestemt seg når det gjaldt abc-bøkene. Ho meinte no at dei burde ha "ei nokolunde einsarta språkform", og at akkurat desse bøkene eventuelt kunne kome ut i parallellutgåver på dei to variantane av bokmål.

Departementet godkjende framlegget frå Språknemnda i 1959. Seinare vart kvotereglane trykte i heftet *Målform og normering i lese- og sangbøker* (1961). Heftet seier dette om bokmålsutgåver:

Fordelinga i eit 6-bands og eit 3-bands leseverk for skular med bokmål til hovudmål blir såleis:

6-bandsutgåva				
Skuleår	Bd.	Fritt	Rad. bm.	Nyno.
1.	ABC	1/1	-	-
2.	I	3/4	1/4	-
3.	II	1/2	1/3	1/6
4.	III	1/2	1/6	1/3
5.	IV	1/2	1/6	1/3
6.	V	1/2	1/6	1/3
7.	VI	1/2	1/6	1/3
Sum		13/24	5/24	6/24
3-bandsutgåva				
Skuleår	Bd.	Fritt	Rad. bm.	Nyno.
1.		-	-	-
2. } 3. }	I	1/2	5/12	1/12
4. } 5. }	II	1/2	1/6	1/3
6. } 7. }	III	1/2	1/6	1/3
Sum		1/2	1/4	1/4

For nynorskutgåver av leseverk gjaldt det meir summariske reglar. Dei tekstane som skulle vere på bokmål, kunne utgjere i alt mellom ein fire-del og ein tredel av heile leseverket, men det første bandet skulle ikkje ha meir enn ein seksdel med tekstar på bokmål. (Det var her berre trebandsverk som var aktuelle.)

Når det gjaldt sidemålet, meinte Språknemnda dette: "Reint allment gjeld det for begge mål at sidemålet bør innførast i den form som ligg hovudmålet nærmast."

I 1962 avgjorde departementet at den fordelinga som var fastsett for sjuande skuleåret, også skulle gjelde for dei øvste klassane i den niårige skulen.

Det fanst ikkje særskilde reglar for kvotefordeling i leseverk for gymnaset og seinare den vidaregåande skulen. Når slike verk skulle godkjennast, bygde ein på det undervisningsplanane sa om kva elevane skulle lese. I det gamle gymnaset var dette ein tredel på sidemålet, i den nye vidaregåande skulen varierte det med studieretninga, med opptil ein tredel på sidemålet på studieretninga for allmenne fag.

8.3.2 Reglane no

Også Vogtkomiteen (1964) drøfta spørsmålet om fordeling av målformer i leseverk for grunnskulen. Komiteen var ikkje nøgd med dei reglane som gjaldt. Samtidig hadde leseverka etter kvart endra karakter. Dei tradisjonelle seks- og trebindsverka vart delvis avløyste av fleire mindre emnehefte. Det vart vanskeleg å få lik kvotefordeling i dei einskilde hefta. Derfor var det aktuelt å ta reglane opp til vurdering.

Dei reglane som gjeld no, stammar frå 1978 og er utarbeidde av Norsk språkråd. Kyrkje- og undervisningsdepartementet godkjende eit framlegg frå Språkrådet i brev av 5.7.78. Her skriv departementet til slutt: "Vi rekner med at Norsk språkråd på dette grunnlaget tar skritt til å gjere reglane offentleg kjend[e]." I brev til departementet av 18.5.79 tok Språkrådet opp spørsmålet om kunnngjering:

Styret i Norsk språkråd har drøftet hvordan de nye kvotefordelingsreglene best kan gøres kjent. Vi mener at reglene bør tas inn i

Mønsterplan for grunnskolen og i fagplanene for den videregående skolen så snart det er praktisk mulig [– –]. Men siden det trolig vil ta litt tid før reglene kommer inn i læreplanene, mener vi at departementet i første omgang bør sende ut et rundskriv til de skoleslagene reglene skal gjelde for, og til skolebokforlagene.

Det kom aldri noko rundskriv, og i *Mønsterplan for grunnskolen 1987* finn vi berre punkt II 3 i reglane (s. 137 i nynorskutgåva og s. 138 i bokmålsutgåva). I *Læreplan for den videregående skolen*, del 2, felles allmenne fag (1985), heiter det kort at om lag ein tredel av lesestoffet skal vere på sidemålet (s. 17), og i del 3d, for studieretninga for handels- og kontorfag (1981), les vi at om lag ein firedel skal vere på sidemålet (s. 21). I dei nye norskplanane som kom i samband med skulereformene i 1993 og 1997 står det ingenting om fordelinga av nynorsk og bokmål i det elevane skal lese.

Reglane for kvotefordeling har altså aldri vorte offentleggjorde samla nokon stad, og jamvel om Språkrådet har sendt dei til forlaga, er kjennskapen til dei truleg nokså mangelfull. Sidan dei kom, har det vore fleire store reformer i skulen, og reglane er no modne for ei viss justering. Språkrådet vil ta initiativ til det og til å gjere dei kjende.

Nedanfor gjev vi att det fulle og heile regelverket.

REGLAR FOR KVOTEFORDELING AV LESETEKSTER I NORSKFAGET

I FELLES RETNINGSLINER

- 1 Det er fastsett reglar for fordelinga av det stoffet som elevane skal lese på hovudmålet og det dei skal lese på sidemålet.
- 2 Desse reglane skal stå i undervisningsplanane for grunnskulen og for den vidaregåande skulen.
- 3 Kravet om at det skal vere visse kvotar av målformene og målvariantane i lesebøkene, er no erstatta av eit krav om

ei viss fordeling av det litterære stoffet elevane les. Men sidan lesebøker (lesehefte og liknande antologiar) vel også i framtida vil utgjere grunnstamma av lesestoffet i barne- og ungdomsskulen, er det viktig at dei dekkjer best mogleg det varierende behovet for lesestoff både i nynorsk og bokmål (med variantar), samstundes som tilbodet bør vere så rikeleg at det gir lærarane og elevane høve til å velje. Eit alternativ er at leseverka (lesehefta) har eit så rikeleg utval av lesestoff at dei gir eit tilfredsstillande tilbod både til bokmålskular og nynorskskular. (Blant anna bør høveleg omsett litteratur kunne takast med i parallelle bokmåls- og nynorsktekster.)

Både Norsk språkråd og dei pedagogiske råda skal føre tilsyn med at leseverka har ei fordeling som gir rimeleg dekning.

- 4 Lesestoff på hovudmålet og lesestoff på sidemålet bør mest mogleg integrerast både i leseverk for grunnskulen og for den vidaregåande skulen. Det gjeld òg seriar av lesehefte (emnehefte). Ein bør i regelen unngå at den eine målforma blir isolert i eigne hefte eller avgrensa til særskilde emne. Det bør likevel vere ein viss elastisitet når enkelte emne eller tidsperiodar gjer det naturleg å bruke berre den eine målforma.
 - 5 Det bør vere mest mogleg spreining av hovudvariantane av målformene på ulike emne i leseverka.
- ### II GRUNNSKULEN
- 1 Kva tid ein skal ta til å lese tekster på sidemålet, kan variere noko etter kor nær sidemålet ligg talemålet til elevane. Det er eit velkjent pedagogisk prinsipp at den første lese- og skriveundervisninga bør ta utgangspunkt i talemålet til elevane.

ne, og avstanden mellom sidemålet og talemålet til elevane varierer frå landsdel til landsdel. Men seinare enn i 3. klasse bør truleg ikkje innføringa av sidemålet kome. Og undervisningsplanen for seinare årssteg må innehalde klare reglar for den plass sidemålet skal ha. Sidemålet bør – slik det er understreka i *Målform og normering i lese- og sangbøker* – innførast i den form som ligg talemålet/hovudmålet nærmast, og tekstene på dette steget bør vere songar og lette stykke.

- 2 Ut frå det same pedagogiske prinsippet skulle det i mange bokmålskular vere meir til vinning enn til ulempe å føre inn tekster med "radikalt" bokmål på eit tidleg steg i undervisninga.
- 3 Forholdet mellom hovudmål og sidemål i det stoffet elevane les på kvart klassesteg, bør vere om lag slik:

	hovudmål	sidemål
1.-2. skuleåret	1/1	
3. skuleåret	5/6	1/6
4. skuleåret	3/4	1/4
5.-9. skuleåret	2/3	1/3

- 4a I 1. og 2. klasse i skular med bokmål som hovudmål bør pedagogiske omsyn telje sterkt med ved valet av lesetekster med moderate/radikale former (jf. pkt. 2 ovanfor). Frå og med 3. klasse bør desse hovudvariantane innanfor læreboknormalen for bokmål sikrast ein rimeleg representasjon. Til rettleiing for lærarane blir det tilrådd at om lag 1/6 av lesestoffet på bokmål bør gi prøver på moderat målform og om lag 1/6 på radikal målform. Resten av lesestoffet på bokmål (om lag 2/3) er fritt innanfor normeringsreglane.
- b Også for skular med nynorsk hovudmål bør variantar innanfor læreboknormalen i bokmål og nynorsk ha ein rimeleg representasjon.

III DEN VIDAREGÅANDE SKULEN

For studieretning for allmenne fag (4 + 5 + 5 timar) og for toårig grunnskurs (4 + 5 timar) krev den gjeldande læreplanen at om lag 1/3 av leseverket (dikt, noveller, forteljingar/romanar, sakprosa) skal vere på sidemålet. Denne fordelinga bør vere rettleiande også for dei andre norskkursa.

Vi ser at reglane no gjeld fordelinga av det stoffet elevane skal lese, ikkje primært korleis fordelinga av nynorsk og bokmål skal vere i lesebøkene (antologiar o.l.). I punkt I 3 er det likevel understreka at lesebøkene må ha rikeleg stoff for å dekkje det varierende behovet for lesestoff både på nynorsk og bokmål. Språkrådet og dei pedagogiske råda (no Nasjonalt læremiddelsenter) skal føre tilsyn med at leseverka har ei fordeling som gir rimeleg dekning.

I praksis går tilsynet føre seg på den måten at Norsk språkråd vender seg til forlaget dersom ein ved språkgranskinga finn at fordelinga av målformene i eit leseverk (eller i lesestykkedelen i eit norskverk med fleire delemne i same boka) ikkje i *hovudsak* samsvarar med lesekvotane i punkta II 3 og IV i reglane. Etter seksårsreforma i 1997 gjeld reglane frå og med 2. klasse i grunnskulen. I leseverk som skal gje eit lengdesnitt av norsk litteratur, eller som skal dekkje berre ein viss periode eller ein viss sjanger, må ein sjå noko romslegare på målfordelinga. Norsk språkråd plar også passe på at lesebøker for grunnskulen for bokmålselevar inneheld nokre tekstar på radikalt bokmål (jamfør punkt II 4a i reglane).

8.3.3 Seinare vurderingar

Berre ein gong har det vore påtrykk for å få endra reglane. Det var i 1984, da Riksmålsforbundet ønskte ei endring slik at sidemålslesing først skulle kome inn i fjerde klasse, og ønskte at det skulle bli slutt på å krevje lesing av ein bestemt kvote med radikalt bokmål for bokmålselevane. Framlegget vart avvist av Norsk språkråd.

Frå Noregs Mållag har det vore klaga over at leseverk for den vidaregåande skulen ofte har

mindre enn ein tredel med nynorskstoff. Språkrådet og forlaga har her vist til at leseverka likevel inneheld meir enn nok lesestoff til å dekkje krava i læreplanane også for elevar med nynorsk som hovudmål. Ein har òg peikt på at dei fleste leseverka gjev eit representativt lengdesnitt av norsk litteratur frå ulike tider, og at det derfor er rimeleg at det blir ei temmeleg sterk bokmålovervekt.

8.3.4 Kva seier opplæringslova om dette?

I paragraf 9–4 i den nye opplæringslova er det teke med eit ledd der det heiter: "Lesebøkene i norskfaget i grunnskolen skal ha nok tilfang på begge målformer slik at elevane lærer å lese både bokmål og nynorsk."

8.4 Godkjenning av ordlister

8.4.1 Heimel

I forskrifta for godkjenning av lærebøker har det sidan 1984 stått (paragraf 1): "Ordlister godkjennes av Norsk språkråd." Denne formuleringa gjev Språkrådet eit sjølvstendig ansvar for godkjenning av slike bøker. Før 1984 sende Språkrådet i godkjenningssaker tilråding til eit av dei sakkunnige skuleråda, som i sin tur – på grunnlag av fråsegn frå eigen konsulent og tilrådinga frå Språkrådet – sende tilråding til Kyrkje- og undervisningsdepartementet.

Da godkjenningsreglane frå 1962 skulle reviderast, var departementet innstilt på å fjerne ordlistene frå godkjenningsordninga og rekne dei som "hjelpebøker" (som ikkje skal godkjennast), på linje med for eksempel grammatikkar. Det var først på eit møte i departementet etter behandlinga av saka i Stortinget at Språkrådet fekk gjennomslag for det synet at ordlister framleis burde kontrollerast og godkjennast.

8.4.2 Reglar for utforming av ordlister

Det faglege grunnlaget for arbeidet med ordlister i Norsk språkråd er først og fremst "Reglar for utforming av ordlister til skulebruk" (sjå nedanfor), som vart vedtekne av Norsk språknemnd. Reglane er daterte 17. april 1959 og har

aldri vore trykte, men forlaga fekk dei tilsende med rundskriv frå Kyrkje- og undervisningsdepartementet. Det heiter i rundskrivet at ordlister som skal godkjennast til skulebruk, må vere i samsvar med desse reglane.

Vi skal gå inn på nokre hovudpunkt i reglane.

Ordlister skal ha med det sentrale ordtilfanget innanfor den aktuelle målforma. Lista skal gje *fullstendig* og *heilt nøytral* opplysning om valfridom i ordformer eller bøyingsformer. I visse tilfelle er det likevel nok med allmenne reglar i innleiinga til lista. Det gjeld særleg sideformer.

I nynorske ordlister kan ein for eksempel la vere å føre opp hokjønnsformene på [-i] og [-or] i den alfabetiske delen. Det same gjeld refleksivendinga [-as], lange presensformer av typen [**kjemer**] og preteritumsformer av typen [**kjente**]. I lister for begge målformer er det nok å nytte berre ei ending i infinitiv i den alfabetiske delen (også på bokmål er kløyvd infinitiv tillate). I bokmålslistar held det å gjere greie for valfridommen **husa** eller **husene** i bunde fleirtal i innleiinga. På den andre sida må ein i bokmålsordlister føre opp all valfridom i preteritum av verb ved kvart verb, og det same må ein på nynorsksida med valfridommen i supinum av sterke verb (**har funne** eller **funni**). For dei linne verba i nynorsk er det derimot nok å opplyse i innleiinga om valfridommen av typen **har levd** eller **levt**. Det er likevel ikkje noko forbod mot å føre opp dei valfrie formene ved kvart einskilt ord.

I eit brev til forlaga datert 18. juni 1958 seier Norsk språknemnd at det er greitt at ord på **-het** (på bokmål) berre står med endinga **-en** i ordlistene, men at ein i forordet må gjere det klart at **-a** og **-en** er valfrie former.

Regelverket ber noko preg av at det vart til samstundes med arbeidet med læreboknormalen av 1959, og Språkrådet er i ferd med å revidere det. Vi gjev her att reglane.

REGLAR FOR UTFORMING AV ORDLISTER TIL SKULEBRUK

I Ordfanget

Det sentrale ordfanget i kvart av dei to måla må vera med. Elles kan ordlisteforfattaren i ein viss mon avgjera kva ord han vil ha med.

Forfattaren kan i den mon han finn grunn til det, setja attåt synonym eller forklaring, som t.d.

beredt (budd, ferdig)
fair play (ærlig spill) under **fair**

I nynorske ordlister er det tillati å setja som oppslagsord i parentes eit lånord som forfattaren rår frå å bruka, og deretter det nynorske ordet, t.d.

(forhøya) høgja, auka, setja opp

Former som ikkje lenger er tillatne, men som elevane kan koma til å leita etter i ordlistene, kan førast opp i parentes med tilvising til no gjeldande oppslagsform, t.d.

bm. (bon, se bong)
nyno. (bur, sjå boer)

II Rettleiing med allmenne rettskrivingsreglar

Fremst i lista er det praktisk å gje ei *retteleiing* om korleis ho skal brukast; ei slik rettleiing har dei fleste ordlister. Her kan ein gjerne ta med nokre einfelte rettskrivingsreglar. Men om det blir gjevi allmenne reglar i innleiinga, må det i mange høve likevel bli vist ved kvart enkelt ord korleis regelen skal gjennomførast for det ordet. Det er t.d. i bokmålsordlister ikkje nok å seia i rettleiinga at når endinga **-et** etter eit verb er kursivert, tyder det at endinga også kan vera **-a** i imperfektum. Både **-a** og **-et** må førast opp i sjølv ordlista (sjå nedanfor under punkt IX). I visse tilfelle er det li-

kevel nok med allmenne reglar. Det gjeld særleg *sideformer* til heile kategori-ar. (Sjå nedanfor.)

Reint allment gjeld at lista skal gje fullstendig og heilt nøytral opplysning om valfridom i ordformer eller bøyingsformer. Skipnaden skal for vanlege skuleordlister vera strengt alfabetisk. Det gjeld også avleiings- og bøyingsendingar. Både i ordlistene og i undervisninga må det gjerast klart at dette ikkje tyder noka vurdering av dei einskilde formene. Sideformer skal førast opp på sin alfabetiske plass, men i skarp klammer. I nokre tilfelle er det gjevi ei tilråding om at den eine av to jamstelte former bør ha føremonen. Dette må koma til uttrykk i ordlistene.

III Jamstelte former, tillatne sideformer

Ordlista må skilja greitt mellom *jamstelte former* (lærebokformer) og *tillatne sideformer* (tillatne i skriftlege arbeid i skolen). Ordet "tillatt", "tillaten" må ikkje brukast om dei første.

Dei jamstelte formene skal alltid vera oppførte jamsides, med "el.", *strek* eller *komma* imellom, og med same skrift. T.d. *bokmål*

melk el. **mjølk**

på sin stad i alfabetet, og

mjølk el. **melk**

på sin stad,

nynorsk

segla el. **sigla**

på sin stad i alfabetet, og

sigla el. **segla**

på sin stad. Berre når dei to oppslagsordda ville følgja tett etter einannan, er det nok med det eine oppslaget.

Dei tillatne sideformene skal stå i *skarp klammer* [], t.d. bm. og nyno. [horv]. Jamstelte former må aldri setjast i slik klammer. Elles gjeld same reglar om oppføring i listene for tillatne sideformer som for jamstelte former, berre med det unntak at det er tillati å setja lærebokformene med sterkare skrift enn sideformene, t.d. i bokmål

bar [berr]
[berr] **bar**

IV Markering av kjønn ved substantiv

Ved *alle* substantiv skal kjønnnet markert. Det kan gjerast på fleire måtar. I ordlister som berre er etla for den høgrestolen, kan ein bruke m., f., n. Men i ordlister for folkeskolen må det gjerast på ein av desse måtane: a) i nyno. ved å setja den ubundne artikkelen etter ordet: **ein, ei, eit**, b) i begge mål ved å setja til endinga i bunden form, **-(e)n, -a, -(e)t**. Ved hokjønnsord som endar på **-e**, er det nok å setja **-a**.

Ved substantiv som er hokjønn, men har valfri artikkel (**-a** el. **-en**), skal i bokmålsordlister begge endingane setjast til med "el." imellom, t.d.

hjelp, -a el. -en.

Har eit ord skiftande kjønn, skal sameleis begge (i nokre få ord alle tre) kjønn først opp.

Om markeringsmåten med bunden form blir brukt i nynorske ordlister, er det ved konsonantendande hokjønnsord ikkje naudsynt å ta med den tillatne sideforma på [-i], det er nok å gje opplysning om forma i dei allmenne reglane.

Ordlistene for bm. må i forordet gje opplysning om at artikkelen **-en** i visse høve kan nyttast i staden for **-a** ved obligato-

riske hokjønnsord ut frå særlege stilistiske omsyn.

V Fleirtal av substantiv

Ved substantiv som har regelrett fleirtalsending, er det ikkje naudsynt å føra ho opp. Som regelrett ending blir rekna: Bokmål: hankj. **-er**, hokj. **-er**, inkjekj. *inga ending*. Nynorsk: hankj. **-ar**, hokj. **-er**, inkjekj. *inga ending*. I nyno. kan ein også rekna som regelrette endinga **-er** i hankjønnsord på **-nad** og endinga **-ar** i hokj.ord på **-ing**; men regelen må da gjevast i innleiinga. Valfridomen **kvister** [kvistar], **myrar** [myrer] må markerast. Ved inkjekj.ord i bm. som ikkje skal ha ending i flt., kan det vera praktisk å markere dette, t.d. såleis: "flt. –". Ord på **-er** (kjeller, lærer, teater osv.) bør alltid ha flt.-formene med.

Den tillatne sideforma [-or] i flt. av vokalendande hokjønnsord i nyno. er det ikkje naudsynt å føra opp ved kvart ord, om regelen er gjeven i innleiinga. Elles må alle jamstelte el. tillatne fleirtalsendingar først opp. Ved samandragingar er det mest praktisk å føra opp heile ordet, t.d. nyno. **hamrar, speglar**.

Valfridomen i bm. mellom t.d. **husa** og **husene** i b.flt. er det nok å gjera greie for i innleiinga, det same gjeld valfridomen mellom **-a** og [-i] i nyno. Men denne valfridomen kan også markerast ved kvart einskilt ord.

VI Adjektiv

Ved adjektiv med regelrett bøying, dvs. slike som får tillagt **-t** i inkjekjønn og **-e** i flt., kan forf. velja om han vil markera inkjekjønnsforma eller ikkje. Flt.forma blir i regelen ikkje markert i ordlistene utan ein har samandraging: nyno. **ymis** – **ymse**. Det må gjevast særskilde opplysningar ved adj. som ikkje har kjønnsbøying i eint., som **engelsk, glad**. Der

det er valfridom, må alle former først opp; likevel krevst det ikkje for hokj.-former av typen [opi] (sml. [soli], [husi]) dersom regelen er gjeven i innleiinga.

Elles vil pedagogiske omsyn vera avgjerande for kor mange opplysningar som skal gjevast om bøyingsformene.

VII Infinitiv av verb

I innleiinga skal det for begge mål gjevast opplysningar om gjeldande reglar for infinitivendinga, altså også opplysning om kløyvd infinitiv som klammerform. I sjølve ordlistene er det da nok å føra opp *ei* ending, i bokm. **-e**, i nyno. **-a** el. **-e**. I dei nynorske ordlistene kan gjennomførast **-a** el. **-e**; verb som i kløyvd inf. har endinga **-a**, kan merkjast ut med sperring, t.d. b a k a, eventuelt b a k e. Om eit verb får same form som det tilsvarende substantivet, er det mest praktisk å markere at dei høyrer til kvar si ordklasse, t.d. **ære**, subst., **ære**, v., særleg når som her endinga i bunden form av subst. fell saman med endinga i imperf. av verbet (**-a**). Om refleksivendinga [-as] er det nok å opplysa i innleiinga.

VIII Sterke verb

Avlydsrekkjene må gjerast tydelege, anten ved at heile orda blir oppførte i inf., presens, imperf. og partisipp (i bm. treng ikkje presens vera med), eller ved at vokalrekkja blir oppført t.d. i nyno.: **skriva** (i, ei, i). I nyno. er det nok å gjera greie for den lange presensforma – [skriver] – i innleiinga. Begge formene i supinum skal først opp: (**fare** el. **fari**). I nyno. må verbformer som **baud** el. **bydde**, **bode** el. **bodi** el. **bydd**, **glidd** el. **glidde** el. **glidi** først opp. Dersom eit verb har gjennomført både sterk og linn bøyning, kan det vera praktisk å føra opp dei to bøyningane kvar for seg.

IX Linne verb

Bøyinga av linne verb er i regelen klar om imperfektforma blir oppgjeven. I nyno. bør det seiast frå i innleiinga at **-ar** i pres. høyrer i hop med **-a** i imperf., **-er** i pres. med **-de/-te** i imperf. I bokmål er det særleg stor valfridom i imperfektendingane, men *alle endingar må først opp for kvart verb*. For dei fleste verb er det nok å ta med sjølve endinga, altså i bm. t.d.

bråke, -a/-et el. -te el. **bråke**, -a el. -et el. -te
klekke, -et el. -te

og i nynorsk

flytta, -a el. -te
lova, -a el. -de

I nokre høve er det naudsynt å ta med heile ordforma, t.d. når det ikkje er konsonantforenkling:

sleppe, sleppte

I det heile må bøyinga gjerast heilt klår. I nynorske ordlister greier det seg at opplysning om valfridomen i typane **trudd** – **trutt**, **levd** – **levt** og **kjende** [kjente] står i innleiinga; men det kan også gjevast opplysningar ved kvart einskilt verb.

X Avleiing og samansetning

Her bruker ordlisteforfattaren den markeringsmåte som han finn mest pedagogisk. I små ordlister er det liten grunn til å ta med samansetningar der skrivemåten og bøyinga er klår, som **stolbein**, **vårselepp**.

8.4.3 Kontroversielle spørsmål i seinare tid

I 1960- og 70-åra var det ein viss marknad for ordlister med såkalla moderate eller tradisjonelle former. Dette var lister som ikkje hadde med alle valfrie former og sideformer, og dei fanst

både på bokmålssida og nynorsksida (for eksempel Bjarne Berulfsen: *Ordliste, bokmål 2* og Ivar Eskeland: *Ordliste, nynorsk 2*). Sidan dei ikkje var fullstendige, var dei ikkje godkjende og kunne derfor ikkje nyttast i undervisninga.

Departementet uttalte i 1965 at det ikkje var noko til hinder for at elevar som ønskte det, kvar for seg kunne nytte slike ikkje-godkjende ordlister i skulen når listene heldt seg innanfor den gjeldande rettskrivinga. Da riksmålsfolk i 1975 bad om at elevar måtte få nytte også *Riksmålsordlisten* i skulen, vart det avvist og grunngjeve med at denne ordlista også inneheldt former som ligg utanfor offisiell rettskriving.

Elevane har fått utvida høve til å nytte ordliste til eksamen. I 1991 tok Språkrådet opp dette punktet med skulestyresmaktene og gjekk inn for at berre godkjende ordlister skulle kunne nyttast ved eksamen. Det fekk Språkrådet ikkje gjennomslag for, og stoda no er at elevane til eksamen kan bruke dei ordlistene og ordbøkene dei vil, godkjende eller ikkje-godkjende.

Ordmengda har iblant vore eit problem når Språkrådet har vurdert ordlister. Reglane frå 1959 seier berre at det "sentrale ordfanget i kvart av dei to måla" må vere med.

I 1966 bestemte departementet at ordlister for folkeskulen skulle granskast *pedagogisk* av det daverande Folkeskolerådet. I eit brev same året seier Folkeskolerådet at det neppe er praktisk å ha berre éi ordliste for alle klassesteg i den nye niårige grunnskulen. Rådet skriv: "Ved utgangen av 9-årig skole bør elevene ha blitt frotrolige med den type ordlister som de vil bruke i voksenalder, mens barneskolens elever ikkje vil kunne nyttiggjøre seg ordlister av denne typen." Ut frå dette rådde Folkeskolerådet til separate ordlister for barnesteget og ungdomssteget. Det utvikla seg etter kvart ein praksis der ordlistene for barnesteget av pedagogiske grunnar vart laga med fullt utskrivne bøyingsformer av orda (men dette har aldri vore noko krav frå Språkrådet). Den pedagogiske granskinga av ordlister har etter kvart falle bort.

Mange gonger har forlaga søkt om godkjenning av éi ordliste som skulle vere for heile grunnskulen. Da har Språkrådet sett krav til

ordmengda og har i somme tilfelle nekta å godkjenne lister med det ein meinte var for få ord jamført med behovet i ungdomsskulen. Ein har rekna 17 000–18 000 ord som det minste ei ordliste måtte ha for å bli godkjend for heile grunnskulen.

Spørsmålet om *fellesordlister* for nynorsk og bokmål kom første gongen opp i 1964. Eit forlag søkte da om godkjenning for ei slik ordliste (Dag Gundersen: *Norsk ordbok*), men lista vart ikkje godkjend. I 1973 vart det på ny søkt om godkjenning for denne boka. Språkrådet meinte at ho ikkje kunne godkjennast i den forma ho hadde, men sette i 1976 ned ei nemnd til å greie ut spørsmålet om fellesordlister (og felles språklærer). Denne nemnda var nokså skeptisk til fellesbøker som dette, men meinte at ein kunne gjennomgå og justere Gundersens ordliste med tanke på godkjenning, i alle fall for ein prøveperiode. På årsmøtet i 1978 vedtok Språkrådet denne fråsegna:

Norsk språkråd viser til tilrådinga frå utvalet og er i tvil om ordlister/ordbøker av denne typen vil ha nokon pedagogisk verdi; truleg vil dei fleste elevane meine at det er heller vanskeleg å ta seg fram i ei slik liste. Men Norsk språkråd vil likevel ikkje stille seg heilt avvisande til prinsippet med fellesordlister når bøkene fyller dei krava ein må stille til bøker av denne typen. Måten den enkelte ordlista er utforma på, vil vere avgjerande for om ho kan godkjennast eller ikkje.

Det vart etter dette ikkje sendt inn nokon revidert versjon av Gundersens ordliste til godkjenningsbehandling.

I 1996 kom det førespurnad frå eit forlag om vurdering av eit utdrag av eit manus til ei fellesordliste. I eit notat om manuset til bruk internt i Språkrådet heiter det: "Bruken av både ekvivalentar og ordforklaringar skaper ei forvirrande blanding av bokmåls- og nynorskord, og det fell mest uheldig ut for nynorsken." Resultatet vart at Språkrådet ikkje ville godkjenne lista på grunn av det opplegget ho hadde.

I nynorsk har spørsmålet om ordtilfang vore ei vanskeleg sak for ordlisteutgjevarar og ved

godkjenningssvurderinga. Problemet gjeld ord som av puristiske grunnar har vore haldne ute frå nynorsken, men som er vanlege i talemål og til ein viss grad har fått rom i skriftleg bruk. Reglane frå 1959 gjev inga rettleiing i dette spørsmålet. Det var det personlege skjønnet til ordlisteforfattarane som i praksis ofte kom til å avgjere ordutvalet, og dette skjønnet fekk kritikk frå mange hald.

I 1981 sette Språkrådet ned ei nemnd til å vurdere ordtilfanget i nynorsk. Denne nemnda la året etter fram ei samrøystes tilråding, men noko seinare dissenterte ein av medlemmene og kom med eit særsvotum. På årsmøtet i 1984 vedtok Språkrådet denne fråsegna: "Tilrådinga om nynorsk ordtilfang, både fleirtalsinnstillinga og dissensen, alle omsegner som er komne inn til Språkrådet i samband med høyringsrunden, og referata frå møte om saka blir lagde til grunn for arbeidet med nynorsk ordtilfang i framtida." Samstundes vedtok rådet eit utkast til eit rundskriv om saka som skulle vere til rettleiing for lærarar. (Rundskrivet vart sendt ut av Kyrkje- og undervisningsdepartementet i 1984 og er trykt blant anna i innleiingsdelen i Helleviks ordliste.) Om behandlingsmåten for godkjenningsspliktige ordlister vedtok ein dette:

For nye utgåver av ordlister skal sekretariatet setje opp ei liste over nye ord som forfattaren vil ha med. Er det ei heilt ny ordliste, skal det lagast ei tilsvarande liste på grunnlag av minst ei tidlegare godkjend ordliste. Desse listene bør leggjast fram for fagnemnda til vurdering, med merknader og innstilling om vedtak frå sekretariatet. Ukontroversielle nye ord (for eksempel kurante samansetningar) treng likevel ikkje leggjast fram for fagnemnda.

Med bakgrunn i dette vedtaket har Språkrådet fleire gonger hatt ein bolk i årsmeldinga si med kunngjering av ord som fagnemnda i rådet meiner kan takast inn i nynorske ordlister.

Dei siste åra har det vore ein omfattande diskusjon om norma og ordtilfanget i nynorsk (sjå *Norma i nynorsk. Debatt*. Norsk språkråds skrifter nr. 2 (1995) og *Ordtilfanget i nynorsk* –

synsmåtar og røynsler. Norsk språkråds skrifter nr. 5 (1999)). På årsmøtet i 1995 gjorde Språkrådet dette vedtaket: "Fleirtalstilrådinga om nynorsk ordtilfang (jamfør innstilling frå Venås-nemnda, årsmeldinga for 1983, pkt. 4. s. 27–28) blir lagd til grunn for arbeidet med nynorsk ordtilfang i framtida." Dermed opna ein for ei meir liberal behandling av ordtilfanget i samband med godkjenning av ordlister. Kva dette vil føre til i praksis, er førebels uklart. Vi kan vente eit meir prinsipielt vedtak i Språkrådet med det første.

Ei anna sak som har valda problem ved godkjenningssbehandling av ordlister, er *trykkmarkering*. Det har vore opp til utgjevarane om dei ville markere hovudtrykket i ord eller ikkje. Ein har eventuelt markert trykket ved å setje ein prikk under den vokalen som var trykksterk. Spørsmålet vart drøfta i Norsk språkråd i 1980 og 1982. Fleire hevda at trykkmarkering på grunnlag av standarduttale i ord som **butikk** og **banan** inneber ei diskriminering av vanleg austnorsk uttale, der trykket ligg på første stavinga. I 1982 gjorde rådet dette førebels vedtaket:

Norsk språkråd oppfordrer til at skoleordbøker (og eventuelt andre ordbøker) med trykkmarkering må inneholde en innledende presisering av trykkmarkeringens status (slik som i Tanums store rettskrivningsordbok).

Formuleringa i *Tanums store rettskrivningsordbok* lyder:

Uttalen i norsk har aldri vært regulert av noen rettskrivningsnemnd, og trykk og uttalemårkeringa i boka innebærer selvsagt en vurdering som i atskillige tilfeller kan diskuteres. Det er nok å nevne problemet med ord som **fabrikk**, **lampett**, **gymnastikk**, som i store deler av landet har trykk på førstestavelen, eller flertall av ord som **professor**, der det snart heter professorer, snart professorer. Det er selvsagt ikke hensikten med ordboka å motarbeide naturlige dialektale uttalevarianter eller gi dem noe mindreverdsstempel. Det er heller slik at

hvis noen ønsker å normere sitt talespråk i retning av den norm som ordboka representerer for bøyingsverket, så medfører det så store endringer for de fleste, uansett bakgrunn, at det i regelen også vil få konsekvenser for uttalen, og innenfor en slik norm er uttalemarkeringene ment å skulle være til hjelp. Men de er altså ikke ledd i en offisiell normering på linje med skrivemåte og bøyning. Redaksjonen har valgt å følge de samme prinsippene som i tidligere utgaver.

På årsmøtet i 1983 var saka oppe att. Eit framlegg som gjekk ut på at trykkmarkeringar i ordlister og ordbøker til bruk i skulen bør fjernast fordi dei kan verke uheldig for mange, fekk ikkje fleirtal i begge seksjonane, og det førebels vedtaket frå 1982 vart derfor ståande. Det gjeld framleis.

På årsmøtet i 1984 drøfta *nynorskseksjonen* i Norsk språkråd spørsmålet om trykkmarkering på ny og gjorde dette vedtaket:

I nynorske godkjenningsspliktige ordlister skal det ikkje vere trykkmarkering i ord som for eksempel **kontor** og **stasjon**.

I brev av 18.5.84 avslo Kultur- og vitskapsdepartementet å godkjenne det siste vedtaket. Departementet grunngav avslaget med at trykk-

markering i godkjenningsspliktige ordlister er ei sak som "i betydelig grad berører begge språkformer", og som derfor etter paragraf 4 i vedtekene for Norsk språkråd må ha fleirtal i begge seksjonane. I brev av 13.11.84 kom departementet med ei utdjuping av grunngjevinga:

Denne problemstillinga gjeld munnleg bruk av både bokmål og nynorsk. Departementet ser det såleis som ei sak "som i betydelig grad berører begge målformer". [...] Departementet legg også vekt på at elevar på same klassesteg i norsk skole bør ha same tilgang til informasjon om dette spørsmålet frå bøker godkjende til bruk i skolen, utan omsyn til kva for målform dei brukar. Det er i alle tilfelle urimeleg med eit forbod mot å gi denne informasjonen til ei elevgruppe.

Mange nynorskmedlemmer i Språkrådet var misnøgde med standpunktet til departementet i dette spørsmålet, men det vart ikkje gjort noko meir med saka. I 1990 vedtok styret i Norsk språkråd at to ordlister Språkrådet sjølv var med og utarbeidde (*Bokmålsordlista* (1992) og *Nynorskordlista* (1996)), ikkje skulle ha uttalemarkering ved vanlege ord (men dei kunne ha det ved mindre kjende ord).

Kapittel 9

Nyttige bøker og andre kjelder – ein kommentert bibliografi

9.1 Allment

Når ein arbeider med lærebokmanus, må ein nytte kjelder av ymse slag. I dette kapittelet skal vi sjå på og kommentere ein del ordbøker, grammatikkar, oppslagsverk og andre kjelder som kan vere nyttige, ja uunnverlege for oss.

Lesaren kan altså finne viktige opplysningar og tips. Vi tek til med dei generelle ordbøkene og hjelpemidla som gjeld god språkføring allment, og går vidare til fagordbøker og terminologiske lister. Til slutt kjem vi inn på meir generell litteratur om språknormer og lærebøker og annan sakprosa. Dei titlane som det er vist til i kapitla ovanfor, er tekne med berre dersom dei har stoff som er av interesse for konsulentar i det praktiske arbeidet.

Dei fleste fagordbøker og terminologiordlister er på bokmål, men det finst òg ein del på nynorsk, og somme har termar på begge målformene. Ver klar over at det på somme fagområde, som det juridiske, kan vere monaleg avstand mellom fagspråkradisjonane på bokmål og på nynorsk. Likevel kan ein ha god nytte av alle slags fagordbøker og -lister same kva målform ein arbeider med. Føresetnaden er at ein er kritisk, gjer seg kjend med dei særlege tradisjonane og sørgjer for å omsetje og tilpasse språkstoff der det er nødvendig.

Mest nyttige blant dei terminologiske kjeldene er kanskje dei bøkene som har termar eller i alle fall register også på andre språk enn norsk.

Pass også på ortografien. Ikkje alle dei omtalte bøkene følgjer læreboknormalen, som vi må gjere når vi rettar. Nokre av dei følgjer ikkje eingong offisiell rettskriving.

9.2 Generelle oppslagsverk og hjelpemiddel

9.2.1 Ordbøker og ordlister

Når vi skal passe på rettskriving og ordbøying i

eit manus, må vi halde oss til dei siste og ajourførte utgåvene av ordbøker og ordlister som Norsk språkråd har godkjent. Standardhjelpemiddel for lærebokkonsulentar er desse:

Bokmålsordboka. Universitetsforlaget 1993

Skal vi finne opplysningar om kva som er rett tyding og bruk på bokmål, må vi helst gå til *Bokmålsordboka*, som er ei ordbok av eit litt anna slag enn *Tanum* (men som også gjev opp offisielle skrivemåtar og bøyingsmønstre).

Bokmålsordlista. Universitetsforlaget 1992

Dette er ei rettskrivingsordbok som byggjer på ordtilfanget i *Bokmålsordboka*, altså ein slankare bror av *Tanum*.

Nynorsk ordliste. Hellevik, Alf. Det Norske Samlaget, større utgåve, 1996

Dette er den klassiske rettskrivingsordlista for nynorsk.

Nynorskordboka. Det Norske Samlaget 1993

Ordboka er eit motstykke til *Bokmålsordboka* og fortel om rett tyding og bruk på nynorsk, attåt offisielle skrivemåtar og rett bøying.

Nynorskordlista. Det Norske Samlaget 1996

Dette er ei rettskrivingsordliste som byggjer på ordtilfanget i *Nynorskordboka*, og altså eit motstykke til *Bokmålsordlista*.

Tanums store rettskrivningsordbok. Kunnskapsforlaget 1996

Tanums store rettskrivningsordbok har det største ordtilfanget på bokmålssida, ja det største av alle norske ordbøker. Ho fortel primært om skrivemåte og bøying og i mykje mindre grad om tyding og bruksmåtar. *Tanum* inneheld særleg mange samansetningar og kan ofte vere til hjelp også i nynorsk når

spørsmålet gjeld samansetningsfuga (men pass på unntaka, jamfør 4.1.1.2).

I tillegg finst det skuleordlister med offisielle former.

Nokre av ordbøkene kan ein få tilgang til over Internett. For eksempel har Dokumentasjonsprosjektet ved Universitetet i Oslo lagt ut bøkene *Bokmålsordboka* og *Nynorskordboka* under adressa www.dokpro.uio.no/ordboksoek. Og skulle ein trenge ei svensk ordbok, ligg *Svenska Akademiens ordbok* på g3.spraakdata.gu.se/saob/. Under Dokumentasjonsprosjektet ved Universitetet i Oslo (www.dokpro.uio.no) kan ein nå databasar med blant anna samlingar av nyord.

Ver merksam på at det kan finnast feil opplysningar også i godkjende ordbøker. *Bokmålsordlista* fører for eksempel opp ***Vegårdshei** og ***vegårdsheing**, mens dei korrekte formene er høvesvis **Vegårshei** og **vegårsheing**.

Andre nyttige ordbøker er desse (merk at dei til dels går utanfor gjeldande rettskriving):

Norsk illustrert ordbok. Kunnskapsforlaget 1993

Denne ordboka har moderat bokmål og uoffisielt riksmål.

Norsk ordbok. Det Norske Samlaget 1966–

Dette store ordboksverket gjev opp former på nynorsk og i dialektane. Det er til no kome tre band (1966, 1978, 1994) og to hefte (1996, 1998), og ein held på med bokstaven **g**.

Norsk riksmålsordbok. Aschehoug 1937–57

Dette er ei klassisk ordbok i fire band med mange eldre ord som det kan vere vanskeleg å finne andre stader. Ho kan svært ofte vere til hjelp.

Riksmålsordlisten. Grøndahl og Dreyer 1994

Store norske ordbok. Kunnskapsforlaget 1992

Denne boka er vidareført i *Norsk illustrert ordbok*, 1993, og *Norsk Ordbok med 1000 illustrasjoner*, 1998. Bøkene gjev opp former i moderat bokmål og uoffisielt riksmål.

9.2.2 Årsmeldingane frå Norsk språkråd

Norsk språkråd gjev kvart år ut ei årsmelding, som gjer greie for verksemda i rådet. I årsmeldingane står blant anna dei rettskrivingsvedtak som er gjorde for bokmål og nynorsk. Frå 1987 har Språkrådet gjort og publisert slike vedtak berre kvart fjerde år, men vedtak som gjeld einskildord og ord som ikkje har vore normerte før, kjem likevel inn år for år.

Også tilrådingar om språkbruk og mange andre opplysningar kan ein finne i årsmeldingane. Her er nokre stader i årsmeldingar som vi bør gjere oss kjende med:

1987 – punkt 2: Rettskrivningssaker

1991 – punkt 2: Rettskrivningssaker og punkt 3: Anbefalinger i syntaks-spørsmål

1995 – punkt 2: Rettskrivningssaker

9.2.3 Nokre hjelpemiddel som er meir eller mindre uunnverlege

Nokre kjelder er viktigare enn andre. Her kjem ei gruppe som er av mindre omfang, men som vi ikkje kan klare oss utan:

Forkortingsboka. Løland, Ståle og Vigleik Leira. Cappelen 1997

Boka bør nyttast ved sida av den forkortingsboka som Rådet for teknisk terminologi har hatt ansvaret for (RTT 67). Den siste inneheld fleire internasjonale og tekniske forkortingar, mens Løland og Leiras bok konsentrerer seg meir om allmennspråklege forkortingar. Ho inneheld dessutan ein del annan informasjon som kan kome til nytte, blant anna "omrekningskodar" frå engelsk, fransk og tysk til norsk i attgjeving av russiske namn.

Geografilista. Leira, Vigleik. Norsk språkråd. Novus 1991

Med denne lista har Språkrådet fastsett skrivemåtar for ei rekkje utanlandske geografiske namn, både statsnamn og namn på byar, øyar, fjell, innsjøar, havområde og anna. Lista er ført à jour fram til 1. november 1991.

Historielista

Lista er inkorporert i årsmeldinga frå Norsk språknemnd for 1963. Ei ny og revidert liste som Norsk språkråd har arbeidd med lenge, kjem til å ligge føre om kort tid.

Norsk stadnamnleksikon. Sandnes, Jørn og Ola Stemshaug (red.). Det Norske Samlaget 1997

Boka opplyser om skrivemåten for mange stadnamn, blant anna norske poststader, og gjev i tillegg att tolkingar av namnet. Boka er verdifull også ved at ho opplyser om innbyggjarnamn og fortel kva for preposisjon som tradisjonelt har vore nytta framfor namnet.

Skrivereglar/Skriveregler. Vinje, Finn-Erik. Aschehoug 1997/1998

Boka finst på bokmål og nynorsk. Ho kjem i nye utgåver ca. kvart femte år og er anbefalt for offentlig bruk av Kulturdepartementet. *Skrivereglar/Skriveregler* gjev rettleiing i dei meir formelle skrivereglane, som kommasetjing, rett bruk av stor og liten forbokstav, rekkjefølgja av teikn, orddeling ved linjeskift, særskriving og samanskriving osv. Råda er i samsvar med det synet Norsk språkråd har på detaljane på dette feltet. Denne boka *må* vi ha for å drive med lærebokgransking.

Statsnavne og nationalitetsord. Nordisk språksekretariats skrifter 17. Nordisk språksekretariat i kommisjon hos Novus 1994

Denne fellesnordiske lista gjev opp namn på sjølvstendige statar med dei innbyggjarnemningane som høyrer til, og med nasjonalitetsadjektiv. Nemningane står på bokmål og nynorsk og dessutan på dansk, svensk, finsk og islandsk.

9.2.4 Nokre meir spesielle kjelder

Anglismeordboka. Engelske lånord i norsk. Graedler, Anne-Line og Stig Johansson. Universitetsforlaget 1997

Ordboka kan vere til hjelp når vi skal prøve å finne gode avløyssarord. Ho gjev fyldig informasjon om stavemåte, uttale, gramma-

tikk, tyding, norske avløyssarord der det finst slike, og skilnader i bruk jamført med engelsk.

Bevingede ord. Nær 12 000 litterære sitater, historiske ytringer, ordtak og talemåter, sentenser og fyndord. Evensberget, Snorre og Dag Gundersen. Kunnskapsforlaget, andre utgåve, 1983

Boka er svært nyttig når ein skal kontrollere sitat og ordtak, eller når ein leitar etter slike for å setje dei inn i ein tekst.

Kjønn, språk, likestilling. Norsk språkråd og Kompetansesenter for likestilling 1997

Dette er ein brosjyre som gjev råd og rettleiing i korleis ein kan unngå å uttrykkje seg kjønnsdiskriminerande.

Med andre ord. Den store synonymordboka med omsetjingar til nynorsk. Rommetveit, Magne. NKS-Forlaget 1993

Boka skal først og fremst vere ei hjelp i arbeidet med å omsetje frå bokmål til nynorsk, og oppslagsorda er valde ut med tanke på det. Ho har dessutan med framandord og engelskspråklege lån som oppslagsord, med tilvisingar til norske ord ein kan bruke i staden. Det er også teke inn ein god del bokmålsord som vi finn att i meir eller mindre faste uttrykk, med framlegg til andre måtar å uttrykkje det same på. Forfattere har lagt stor vekt på å få med nynorske avløyssarord for faguttrykk som blir mykje nytta i offentlig teneste, for eksempel mange juridiske termar. Bakarst i boka er dei ca. 1200 engelske oppslagsorda samla i alfabetisk rekkjefølgje. Der er det òg ei liste med namn (både nynorsk- og bokmålsform) på ein del statsinstitusjonar og statsorgan.

Russiske navn. Samnordiske staveregler. Navneliste. Norsk språknemnds skrifter 5. Cappelen 1970

Boka gav reglar for transkripsjon frå det kyrilliske alfabetet i russisk til norsk, dansk og svensk (for norsk og svensk er det seinare gjort visse endringar). Ho hadde også ei fyldig liste med både stadnamn og personnamn. Boka er ikkje lenger i sal, men dei

reglane som no gjeld, står i Løland og Leira: *Forkortingsboka*.

Ein bør òg ha den nyaste utgåva av Bibelen og *Norsk salmebok* for å kunne sjekke sitat som kjem frå dei to kjeldene.

9.3 Grammatikk og språkføring

9.3.1 Grammatikkar – språklærer

Ein kjem langt med vanlege grammatikkar (norsklærer) for ungdomssteget eller den vida-regåande skulen når det er spørsmål om grammatikk i tradisjonell meining, altså ordklassane, bøyingsverket osv. Men det finst også bøker på eit noko meir avansert nivå som vi kan ha god nytte av. Vi skal nemne ein del slike.

Faarlund, Jan Terje. *Morfologi. Bøyingsystemet i nynorsk og bokmål*. Det Norske Samlaget, ny utgåve, 1988

Golden, Anne, Kirsti Mac Donald og Else Ryen. *Norsk som fremmedspråk. Grammatikk*. Universitetsforlaget, andre reviderte utgåve, 1998

Forfattarane av denne boka ser på norsk grammatikk ut frå eit anna perspektiv – det framandspråklege. Det kan vere ein fruktbar innfallsvinkel for å trengje inn i grammatiske problem og forstå dei betre. Det er også instruktivt at boka har ei rekkje eksempel frå daglegspråk, skjønnlitteratur og sakprosa.

Golden, Anne, Kirsti Mac Donald, Bjørg A. Michelsen og Else Ryen. *Hva er vanskelig i grammatikken? Sentrale emner i norsk som andrespråk*. Universitetsforlaget 1990

Forfattarane går rett på sak og tek opp emne frå norsk grammatikk som kan by på problem. Dei drøftar blant anna korleis og kvifor passiv blir brukt i norsk, samansette ord og bruk av genitiv.

Kulbrandstad, Lars Anders. *Språkets mønstre. Grammatiske begreper og metoder*. Universitetsforlaget 1993

Boka er skriven for norskstudentar på høgskole- og universitetsnivå. Ho rettar seg

også til lærarar og andre som vil oppdatere seg på fagområdet. Forfattaren legg hovudvekta på å gje kunnskapar om elementære omgrep og metodar for beskriving av det grammatiske systemet i norsk. I tillegg til den tradisjonelle grammatikken med bøyingslære og setningslære tek han òg opp emne som uttale (fonologi), rettskriving, tydingslære (semantikk) og tekststruktur.

Leira, Vigleik. *Ordlaging og ordelement i norsk*. Det Norske Samlaget 1992

Boka har eit utradisjonelt oppsett og inneheld mykje interessant stoff, blant anna ei liste over personnemningar til stadnamn i Noreg. Same forfattaren har også gjeve ut *Termar i grammatisk analyse*, Novus 1991, ei alfabetisk liste med termar på både bokmål og nynorsk.

Rønne, Jarle. *Norsk morfologi*. Ad Notam Gyldendal, ny utgåve, 1997

På eit høgare nivå er desse grammatikkane:

Beito, Olav T. *Nynorsk grammatikk. Lyd- og ordlære*. Det Norske Samlaget 1986

Grammatikken inneheld svært mykje stoff om språkssystemet i dialektane og nynorsk. Han behandlar ikkje bokmål.

Berulfsen, Bjarne. *Norsk grammatikk. Ordklassene*. Aschehoug 1967

Boka tek i hovudsak opp bokmål, men har med opplysningar også om nynorsk.

Faarlund, Jan Terje, Svein Lie og Kjell Ivar Vannebo. *Norsk referansegrammatikk*. Universitetsforlaget 1997

Boka står i ei særstilling, med godt over 1200 sider. Ho dekkjer både bokmål og nynorsk. I opplegget er ho deskriptiv med eit rikholdig eksempelmateriale frå norsk skriftspråk etter 1945. Dei grammatiske kategoriane er til dels utradisjonelle (særleg ordklasseinndeling), og difor kan det vere vanskeleg å orientere seg i teksten. Men eit fyldig register er til god hjelp.

Næs, Olav. *Norsk grammatikk. Elementære strukturer og syntaks*. Fabritius 1972

Boka tek i hovudsak opp bokmål, men har med opplysningar også om nynorsk.

Venås, Kjell. *Norsk grammatikk. Nynorsk*. Universitetsforlaget 1990

9.3.2 Rettleiingar i praktisk språkbruk

Det har etter kvart kome ganske mange bøker der siktemålet er å rettleie folk som skriv. Her skal vi sjå på nokre av dei.

Almenningen, Olaf, Eva Bjørkvold og Aud Søyland. *Den beste boka i praktisk nynorsk for lærarstudentar*. Det Norske Samlaget 1988

Boka er lagd opp for praktisk bruk med øvingsoppgåver og med teori, eksempel og oppgåver knytte saman. I tillegg er det ei innføring i setningsoppbygging, ordval og grammatikk.

Askeland, Norunn, Hildegunn Otnes, Dagrund Skjelbred og Bente Aamotsbakken. *Tekst i tale og skrift. Innføring i tekstarbeid for lærerutdanninga*. Universitetsforlaget 1996

Boka tek opp spørsmålet om korleis ein kan lage gode tekstar, blant anna læreboktekstar.

Breivega, Ola. *Råd for uråd. Vegvisar gjennom nynorske minefelt*. Det Norske Samlaget 1993

Boka går rett på sak og prøver å gje førstehjelp til bokmålsbrukarar som skal skrive nynorsk. Til hjelp i arbeid med lærebøker er det at boka går systematisk igjennom dei valfrie hovudformene og skrivemåtane, i tillegg til at ho átvarar mot "falske vener" og andre fallgruver.

Fretland, Jan Olav, Magne Rommetveit, Arnulv Sudmann og Lars S. Vikør. *På godt norsk. Ei handbok i nynorsk målbruk*. NKS-Forlaget, andre utgåve, 1986

Her får ein gode råd og vink til prosessen med å skrive forståeleg og korrekt nynorsk sakprosa. Blant emna i boka er tekstoppbygging, setningsoppbygging, grammatiske reglar og ordtilfang i tillegg til eit svært godt

oversyn over bøyingsverket på nynorsk. Det følgjer også med øvingsoppgåver.

Gundersen, Dag (hovudred.). *Håndbok i norsk. Skriverregler, grammatikk og språklige råd fra a til å*. Kunnskapsforlaget 1995

Handboka inneheld ei rekkje artiklar som er alfabetisk ordna, og som tek opp emne knytte til språk og kommunikasjon, frå bøyning av adjektiv til korrekt oppsett av søknader og litteraturliste. På somme punkt stemmer ikkje boka med det som Språkrådet føreskriv.

Hellevik, Alf. *Norsk på ny. Nynorsk*. Det Norske Samlaget, fjerde opplag, 1981

Boka til Hellevik er laga med tanke på at ho skal danne grunnlag for eit sjølvstudium. Framstillinga er merkt av at målgruppa er folk som ikkje har nynorsk som hovudmål. Det blir gjeve ei omfattande innføring i forholdet mellom talemål og skriftmål, rettskriving, ordklasselære, setningar og setningsledd, teiknsetjing, ordtilfang, samansetningar, stil og målføring. Boka har også øvingsoppgåver med svar.

Norsk språkråd. *Råd om språk fra Norsk språkråd*. Cappelen 1983

Boka er ei samling språkspørsmål med svar. Nokre av spørsmåla har stått i spørjespalta i Språknytt, meldingsbladet til Norsk språkråd, mens andre har det vore svart på i brev eller over telefon. Spørsmåla er ordna alfabetisk, men under kvar overskrift blir ofte liknande ord eller uttrykk omtalte. Boka har ei fyldig stikkordliste. På alfabetisk plass er det teke med nokre lengre utgreiingar, for eksempel om bokmålsrettskrivinga av 1981 og om målbruk i offentleg teneste (lova er attgjeven). Boka er utseld frå forlaget, men kan finnast på bibliotek og ein del skular.

Vinje, Finn-Erik. *Lovlig språk. Om språk og stil i lover og annet regelverk – en veiledning*. Utgjeven av Justisdepartementet 1990

Heftet er eit vedlegg til *Lovteknikk*, utgjeven av lovavdelinga i Justisdepartementet 1979 (andre utgåve). Ein kan også sjå på det som eit supplement til ei anna bok av Vinje: *Norsk*

i embets medfør (andre utgåve, andre opplag 1990). I forordet heiter det: "Den veiledningen som her legges fram, er et ledd i arbeidet for et enklere og mer forståelig språk i lover og annet regelverk [...]. Språkeksempelene er hentet fra [...] de nyere delene av Norges Lover 1685–1987. [...] *Lovlig språk* konsentrerer seg om de trekk i lovspråket som skaper unødig avstand mellom det og nøktern sakorientert nåtidsprosa, og anviser metoder for en forsiktig modernisering av språket i paragrafene. De aller fleste av språkeksempelene er derfor forsynt med omskrivingsforslag [...]."

Emneområdet i *Lovlig språk* ligg under stilistikken, og dei språklege råda kan naturleg nok ikkje overførast slavisk frå eitt tilfelle til eit anna, slik ein ofte kan gjere det i grammatikk og rettskriving. Det er snarare tale om å øve opp eit blikk for og ei haldning til visse drag ved språket i lovttekstar og juridisk sakprosa.

Vinje, Finn-Erik. *Med alle skalker lukket. Aftenpostens og Dagbladets språkbruk i kritisk belysning*. Institutt for journalistikk 1995

I denne boka kommenterer Vinje ei rekkje feiltypar han har henta ut frå det redaksjonelle stoffet i Aftenposten og Dagbladet, så her kan vi lære av feil andre gjer. Feiltypane spenner over eit breitt område, frå teiknsetjing og bøying til syntaks og ordval. Dette er ei nyttig bok for korrekturlesarar og språkvaskarar.

Vinje, Finn-Erik. *Moderne norsk. Råd og regler for praktisk språkbruk*. Universitetsforlaget, fjerde reviderte utgåve, 1987

I forordet heiter det: "Boka inneholder råd og regler for ordvalg, setningsbygning, bøying og skrivemåte. Framstillingen konsentrerer seg om emner som erfaringsmessig skaper tvil og usikkerhet [...]. Boka tar sikte på både bokmåls- og nynorskbrukere. Det er flere avsnitt om problemer som er spesielle i nynorsken, og i teksten ellers er nynorsken nevnt når denne målformen følger andre regler enn bokmålet."

Her får ein god hjelp til å orientere seg i språklege gråsoner der grammatikkane og ordbøkene er uklare eller ikkje seier noko. *Moderne norsk* inneheld svært mange eksempel, gjerne saks frå dagsavisene, som demonstrerer dei forklaringane og råda lesaren får. Stikkordlista er god, og det finst òg eit alfabetisk ordregister. Boka ligg ikkje alltid på linje med Språkrådet i dei råda ho gjev, men ho må likevel reknast som standardutstyr for korrekturlesarar og språkvaskarar.

Vinje, Finn-Erik. *Riktig norsk*. Cappelen Akademisk Forlag 1994

Riktig norsk byggjer i stor mon på det som står i *Moderne norsk*, men no er det ikkje lange analysar som ligg til grunn for rettleiinga i språklege spørsmål, heller handfaste beskjedar: Skriv slik og ikkje slik! Boka er ei handbok i praktisk språkbruk – ei normativ språk- og stillære. Dei råda forfattaren gjev, er med få unntak i samsvar med offisielle normer og vanleg sakprosapraksis.

9.4 Fagordbøker og terminologilister

9.4.1 Allment

Lærebokkonsulentar skal ikkje berre kjenne og bruke dei oppslagsverka som gjeld god og rett språkføring generelt, men bør også vite noko om kva som finst av ordbøker og ordlister med fagtermar på ymse område. Vi skal gå igjennom ein del titlar som ein kan ha nytte av. Mange av dei kan vere vanskelege å få tak i, men ein kan prøve å gå om forlaget, utgjevaren, forfattaren eller kanskje ein bransjeorganisasjon.

9.4.2 Ordlistar frå Rådet for teknisk terminologi (RTT)

Rådet for teknisk terminologi (RTT) har gjeve ut mange ordbøker som vi kan ha nytte av. Her er dei viktigaste titlane:

RTT 31 *Ordbok for veg- og trafikkteknikk*. 1970

RTT 34 *Ordbok for elektro-kraftteknikk; del 5: Produksjon, overføring og fordeling av elektrisk energi*. 1975

- RTT 37 *Ordbok for elektro-kraftteknikk; del 7: Elektriske releer.* 1976
- RTT 39 *Ordbok for automatiseringsteknikk.* 2. utg. 1986
- RTT 40 *Ordbok for teleteknikk.* 1980
- RTT 42 *Ordbok for VVS: Varmeteknikk, ventilasjonsteknikk, sanitærtteknikk.* 1980
- RTT 43 *Ordbok for petroleumsvirksomhet: Petroleumsprødukter, økonomi, jus, foredling, ilandføring.* 1980
- RTT 52 *Ordbok for maling-, lakk- og trykk-fargeteknikk.* 1986
- RTT 55 *Ordbok for plast- og gummiteknikk.* 1988
- RTT 56 *Ordbok for fluidteknikk.* 1988
- RTT 57 *Ordbok for kart og oppmåling.* 1989
- RTT 59 *Ordbok for romvirksomhet.* 1994
- RTT 60 *Ordbok for energi.* 1997
- RTT 64 *Ordbok for elektronikk.* 1998
- RTT 66 *Byggteknisk ordbok.* 1996
- RTT 67 *Forkortingsordbok.* 1997
- RTT 68 *Ordbok for byggfag.* 1997

Engelsk-norsk flyteknisk ordbok for flymekanikere. Ruud, Yngvar. Scandinavian Airlines 1973

Ordboka er skriven for flymekanikarar i SAS, først og fremst for dei som er nokså nye i yrket, men er ikkje tenkt for spesialistar på dei ymse fagområda. Ho er gjennomgått av personale ved dei tekniske opplæringsavdelingane i København, Oslo og Stockholm.

Gastronomisk ordbok – norsk – fransk – tysk – engelsk – latin. Innli, Kjell E. Yrkeslitteratur 1995

Boka inneheld fagspråk som svært mange av oss kjem borti. Her får ein namn på metodar i matlaging, råstoff, reiskapar og matretter. Oppslagsorda har termar på norsk, fransk, tysk og engelsk. Der dei norske termane er ulike på bokmål og nynorsk, får vi dei på begge målformer, men nynorsktermane finn vi berre ved å gå om bokmålsformene, for eksempel frå **vannbakkels** til **vassbakkels**.

Ein stor del av terminologien i desse bøkene finn vi att på ei cd-rom-plata (*Termdok på CD-ROM*) som Rådet for teknisk terminologi har laga saman med terminologiinstansar i andre nordiske land. Plata inneheld dessutan ein del fagtermar frå termbankar i EU-systemet, og ho kan tingast på e-post: rtt@nbs.no. Det er planlagt nye utgåver. Ein del av RTT-terminologien er òg med i *Norsk teknisk fagordbok*.

Norsk termbank i Bergen og RTT er med i eit nordisk prosjekt som skal skipe ein nordisk termbank på Internett. Målet er at banken skal kome i funksjon sommaren 1999. På adressa www.nordterm.net kan ein lese meir om dette.

Vi nemner òg at ein kan finne den store termbasen *Eurodicautom* på nettet. Han høyrer til EU-kommisjonen og kan finnast på www2.echo.lu/edic.

9.4.3 Ymse andre ordbøker og ordlister

Den store vevboken. Lundell, Laila. Teknologisk Forlag 1988

Denne boka er rett nok ikkje ei ordbok, men ei grunnbok i veving. Stikkordlista er likevel nyttig i terminologisk samanheng, og boka inneheld illustrasjonar og forklaringar.

Illustrert kunstdordbok. Lucie-Smith, Edward. NKS-Forlaget 1990

Ordboka gjev eit oversyn over kunstomgrep både frå eldre tid og frå meir nymotens retningar i kunsten. Her finn vi altså oppslagsord om målarkunst, skulptur, arkitektur, grafikk og fotografi og om handverk, keramik, glas, emalje, tekstilar, møblar osv.

Juridisk leksikon. Gulbrandsen, Egil. Kunnskapsforlaget, sjuande og reviderte utgåve, 1990

Kraftuttrykk. Skarheim, Øystein. Statkraft 1988

Hefteet inneheld ei liste med ord og uttrykk som blir brukte i samband med elektrisk energi og kraftutbygging. Til ein del av uttrykka er det fotografi eller andre illustrasjonar som skal gjere det lettare å forstå dei.

Matematikkleksikon. Thompson, Jan (med hjelp frå Thomas Martinsson). Kunnskapsforlaget 1997

Merkantil oppslagsbok: ord og uttrykk fra økonomi, regnskap, markedsføring og juridisk terminologi. Hanheide, Bjørn. Atheneum 1990

Metallurgisk ordbok. Norsk Verkstedsindustri Standardiseringssentral 1976

Ordboka er gjennomgått og kommentert av Norsk språkråd.

Miljøleksikon: Energi, helse, natur, økologi. Beyer, Peter. NKI 1991

Norsk dataordbok. Hofstad, Knut (hovudredaktør). Universitetsforlaget, sjette reviderte utgåve, 1997

Norsk språkråds komité for dataterminologi har stått for arbeidet med *Norsk dataordbok*. Ordboka skal gje rettleiing og hjelp til å bruke termar som Språkrådet anbefaler, innanfor dette mangfelte fagområdet, for eksempel at **Internett** skal skrivast med stor forbokstav og dobbel konsonant i utlyd, og at det engelske "newsgroup-server" blir **nyhetsgruppe-tjener/nyhendegruppe-tenar** på norsk. Det finst dessutan register på svensk, fransk og engelsk.

Norsk flora. Lid, Johannes og Dagny Tande Lid. Det Norske Samlaget, sjette utgåve, 1994

Dette er eit standardverk for opplysningar om plantane i Noreg, med plantenamn på latin først og det norske namnet etter.

Norsk landbruksordbok. Rommetveit, Magne (red.). Det Norske Samlaget 1978

Ei praktisk bok som inneheld termar frå mange fagområde, for eksempel biologi, botanikk, geologi, hydroteknikk, jordlære, kjemi, landmåling, matematikk, meierifag, meteorologi, plantedyrking, reindrift, rettslære, skogbruksfag, veterinærfag, zoologi, økonomi. Dessutan har ho ei synonymliste med samiske, tyske, svenske, danske, engelske, islandske og finske termar.

Norsk medisinsk ordbok. Øyri, Audun. Det Norske Samlaget, femte utgåve, 1998

Eit standardverk som inneheld nyttige ord og uttrykk frå vanleg medisinsk arbeid, med forklaringar og definisjonar. Eit av måla for denne boka er å forenkle og fornorske det medisinske fagspråket.

Norsk teknisk fagordbok. Hjulstad, Håvard og Bjarne Norevik (red.). Universitetsforlaget 1984

Ordboka er ei stor samling av termar for teknisk fagspråk frå ymse felt. Ho tek opp i seg fleire mindre lister som var publiserte av Rådet for teknisk terminologi på tidspunktet for utgjevinga. Fagtermene står med definisjonar og med dei tilsvarende engelske termane, og ordboka har også engelsk register.

Norsk teknisk ordbok. 1984. Utgjeven av Rådet for Norsk teknisk ordbok. Det Norske Samlaget 1984

I denne ordboka finn vi mange tekniske ord og nemningar frå ymse fagområde, og boka er redigert slik at ho skal passe til allmenn bruk og for fagfolk.

Norsk tekstilordbok. Med oversettelser til engelsk og tysk. Wilhelmsen, Leif J. Norsk Tekstilteknisk Forbund 1954

Ordboka kan vere nyttig jamvel om ho er av eldre dato.

Nye vitenskaper – nye ord. Ravn, Ib (red.). Universitetsforlaget 1996

Her får vi nærmare opplysningar om nye vitskapsomgrep, for eksempel morfogenese, kvantefysikk, fraktalar, paradigmeskifte og gaugesymmetri.

Ord i Bibelen. Johnstad, Gunnar. Det Norske Bibelselskap, andre utgåve, 1990

Ord og uttrykk i filosofien. Dege, Jan Tormod. Minerva 1995

Ordbok. Data, elektronikk, informatikk, kommunikasjon. Ekrem, Tor. Yrkesopplæring ANS 1993

Ordboka kan brukast som supplement til andre oppslagsverk, og det er lagt vekt på å forklare ord, uttrykk og forkortingar innanfor telekommunikasjon og telematikk. Målgruppa er primært elektro- og datalinjer i den vidaregåande skulen, men boka er også for andre som arbeider med data.

Ordbok for det nye testamentet: nynorsk med tilvising til gresk grunntekst. Lehmann, Egil. Norsk Bokreidingslag, utvida utgåve, 1988

Ordbok for kjemiteknikk. Dahlø, Ingrid og Aksel Lydersen. Tapir Forlag 1988

I denne ordboka får ein korte definisjonar av viktige omgrep i kjemiteknikk, og dei norske termene står saman med dei tilsvarende engelske.

Ordbok for tann teknikere og tannlegesekretærer. Larby, Roald Arne og Håkon Tysdal. Universitetsforlaget, andre utgåve, 1991

Ordbok for tekstbehandling. Hofstad, Knut. Universitetsforlaget i samarbeid med Rådet for teknisk terminologi (RTT) 1990

Ordbok for transportfag. Norsk – engelsk – fransk – tysk. Garder, Egil T. Yrkeslitteratur 1996

Ordboka har norske termar og forklaringar og dessutan termar på engelsk, fransk og tysk. Dei norske termene står i både bokmålsform og nynorskform. Vidare er det med latinske namn der det er relevant.

Pedagogisk-psykologisk ordbok. Kunnskapsforlaget, andre utgåve, 1991

Psykologisk ordbok. Ilstad, Steinar. Tapir 1987

Sjøfartsleksikon – en maritim håndbok. Claviez, Wolfram. Teknologisk Forlag 1980

Sjøfartsleksikonet inneheld korte og presise forklaringar på maritime ord og uttrykk – så vel norske som dei mest brukte utanlandske. Det spenner vidt, og vi finn oppslagsord frå skipsbygging, tidvasslære, meteorologi og moderne seglsport.

Sosiologisk leksikon. Korsnes, Olav, Heine Andersen og Thomas Brante (red.). Universitetsforlaget 1997

Statsvitenskapelig leksikon. Østerud, Øyvind, Kjell Goldmann og Mogens N. Pedersen. Universitetsforlaget 1997

Termar i ikkje-kristne religionar. Norsk språkråd i samarbeid med representantar for dei ikkje-kristne religionane. Utrykt

Ein komité i Språkrådet arbeider for tida

med denne lista, men verken lista eller tittelen er endeleg (desember 1998). Fram til lista ligg føre, kan ein få informasjon om termar ved å vende seg til Språkrådet.

Terminologi for trelastbransjen. Foslie, Michael. Norsk Treteknisk Institutt 1983

Her finn vi eit oversyn over ord og uttrykk som er i bruk i trelastbransjen. Vi får òg opplysningar om termar på engelsk, fransk, tysk og svensk.

Universitetsforlagets store medisinske ordbok. Lindskog, Bengt I. Universitetsforlaget 1998

Denne ordboka er utgjeven nyleg. Ho overlappar *Norsk medisinsk ordbok* og er nyttig som eit supplement.

9.4.4 Leksikon

9.4.4.1 Nokre viktige titlar

I leksikon finn vi opplysningar av alle slag, og det kan vere til god hjelp for eksempel når vi skal vurdere bruk av termar og omgrep i ei bok i eit fag vi ikkje kjenner så godt. Vi kan sjå om ordet finst i faget, eventuelt ikkje finst, kva det dekkjer, og korleis ein nyttar det. Her er nokre leksikon og andre oppslagsverk som lærebokgranskarar må kjenne og bruke.

Norske:

Aschehoug og Gyldendals Store Norske Leksikon

Norsk Allkunnebok

Pax Leksikon

Arbeidernes Leksikon

I tillegg kan vi ha nytte av eldre leksikon, som *Salmonsens Store Illustrerede Konversationsleksikon* og dei yngre *Aschehougs konversationsleksikon* og ikkje minst *Gyldendals leksikon* (fleire utgåver) fordi dei inneheld stoff som er teke ut av dei nyare leksikona, men som godt kan vere nett det vi treng å sjekke når vi granskar lærebøker.

Utanlandske:

Nationalencyklopedin (nytt, stort svensk leksikon, 1989–)

Svensk Uppslagsbok (stort leksikon frå åra 1947–1959)

Den Store Danske Encyclopædi (nytt, stort dansk leksikon, 1994–)

Uppslagsverket Finland (tre band, 1982)

Det finst tyske *Brockhaus*-leksikon, tyske *Meyer*-leksikon, franske *Larousse*-leksikon og det britiske *Encyclopædia Britannica*. Dette er verk vi kan finne på større bibliotek.

I tillegg kjem norske og utanlandske dyreleksikon, geografiske leksikon, reisebøker, sitatleksikon, bibelordbøker, vareleksikon og handelskalendrar.

9.4.4.2 Kan vi stole på leksikon?

Vi kan slett ikkje stole på leksikon utan vidare. Det er ofte sant og rett, det som står i leksikon (det er jo føremålet med slike verk), men ein lærebokgranskar lærer fort å vere skeptisk og kryssjekke opplysningar i andre bøker. Det er mange feilkjelder. Leksikonredaktørar skriv også av etter kvarandre, og på den måten forplantar feila seg, slik at dei går att i mange opplag og i fleire bøker.

Dessutan dekkjer leksikona dei ymse emneområda nokså ulikt, naturleg nok. Kva for leksikon som best dekkjer kva for område, må vi sjølve byggje oss opp eit bilete av etter kvart, slik at vi kan halde skilnaden mellom for eksempel *Salmonsens Store Illustrerede Konversationsleksikon*, *Gyldendals leksikon*, *Norsk Allkunnebok* og *Pax Leksikon* i minnet når vi leitar etter opplysningar. Det er òg slik at eldre leksikon kan ha stoff vi ikkje finn i dei nye.

I mange samanhengar må vi gå til utanlandske oppslagsverk for å kontrollere, særleg når det gjeld saker og forhold i det landet som leksikonet er frå. Norske leksikon er ikkje til å stole på blant anna når det gjeld aksentar i franske namn; her må det "innfødde" saker til og helst dobbelkontroll. Tyskarane er gjerne gode med geografiske opplysningar, for eksempel om variantar som **Donau – Danube** og **Lemberg – Lvov**. Britane har ingen god leksikonkontradisjon, men dei lagar gode oppslagsverk av andre slag: *Keesing's Record of World Events* er svært nyttig, og det same kan *Whitaker's Almanack* vere. Desse verka fortel om hendingar

og forhold over heile verda som er for ferske til å stå i leksikon.

Det generelle svaret på spørsmålet i overskrifta blir dermed: Ver skeptisk til alt som står i leksikon, og søk opplysning der opplysninga er mest spesialisert.

Når det gjeld skrivemåten av namn, er svaret klart nei – her kan vi ikkje stole på (norske) leksikon i det heile. Namn i leksikon er skrivne på skiftande måtar, ikkje berre fordi bøkene er laga på ulike tidspunkt, men også fordi redaksjonane har valt si eiga linje, kan hende på tvers av tilrådingar frå Norsk språkråd, så det gjeld å vere kritisk. For eksempel kan namneformene i *Aschehoug* og *Gyldendals Store Norske Leksikon* ikkje utan vidare brukast i lærebøker.

Ikkje minst ved nyare utanlandske namn treng vi pålitelege kjelder. Ofte står ikkje slike namn i norske leksikon. Går vi til engelske, franske og tyske oppslagsverk, ser vi at landa har ulik praksis. Ei førebels løysing er å følgje skrivemåten i supplementsbandet til *Store Norske*, til vi eventuelt ser grunn til å velje noko anna. I ein slik samanheng blir leksikonet verdifullt også som kjelde for rett skrivemåte, men det må altså kryssjekkast mot andre kjelder etter kvart.

Der det finst lister og bøker som Språkrådet står bak (som *Geografilista*), må vi alltid sjekke dei. Sjå også 5.3.

9.4.5 Norges Standardiseringsforbund

Norges Standardiseringsforbund (NSF) arbeider med å få fram og gje ut nye standardar til bruk på ymse område. I periodar har organisasjonen vore oppe i 800–1000 nye Norsk Standard per år.

Ikkje alle standardane er på norsk, men dei som er det, kan vere viktige terminologiske kjelder for oss, ved at vi ser kva ting heiter, og korleis termene skal skrivast. Ikkje minst gjeld det dei byggtkniske standardane. Norges Byggestandardiseringsråd har lagt stor vekt på å utvikle standardar på norsk.

Standardar kan ein tinge direkte med e-post (**marked@standard.no**) eller gjennom NSF's *Internettkatalog*, som ein finn på Internett-sida til organisasjonen: **www.standard.no**.

9.5 Generell litteratur

9.5.1 Allment

Mange kan ha nytte av å lese litteratur om normering generelt. Vi nemner her Helge Omdal og Lars S. Vikør: *Språknormer i Norge. Normeringsproblematikk i bokmål og nynorsk*. Landslaget for norskundervisning – Cappelen Akademisk Forlag 1996. Denne boka drøftar slike tema som kva vi forstår med rettskriving og læreboknorm, og kvar grensa går mellom dei to nivåa. Dessutan inneheld boka eit kort oversyn over rettskrivingshistoria til målformene.

For lærebokkonsulentar kan det også vere grunn til å følgje litt med i debatten og setje seg inn i den veksande litteraturen om lærebøker, språk og skule.

9.5.2 Vurdering av lærebøker og sakprosa generelt

Her kan ein notere seg desse titlane:

Hansen, Jan E. Bli det litteratur av å skrive bøker? *Aftenposten* 2.2.1998

Hellern, Victor. Læreboka – den egentlige kulturbærer. I Åse Enerstvedt (red.). *En bok for sakens skyld*. Norsk Faglitterær Forfatterforening 1988

Hertzberg, Frøydis. Grammatikk og trafikk, eller skolegrammatikkens holdning til godt og dårlig språk. I *Norsklæreren* 1983, 1, s. 17–24

Hvenekilde, Anne. Nærbutikk på o-fags-tekster. I *Norsklæreren* 1986, 3, s. 20–25

Dette er artikkelen som det er referert til i kapittel 3. Hvenekilde undersøkte nokre læreboktekstar og fann ut at forenkling av tekstoppbygginga hadde resultert i brot på vanlege konvensjonar for tekstutforming. Dette gjorde det vanskeleg å gripe heilskapen i tekstane enda meininga var at dei skulle vere lettfattelege.

Hvenekilde, Anne. Steiner for brød. Lettlest o-fag for grunnskolen. I *Norsklæreren* 1983, 3, s. 26–37

Haavelsrud, Magnus. *Samspill om kunnskap. Lærebokforfatteres syn på sin virksomhet*. Arena 1991

Boka presenterer resultatane av ei NFF-rundspørjing, med ni frittstående forfattarportrett og ei samanfating av synet på læreplanen, forlaget, konsulentane og godkjenningssinstansen.

Johnsen, Egil Børre. *Den andre litteraturen. Hva sakprosa er*. Cappelen 1995

Johnsen, Egil Børre. *Den skjulte litteraturen. En bok om lærebøker*. Universitetsforlaget 1989

Johnsen, Egil Børre. *Det store bondefangeriet. En bok om norskfaget og skolen*. Cappelen 1981

Johnsen, Egil Børre. *Textbooks in the Kaleidoscope. A Critical Survey of Literature and Research on Educational Texts*. Universitetsforlaget 1993

Johnsen, Egil Børre og Trond Berg Eriksen (red.). *Norsk litteraturhistorie. Sakprosa fra 1750 til 1995*. Universitetsforlaget 1998

Dette er norsk litteraturhistorie sedd frå sakprosasida. Verket er i to band.

Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening – *Kritikkjournalen* 1993–94

To spesialnummer med tittelen "Faglitteratur" inneheld meldingar av ei lang rekkje lærebøker, med til dels djuptpløyande analysar.

Norsklæreren, 1998, 2. "Lærebøker og lærebokkritikk"

I dette nummeret av tidsskriftet er det ei rekkje artiklar som tek for seg ymse sider ved lærebøker og lærebokkritikk. Vi kan òg lese om debatten og ta del i han ved å gå til nettstaden www.lnul.no og www.melbu.vgs.no.

Norsk Sakprosa 1995–97. Johnsen, E.B. (red.). *Virkelighetens forvaltere* (1), *Forbildets forbilder* (2) og *Tekstens mellommenn* (3)

Desse titlane er årbøker frå prosjektet Norsk Sakprosa. Det står til saman 14 artiklar om lærebøker i dei.

Skadberg, Kåre. Lærebøkene – ein føresetnad for eit høgt utdanningsnivå. I Leif Mæhle ofl. (red.). *Fornyng og tradisjon. Språkvern og språkrøkt 1972–1988*. Cappelen – Norsk språkråd 1987

Terum, Knut. Et praktisk opplegg for samlet vurdering av lærebøker for grunnskolen og videregående skole. I NFF-rapporten 1987 (jmfør 9.5.3.1)

Vinje, Eiliv. *Utdanningsperspektiv på skriftkulturen*. Nordisk institutt, Universitetet i Bergen 1990.

9.5.3 Rapportar

9.5.3.1 Frå lærebokutvalet i Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening (NFF)

Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening har gjeve ut fleire rapportar som kan ha interesse for lærebokkonsulentar. Vi nemner desse titlane:

NFF 1987: *Ny mønsterplan for grunnskolen. Nye fagplaner for videregående skole. Hvordan skal de nye lærebøkene se ut?*

Her finn vi sju foredrag som ser skule, bøker og samfunn i samanheng og skisserer arbeidsoppgåver som førebels er uløyste.

NFF 1989: *Om godkjenningsordningen*

Norsk Faglitterær Forfatterforening: Lærebokseminaret

NFF 1991: *Fra godkjenning til forskning*

Dette er ein seminarrapport med bidrag som omfattar heile prosessen frå forfattar til bok.

NFF 1992: *Under all kritikk. Kritisk lys på fagbokkritikken*

Denne seminarrapporten har opptrykk av seks bokmeldingar.

NFF 1998: *Taler læreboka kritikk?*

Dette er ein rapport frå haustseminaret 1997.

9.5.3.2 Frå prosjektet “Evaluering av fellespråklige lærebøker [i samfunnslære]” ved Senter for etterutdanning i Trondheim, på oppdrag frå Nasjonalt læremiddelsenter

Det har vore gjennomført eit prosjekt i Trondheim med sikte på å vurdere bruk av språkdeltede lærebøker i skulen (nynorsk og bokmål i same boka). Ein kan merke seg desse rapportane frå prosjektet:

Rapport nr. 3: *Elev- og lærerundersøkelsen*. Skog, Berit, Anne Haukenes og Ronny Jørenvåg. 1996

Rapport nr. 4: *Synspunkt og erfaring frå brukarsida*. Solheim, Randi og Anne Charlotte Torvatn 1996

Rapport nr. 5: *Lærebøkene – utvikling, språk og tekstopbygging*. Berge, Kjell Lars, Randi Solheim og Anne Charlotte Torvatn 1997

9.6 Nyttige adresser og nummer

Her følgjer nokre adresser og nummer som det kan vere nyttig å kjenne til.

Namnekonsulenttenesta for Austlandet og Agder-fylka

Norsk språkråd
Postboks 8107 Dep
0032 OSLO

Telefon 22 42 40 20
Telefaks 22 42 76 76

Namnekonsulenttenesta for norskspråklige stadnamn i Nord-Noreg

Det humanistiske fakultet
Universitetet i Tromsø
9037 TROMSØ

Telefon 77 64 42 40
Telefaks 77 64 42 39

Namnekonsulenttenesta for samiske og finske namn i Nord-Noreg

Sami allaskuvla – Samisk høgskole
9520 GUOVDAGEAIDNU – KAUTOKEINO

Telefon 78 48 68 88
Telefaks 78 48 68 78

Namnekonsulenttenesta for Trøndelag og tilgrensande område

Institutt for nordistikk og litteraturvitskap
Noregs teknisk-naturvitenskaplege universitet
7055 DRAGVOLL

Telefon 73 59 64 02
Telefaks 73 59 64 11

Namnekonsulenttenesta for Vestlandet

Nordisk institutt
Universitetet i Bergen
Sydnesplassen 7
5007 BERGEN

Telefon 55 21 24 11
Telefaks 55 23 20 25

Nasjonalt læremiddelsenter

Grev Wedels plass 1
0151 OSLO

Telefon 22 45 65 00
Telefaks 22 47 65 51

Norges Standardiseringsforbund

Drammensveien 145
Postboks 353 Skøyen
0212 OSLO

Telefon 22 04 92 00

Norsk språkråd

Postboks 8107 Dep
0032 OSLO

Telefon 22 42 40 20
Telefaks 22 42 76 76
www.sprakrad.no

Rådet for teknisk terminologi (RTT)

Forskningsveien 3b
0313 OSLO

Telefon 22 19 80 40
Telefaks 22 19 80 41
www.rtt.org

Sentralt stedsnavnsregister/stadnamnregister

Kartverksveien
Serviceboks 15
3504 HØNEFOSS

Telefon 32 11 81 00

Noen fagord med forklaringer

De følgende begrepene er alle brukt i boka, og vi forklarer dem kort.

aksjonsart den måten verbalhandlingen (verbinnholdet) forløper eller foregår på, for eksempel om den varer ved (durativ aksjonsart, som i hun sover trygt), gjentar seg (iterativ aksjonsart, som i britane fiskar på nordsjøisild), avsluttes (perfektiv aksjonsart, som i gløden hans var slokna) eller representerer en overgang (inkoativ aksjonsart, for eksempel i det grønnes i hagen) (vi skiller ikke her mellom aksjonsart og aspekt, slik *Norsk referansegrammatikk* gjør)

anaforisk pronomen påpekende pronomen som viser til ord som er nevnt tidligere i teksten, for eksempel den i setningen bilen er eit viktig transportmiddel og ein stor ureinar, så den må vi sjå nærmare på (viser til bilen)

arveord ord som ikke er lånt inn i språket, det motsatte er *lånord*

attributiv et adjektiv eller partisipp står i attributiv stilling når det står umiddelbart framfor et substantiv (som ivrig i en ivrig hjelper); det motsatte er *predikativ* stilling (han er ivrig)

avledning/avleiing ord bygd opp av et usammen satt ord eller en sammensetning pluss forledd eller etterledd som ikke sjøl kan stå alene (som an-, be-, -else, in-, -ing, -leik, -sjon, -skap osv.), for eksempel antakelse (bare bokmål), bebygge (bare bokmål), bilist, kjærleik (mest nynorsk), tiårig

betydningslån/tydingslån innlåning av en ny betydning av et ord som språket har fra før; for eksempel er ordet familiær av eldre dato i norsk, men betydningen "fortrolig" er lånt inn fra engelsk nylig ("jeg er ikke så familiær med dette dataprogrammet")

direkte objekt ledd som angir den eller det som berøres direkte av handlingen i verbalet, for eksempel boka i dei har skrive boka (tradisjonelt ofte kalt bare "objekt")

distributiv bruk bruk av ord som angir eller viser til mengder, grupper e.l., på den måten at det siktes til de enkelte individene eller eksemplarene, for eksempel politiet er sikre på at tyven er arrestert og det var lite folk ute, og dei gjekk i grupper

egentlig/eigentleg subjekt (i setninger med foreløpig subjekt): det leddet som ville bli subjekt hvis setningen ble snudd og det foreløpige subjektet utelatt, for eksempel en konge i det var en gang en konge (egentlig subjekt kalles også *potensielt subjekt*)

etymologisk objekt objekt som kommer av samme rot som verbet, slik vi har det i for eksempel be ei bøn, gå sin gang, kjempe ein kamp

fagsjargong gruppespråk som brukes av folk med tilknytning til et bestemt fagområde

fagspråk 1 i snever forstand: et tillegg til ordforrådet i allmennspråket som gjør det mulig å uttrykke seg presist om faglige emner på et bestemt område; 2 i vid forstand: språkbruk som er typisk for et bestemt fagområde

fagterm (fagord) ord eller uttrykk som hører hjemme på et visst fagområde

fagterminologi (terminologi) samling av fagtermer på ett eller flere områder

falske venner/vener ord i ett språk som ser ut til å bety det samme som ord i et annet språk, men som betyr noe annet; for nordmenn er for eksempel rolig ("morsom") en falsk venn i svensk og eventually ("etter hvert, til sist") en falsk venn i engelsk

femininum (= hunkjønn), for eksempel kua, flaska

finitt verbform verbets former i presens, preteritum og imperativ, motsatt *infinitt verbform*

foreløpig/forebels subjekt ordet **det** (iblant også **der**) brukt i setninger der det òg finnes et egentlig subjekt, for eksempel i det finst mykje stygt i sjøen, det var en gang en kone som hadde tre sønner, det er ikkje sant at eg er slem

fornorskning/fornorsking utskifting av et lånord med et hjemlig avløserord, for eksempel **idé-dugnad** til erstatning for "brainstorming" og **strikkhopping** til erstatning for "bungy-jumping"; jamfør *norvagisering*

frekvenslån det fenomenet at et ord språket har fra før, blir mer brukt fordi det også brukes i et annet språk; for eksempel er **ulike** trolig blitt vanligere på norsk på grunn av svensk **olika**

fremmedord/framandord lånord som har så mange trekk fra opphavsspråket at vi kjenner det igjen som fremmed, særlig brukt om ord med latinsk-romansk (**informasjon**, **departement**) og gresk (**katastrofe**, **tema**) bakgrunn

futurum to tempuser i norsk, nemlig vil, skal reise (1. futurum) og vil, skal ha reist (2. futurum)

generisk (= artsbetegnende; det motsatte er *individualiserende*) som gir arten av noe, i stedet for individet eller eksemplaret; for eksempel er både **hunden** og **mennesket** brukt generisk i setningen hunden er menneskets beste venn

genitiv først og fremst bruk av endingen **-s** eller pronomenet **sin** som middel til å uttrykke tilhørighet, eiendom eller liknende forhold (som i kapellanens kjole, Truls' bok, far sin bil)

genus grammatisk kjønn

grammatisk subjekt = subjektet i setningen, for eksempel **skogen** i skogen kallar, Leif i Leif fikk juling av Anna, og **det** i (han såg) at det var fint ver

gruppegenitiv når **-s** eller **sin** settes til siste ord i en gruppe, men står til helheten, har vi gruppegenitiv, for eksempel Asbjørnsen og Moes eventyr og kongen av Danmark sin siger (eventyrene ble samlet av Asbjørnsen også, og seieren til-

hører kongen, ikke landet); gruppegenitiver bør avvises når de er flertydige eller altfor påfallende

helsetning/heilsetning (tidligere kalt "hovedsetning" på bokmål og "hovudsetning" på nynorsk) enhet som står alene mellom to store skilletegn (punktum e.l.), og som ikke er ledd i en annen setning (for eksempel ho strålte mot han), men kan inneholde leddsetninger (for eksempel dei såg at ho strålte mot han), jamfør *periode*

hypotakse grammatisk underordning

idiom kollokasjon der helheten betyr noe annet eller mer enn det summen av ordene i vanlig bruk utsier, for eksempel **apostlenes hester** ("beina") eller **kaste korta** ("gi opp") (idiomer kalles også *idiomatiske uttrykk*)

importord det samme som *lånord*

indirekte objekt ledd som angir den eller det som handlingen i verbalet får mer indirekte konsekvenser for (gjørne nytte eller skade), for eksempel **Leif** i Anna gav Leif juling

individualiserende/individualiserande som angir eller viser til det enkelte eksemplaret eller den enkelte klassen blant flere, i stedet for arten, for eksempel er både **hunden** og **mannen** brukt individualiserende i setningen hunden sprang bort til mannen som kom inn (det motsatte er *generisk*)

infinitivuttrykk infinitiv med bestemmelser brukt i setninger, for eksempel det er viktig å ha tro på seg sjøl, å kunne reparere bilen er nyttig, det var fint å ete frukost saman med deg; infinitivuttrykk kan gi brudd på subjeksregelen hvis de uten omtanke knyttes til preposisjoner, som i etter å ha ete middag kjørde bussen vidare med turistane

infinitiv verbform verbets former i infinitiv og presens og perfektum partisipp, motsatt *finitiv verbform*

intransitiv (om verb og verbalgrupper) som ikke kan ha objekt, for eksempel er **lyste** intransitivt i lykta stod og lyste i kvelden, det motsatte er *transitiv* (jamfør kongen lyste mannen fredlaus)

kansellistil syntaktisk-stilistisk tradisjon i skriftspråket, blant annet preget av lange setninger og perioder, leddsetninger på flere nivåer, kompliserte substantiviske formuleringer og passiv

kollektiv bruk bruk av ord som angir eller viser til en mengde eller gruppe betraktet som en helhet, for eksempel det er stor fisk i vatnet, **styret** **var kritisk** til forslaget (ikke **kritiske**)

kollokasjon fast vending, stivnet uttrykk, det vil si gruppe av ord som opptrer sammen oftere enn en statistisk sett skulle vente

kompleks passiv dobbeltpassiv, konstruksjon av typen kvinnen fryktes drept, som er omlaget av det fryktes at kvinnen er (blitt) drept (to setninger i passiv er blitt kombinert, nemlig en helsetning og en leddsetning som er objekt i helsetningen)

kondisjonalis to tempuser i norsk (temporalt er det "framtid sett fra fortiden"), nemlig ville, skulle reise (1. kondisjonalis) og ville, skulle ha reist (2. kondisjonalis)

konjunksjon klasse av ord som binder sammen setninger eller setningsledd, for eksempel **og**, **eller**, **men**, **verken** – **eller** (sideordnende konjunksjoner) og **fordi**, **når**, **siden/sidan** (underordnende konjunksjoner)

kontaminasjon sammenblanding, forveksling, for eksempel ved kombinasjon av to faste uttrykk: ***det gikk som ild i varmt hvetebrød** (av **det gikk som ild i tørt gress** og **det gikk som varmt hvetebrød**)

leddsetning setning som er ledd i en annen setning (tidligere kalt "bisetning" på bokmål og "undersetning" på nynorsk), for eksempel de uthevede setningene i ho sa at dei var dumme og den som ikke har gjemt seg nå, skal stå

logisk objekt (= patiens) det som logisk sett er

objekt for en verbalhandling, uten nødvendigvis å være grammatisk (direkte) objekt i setningen; for eksempel er **situasjonen** logisk objekt (for verbet "forstå") i **hennes manglende forståelse** av situasjonen er et problem, mens **regnskogen** og **livsgrunnlaget** er logiske objekter (for henholdsvis "hogge ut" og "øydeleggje") i når regnskogen vert hoggen ut, vert livsgrunnlaget for mange naturfolk øydelagt

logisk subjekt bruker vi her om det som (nevnt eller unevnt) logisk sett er subjekt for en verbalhandling (altså = agens), uten nødvendigvis å være grammatisk subjekt i setningen; for eksempel er "hun" logisk subjekt (for verbet "forstå") i hennes manglende forståelse av situasjonen er et problem, mens det logiske subjektet (for "hogge ut" og "øydeleggje") er unevnt i når regnskogen vert hoggen ut, vert livsgrunnlaget for mange naturfolk øydelagt

læreboknormal (i norsk ortografi): den trangere normen innenfor den videre rettskrivningen, omfatter på bokmål blant annet **antakelig**, men ikke [**antagelig**], **bukta**, men ikke [**bukten**], på nynorsk for eksempel **straum**, men ikke [**strøm**], **gjester**, men ikke [**gjestar**]

lånord ord som er lånt inn i språket fra et annet språk, det motsatte er *arveord* (lånord kalles også *importord*)

maskulinum (= hankjønn), for eksempel **båten**, **kongen**

modal som angår eller angir den måten den talende mener utsagnet på, for eksempel **vil** i jeg vil ikke reise (uttrykker vilje; betydningen er "jeg motsetter meg å reise"), jamfør *temporal*

naken form (nakent substantiv) et substantiv som verken har foranstilt eller etterhengt artikkel, står i naken form, for eksempel **sak** i sak som er pådømt av krigsrett

nomen agentis, "handlerord" dannet av verb for å angi den som handler, for eksempel **baker** (av bake), **programmerar** (av programmere), **administrator** (av administrere)

norvagsisering tilpassing av skrivemåten av lånord til norsk, for eksempel "cashewnøtt" > **ka-sjunøtt** (obligatorisk), "service" > **sørvis** (valgfritt ved siden av **service**); jamfør *fnorsknig*

numerus (= grammatisk tallbøyning), i norsk: entall eller flertall

nøytrum (= intetkjønn), for eksempel **huset, eplet**

objektsform form av personlige pronomen (**meg, deg, han** (bokmål også **ham**, nynorsk også **ho-nom**), **henne** (nynorsk også **ho**), **oss, dere/dykk, dem/dei**)

objektsgenitiv formuleringer med genitiv, særlig s-genitiv, der ordet i genitiv er logisk objekt til verbalhandlingen i verbalsubstantivet, for eksempel **mesterskapets avslutning** og **kongens henrettelse** (noen avslutter mesterskapet, noen henretter kongen)

objektspredikativ predikativ som står til objektet i setningen, for eksempel **hardkokte i ektefellane** åt egga hardkokte neste morgon, der feil plassering kan gi misforståelse eller komisk effekt: **hardkokte** åt ektefellane egga neste morgon; jamfør *subjektspredikativ*

ortografi rettskrivning; i norsk ortografisk tradisjon er det innført et skille mellom "rettskrivning", som er vid og omfatter alle tillatte former, og "læreboknormal", som er en trangere normal innenfor rettskrivningen

overbestemthet/overbunden form når et substantiv har etterhengt artikkel og i tillegg minst ett annet trekk som viser bestemt form, kalles det overbestemt, for eksempel **den gule hatten, denne greie jenta, bilen min**

oversettelseslån/omsetjingslån lånord som er oversatt (ledd for ledd) fra opphavsspråket, for eksempel **blodbank** (av engelsk "blood bank") og **froskemann** (av engelsk "frog man")

paratakse grammatisk sideordning

parverb to verb av samme rot (etymologisk beslektet) der det ene er sterkt og intransitivt mens det andre er svakt og intransitivt og som oftest betyr "få til å gjøre det som det sterke verbet angir"; blant annet er **ligge/liggje – legge/leggje** og **ryke – røyke/røykje** parverb

periode brukes her om det som står mellom to store skilletegn (punktum e.l.), og som består av mer enn én helsetning (for eksempel Den galne Gro slo, men Ola sprang.); jamfør *helsetning*

potensielt subjekt det samme som *egentlig subjekt*

predikativ 1 setningsledd som knyttes til subjekt eller objekt blant annet gjennom verb som **være/vere, bli, hete/heite** (usjølstendige verb), for eksempel **sorenskriver i han ble sorenskriver i Troms** eller **ivrige i hjelparane våre var ivrige** (tidligere kalt "predikatsord"); 2 som adjektiv: et ord står i predikativ stilling når det er predikativ (1), det motsatte er *attributiv* stilling

preposisjonsuttrykk forbindelse av preposisjon og substantiv, pronomen e.l., kan stå som adverbial, som **på loftet i vi sov på loftet**, eller inngå som leddel i et annet ledd, som det samme uttrykket i **soverommet på loftet er ikkje oppvarma**

proord ord som gjentar innholdet av et annet ledd, for eksempel **så i i dag så er det mandag**

refleksiv som viser tilbake til subjektet; det refleksive eiendomspronomenet er **sin** (med bøyingsformer), det refleksive personlige pronomenet er **seg**, og en refleksiv verbalhandling har vi i for eksempel **skynde seg**

rema (i utsagnssetninger:) det som sier noe om temaet (2), og som følger etter det (i **bilen solgte vi i går er bilen** tema, **solgte vi i går** rema), jamfør *tema*

resiprok gjensidig; det vanligste resiproke pronomenet er **hverandre/kvarandre**

rettskrivning/rettskriving 1 ortografi; 2 den vide normen for ortografi og bøyning i norsk, omfat-

ter blant annet læreboknormalen, jamfør *læreboknormal*

saktema se tema

sammensetning/samansetning ord som er sammensatt av to eller flere andre ord, som **telefonkatalog** av **telefon** og **katalog**, og **jernbanestasjon** av **jernbane** (sammensatt av **jern** og **bane**) og **stasjon**

semantisk som angår betydningen av ord

setning en setning kan være 1 helsetning (med eller uten andre setninger som ledd), 2 leddsetning (setning som er ledd i en helsetning)

setningsadverbial adverbial som står nær det finitte verbet og gjerne utsier noe om (modifiserer) hele setningen, for eksempel **aldri**, **alltid**, **da**, **gjærne**, **ikke/ikkje**, **jo**, **nok**, **vel**, **visst**

sperring ord som settes inn og splitter ledd eller andre ord som bør stå sammen, for eksempel ordene **i minste detalj** i den i minste detalj oppsette planen

spisstilling framflytting av et ledd til begynnelsen av setningen, for eksempel **motvillig** i hun måtte motvillig innse at slaget var tapt > **motvillig** måtte hun innse at slaget var tapt; hensikten kan være å framheve leddet, lage en flytende overgang fra setningen foran e.l.

styring det ordet som en preposisjon danner preposisjonsuttrykk sammen med, for eksempel **skogkanten** i frå skogkanten og **dere** i for dere

subjektsform form av personlige pronomen (**jeg/eg**, **du**, **han**, **hun/ho**, **vi** (nynorsk også **me**), **dere/de**, **de/dei**)

subjektsgenitiv formuleringer med genitiv, særlig s-genitiv, der ordet i genitiv er logisk subjekt for verbalhandlingen i et verbalsubstantiv, for eksempel **mesterens anvisning** og **kongens valg** (mesteren anviser, kongen velger)

subjektspredikativ predikativ som står til subjektet i setningen, for eksempel **svært rik** i far min er svært rik; jamfør *objektspredikativ*

subjektsregelen det skal (helst) være sammenfall mellom det grammatiske og det logiske subjektet i en setning; brudd på subjektsregelen er for eksempel: etter å ha ete middag **kjørde bussen videre med turistane**, der **turistane** er logisk subjekt for verbalhandlingen i etter å ha ete middag, mens **bussen** er det grammatiske subjektet

subjektskjuling (ved passivkonstruksjoner) utelatelse av hvem som handler (det logiske subjektet), for eksempel i setninger som når regnskogen vert hoggen ut, vert livsgrunnlaget for mange naturfolk øydelagt (hvem hogger ut og ødelegger?)

subjunksjon (= underordnende konjunksjon)

substantivsjuke overdreven bruk av substantiv; en setning som endringer av stor viktighet fant i disse årene sted på kirkepolitikkens område viser substantivering av adjektiv: **av stor viktighet** (bedre: **svært viktige**) og av verb: endringer ... fant ... sted (bedre: **endret seg**); et alternativ uten substantivsjuke kunne se slik ut: det skjedde svært viktige endringer i kirkepolitikken i disse årene eller slik: kirkepolitikken endret seg mye i disse årene

supinum den formen av perfektum partisipp som vi har etter **ha**, for eksempel **køyr** i dei hadde køyr, eventuelt også etter **få** i setninger som de fikk gjort mye arbeid den kvelden

tema 1 saktema: det som en framstilling (en tekst, et avsnitt) saklig sett handler om; 2 grammatisk tema (i utsagnssetninger på norsk): det som det sies noe om, det momentet som kommer først (før det finitte verbet), og som følges av remaet (i bilen solgte vi i går er **bilen** tema, **solgte vi i går** rema), jamfør *rema*

temporal som angår eller angir tid, for eksempel **vil i ho vil vere framme i kveld** ("ho kjem til å vere framme i kveld"), jamfør *modal*

tempusforskyvning forskyvning av presens til preteritum, preteritum og perfektum til pluskvamperfektum eller futurum til kondisjonalis enten for å gjengi indirekte tanker eller tale (som i: **vil det gå bra?** > **jeg spurte om det ville gå bra**) eller for å angi noe irreelt, ønskelig e.l. (som i: **jeg ønsker jeg vinner i lotto** > **vant jeg bare i lotto!**)

terminologi se fagterminologi

transitiv (om verb og verbalgrupper) som kan stå med objekt, for eksempel er **koke** transitivt i **og eg som kokte kaffi til dykk**; det motsatte er *intransitiv* (jamfør **kaffien kokte med ein gong**)

tydingslån (nynorsk) se *betydningslån*

uekte partisipp sammensatt perfektum partisipp der det ikke finnes noen tilsvarende infinitiv, for eksempel **nylagd, ukokt** (vi mangler verb som ***nyleggje** og ***ukoke**)

utfyllende/utfyllande infinitiv infinitiv som er bestemmelse til et annet ord, særlig et adjektiv i

predikativ stilling, men der det grammatiske subjektet gjerne er logisk objekt for verbalhandlingen i infinitiven; i for eksempel **desse bilane er gode å køyre** er **å køyre** utfyllende infinitiv, og **bilane** er logisk objekt for **køyre**.

utsagnssetning/utsegnsetning fortellende setning

verbalgruppe fast vending (kollokasjon) som inneholder et verb, for eksempel **sitte/sitje på med, ta over**

verbalhandling verbinnholdet (momentet av handling eller prosess) i et verb, enten det står som verbal i en setning eller i infinitiv form (som **strøyme** i **ho lét vatnet strøyme inn**) eller er om-laget til verbalsubstantiv (som i **kongens avgjørelse** er **endelig**, der verbet er "avgjøre")

verkstedspråk/verkstadspråk enklere type fagspråk som brukes i ikke-vitenskapelig sammenheng

verkstedterm/verkstadterm fagterm i verksted-språk

Liste over emner

Tallene er sidehenvisninger

A

-a, -ede eller -ete på bokmål 86 f.
 -a eller -en i substantiv på bokmål 83, 85
 abc-bøker 32, 185
 accent, se aksent
 adjektiv i entall eller flertall / adjektiv i eintal eller fleirtal 82 f., 87 f., 121, 140–142
 adjektivisk funksjon 86, 143, 145, 166
 adverbial, adverbiale ledd 46, 97, 143–146
 adverbiale ledd mellom å og infinitiv 137 f., 145 f.
 a-former i bestemt form flertall på bokmål 84, 85
 a-former i verb og adjektiv på bokmål 86 f.
 a-infinitiv 77, 79, 138
 aksenttegn/aksentteikn 88 f.
 aksjonsart 50, 136, 208
 aktiv 45, 52, 130–132
 akutt aksent 89
 alfanumerisk datering 99
 allmennspråk 93 f., 112, 114, 122, 196
 anaforisk pronomen 156, 208
 anføringsverb, se utsagnsverb
 anførselstegn/hermeteikn 100 f., 109
 anglismer/anglisismar, se engelske ord o.l.
 apostrof 92 f., 174 f.
 apposisjon 98, 157, 162
 arabiske navn/namn 116
 artikler/artiklar 156, 168 f.
 artsnavn/artsnamn 121, 141
 artsbetegnende entall / artsnemnande eintal 121
 arveord 62, 208, 210
 aspekt 136, 208
 astronomiske navn/namn 91, 117
 attributiv 44, 49, 125, 139–141, 143 f., 163, 208
 attributiv sperring 44, 49, 146
 a-verb i nynorsk 79–81
 a-/et-verb i bokmål 86
 avhengighetsform, se objektsform
 avledning/avleiing 73 f., 103–105, 189, 191, 208
 avløserord/avløysarord 112, 209
 avsnitt 43, 47
 avsnittsstruktur 54–59

B

bestemmerledd/bestemmarledd 49
 bestemt/bunden artikkel 169–172
 bestemt form entall / bunden form eintal 83–85
 bestemt form flertall / bunden form fleirtal 84–86
 bestemthet / bunden form 169
 bildetekster/billetekstar 93, 99
 binde-e 63
 binde-s 63, 67, 70, 105
 bindestrek 92 f., 94 f., 117
 ”blandingsspråk” 176
 bli-passiv 45, 130 f.
 blyantforslag/blyantframlegg 36–40, 61, 75, 120
 bokmålsmanus 39, 45, 72, 77, 104, 108, 123, 143, 146, 170
 boktitler/boktitlar 118
 breddesteg/breiddesteg 95, 98, 100 f.
 buestrek/bogestrek 101
 bunden artikkel, se bestemt artikkel
 bunden form, se bestemt form
 bydesetning, se imperativsetning
 bøyingsformer/bøyingsformer av substantiv 68, 75–79, 83–85
 bøyingsformer/bøyingsformer av verb 70, 75, 77, 79–82, 86 f.

C

cirkumfleks 89

D

datering 95, 99 f.
den som tilvisande pronomen på nynorsk 159, 184
 direkte objekt 47, 131–134, 208
 distributiv (funksjon) 121, 142, 208
 dobbel bunden form, se overbestemthet
 dobbelt m i innlyd 70
 dobbelt/dobbel nekting 166
 dobbeltpassiv, se kompleks passiv
 dramatisk presens 128
 durativ aksjonsart 130 f., 208
 dårlig/dårleg grammatikk 35

E

-ede, -ete eller -a i verb og adjektiv på bokmål 86 f.
 egennavn/særnamn 48, 69, 90 f., 94, 114, 115–119
 egentlig/eigentleg subjekt 139, 157, 161, 208 f.
 eiendomspronomen/eigedomspronomen 49, 161–163, 171 f.
 e-infinitiv 79
 ekstra e i s-verb på bokmål 86
 elektroniske læremidler/læremiddel 29
 -else, avledning/avleiing på 104, 106
 engelske bøyningssendinger/bøyingsendingar 114, 174
 engelske navn/namn 116, 118
 engelske ord 7, 40, 61 f., 77, 106, 173–177
 engelske skrivemåter/skrivemåtar 174
 engelskpåvirket/engelskpåverka pronomenbruk 162
 enkonsonantregelen/einkonsonantregelen 92
 entall eller flertall / eintal eller fleirtal 120–122, 139–143
 entall etter **man** 141
 entall for flertall (substantiv) / eintal for fleirtal (substantiv) 121 f.
 entall ved brøker og desimaluttrykk / eintal ved brøkar og desimaluttrykk 172
 entallspronomen som viser til substantiv i flertall / eintallspronomen som viser til substantiv i fleirtal 158 f.
 entydig/eintydig, entydighet 36, 50, 59, 84, 89, 132, 156, 160–164, 167
 e-post 204
 -ete, -ede eller -a i verb og adjektiv på bokmål 86 f.
 -et(e) i adjektiv på bokmål 86 f.
 etterhengt/etterhengd artikkel 122 f., 168–172, 211
 etterkontroll 119
 etymologisk objekt 135 f., 208
 etymologisk slektskap, behandling av ord med 68, 70
 e-verb 79–81

F

fagkonsulent 18, 34, 42
 fagordbøker 114, 195, 200–203
 fagsjargong 38, 108, 111 f., 208
 fagspråk 111 f., 122, 133, 153, 155, 178, 208

fagterm, se terminologi
 falsk kollektiv bruk 142
 falske venner/vener 173, 175, 178, 208
 fast sammensatte/samansette verb 136 f.
 faste uttrykk 88, 90, 103, 124 f., 135 f., 146 f., 148–151, 154, 166, 168, 210
 fellesnavn/samnamn 91, 94, 117, 175
 fellesordlister 192 f.
 fellesutgaver/fellesutgaver 23–25
 figurtekster/figuratekstar 99
 finske navn/namn 89
 firmanavn/firmanamn 141
 flerleddede preposisjoner / fleirledda preposisjonar 150, 155
 flerordsnavn/fleirordsnamn 91
 flerstavede fremmedord på bokmål 84, 86
 flertall/fleirtal av substantiv 78 f., 84–86
 flertall for entall (substantiv) / fleirtal for eintal (substantiv) 122
 flertallspronomen som viser til substantiv i entall / fleirtallspronomen som viser til substantiv i eintal 158 f.
 flertydig/fleirtydig, flertydighet 114, 151, 163, 209
 foranstilt eiendomspronomen / føresett eiendomspronomen 163, 171 f.
 foranstilt/føresett leddsetning 48, 53, 96 f., 167
 foreløpig/førebels subjekt 46, 48, 51, 139, 164, 177, 208 f.
 forkortinger/forkortingar 92–95, 98, 118, 126, 175
 forleddstilknytning/forleddstilknytning 57, 147, 158
 formelle regler/reglar 37 f.
 fornorskning/fornorsking 119, 173 f., 209
 forskrift for godkjenning av lærebøker 23
 forslag/framlegg med blyant, se blyantforslag
 fortidsprøve 167 f.
 frekvenslån 173, 178, 209
 fremmedord/framandord 38, 61 f., 76–79, 83, 86, 89, 106–108, 114, 174, 209
 fruktsorter/fruktsortar 91
 full utskifting av engelsk ordstoff 173
 futurum 129, 209
 førebels, se foreløpig
 føremålsuttrykk, se hensiktsuttrykk
 føresett, se foranstilt

G

gammeldagse/gammaldagse ord 111
 generisk 121, 168 f., 209
 genitiv, genitivkonstruksjoner/genitivskonstruksjoner 63, 77, 92, 98, 123–127, 144, 152, 163 f., 209
 geussamsvar 158
 geografiske navn/namn 117
 gjenstandsobjekt 152
 godkjenningsordningen/godkjenningsordninga 17–22, 26 f., 179, 188
 grafisk endring 173, 180–182
 grammatikkbøker 19, 188, 195, 198 f.
 grammatisk analyse 96, 120, 156, 161
 grammatisk kommasetting/kommasetjing 38, 95
 grammatisk subjekt 51 f., 161, 209 f.
 grammatisk tema 47 f., 212
 grav aksent 89
 greske navn/namn 116
 grunnstoffnavn/grunnstoffnamn 76
 grunntall/grunntal 78, 172
 gruppegenitiv 126 f., 209

H

ha og **være/vere** som hjelpeverb 138 f.
 hakeparentes 74, 101
 handlerord/handlarord 51, 151 f., 210
 helsetning/heilsetning 43 f., 46, 48, 51, 127, 129, 157, 167
 hensiktsuttrykk/føremålsuttrykk 156, 168
 hensynsledd, se indirekte objekt
 henvisninger til lovparagrafer / tilvisingar til lovparagrafar 98
 hermeteikn, se anførselstegn
 historisk presens 128
 historiske navn/namn 116 f.
 hjelpeverb 81, 128, 138 f., 174
 hovedform/hovudform 30 f., 33, 61, 70, 104
 hovedmål/hovudmål 184–188
 husdyrraser/husdyrrasar 91
 hypotakse, hypotaktisk 39, 43–46, 50, 209
 hypotetisk 128–130
 høyreaksent/høgreaksent 89

I

i og **på** ved stedsangivelser / **i** og **på** ved uttrykk som fortel om stad 153 f.
 idiomer/idiom 52, 73, 103, 110, 148, 150, 153 f., 156, 168, 209
 imperativ 79, 86, 89, 137
 imperativsetning 96, 166
 in medias res 59
 indirekte objekt 48, 131, 133, 151, 158, 162, 209
 infinitiv som objekt 137, 167 f.
 infinitiv som styring til preposisjonsuttrykk 51
 infinitivsknute 49
 infinitivsmerke 137, 146, 156, 167 f.
 -ing, avledning/avleiing på 70, 103–105
 inkonsekvens 37, 39
 innbyggernavn i Norge / innbyggjarnamn i Noreg 105, 197
 innbyggernavn/innbyggjarnamn i utlandet 104 f., 117, 197
 innskudd/innskot 44, 46, 96, 98, 100 f.
 innskutt/innskoten leddsetning 46, 97
 intransitiv 32, 37, 133–135, 209–211
 irreelt 128

J

jamstilt form 30 f., 33, 70, 73, 83, 87, 104, 180
 j-verb 81

K

kansellistil 43
 kinesiske navn/namn 116
 kirkenavn/kyrkjenamn 118
 kjerneledd 49, 126, 139, 141 f., 144, 147, 152, 160 f.
 kjønnsnøytral 95, 159, 197
 "kjøtt kaker-feilen" 175
 klammeformer 30, 61
 klammer 30 f., 189–191
 klisjeer/klisjear 111 f., 146
 kløyvd infinitiv 188, 191
 knuter/knutar 48 f.
 kollektiv bruk 121, 141 f., 158 f., 174, 210
 kollektivform 77
 kollokasjoner/kollokasjonar 52, 88, 110, 121 f., 136, 148–155, 164, 171, 209 f., 213
 kolon 100
 komma etter innledende/innleiande preposisjonsuttrykk med infinitiv 35, 96

kommaregler/kommareglar 36, 38, 96–98
 kompleks passiv 131 f., 210
 kompliserte perioder/periodar 44 f., 50, 52
 kondisjonalis 128 f., 210
 kongenavn/kongenamn 117
 konjunksjoner/konjunksjonar 53 f., 59, 61, 90,
 96 f., 141 f., 147, 156, 158, 162, 165–168, 210,
 212
 konjunksjonsfattig stil 165
 konjunktiv 77, 130
 konkret forankring, preposisjonsbruk med 146,
 148 f., 153
 konkreter og abstrakter på bokmål, bøyning av
 83
 konsekvensretting 37 f., 68, 72, 77, 79–81, 83–88
 konservativ 31, 38 f., 73, 111, 147, 167
 konsonantforenkling 62 f., 191
 konsonantsambanda ggj, kkj, ngj, rkj, skj og
 vokal pluss kj i nynorsk 70
 kontaminasjon 38, 109–111, 134, 146 f., 149 f.,
 154 f., 166, 210
 kortformer av substantiv 76, 104
 kortformer av verb 77
 kortord 106
 kristendomsbøker 17 f.
 kristendomsfaget 20 f.
 kunstverk, titler/titlar på 118

L

landsnavn, se statsnavn
 lange betingelser/vilkår 128
 lange ledd 46, 48
 latinsk ending 79
 latinske navn/namn 117
 laust samansette verb, se løst sammensatte verb
 leddrekkefølge/leddrekkefølge 46 f., 154, 156,
 158, 167
 leddsetning 43 f., 46, 48–50, 52 f., 96 f., 127, 129,
 131, 157, 160–163, 165–167, 209 f., 212
 leseverk 19, 37, 179–188
 likestilling 18–21, 159
 linn, se svak
 liten forbokstav 90–92, 102, 117, 175, 181
 litteraturhistorie, litteraturhistorisk 184
 litteraturlister 101
 litteraturtitler/litteraturtitlar 118
 logisk eller semantisk forhold ved genitiv 125
 logisk objekt 49, 52, 143, 151 f., 155, 211, 213

logisk subjekt 45, 51 f., 125, 131 f., 151–153,
 160–162, 210, 212
 logiske tekstmarkører / tekstmarkørar 53 f.
 lov om grunnskolen
 lov om stadnamn 118
 lov om videregående opplæring
 lovtekst 123
 lyrisk prosa 182
 lærebokkritikk 6, 18, 43
 læreboknormal 6 f., 30–34, 61, 139, 180, 182, 184,
 f., 187, 195, 205, 210–212
 løst sammensatte verb / laust samansette verb
 136 f.
 lånord 61 f., 77, 103 f., 106 f., 174, 177, 179, 189,
 208–211

M

markering av valgfrihet/valfridom i ordlister
 188–191
 mellomrom 37, 90, 93, 95, 98, 100 f., 175
 metafor 59, 109
 modalitet 128–130
 modalt hjelpeverb, modalverb 131, 133, 137 f.,
 174
 moderate former 31 f., 39, 73, 187, 191 f.
 monoftong 72, 134
 morfemgrupper 84
 morfologi 38, 61–63, 68–70, 72 f., 75–88,
 103–108, 114–119
 morfologisk orddelingsprinsipp 92
 moteord 108, 111–113
 motepreposisjon 147–149
 musikktitler/musikktitlar 119
 målenheter/måleiningar 91, 93, 121

N

naken form, nakent/nake substantiv 122 f.
 navn på himmelegemer /
 navn på himmellekamar 91, 117
 navn på husdyrraser / navn på husdyrrasar 91
 navn på offentlige institusjoner /
 navn på offentlege institusjonar 118
 navn på oster/navn på ostar 91
 navnekonsulent/namnekonsulent 117, 206 f.
 navn/navn på norsk, se norske navn
 nekting 141 f., 146, 164, 166
 nevneform/nemneform, se subjektsform
 -ning, avledning/avleining på 104

nomen agentis 51, 151, 210
 nominale ledd, nominalledd 50, 168
 norrøne navn/namn 116
 norsk bøyning/bøying 77, 114, 174
 norsk skrivemåte 66, 114, 117, 173, 177
 norsk språkstruktur 106
 norsk terminologi, norske termer/termar 114 f.,
 175 f.
 norskbøker, norsklærebøker 179–181, 183 f.,
 198
 norske navn/namn, navn/namn på norsk 115,
 119
 norske ord for engelske 38, 106, 173, 175–177,
 197
 norskfaget 19, 26, 29, 32, 184, 186
 norvagisering 33, 40, 62, 77, 173 f., 211
 numerisk datering 99
 numerussamsvar 158
 ny intransitiv bruk 133 f.
 nynorskmanus 7, 39, 44 f., 76, 83, 127
 nødvendig leddsetning 97

O

objekt ... jamfør direkte objekt, indirekte objekt
 og logisk objekt
 objektsform 83, 88, 157–161, 165, 211
 objektsgenitiv 124, 211 f.
 objektspredikativ 139, 142, 211
 obligatorisk retting, se røddretting
 omskrevet/omskreven passiv 45, 130–135, 138,
 177
 omskriving 44–46, 48 f., 52, 132
 opplæringslova 17, 22, 29 f., 188
 ordbok, ordbøker 30, 35, 37, 40, 61–63, 69 f., 73,
 76–78, 81 f., 87, 94, 103–111, 114, 172, 176,
 192–194, 195–197, 200–203
 orddeling 92
 ordenstall/rekkjetal 78, 99, 172
 ordlaging 105, 173, 198
 ordliste(r) 7, 30, 35, 188–194
 ordstilling 35, 131, 136, 140, 162
 ordtak 110, 148
 ordtilfanget i nynorsk 5, 192 f.
 ordvalg/ordval 5, 37, 45, 103–112, 173–178
 organisasjonsnavn/organisasjonsnamn 118
 ortofont prinsipp 62
 ortografi 5, 7, 17, 30, 33, 38, 60–75, 88, 94, 100,
 120, 173 f., 179 f., 182 f., 195, 210–212

ortografiske feller i bokmål 73–75
 ortografiske feller i norsk 62–68
 ortografiske feller i nynorsk 70–72
 oster/ostar 91
 overbestemhet / overbunden form 169 f., 211
 oversatte titler / omsette titlar 118 f.
 oversetning 49
 oversettelseslån/omsetjingslån 115, 173, 175,
 211

P

papirmanus 37
 parallellitet 50 f., 140, 158, 166
 parallellutgaver/parallellutgaver av lærebøker
 5, 17–21, 22–30, 31, 179, 185
 paratakse 39, 43 f., 211
 parentes 101, 113, 189
 parkonjunksjon (= toledet konjunksjon)
 parverb 68, 70, 82, 87, 134 f., 211
 passiv, passivkonstruksjoner/
 passivkonstruksjonar 43, 45, 50, 130–132
 passiv infinitiv 52
 passiv pluss infinitiv 132
 passivvending 52, 132
 pausekomma 96
 pedagogisk 34, 45, 56, 129, 179–181, 184, 186 f.,
 191–193
 perfektiv aksjonsart 132, 208
 perfektum om fortid 128
 perfektum partisipp 80–82, 86–87, 105, 136 f.,
 138–140, 143, 160, 212 f.
 perfektum partisipp av s-verb på bokmål 87
 periode 6, 44–47, 50–52, 120, 145, 166, 209, 211
 personlige/personlege pronomener 83, 127, 131,
 157–161, 211 f.
 personnevnninger/personnemningar 63, 104 f.
 pinyinssystemet 116 f.
 plantenavn/plantenamn 76
 plassering av infinitivsmerket 137 f.
 pleonasje 52
 pluskvamperfektum 128 f.
 poesi, poetisk litteratur 180–184
 potenserende/potenserande genitiv 152 f.
 predikativ 47, 52, 80 f., 122, 139–144, 157, 160,
 165, 208, 211, 213
 preposisjonsbruk med konkret forankring
 146–148
 preposisjonsuttrykk 49, 51, 96, 103 f., 124–127,

129, 131, 134, 142 f., 145–148, 150–156, 158, 160, 172, 211 f.
 preposisjonsuttrykk med infinitiv,
 komma etter innledende/innleiande 38
 presens partisipp 83, 105, 160
 presentering 48, 139 f., 164
 preteritum og perfektum partisipp på nynorsk
 79–82
 preteritum på -a eller -et (bokmål) 33, 86
 private navn/namn 91, 118
 pronomenbruk etter **enn** og **som** 158
 proord 46
 prosalitteratur 180
 punktoppstilling 102
 påstedsadverb/påstadadverb 144

R

radikale former 31–33, 38 f., 73, 180, 185, 187
 rasenavn/rasenamn 91, 121, 141
 raud, se rød
 refleksivt eiendomspronomen/
 eigeomspronomen 123, 161–163
 refleksivt pronomen 159–161, 211
 regentnummer 38
 rekkefølgen av ledd, se leddrekkefølge
 rekkjetal, se ordenstall
 relative adverb 163, 166 f.
 relativpronomen 163
 relativsetning 49, 51, 97, 132, 140, 157, 163
 rema 47 f.
 resiprokt pronomen 132, 165, 211
 retningsadverb 144
 retrograde danninger/danningar 137
 «rettesuggesjon» 36
 rettskrivning/rettskriving 30–33, 38, 61, 63, 73,
 105, 114, 118, 180–184, 192, 195 f., 205,
 210–212
 riksmålsformer 33, 73
 romerske navn/namn 117
 russiske navn/namn 115 f.
 rødretting/raudretting 36–40, 61, 75, 120

S

sakprosa 48, 54, 59, 109, 111, 119, 138, 157, 165,
 169, 181, 187
 saktema 47, 56, 58 f., 211 f.
 sambanda g(g) og k(k) pluss j i nynorsk 70
 saman-, se sammen-

samiske stedsnavn/stadnamn 117
 sammenblanding/samanblanding av ord og
 uttrykk 38, 109–111, 136, 146, 151, 155, 167,
 210
 sammendragning i bestemt form entall /
 samandraging i bunden form eintal 76–78,
 84
 sammendragning i flertall /
 samandraging i fleirtal 77 f., 84 f.
 sammenlikninger/samanlikningar 70, 123, 158,
 162
 sammensatte arts- og rasenavn med adjektiv /
 samansette arts- og rasenamn med adjektiv
 141
 sammensatte preposisjoner /
 samansette preposisjonar 150
 sammensatte verb / samansette verb 136 f.
 sammensetninger/samansetningar 42, 44, 51,
 62 f., 67–71, 73–75, 77 f., 83–85, 87, 89, 92–95,
 103, 105, 115, 125, 136 f., 143, 152, 170–173,
 175, 191, 208, 212
 sammensetninger/samansetningar med bok-
 stav som forledd 91, 95
 sammenskriving/samanskriving 63, 89 f., 100,
 105, 170
 samnamn, se fellesnavn
 samnorsk 30
 samsvar entall – flertall /
 samsvar eintal – fleirtal 158 f.
 samsvar mellom pronomen og kjerneledd 158 f.
 samsvarsbøyning/samsvarsbøying 81 f., 139 f.,
 142 f.
 sangbøker/songbøker 179 f., 183
 semantikk, semantisk 7, 44, 53, 97, 142, 151, 198,
 212
 semikolon 99, 102
 setningsadverbial 146, 177, 212
 setningsbygning/setningsbygna 5, 8, 88, 103,
 112, 173, 177
 setningsgrense 49, 52, 162
 setningsknote 49, 158
 setningslengde/setningslengd 47, 96
 s-genitiv 44, 83, 123–126, 211 f.
 sideformer 30 f., 33, 38, 61, 70–72, 74 f., 77, 79,
 81, 180, 188–191
 sidemål 184–187
 sideordnede/sideordna ledd 94, 96, 170
 sideordnede leddsetninger /
 sideordna leddsetningar 96

- sideordnende konjunksjoner /
 sideordnande konjunksjonar 141 f., 165 f.,
 167 f., 210
- sideordning, se paratakse
- sidestilling av svært ulike ledd 51
- sin-genitiv 123 f., 126
- sjanger 59, 187
- skilletegn/skiljeteikn 95, 98–102
- skjønnlitteratur, skjønnlitterær 46, 59, 183
- skrive kjønnsnøytralt 95, 159, 197
- skrivemåten av navn/namn 41, 88 f., 115–119
- skråstrek 7 f., 94 f., 99, 159
- sløyfing av infinitiv 155
- sløyfing av ledd 45, 49 f.
- små bokstaver/bokstavar 91 f., 106
- som-setning 49, 163, 170
- songbøker, se sangbøker
- s-passiv 37, 45, 130–132
- sperring, sperrende/sperrande ledd 44, 48–50
- spisstilling, spisstilt 45–49, 52, 140, 158, 166
- språklig begrunnelse / språkleg grunngjeving
 35
- språklig/språkleg intensjon 38
- språkpolitikk, språkpolitisk 37, 39 f., 83, 104
- språkvane 32, 35, 39
- spørrepronomen/spørjepronomen 163 f.
- spørresetninger/spørjesetningar 49, 163
- spørsmålstejn/spørsmålsteikn 36, 97, 99
- statsnavn/statsnamn 117, 171
- stedsnavnregister/stadnamnregister 117, 207
- stedsnavn/stadnamn 115, 117 f., 126, 153, 170 f.
- sterke partisipper/partisipp 80, 82, 87
- stikkordliste 6, 19, 107, 113
- stikkprøve 39 f.
- stil, stilistisk, stiltone, stilvirkning 19, 32, 37–39,
 41, 43 f., 46, 48, 50, 53, 59, 73, 86, 104, 111,
 127 f., 135–137, 140, 146, 154, 157, 164 f., 167,
 170 f., 179–183, 190
- stor og liten forbokstav 50, 90–92, 95, 102, 106,
 117, 175
- st-passiv 130, 132
- subjekt ... jamfør egentlig subjekt,
 foreløpig subjekt, grammatisk subjekt og
 logisk subjekt
- subjektsform 131, 157 f., 212
- subjektspredikativ 157, 211 f.
- subjektsregelen 38, 51 f., 210, 212
- subjektsskjuling 45, 131, 212
- subjunksjon 166, 212
- substantivering av adjektiv og verb 44, 46
- substantivisk leddsetning 97, 131
- substantivsjuke 43–45, 137, 212
- supinum 80 f., 139, 188, 191, 212
- svake partisipper / linne partisipp 80 f., 86 f.
- svakt/lint presens 80 f.
- svensk påvirkning/påverknad 5, 112, 134,
 147 f., 150, 154, 161, 163, 173, 177 f.
- svenske navn/namn 89
- s-verb på bokmål 86 f., 133 f.
- svesimer/svesismar, se svensk påvirkning
- synonym, synonymi 53, 76, 108, 111, 115, 148,
 150, 153, 165, 178, 189
- syntaks, syntaksspørsmål 7 f., 36–39, 41, 43–52,
 53, 120–172, 173, 177
- særnamn, se egennavn
- særskriving 63, 89 f., 100, 103, 105, 167, 173, 175
- "søk og erstatt"-funksjon 37, 113

T

- tabelltekster/tabelltekstar 99
- talemålsnær syntaks 43 f.
- tallord/talord 73, 78, 89, 123, 168, 172
- talluttrykk/taluttrykk 99, 172
- tankeenheter/tankeining med verbalhandling
 151, 160
- tankestrek 94 f., 98–102
- tegnsetting/teiknsetjing 95–100
- tekstbinding 36–38, 52 f., 143, 146, 156
- tekstmarkører/tekstmarkørar 53 f.
- tema 47 f., 54–59, 212
- tema som glir 58 f.
- tempusbruk 127–130
- terminologi 19, 30, 38–40, 42, 53, 103, 110–115,
 137, 172, 176 f., 200 f., 208
- terminologilister 195, 200–203
- tidsangivelser/tidsuttrykk 47, 154, 156, 167
- tilde 89
- tillemping til norsk bøyning/
 bøyning eller ordlagning 173
- tilnærmingsformer 32 f., 70, 180
- tilvisingar, se henvisninger
- titler/titlar på bøker 101, 118 f.
- toledet/toledda konjunksjon 142, 156, 166
- tospråklige kommunenavn /
 tospråklege kommunenamn 117
- transitiv 68, 70, 82, 87, 133–138
- transitive verbalgrupper 104, 133, 135–138, 142,
 147–150, 152, 154

transkripsjon til norsk 115 f.
 treleddinger/treleddingar 63
 trema 89
 tunge innskutte/innskotne ledd 46
 tungt språk, tung språkføring 48, 53, 111, 130,
 146, 177
 tvetydig/tvitydig, tvetydighet 38, 46, 49, 59, 84,
 104, 109, 122, 125, 127, 132, 137–139, 143, 146,
 148 f., 151, 158–161, 163, 167
 typografi 41, 183

U

ubestemt form flertall / ubunden form fleirtal
 76, 78 f., 84–86
 ubestemt/ubunde pronomen 161, 165
 ubestemt/ubunden artikkel 83, 122 f., 168
 ubundet/ubunden relativsetning 163
 uekte partisipper/partisipp 87 f., 143, 213
 uendret flertall / uendra fleirtal 78, 84
 uformell verbalhandling 151 f., 160 f.
 ufullstendig setning 50
 ugrammatisk 7, 38, 47, 129, 160
 underordnende konjunksjoner / underordnan-
 de konjunksjonar 166 f., 210, 212
 underordning, se hypotakse
 unødvendig leddsetning 97
 upedagogisk 58
 utfyllende/utfyllande infinitiv 143, 155, 168
 utjamne, utjamning 38–40, 68–70, 72 f., 75 f.,
 78 f., 83–88, 113, 127, 154, 170, 172
 utropstegn/utropsteikn 36, 41, 99
 utsagnssetning/utsegnsetning 47 f., 166,
 211–213
 utsagnsverb/utsegsverb 49

uvant/uvan preposisjonsbruk 147

V

valfridom i nynorsk 68–70, 78–83
 valgfri sammendragning / valfrie samandraging
 76–79, 84–86
 valgfrie skrivemåter / valfrie skrivemåtar 39,
 61, 63, 68, 72, 111
 valgfrihet i bokmål 72–74, 83–88
 valgfrihet/valfridom i ordlister 188–191
 valgfri/valfrie særskriving 63
 varsomt/varsamt normert 180–184
 venstreaksent 89
 venstretung, venstretyngde/venstretyngd 47 f.
 verbalgrupper, se transitive verbalgrupper
 verbalhandling 144, 151, 155, 160–162, 168, 208,
 210–212
 verbalsubstantiv 51 f., 63, 76, 83, 104, 151 f., 160,
 211–213
 verbalsyntaks 127–140
 verbbygning/verbbygning i norsk 30, 33, 63, 70,
 77, 79–82
 verkstedspråk/verkstadspråk 39, 108, 112, 213
 verkstedterm/verkstadterm 112 f., 213
 verte-passiv 45, 138
 vokalpar 69, 73
 vokalskifte, ord med 79, 81

Å

å eller og 167 f.
 årsakskonjunksjon 97, 167
 årsakssetninger/årsakssetningar 48

Liste over ord og uttrykk

Tallene er sidehenvisninger

A

à jour 89, 114
 a konto 89, 94
 abonnent 62, 64, 66
 absorbere, absorpsjon 64
 accelerando 62
 ad gangen 150
 ad hoc 94
 adhockomit  94
 adsorbere 64
 adstadig 75
 aids 106
 ajourføre 89
 akkommodere 62, 65 f.
 akkumulere 62, 65 f.
 akontobetaling 94
 akselerere 65
 aktor 123
 akvedukt 64
 all , alleen 89
 alle og enhver 110
 alle soldatar er nokre griser 171
 alle zlotyane 121
 allmenn (skrivemåte, bøyning) 63, 65
 allmenning 65
 allmue, allmuge 65
 altfor, alt for 90
 amanuensisen presenterte studentane for eit logisk problem 134
 amme 110
 *analytisk filosofi sitt syn på språkhandlingar 126
 andre verdskrigen 172
 Andreas sin klasse 126
 angjeldende 111
 annan omsorgsperson 123
 annen verdenskrig 172
 Annes brev 125
 annonsen rettar seg mot sauebønder 148
 annullere 62, 65 f.
 anoreksi, anorexia nervosa 62, 68

[antagelig] 74, 210
 antall muligheter er altfor stort 175
 aperitiff 65 f.
 appartement 66
 appell, appellant 62, 65 f.
 appetitt 66 f.
 areal 64
 Aristoteles' kunnskap 125
 AS 93, 95
 Asbj rnson og Moes eventyr 126
 assonans 62, 66
 assosiere 62, 66
 asymmetrisk 62, 66
 atferd 74
 atkomst 74
 atskillig 74
 atspredelse 74
 atterhalden 105
 *av gangen 150
 av gårde 103
 av stor viktighet 44, 212
 avholdende 105
 *avgiftsauken skuldast prisstigninga 130
 avkleiding, avkleing 105
 avleggs 65
 avokado 62, 64
 av/på-knapp 95
 avsetjing, avsetnad, avsetning 104
 avvikelse 104

B

bagen 65
 bakdel 109
 *ballets l ve (nynorsk) 124
 ballett 65
 bankens godbit om lån til lav rente 149
 barna (bokmål) 86
 barneombodet er inhabil 141
 "batteriets kapasitet" (nynorsk) 125
 be si siste b n 135
 bearn s 65

begge søkjarane på stillinga 152
 behjelpelig(e) med 142
 beina (bokmål) 86
 belgisk kjempe 141
 bensin-luft-blanding 94
 bensin/luft-forholdet 95
 bere fram ei skål 137
 bergensdialekt 94
 beskadigelse (skade) 104
 best på bildelar 149
 bevilgning – bevilling 109
 bevis for, på 149
 bevisst på 149
 bil- og båteigarar 94
 bilane var gode å køyre 145, 168, 213
 bilen small i rekkverket 134
 *bilens motor (nynorsk) 124
 billedkunst 105
 billeg 71
 billett 62, 65, 67
 Bing(s) og Bringsværd's romaner 126
 biskop, biskoppelig/biskoppeleg 66
 Bjørgvin(s) bispestol 126
 bjørnetjeneste 110
 bla gjennom boka 145
 blant andre, blant annet/anna 150
 blautkake 115
 blind(e) for 142
 blits 67
 blivende 110
 blowout 173
 blåfrossen 88
 boikott(e) 64, 173
 "bokas bærende idé" (nynorsk) 124
 *bokflaumen om livsstil 51
 boktrykkerkunstens oppfinnelse 124
 "Boltzmanns konstant" (nynorsk) 125
 bopel 64
 *braisere 64
 bramfri 110
 brekke (verb) 81, 135
 bresere 64
 brie 91
 brife 64, 173
 bror(en) min Olav i Bamble 163
 bru eller bro 73
 brødrene spilte på gitarer 122
 [bukten] 38, 85, 210
 bulldogg 65

bulleteng 65
 bumerang 66
 bygard 72
 bygging, bygning 104
 byte – bytte (nynorsk) 72
 bøkene blir gidde i gåve 81
 *bøkene er trykte i år (bokmål) 143
 "bøkenes verden" (nynorsk) 125
 bølge 72
 *bøyet 87
 både Ibsen og Bjørnson var kritiske 142
 både til Per og til Pål 156

C

Camilla elsket Welhaven,
 motstander av hennes bror 162
 cd, cd-rom 92
 C14-datering 95
 champagne 61, 64
 charolais (okse) 91
 chassis 62
 cisterne 61
 computer 40
 cottage cheese 173
 cowboyar 77, 114, 174
 *croquis 64, 66

D

"dagens teknikk" (nynorsk) 125
 dagsnytt, dagsrevyen 91
 dagsordenen 170
 *damen som koms, hatt 127
 datoen er gådd ut 81
 D-dur 91
 *de beste av dems innsats 127
 de der 158
 de – disse 156
 de er lik sin far 142
 de er opptatt(e) i klubben 143
 de Gaulle 91
 *de gitte oppgaver 140
 de har deres siste film med seg i kofferten 162
 de som 157
 Deatnu-Tana 117
 decennium 61
 dei lét seg fotografere saman 132
 dei meinte (at) tida var inne 166
 Dei sameinte nasjonane 118
 dei skulle ut og ete 180

- *dei slapp ikkje ungdommen til 135
 dei som er innstilte, blir gjorde kjende
 med avgjerda 139
 dei treffe ungdom og eldre på klubben og i
 kyrkja 50
 *deigen skal eses 134
 dekkje 70
 *dele med seg 161
 dels – dels 96, 145
 [deltager] 74
 den andre verdskrigen 172
 *den blivende far 178
 den – denne 156
 den enkelte ungdom 169
 den gong 90
 Den himmelske freds plass 115, 117, 170
 den lovgjevande og den utøvande makta 169
 den norske bonde 169
 Den norske kirke 169
 den norske statsminister i Stockholms
 beslutning 127
 *den søkte løysinga 140
 den tidlige Tyske demokratiske republikk 171
 den tusende krona 78
 den ære å ... 155, 168
 denne dør holdes lukket 170
 denne typen ord er sjeldne 142
 der hvor 167
 der sat ein fugl i treet 164
 derav 111
 derfor – difor 69 f.
 dere er hjertelig velkommen 143
 *deres raske svar på grunn av ferien 146
 derved 111
 desennium 61
 dessverre – diverre 70, 103
 det – dette 156
 det beste resultatet nokon gong 177
 det eksotiske Ghana 171
 det er eg som avgjer 157
 *det er enorm stor avstand mellom synspunkta
 143
 det er i Ketil sin klasse ho går 126
 det finnes de som 157
 *det har med kvalitet 155
 det som er jussens oppgave å klargjøre 50 f.
 det stedet jeg bor 163
 det tidlige Sovjetunionen 142, 171
 det var meg (som) du såg 157
- det vart sende mange skip 139
 det vil vere urett å seie 129 f.
 dette er tilfellet 171
 dette fordi 50
 *dette meinte Linné at måtte vere feil 49
 *dette tydde eit stort framsteg 109
 *dette veit einkvar 109
 diametere eller diametrer 84
 die – amme 110
 difor – derfor 69 f.
 difor – korfor 70, 103
 dikterne er de som 157
 dilettant 62, 67
 dimittere 62, 66 f.
 direksjonen såg at dei ikkje kunne gjere vedtak
 159
 diskre, diskret 67
 distriktmessig betydning 44
 diverre – dessverre 70
 d-moll 91
 dog 108, 111, 146
 dobbelmonarkiet Austerrike-Ungarn 95
 dobbelt så mange i år samanlikna med i fjor 175 f.
 -dom(m)en (suffiks), dommen 68
 Donald Duck-blad 94
 dra opp – oppdra 136
 dra til Berlin og mekle 168
 drikkevasskjelde 70
 drik(k)s 64
 drope 72
 dry(g)e
 dyra 84
 -døme, dømme 68
 dørene lukker 133
 døye – døyve 109

E

- EF-domstolen 91
 egga er nylagde 143
 ei gruppe av innvandraran vart urolege 142
 ei raud fane, som er revolusjonsfargen 163
 eigarane er redd konkurs 143
 ein av styrkane ved demokratiet 122
 ein bør vere to når ein skal slipe ein kniv 165
 ein del lærarar blir tilsette i oppseieleg stilling
 139
 ein av syskena 77
 ein kamp for pengeverdien som fekk
 konstitusjonelle konsekvensar 49

ei(n) komma ei(n) veke(r) 172

ein kvit pinn 110, 150

einkvan 109, 141, 164

eit firma basert i Sveits 61

eit friskt pust 77

eit slag båt 169

ekstrinsisk 68

elektrisk forretning 51

elektrolytisk 67

elevasjon er nødvendig 130

eleven – han 159

elevene er interesserte 140

*embede 74

emissær 62, 66

en av brødrenes hester 127

en av Stortinget nedsatt komité 49

*en av medlemmene 169

en bok – boka 88, 168

en forelder 77

en gruppe av (med) misbrukere 153

en lateral deviasjon av den proksimale falang 112

en må bygge på egne erfaringer 163

en rem av huden 73

en slags bikkjer 169

encellete 87 f.

enda – ennå/enno 145

endiv 68

enkel – enkelt 109

enn så lenge 178

ennå/enno – enda 145

enskjønt 74

entré, entreen 89

entreprise 68

epla 84

ervert 74

et herrens vær 125 f.

et hyggelig påslag på lønna 178

et lite, vakkert ansikt 96

et skjelmsk(t) smil 77

etter (hvert) som, ettersom 90, 167

*etter å ha ete frukost venta ein båt på selskapet
51

EU-kommisjonen 91

EU-medlem 95

EUs direktiv 92

eunukk eller evnukk 61

eutanasi 67

evinnelig 74

F

fabrikant, fabrikkere 62, 65

fait 174

fakse 67

faktoring 64

falby 65

familiær 109, 208

*faren hans var en musiker 122 f.

*faren min sin bil 126

farge-tv 93

fase ut 175

fatwa 106

fem kvit italiengar 121

fem mils veg 124

femdel eller femtedel 78, 172

*feudal 65

fibere eller fibrer 84

figur(ene) 1 og 2 171

filosofier 112

finlending 104 f.

finn den største og minste verdi X kan ha 50

finnes eller fins 87

*4-del 92

fireårig – fireårlig 109

firkantete 87

fittings 173 f.

fjellets blomster 125

fjorten slags sommerfugl 121

flatstål 67

flote 69

*fluidum 68

fluorescere – fluorisere 65

*flyver 75

flyktningmottak 63

flyktningproblemet frå Rwanda 155

FNs generalsekretær 92

FN-vedtak 93

foajé 67

fok(k) 68

fokusere (på) 112, 155

folkeregisteret, Folkeregisteret 91

"folkets makt" (nynorsk) 125

fondy 67

font 173

for, för, för, för 89

for di 90

for hundrede gang 78

for resten 90

"for rikets sikkerhet" (nynorsk) 125

for øvrig 90, 103, 105
 for øye, for øyet 172
 for å klare påkjenninga må druesukker
 inntakast 52
 fordi han var fransk, tenkte Napoleon i
 nasjonalistiske baner 53
 forelder 77
 *foreløbig 74
 foreskrive/føreskrive – forskrive 109
 *foreslå et forslag 135
 foretagende 74
 forfordele 110
 forhindre frå 148
 forholdene rundt leiegården 147
 *forhåndsregler 110
 formann 108
 formening 111
 forsettlig drap 74
 forskningen bak de nye reglene 147
 forståelsen vår av virkeligheten 172
 Forsøksrådet for skoleverkets sekretariat 127
 fortjenstmedalje 105
 forulykket 110
 forurensing, forurensning 104
 forvente 110
 fostervatnprøve 70
 fotballkampen Austerrike–Ungarn 95
 *foyer 67
 fra et(t) språk til et annet 169
 (fra) frisk bris til liten kuling 154
 ”fra tidenes morgen” (nynorsk) 125
 fremmend 69
 fremre, fremst 64
 frilans(e), frilanser/frilansar 64, 173
 frisk 77
 fryse 82, 135
 *frå klokka 11–15 154
 fråhaldande eller fråhalden 105
 *fundamentale grunnposisjoner 52
 Fylkesmannen i Rogaland 91
 føles 87
 følge 70–72, 76
 føresetnaden med to skilde kulturar 147
 føringar 112
 førjulsstri 63

G

gaid 174
 gallup 62, 65 f.
 Gamle Hammersborg 171
 gammal 70
 gang – gong 71 f.
 gammelindisk eller samskrift 166
 gard eller gård 73
 gaten 83
 *gavn 75
 *gear 65
 generalen lot sin sønn skyte 132
 *genert, *generøs, *genever 65
 getto 65
 *giraff 65
 gje(ve) (bøyningsvarianter) 81
 *gjenfundede bøker 87
 gjennom – igjennom 90, 145
 glad i 145
 gladaste karen 171
 glaset knuser 133
 glasnost 106
 glei(d) 80
 glis(s)en 68
 Glomma eller Glåma 119
 gløden avtok i øynene hennes 156
 gobeleng 65
 gokart 64
 gong – gang 71 f.
 gongetabell 71
 graffiti 62, 65, 67
 *grease 65
 Grete Waitz’ innsats 92
 grev moltke 91
 grunge 106
 gryta hennar mor 123
 grå eminense 110
 gråsteinsmur – steinmur 63
 *guirlander 67
 gullkalv 110
 *gylden 74
 Gyldenløvefeiden 94 f.
 gymmen 66
 Göteborg 89
 gå for 136
 gå noen en høy gang 111
 *gå på stumpene løs 110

H

- habil, inhabil 62
 hal (stopp en hal) 68, 71, 110
 halde fast på, ved 148
 *halvfabrikata 77
 ham(m)ar 68
 hammere eller hamrer 84
 han arbeidde som (ein) grovsmed 123
 han brekket seg 135
 *han kallast Bykongen 132
 han kritiserte de norske spillerne som spilte
 elendig 97
 han som alle profeter vitnet om, er kommet 158
 han takket kvinnen hvem han var gift med 163
 handikap, handikappe 64
 handout 115
 hands free-utstyr 177
 handtere 68
 han eller hun/ho 95, 159
 hange 70, 82, 135
 hanndyr (og dyrehann) 66
 han(n)kjønn 66
 har du gått Sydpolen på tvers, er du ganske
 sliten 165
 har føltet 87
 har hjelpt 81
 *hardkokte åt ektefellane egga neste morgon
 140, 211
 *have 75
 helsesøster skal undersøke barnet 123
 heltrukket 88
 henfallen 88
 henge – hengje 68, 70, 82, 135
 henger ikke på greip 111
 heng(j)ar, heng(j)ebru 68
 hennes dager er talte 143
 *henspeile på 110
 *henstille til noen om å 110, 155
 her kan utrekningane «sprekke» 100 f.
 herav 111
 herford 91
 herrene er opptatte 140
 Herrens veier er uransakelige 126
 hete, heit 71
 Himmelfredsplassen 115, 117, 170
 hin karen 157
 hin time i Getsemane 157
 hinannen 165
 hindre fra/frå, i 148
 hjernevinding 66
 *ho forskar sommarfuglar 134
 ho greidde å ta patrona da ho ramla ned
 frå skåpet 159
 *ho kalte han Pus 81
 ho kunne ikkje svare da ho enno var sjuk 167
 ho mistenkte at mannen var utru 134
 ho vart gjeven pengar 133
 *ho vil tale oss radikale EU-tilhengjarars sak
 127
 hollandés 65
 Holmlia-beboere 170
 homøopat 64, 178
 hov – hæv 66, 68
 hovedsakelig 74
 "Humla flyg" 119
 hun erklærte seg ikke skyldig 146
 *hun knakk armen 134
 *hun tok skarp avstand fra innlegget 144
 hun valgte ikke å tie 137
 hundeskattbetalar – skattebetalar 63
 hva enten det gjelder 164
 hva lovgiver har ment 122
 hva som er tilfellet 171
 *hva ville skje hvis Sørstatene hadde vunnet
 129
 hvem sitt ansvar 164
 *hvalp 74
 hver jordisk levning 141
 hver vår, hver(t) sitt 162
 hvert søsken 77
 *hvilken av guttene 164
 hvilket skulle bevises 163
 hvis ansvar 164
 hvorav 111
 hvordan fyller ut selvangivelsen 177
 hvorledes 111
 hvorvidt 167
 Härjedalen 89
 hyllest 74
 høgd 71
 høgskole 39
 høy- eller høytlønnet 67
 høyrseksvern 63
 høyttaler 67
 høyttravende 67
 hæl, hælke 66
 *håndskrevde brev 87
 håndtere 68

håndverk 67
 hårdhertet 75
 hæv – hov 66, 68

I

i anledning (av) sjefens bryllup 155
 *i attenårsalderen arresterte politiet ham for første gang 52
 i begynnelsen av 1800-tallet 154
 i dag, da Gud er erklært død ... 167
 i eller under arbeid 150
 i fjor 90, 103
 i forhold til i fjor 167
 i forkant 111
 i henseende til 111
 i henhold til 150
 i hel 90
 i lederetning(en) 123
 i løpet av 150
 i mange tilfeller så er det 46
 i markedet 154
 medhald av 150
 *i mente 151
 i møtet med skolen er seksåringen utsatt 172
 i 1960-åra 154
 i Paris møtte han Bjørnson med sin hustru 161
 *i tidas fylde (nynorsk) 124
 i valget mellom pest og kolera
 idé, ideer/idear 89
 identisk(e) med 142
 idrettsverdenen står på dagsordenen 171
 *ifølgje 90
 ikke engang 90
 ikke på langt nær 110
 *ikke skåret for tungebåndet 110 f.
 ikke/ikkje nødvendigvis 46, 146
 ikkejernmetall 42
 ikke-magnetisert 94
 ikkje – anten – eller 166
 ikkje verken 166
 imidlertid 53, 111, 146
 importauke frå Sverige 147
 impresario 66
 imøteses 45
 incentiv 61
 ingrespapir 41
 ingrid marie 91
 inkasso – innkassere 66
 inn over eller innover 145

*innan norsk industri 147
 innanfor skulesektoren 147
 innarbeidelse 104
 *innfinne seg med 110
 innforstått 64
 innkassere – inkasso 66
 innsikter 122, 174
 *innsynsrett i sakens dokumenter 51
 insitament 61
 intensivt fiske på nordsjøisild 152
 interessantere, interessantest 141
 interesse 62, 66, 79
 intrinsisk 68
 islending(e)saga 63
 isteden, istedenfor 90, 155
 italikere 117
 Ivar Aasen-veggen 94

J

japp 106
 jarlsberg(ost) 91
 jeg har den ære å hilse fra Stortinget 155
 (jernbane)skjene 71
 jesuittordenen 117
 jetdrevet 88
 *jetong 65
 jo – desto 96 f.
 jogurt 61
 Johan Landlaus 115
 jorda 91
 juice 40, 61
 julestrid 163
 junior om kvinner 109
 Jämtland 89

K

kabinettsspørsmål 67
 kabriolet 64
 kalendere eller kalendrer 84
 kalle (for) 155
 kalle på, påkalle 136
 kalvene viste seg å være storvokste 143
 kan(e)vas 64
 kapitlet eller kapittelet 76, 78
 kapittel (kapitlene) 2 og 3 121
 kardigan 64
 kare til seg 66
 Kari hørte Karls mening om seg sjøl 160
 karibu 64

- kasjunøtt 64 f., 211
 kassa- eller kasseapparat 105
 kassett 62, 67
 kaste blå i øynene på 110
 kat 66
 *Kharybdis 116
 Kiev eller Kyiv 65
 kinne 71
 kirka, kirkens 83, 124
 kirkas makt 124
 *kjempe rabatt 105
 kjennes, kjentes 87
 kjensgjerning 66
 kjerne 71, 79
 kjerring 85, 108
 kjukling 69
 kjøk(k)en 68
 kjølevatn – kjølvatn 64, 109
 kjømd 106
 kjøre et opplegg 111
 Klaus' bok 92
 klokkartru 68
 kløtsj 173
 kneipp(brød) 38, 66
 knekke – knekkje 68, 70, 82, 134
 knesette 110
 *knickers 65
 knyte opp mot 136
 *kuffert 67
 kufte 72 f.
 *kold 74
 kolli 114
 kolossal 62, 65, 67
 kome ut å køyre 155, 168
 kom-ikke 117
 komme i inngrep med 111
 *kommunanes stilling 124
 kommunisere et budskap 133
 kompetanse på 147
 komplement – kompliment 109
 konfutsianisme, konfutsiansk 67
 kongen av Danmark sin siger 126
 kongen tør bli en hard motstander 137
 "kongens henrettelse" (nynorsk) 124
 *konstantere 66
 kontakt mot pressa 148
 konti 38, 76
 kontingent 68
 kontoen anses avsluttet 131
 kontordame 108
 kor, kvar 103
 kortermet 87
 *korvidt 167
 krage eller krave 73
 kreativ 112
 "kreftenes samspill" (nynorsk) 125
 krenkje 70, 81
 krete 111
 krimmen 66
 kringkasting 74, 104
 krit 72
 kroki 64, 66
 krunglet(e) 72 f.
 krut 72
 krål 64, 67
 kulminere 65
 kun 108, 146
 kva, hva for, kva for nokre 164
 kvakksalver/kvakksalvar 65
 kvantaene 86
 *kvalitativ god forskning 144
 kvalitetsbrist 178
 kvar evige natt 141
 kvar, kor 103
 kvart dykkar område 162
 kvarts 66
 kvefs 70
 kven sin 164
 kvifor – derfor 70, 103
 kvinnen fryktes drept 131, 210
 kvit italiendar 121, 141
 kybernetikk 64
 *kyrkjas makt 124
 køln(er)vann 89

L

- la oss se på de av artene som har 158
 laben 64
 ladylook 113
 laget brende eit straffespark 134
 langskjegget 87
 langskjeggja 70
 lapp 108
 lasteskip – tørrlastskip 63
 laurdag 72
 lausne el. 72
 leggje 70, 80, 133, 211
 legitimasjon 68

- *leia (form i preteritum) 81
 leilegheit 71, 106
 lek eller leg 73
 lenger – lengre 38, 78, 109, 144
 lær 72, 89
 lesing, lesning 104
 lesste/leste 63
 leve et liv 135
 leve kongen 130
 ligge nær inntil 144
 Lincoln var positiv til forslaget 155
 liste eller litle 83
 literflaske – tolitersflaske 63
 ljod 69
 ljot 111
 ljuge 73
 lojal(e) mot 142
 lompe 67
 losne 72
 *lovlige konfliktsituasjoner 51
 Ludvig (franske konger) 116
 lukke opp døra 136
 lumpen 66
 *lunch 64
 lure opp i stry 110
 lusekøyre 137
 lyfte 72, 80
 lygn 69
 lykke eller lukke 69
 lyktes 87
 lyve 73
 lækjar, lækje 69 f.
 læraren – ho 159
 lærarinne 108
 *lærerene 86
 lærlingkontrakt 63
 lødig 110
 løn, lønsam, lønsemd, lønsoppgjær (konse-
 kvens) 68
 låglønsgruppe 67
- M**
- Maastrichttraktaten 91, 94
 mackintosh 62
 madamma 66
 mage-tarm-kanalen 94
 makadam 62
 malingen ble brekket med koboltblått 135
 mange av oss gledet seg (oss) 160
 manko på parkeringsplasser 107
 mannekeng 66
 *manøvre 68
 Martas andlet 124
 Marx' teorier 92
 maskara 64
 maskinen startes ved å vri på en skrue 51 f.
 *massaker 68
 massing 71
 matematikk skjønner de fleste elever (at) man
 må lære 49
 material(e) – materiell 109
 mave 73
 med hjelp av 148, 150
 med eller ved oppvarming 151 f.
 med hensyn på 150
 med hjelp fra 150
 med mindre 97
 med videre 93, 111
 med vitende og vilje 83, 110
 medels 69
 media 77, 114
 mediedekning 77
 medlem(m)en 68
 *medlemsskap 63, 67
 meget 111
 mellom andre, mellom anna 150
 Menneskerettighetserklæringen/
 Menneskerettsfråsegna 119
 mengd 71, 121
 merg 71
 merittere 67
 merke – merkje 135
 mestre eller mestrer 84
 meteorologi – metrologi 68
 Mexico by 117
 middel – midel 76, 79
 midnattssol 67
 miksmaster 67
 milepæl 64
 minn verneombudet på at han tar opp dette 159
 minke – minske 68, 134
 misbruk av ungdom 151
 mishandle(r) folk gjør politiet ikke 47
 (mis)lyktes 87
 mjauar 115
 mjukt stål 115
 mjølk 73
 mor er 34 år og eneforsørger 123

motsatsen 178
 motsvar 104
 mulighet for, til 150
 munn-til-munn-metoden 94
 musikal 64
 "myndighetenes utspill" (nynorsk) 124
 mysli 68
 mål for, på produksjonen 149
 målet om full sysselsetjing 149
 målform – målføre 109
 *målsetning 74
 måndag 71
 månen 91

N

nagl 71, 79
 natoland 95
 naud 69
 nedbør(s)område 63, 105
 neger 108
 nemnd 68, 75
 nerd 106
 nesoddferje 170
 neurose eller nevrose 61
 nitid 110
 nitti grader(s) forskyvning 126
 no er ingen vaken lenger 141
 *noen og enhver 110
 noen gang, noensinne 72
 *nok ein gong 145
 noko som 50
 nokolunde 71
 nokon, nokre, somme 164
 nordafjelsk 63, 73
 *Noreg mottek flyktingar 137
 Norges Bank 91
 normanna 91
 norsk raudt fe 91
 Notodden-politiet 170 f.
 NRKs reportere 92
 NTL-er 95
 nyblitte foreldre 177
 nye innsikter 122
 nye sjefer kan være aktuelt 142
 nykk 70
 nyste 72
 nær inntil 144
 nærvere 69
 nødvendigvis ikkje 46, 146

nykel 69
 nå da vi er framme 167
 når fotgjengar er på veg ut i gangfelt 123
 når regnskogen vert hoggen ut 45, 210, 212

O

OECD-området sterkeste økonomier 122
 offentlig – offisiell 109
 offentlig ansatte 144
 *ofte spurde spørsmål 135
 og/eller 165
 Oidipus, ødipuskompleks 68
 okle 71, 113
 oksid, oksidere 67
 oktroa, oktroajere 65, 67
 om bord 90
 om ein halv time kan du gle deg til ein fin konsert i radioen 48
 om gangen 151
 om hvorvidt 166
 om lag 90
 omgå(e) 87
 omsetjing, omsetnad, omsetning 104
 omskreven 88
 onkel Oskar, den beste venen min, og tante Olga 98
 onomatopoetikon 65, 107
 opp ad dage 151
 *oppbacking 64
 oppfatning av, om 149
 oppfordre til 151
 oppmerksom(me) på 142
 oppmode om 151
 *orange 65
 Oslo-avtalen 94
 Osterøybrua 118
 over bord 90
 overalt, over alt 90
 overdreven 38, 139
 overfor – ovenfor/ovanfor 66, 109, 146
 overhode – overhodet 75, 109
 overvåk(n)ing 104
 ozon – oson 67

P

pacemaker 173
 pakkis 108
 parallell (bøyning) 63
 pare 66

passasjer uten billett henvises til bemannet vogn 123

*Pavarotti song heilt uaffektert under regnskuren 175

pc-en 93, 95

Peirce sin filosofi 126

pekepinn om 149

pennal 66

perestrojka 106

personale – personell 109 f.

pikkels 64

piknik 64

pilar 66

pins 174

*plata slepp underlaget 135

Plotins tankeganger 122

pløgde 70

*pochere 64

politiet er sikre i sin sak 141

*politiet har en sentral rolle for folks trygghet 155

politiet har ikke sett noe til samme 157

politiet kom raskt til stedet 103, 172

polyvinylklorid 175

popkorn 64

posjere 64

potensial 64

prefabrikkere 65

premiere 88 f.

"prestens lue" (nynorsk) 124

Preussen, prøyssar, prøyssisk 65

prinsipiell 66

prinsippet om trykkefrihet 149

privilegert 65

problematikk 112

produkt 112

profittere, profitabel, profitør 67

protesjé 65

prototyp 64

prøvet 87 f.

prøyssar, prøyssisk, Preussen 65

publikum, publikummer 66

punkt(ene) a, b, c 171

pæl 64

på dagsordenen 171

på den ene side 51, 171

på følgjande måte 111

på gang 111, 150

på hogget 111

på Island 153

*på kyrkjepolitikken område 44

på sikt 150

på 1700-talet 150, 154

påkalle, kalle på 136

R

rakrygget 87 f.

Raudekrossen i Noreg 118

raudvinsglas – vinglas 63

raveparty 106

registret eller registeret 76, 78

regjeringens holdning om hjemsending 147

rekne eller regne 73

rektor 123

rem 73

renommé 62, 66

*reportoar 66

resurs 111

resonere – resonnere 66

resorpsjon 64

rettssak 67

"Richters skala" (nynorsk) 125

riktig nok 90

rimelegvis 178

rimelig godt 112

risikant 114

ritual 64

rokade, rokere 65

Rosenborg var gode i første omgang 141

rumpe 66

røde 111

rød(e) rhode island 121

[røker] 75

røst eller røyst 69

råme 108, 111

S

saga er matet av en svært avansert maskin 138

sak som er pådømt av krigsrett 123

*saka granskast 130

saklig, hovedsakelig 74

sakne – saktne 68

sal, selje 71

samstundes, samtidig 68 f.

samt 108, 111, 165

*samtalen varte lengre enn førre gongen 144

"sannhetens øyeblikk" (nynorsk) 125

sannsyn 104

sannsynligheter 122

- SAS' ruteopplegg 92 f.
 satellitt 62, 66 f.
 *satsning 74
 *scanner 64, 176
 *scirocco 64
 scooter 61
 se gjennom fingrene med 52, 110
 se(e)s 87
 seie ifrå om 90
 6 % oppslutning 126
 seks røde rhode island 121
 sekstien år 172
 selje, sal 70 f.
 senga sengana 91
 senga, sengens 83, 124
 sensor 123
 senter – sentrum 76, 78, 85
 Sentralsykehuset i Akershus 118
 sette sitt lys under en skjeppe 110
 *shampo 65
 *shia 65
 side(ne) 28–35 121
 Sikkerhetsrådet 118
 sikksakk 65
 "sin egen lykkes smed" (nynorsk) 125
 sinnssjuk 67
 sist november, siste november 171
 sisterne 61
 sjampanje 61, 64
 sjampinjong 64
 sjanger eller sjangrer 84
 sjansen til å få kreft 108
 sjeflege – sjefslege 67
 sjenert, sjenerøs, sjenever 65
 sjikt 65
 sjiraff 65
 sjirting 65
 sju. sjuende/sjuande 27
 sjukepleierske 108
 sjuårskrigen 117
 sjølv eller sjølve 83
 sjølvstendig(e) næringsdrivande 144
 sjåføren er kjørt til sjukehuset 138
 Skagerrak 117
 skanne, skanner/skannar 38, 64, 175 f.
 skatt(e)yter, skatteoppkrever 64
 skattebetalar – hundeskattbetalar 63
 skattleggje 64
 skeiv 73
 skifte eller skifta 80
 skikkeleg ekkel 112
 *skikt 65
 skille – skjelne 109
 skilles, har skiltes 87
 skindaud 71
 skine 81
 skiple 111
 skit(t)en 68, 83
 skjelmusk 77
 skjemmes, har skjemtes 87
 skjene 71
 skjere alle over ein kam 110, 148, 150
 skjorten, striskjorta 85
 skjøn(n), skjønnlitteratur 68, 71
 "skop" 112
 skott 68, 73
 skrevne framstillingar 87
 skrive under, underskrive 136
 *skuldast 130, 132
 skulderen eller skuldra 85
 skur(d), treskurd 68
 skuter 61
 skyet vær 88
 skyte ein kvit pinn etter 110, 150
 skâlde 66
 *slalom 66
 Sleipne 116
 slenge – slengje 70, 82, 134
 sleppte 82, 135
 slukke 73
 slyngje 70
 *sløkkje på lyset 136
 slå seg for eller på brystet 110, 151
 slåss/slåst (bøyning) 82, 87
 smuldr deigen 79, 86
 smurning 104
 *sne 74
 Snorre Sturlason eller Sturluson 116
 *sogar 75
 sola brente 134
 solas diameter 124
 "soldatenes protest" (nynorsk) 125
 solskin 71
 solverv 74
 som at, som om 166
 *som barnets far viste hun liten interesse for å
 ta ham med på avgjørelser 52
 som følger 111

- somme, nokon, nokre 165
 sommar-OL 93
 song 71
 sosiale tiltak mot kriminelle 148
 *souvenir 66
 Sovjetunionen strekte seg frå Austersjøen
 til Stillehavet 135
 spagetti 65
 spedbarn 64
 spekter, spektrum 76, 78, 85
 spisst/spist 63
 spjut 69
 sprengje 70
 *sprog 74
 spøkjelse 104, 106
 standard utrusting 105
 Stang så at dette ville aldri skje 46
 starte opp 136, 173
 Statens landbruksbank 91
 Statsministerens kontor 124
 stein, edelste(i)n 74
 steinmur – gråsteinsmur 63
 stemor 64
 stengje 70
 stig 71
 *stille (eit) spørsmålsteikn ved 110
 stolt(e) av 142
 stong 71
 stopp en hal 68, 71, 110 f.
 stor stormsvale 121, 141
 store straumar 122
 storleiken av, på 153
 stove 69
 stram arbeidsmarknad 110
 *straumvirvel 72
 strei(d) 80
 strekke – strekkje 70, 82, 135
 stri, strid 71, 73
 stri(de) 77, 86
 stride den gode strid 135
 striskjorta, skjorten 85
 stykmor 64
 stynje 72, 81
 styremedlemmen lét vararepresentanten halde
 innlegget sitt 161
 *styrets vedtak (nynorsk) 124
 styrkje 70, 81
 størrelsen av, på 149
 støtteark 115
 stå opp mot 136
 stålet herdar raskt 133
 søndag 69, 72
 supé, supeene/supeane 89
 souvenir 66
 svart eller sort 73
 svarte natta 171
 *svecisme 64
 svekkje 70, 81
 svevn 69, 72
 svidande 105
 *svindel av valuta 152
 svogere eller svogrer 84
 syd 73
 sydenferie er ikkje lenger så dyrt 142
 syklane er melde stolne 139
 sylindere eller sylindrer 84
 symbol for, på 149
 syndaren var eg 157
 syndebukk 109 f.
 sysken, syster 72
 søderbergelektrode 42
 søkk(j)emyr 68
 søkke – søkkje 82
 sørgje 70, 81
 sørvis 33, 61, 174, 211
 søskenbarnet mitt er død 141
 *så får vi ikkje håpe at blandinga eksploderer
 49
 så pass eller såpass 90
 så vel mannen som kona er skuldig(e) 142
 så å si 168
 sågar 75
 såld 66
 således/såleis 108, 111
- T**
- taket og veggene er råtne 142
 takknemlig(e) for 143
 takle 64
 taksi 62
 takymeter 107 f.
 talet på km 93
 tame 108, 111
 Tana- og Karasjokvassdraget 94
 tankeganger 122
 tankestillar 177
 tanker omkring 147 f.
 tapning 177

- *tatt i betraktning av at 155
 *Tchad 64
 teater 76, 78, 84 f.
 teie 70, 80
 teip 61
 tegn for, på 149
 teksten (skal) skrives slik at den kan leses
 nedenfra 131
 telefaks 67
 telemarksku 91
 tema 78, 84, 86, 209
 tempel 76, 78
 terrasse 66
 tête-à-tête 89
 tett på 111
 tigere eller tigrer 84
 til både Per og Pål 156
 til dels 90, 145
 til gagns 68, 150
 *til månen sa McNamara at USA ville sende
 mennesker 49
 til stede, til stedet, tilstede 103
 tilbakeholden 105
 tildekking 70
 tildekte hull 140
 tilfellet 171
 tilfreds(e) med 143
 tilgang på, til 149
 (til)heng(j)ar 68
 tilhøyr 104
 tillitsmann 108
 tilskrive 136 f.
 tiltagende 73
 tju, tjuende/tjuande 67
 tjuv 73
 to belgiske kjemper 141
 to bilder av Ekeland 151
 to fem(te)deler 172
 to fisk 121
 to og en halv side 172
 to sekker mjøl er ubrukeleg(e) 142
 to veker(s) ferie 126
 toetasjes 95, 172
 *Tokio 65
 tolitersflaske – literflaske 63
 tolmod 72
 topp resultater 105
 *torv 75
 tospråklegheit 106
 tovinget 87
 trafikal, trafikant, trafikkerer 65
 tragisk 112
 trakt – trekt 71
 transe 64
 transjere 64
 tre firedels takt 172
 tre – trø 64
 tredagersritt 172
 trefte 81
 trekte 81
 trengje – trengje 70, 82
 trenges, trengs 87
 treskje 70
 treskurd 68
 trikk eller triks 64
 trilogi 66
 trimmen 66
 trivast 81
 trives 87
 trong 71
 tru eller tro 73
 trugsel, trugsmål 67
 Truls' far, Truls sin far 123
 *trusel 67
 Tryggingsrådet 118
 *trykket 87
 trykkje 70
 trø – tre 64
 trøll 71
 trøtt eller trøtt 69
 *trådløs telegrafist 51
 T-skjorte 91
 Tsjad 64
 Tsjekkia er vakkert 142
 tungtvatnsabotør 70
 tunnel 62, 66
 *1000-vis 92
 tussemørke 67
 tvinga 81
 tynne eller tønne 69
 tynnveggja 70
 Tyrol 65
 tysdag 71
 Tyskland ble budt vilkår landet ikke ville godta
 131
 *tæret 87

U

uenig(e) i 143
 ulike 108, 112, 178, 209
 ultrafiolett 67
 *under de ti dagene 148
 under eller i arbeid 150
 undervassbåt 70
 unik 112
 unnselig 109
 unnvike ukjente drikkevarer 178
 ur(d) 68
 ureining 104
 urinnbygger 178
 USA fraus ut Cuba 135
 ut og ete 168
 ut over eller utover 62, 145
 Utanriksdepartementet 69
 *utarte seg 110
 *utblåsning 74
 utbyt(t)e 72
 ut(e) å køyre 156, 168
 *uten verken mat eller drikke 166
 *utesteng dei ikkje 137
 utlegging 70
 utlysing 104
 utsiktsvindu til Europa 51
 uvegerlig 110

V

vakre Wien 171
 vakuum 40, 67
 valget mellom pest eller kolera 165
 valp 74
 vantrives 87
 varsel(s)trekant 63
 *varsko 66
 vater 67
 ved eller med hjelp av 148, 150
 ved eller med oppvarming 151 f.
 *ved sidan av 150
 ved tørking av negativer bør de henges opp
 i to timer 52
 vedrørende 111
 vegen Rjukan-Kongsberg 95, 100
 vegen stig 9 cm pr. m 93
 vegre seg for 146, 151
 veit eller vet 73
 vekkje 70
 vekten av, på 149, 153

vel skoren for tungebandet 110 f.
 vel, vel(l), vell 66
 velje 70 f., 81
 velment – velmenende 109
 ven, venekrins, venleg, vensem, venskap
 (konsekvens) 68
 venje 71
 veps 70, 74
 vêt 72, 89
 ver så god å sitje 168
 ver varsam slik at skade ikkje oppstår 177
 verdien av, på 153
 Verdhelseorganisasjonen 118
 verke – verkje 71, 133
 verken 70, 74
 verken Ibsen eller Bjørnson var kritisk 142
 verkstedindustri 67
 vernissasje 65
 vesle 83
 vi diskuterer mot ei løysing 147
 *vi hadde ein lenger samtale 144
 *vi minker tilførselen av gass 134
 *vi spør den blivende far om han gleder seg 178
 via Kastrup 147
 vice versa 67
 *videnskap 74
 vie 70
 *viktige nøkkelpersoner 52
 ville vere med på å utforme 168
 villnis 67
 vinding – vinning 66
 vinen og ølet var dyrt 142
 vinglas – raudvinsglas 63
 Vinter-Noreg 91
 *vinter-OL '94 92
 virak 108, 110
 virvel 72, 74
 viss du kjem i morgon 70
 vis-à-vis 89, 114
 vit 68 f.
 vitende og vilje 83, 110
 vordende 110, 178
 vær snill og send 168
 være nær forestående 145
 være ute å kjøre 156, 168
 være venn(er) med 122
 Vågå skule 118
 våre liv er i dine hender 122

W

Warszawapakten 91, 95
 watt 91
 wc eller WC 92
 WHO 118
 woofer 114 f.

X

x antall tilfeller 175
 x-akse 91, 95
 x-en, x-ar, x-ane 92, 95
 X-kromosom 91

Y

ynske, ynskje, ynsk(j)eleg, ynsk(j)eliste 69 f.
 yoghurt 61

Z

zlotyane 121

Æ

ære vere 77, 130
 æren av å hilse på noen 155

Ø

ødipuskompleks, Oidipus 68
 økonomier 122, 178
 økumenisk 64
 ølet og vinen var dyr 142
 ømtolig 72
 ønskekonserten 91
 øra 84
 ørkenspredning 42
 øvete snekkere søkes 88
 øyre – øre 72
 øyro 78

Å

å finne si oppgåve i livet 162
 å høre folk skjelle en ut 161
 å skrive brev til seg sjøl 161
 å vere skild frå nokon 139
 åfått 108
 åkerø 91
 åra eller årene 84
 *årsaken til opprøret skyldtes økning i
 brødprisen 51
 årsdebutere 137
 åtte timars dag 124
 åttiein hol 172

Norsk språkråds skrifter

Nr. 1 – Norsk som framtidsspråk i arbeidsliv og næringsliv. Oslo 1995. 106 s.
ISBN 82-990559-1-1 (utselt)

Nr. 2 – Norma i nynorsk. Debatt. Oslo 1995. 64 s. ISBN 82-990559-3-8

Nr. 3 – Rettskriving hos nynorskforfattarar. Av Lars S. Vikør. Oslo 1995. 62 s.
ISBN 82-990559-4-6

Nr. 4 – Purisme på norsk? Oslo 1997. 72 s. ISBN 82-990559-5-4

Nr. 5 – Ordtilfanget i nynorsk – synsmåtar og røynsler. Oslo 1998. 114 s. ISBN 82-990559-6-2

